

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ГУМАНІТАРНИЙ
ВІСНИК**

ЧИСЛО 23

СЕРІЯ: ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Випуск 7

ЧЕРКАСИ 2015

Засновник: Черкаський державний технологічний університет.
Виходить двічі на рік.
Число 23 друкується згідно з рішенням Вченої ради ЧДТУ,
протокол № 3 від 19.10.2015 р.

Наказом Міністерства освіти і науки України від 04.07.2014 р. № 793 «Гуманітарний вісник. Серія: Історичні науки» Черкаського державного технологічного університету включено до Переліку наукових фахових видань України.

Члени редколегії:

Бушин М. І., д. і. н., професор – головний редактор серії «Історичні науки» Гуманітарного вісника (ЧДТУ, м. Черкаси, Україна),
Лазуренко В. М., д. і. н., професор – заступник головного редактора серії «Історичні науки» (ЧДТУ, м. Черкаси, Україна),
Стадник І. Ю., к. і. н., доцент – відповідальний секретар редакції (ЧДТУ, м. Черкаси, Україна),
Виговський М. Ю., д. і. н., професор (Інститут історичної освіти, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ, Україна),
Гуржій О. І., д. і. н., професор (Інститут історії НАНУ, м. Київ, Україна),
Лисенко О. Є., д. і. н., професор (Інститут історії НАНУ, м. Київ, Україна),
Moklak Jaroslaw, doktor nauk historycznych (Uniwersytet Jagielloński, Rzeczpospolita Polska),
Ресніт О. П., д. і. н., професор (Інститут історії НАНУ, м. Київ, Україна),
Храмова-Баранова О. Л., д. і. н., професор (ЧДТУ, м. Черкаси, Україна),
Чубіна Т. Д., д. і. н., професор (Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, м. Черкаси, Україна)

Рецензенти:

Гоцуляк В. В., д. і. н., професор кафедри архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького;
Морозов А. Г., д. і. н., професор, завідувач кафедри архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького.

Гуманітарний вісник: всеукр. зб. наук. праць. – Число 23. Вип. 7 / М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. – Черкаси: ЧДТУ, 2015. – 211 с. – (Серія: Історичні науки).

Досліджуються актуальні питання історії України, історії української культури, розкривається внесок видатних особистостей в розвиток науки та культури.
Для науковців, викладачів та аспірантів вищих навчальних закладів.

УДК 94

За точність посилань та достовірність фактичного матеріалу відповідальність несуть автори. Редакція може не поділяти погляди авторів.

Адреса редакції: ЧДТУ, бульв. Шевченка, 460, 18006.
Кафедра історії України та суспільних дисциплін ЧДТУ (0472)73-02-27

ЗМІСТ

Бушин М. І., Тихоненко Ю. М. Рецепція образу Т. Шевченка українською діаспорою у післявоєнний період.....	7
Чубіна Т. Д., Спіркіна О. О. Черкаський академічний обласний український музично-драматичний театр імені Т. Г. Шевченка як осередок утвердження національної ідентичності на Черкащині ..	17
Храмова-Баранова О. Л., Таран Є. О. Становлення національного стилю в творчості митців України на початку ХХ ст.	30
Скрипник Л. В. Використання пам'яток археології в культурно-пізнавальному туризмі	36
Чепурда Г. М. Висвітлення в історіографії радянської практики впливу на природно-кліматичні процеси	43
Ярославська Л. П., Загородній В. В. Становлення і розвиток українського сокільського спортивно-гімнастичного руху в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.	52
Фрей Л. В. Розвиток етнічного туризму в Україні: проблеми та перспективи.....	62
Лисенко А. І., Стадник І. Ю. Дослідження становища жінки в українському суспільстві в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.: історіографічний вимір	71
Ілляшенко Ю. Ю., Яшан О. О. До історіографії питання зародження, розвитку та функціонування дитячих громадських організацій України в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.	78
Голуб О. О. Соціально-економічний розвиток Черкаської області (2009 – 2014 рр.)	87
Калініченко К. С. Легендарні постаті українського козацтва	98
Тептюк Л. М., Худолей О. С. Науковий шлях відомого українського історіографа В. С. Іконникова (1841 – 1923 рр.)	109
Киридон П. В. Номенклатурний апарат радянських органів Української РСР повоєнного двадцятиліття.....	118
Тимошенко Ю. О. Союз Українського Сокільства за кордоном (СУСЗАК)	131

<i>Гуржій І. О.</i> Купецтво Києва та Київщини нового часу в сприйнятті сучасників	147
<i>Богун Л. В.</i> Професійна підготовка майбутніх рятувальників у системі відомчої освіти (на прикладі Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗУ).....	165
<i>Волкова І. В., Тентюк Л. М.</i> Внесок Олеся Гончара в розбудову української державності в перші роки незалежності.....	173
<i>Киридон А. М.</i> Травмоцентрична культура українського суспільства ХХ століття: пам'яттєвий дискурс (окреслення проблеми)	184
<i>Кивгила І. Г.</i> Внесок українських економістів у розвиток селянського підприємництва в роки НЕПу.....	188
<i>Лазуренко В. М.</i> Внесок Ю. М. Вовкотруба в українську історичну науку	200
<i>Про авторів</i>	210

CONTENTS

<i>Bushyn M., Tykhonenko Yu.</i> The reception of T. Shevchenko image by Ukrainian diaspora in postwar period	7
<i>Chubina T., Spirkina O.</i> Cherkasy academic regional Ukrainian music-drama theatre named after T. H. Shevchenko as a centre of strengthening of national identity in Cherkashchyna	17
<i>Khramova-Baranova E., Taran Ye.</i> The formation of national style in the work of artists of Ukraine at the beginning of the XX century.....	30
<i>Skrypnyk L.</i> The usage of archaeological monuments in cultural and cognitive tourism.....	36
<i>Chepurda G.</i> The representation of the influence on natural climatic processes in the historiography of Soviet practices.....	43
<i>Yaroslavska L., Zagorodniy V.</i> The formation and development of Ukrainian Sokil sports and gymnastics movement at the end of the 19 th – the beginning of the 20 th centuries	52
<i>Frey L.</i> The development of ethnic tourism in Ukraine: problems and prospect.....	62
<i>Lysenko A., Stadnik I.</i> The study of women' position in Ukrainian society at the end of the XX – the beginning of the XXI centuries: historiographical dimension	71
<i>Illyashenko Yu., Yashan O.</i> On the historiography of origin, development and functioning of children' organizations of Ukraine at the end of the XX – the beginning of the XXI centuries.....	78
<i>Golub O.</i> Socio-economic development of Cherkasy region (2009 – 2014)	87
<i>Kalinichenko K.</i> Legendary figures of Ukrainian Cossacks.....	98
<i>Teptyik L., Khudolei O.</i> Scientific life of famous Ukrainian historian V. S. Ikonnikov (1841 – 1923)	109
<i>Kyrydon P.</i> Nomenclature apparatus of Soviet bodies of Ukrainian SSR at the period of postwar twenty years.....	118
<i>Tymoshenko Yu.</i> Ukrainian Sokil Union abroad	131

Gurzhii I. The merchants of Kyiv and Kyivshchyna of New Age in the perception of contemporaries	147
Bohun L. Professional training of future rescuers in the system of departmental formation (on the practice of Cherkasy Institute of Fire Safety named after Heroes of Chernobyl of NUCPU)	165
Volkova I., Teptyuk L. The contribution of Oles Honchar in the development of Ukrainian statehood in early years of the independence	173
Kyrydon A. Traumocentric culture of Ukrainian society of the XX century: commemorative discourse (defining of the problem)	184
Kyvhyly I.G. The contribution of Ukrainian economists to the development of peasant entrepreneurship in the years of NEP	188
Lazurenko V. The contribution of Yu. M. Vovkotrub in Ukrainian historical science	200
About the authors	210

УДК 94(477):82. 0(477)

М. І. Бушин,
Ю. М. Тихоненко

РЕЦЕПЦІЯ ОБРАЗУ Т. ШЕВЧЕНКА УКРАЇНСЬКОЮ ДІАСПОРОЮ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Пропоноване дослідження має на меті показати значення, яке відіграє Шевченківський національний заповідник у Каневі в житті українського суспільства та у відродженні його духовності. Утвердження України як незалежної держави нерозривно пов'язане з плеканням національної культурної спадщини. Це – одна із передумов шляху нашої держави в майбутнє.

Вперше було досліджено зв'язки Шевченківського національного заповідника у місті Каневі (Україна, Черкаська область) з українцями за межами нашої держави. Незважаючи на історичні реалії, українські поселенці, зокрема за океаном, завжди прагнули до об'єднання із землею, яку покинули і яку не бачила більшість їхніх нащадків. Їм завжди були небайдужі ні українська культура, ні люди, які її прославляли. Хранителі Шевченківського меморіалу щоденно зустрічаються із світовою аудиторією.

Ключові слова: діаспора, Т. Шевченко, Шевченківський національний заповідник.

Метою даного дослідження є показати важливість постаті Шевченка та її значення для пробудження національної свідомості українців, збереження його спадщини в усі подальші періоди історії України. Мало кому відомо, як виник цей заповідник і яке його значення для української спільноти. Як не дивно, але питанням збереження та впорядкування Тарасової гори цікавились з часу перепоховання відомого українського поета Т. Г. Шевченка в Україні і зокрема в Каневі як державні діячі, так і діячі культури та науки. Ця унікальна пам'ятка української культурно-історичної спадщини відіграє велику і разом з тим непомітну на сьогоднішній день роль об'єднання українського народу. Шевченківський заповідник в місті Каневі на сьогоднішній день є центром культури та науки України, що поєднує нашу державу з усіма країнами світу незалежно від економічної чи політичної ситуації.

Незважаючи на важливість теми дослідження та наявність публікацій, вона залишається недостатньо розробленою в історіографічному плані. Матеріал з даної проблематики ми можемо черпати з публікацій представників української діаспори, для яких характерна власна точка зору на цінність Шевченківського національного заповідника та його значення для української культури. На особливу увагу заслуговує наукова робота О. І. Синиці «Українці за межами України», в якій дана характеристика української діаспори, її зв'язків з батьківщиною, який залежав від багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів [9].

Важливе місце в контексті даного дослідження займає Збірник-Альманах сторіччя смерті Поета «Наш Шевченко» за редакцією Вячеслава Давиденка, виданий 1961 року в Джерзі Ситі – Нью-Йорк, США. У виданні вміщено статті, присвячені життю та творчості Т. Г. Шевченка. Деякі висвітлюють становлення та розвиток Шевченківського національного заповідника в місті Каневі, а також значення його для збереження і розвитку національних традицій української діаспори [2].

Дотичними до нашої тематики є наукові видання діаспорних авторів, присвячені життю та творчості Т. Шевченка. В окремих із них висвітлено становлення та розвиток Шевченківського національного заповідника в м. Каневі, а також значення його для збереження і розвитку національних традицій української діаспори. Це праці П. Стасюка, Д. Нитченко, П. Кравчука та інш. Найбільшу наукову цінність мають спогади безпосереднього організатора культурних зв'язків Шевченківського національного заповідника з українською діаспорою, голови канівського відділу товариства Україна Юрія Гавриловича Батеровського.

Українську національну спільноту поза межами материнського етнічного регіону, яка відчуває духовний зв'язок з Україною, нині прийнято називати діаспорою. Щоправда цей термін не завжди трактується однозначно. Одні вчені під діаспорою розуміють усіх українців поза державою, інші – до неї включають тих, що живуть на пограниччі зі своїми сусідами на споконвічній українській етнічній території. Проте основною ознакою, яка об'єднує українців усього світу – це потяг до нашої культури, історії, духовності. Велике значення для українців, які опинилися поза межами держави, є поєднання з материнським регіоном – Україною, яке є важливим і для самої України [9, 81].

Характер зв'язків зарубіжних українців з батьківською землею залежав від багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів, насамперед від суспільно-політичної ситуації в країнах поселення і в Україні, позицій різних поколінь української діаспори. Та, незважаючи на перипетії історії, українські поселенці, зокрема за океаном, завжди прагнули до об'єднання із землею, яку покинули і яку не бачила більшість їх нащадків. Їм завжди були не байдужі ні українська культура, ні люди, які її прославляли. Цю любов до неньки – України вони пронесли через роки і передали у спадок своїм дітям, онукам. І куди б не закинула їх доля, серце завжди лине до рідної землі, тому як тільки випадає нагода, вони намагаються відвідати батьківщину. Тому, як тільки в 60-х роках зменшилось напруження у відносинах між СРСР і США та європейськими країнами, українські переселенці виявили бажання відвідати Україну, показати її своїм нащадкам. Це прагнення відбилось у вшануванні великого поета українського народу Тараса Шевченка та відвідуванні його пам'ятника у місті Каневі.

Досліджуючи характер зв'язків української діаспори з Шевченківським національним заповідником, автори намагались показати, що українська національна спільнота поза межами материнського етнічного регіону постійно відчуває духовний зв'язок з Батьківщиною. Їй завжди не байдужі були ні

українська культура, ні люди, які її прославляли, тому прагнення вшанувати Т. Шевченка має символічне значення для українців за кордоном. Це бажання вшанувати великого поета українського народу притягує іноземців у Канів на Тарасову гору.

Щороку Шевченківський національний заповідник відвідує понад 250 тисяч осіб. Саме тут для багатьох іноземців починається знайомство з Україною. Люди із більше, ніж 130 країн світу приїздять сюди вклонитися Великому Кобзареві. Представники української діаспори намагаються не лише пам'ятати рідну мову, історію, культуру, а й прищеплювати любов до рідної землі, її святинь своїм дітям, онукам. Не маючи змоги відвідати пам'ятник Великому Кобзареві у Каневі, представники української діаспори вшановують його в тих країнах, де вони проживають.

Окрема сторінка вшанування Т. Г. Шевченка за кордоном стосується

Пам'ятник Тарасу Шевченку в у м. Вашингтон (США)

історії встановлення пам'ятника поету у Вашингтоні. 27 червня 1964 року в столиці Сполучених Штатів Америки було відкрито пам'ятник Тарасу Шевченку. Українські патріоти хотіли закласти в нього грудочку рідної землі, привезеної з Тарасової могили в Каневі. Пам'ятники українському поету встановлені також в Колумбії, Бразилії та інших містах Південної Америки [3, 147].

В столиці Аргентини – Буенос-Айресі 1971 року на одному з кращих майданів міста встановлено скульптуру роботи Л. Молодожанина. Композиційно монумент складається з двох частин – постаті поета та скульптурної групи, яка уособлює боротьбу українського народу за волю. На цьому пам'ятнику аргентинська птаха на руці в поета звила гніздечко. Це вважається доброю прикметою в Аргентині – в людини була добра душа [6, арк. 21].

Проте не лише на американському континенті шанують і пам'ятають великого Тараса. Вшановували генія Шевченка українські переселенці зокрема і у Франції. Шалетт-сюр-Люен – невелике французьке містечко з двадцятитисячним населенням, котре увіковічило пам'ять про славного сина українського народу Тараса Григоровича Шевченка, встановивши йому пам'ятник в одному з центральних місць в 1979 році. Через рік до Канева приїхав мер міста Жан Луї. Він поклав букет п'онів до надмогильної плити на Тарасовій горі. Гість з Франції схилив голову в хвилинному мовчанні. Потім уважно вислухав переклад написів на плиті і п'єдесталі і, оглядаючи пам'ятник Кобзареві, сказав: «Хочу більше дізнатися про Шевченка. Ми, французи, дуже його шануємо. Я задоволений з того, що якраз у нашому містечку встановлено йому монумент. Звичайно не такий прекрасний, як цей, але збудований від щирої душі» [1, 3].

Поважні літні люди кладуть квіти на могилу Т. Г. Шевченка, співають

«Заповіт». Це канадці українського походження, нащадки тих, хто наприкінці минулого століття покинув рідну землю в пошуках шматка хліба на чужій землі. Можна було тут побачити туристів зі Сполучених Штатів Америки. Надзвичайно цікаво було розмовляти з представниками молодшого покоління заокеанських українців. Це люди, які народилися в Америці, зросли там і вивчилися, які вже і мови власне не знають як слід. А проте багато з них знову і знову повертаються на Україну [12, 159].

Неможливо перелічити всіх, хто в різний час побував на Тарасовій горі: Адрієна і Жанівал Рабелло, журналістка і письменник із Бразилії, делегація з Бангладеш, чи туристи з острова Маврикій, що загубився серед просторів Індійського океану, з африканської країни Берег Слонової Кості, молодь Франції, відомий канадський публіцист Петро Кравчук та багато інших представників української діаспори з різних країн і просто іноземців, які цінують і поважають творчість українського поета Т. Г. Шевченка.

Приїздили сюди також гості із Польщі. У Книзі вражень вони записали: "Як це чудово, коли народи єднають спільні інтереси і далі: "Шевченко був першим, хто протяг руку полякам [11, 350].

Велика заслуга у встановленні тісних контактів українців зарубіжжя з Україною належить Товариству «Україна». Воно було створене у 1960 році з ініціативи громадськості, зокрема видатних діячів літератури, науки, мистецтва, письменників Юрія Смолича, Миколи Тарнавського, Максима Рильського, народного артиста СРСР Федора Паторжинського, композитора Левка Ревуцького, професора Івана Крип'якевича, протоієрея Бориса Старка. Першим і багаторічним головою Товариства був Ю. Смолич. Після його смерті Товариство очолювали О. Підсуха, понад десять років – Володимир Бровчинко, а з 1990 року – письменник, народний депутат України – Іван Драч. Активними працівниками були перший заступник голови правління Станіслав Лазебник, Валентин Цуркан, завідувачі відділами Ольга Гавура, Валентина Лубченко та інші. Це був на той час прорив України в усі країни світу, де проживають українці. Товариство надавало допомогу зарубіжним українцям у їх всебічному ознайомленню з життям на Україні, сприяло вивченню української мови, встановлювало тісні контакти з українськими організаціями. Воно допомагало у вирішеннях питання приїзду на Україну мистецьких колективів, як хору «Гагілка» з Торонто, хору імені Кошиця з Вініпегу, капели бандуристів з Північної Америки, участі митців України в етнічних мистецьких фестивалях, в традиційних Шевченківських читаннях, відвідуваннях культурних та історичних пам'яток [7, 67].

Проголошення Акту про незалежність України 24 серпня 1991 року дало надію українцям за кордоном на реальну побудову самостійної незалежної демократичної держави. У всіх країнах, де проживає українська діаспора та їх нащадки, в цей день відбувались значні урочистості. Зокрема, у Бразилії, як повідомляв кореспондент Нестор Кутинський місцеве товариство прихильників української культури підготувало спеціальну програму про Україну, яку транслювали всі телеканали. Бразильська преса повідомляла про мітинги та демонстрації, що відбувались у Києві та інших українських містах,

друкували інтерв'ю з відомими переселенцями про незалежність України [7, арк. 15].

Українська діаспора щиро вітала проголошення незалежності України. Зразу в Україну і зокрема до Шевченківського національного заповідника

Ю. Г. Батеровський в Каневі на Тарасовій горі

збільшився потік іноземних туристів. Із 386 туристів у 1986 р. році до 4000 у 1991 р. [4, арк. 5].

Асоціація об'єднаних українських канадців, довідавшись про прийняття Акта про незалежність України зібрало екстрене засідання 25 серпня 1991, яке підтримало цей крок. У своїй заяві товариство привітало керівництво новоствореної

держави і заявило, що члени і прихильники Товариства об'єднаних українських канадців ніколи не поривали зв'язків з своєю родиною, рідною землею. Проголошений Акт про самостійність України, на думку голови товариства, Петра Кравчука, матиме велике значення не лише для української нації, а й для українських канадців, для їх економічних, культурних та дипломатичних зв'язків.

10 червня 1991 Тарасову гору відвідала Капелла бандуристів імені Т. Шевченка із США. 7-25 червня 1991 вони влаштували концертне турне по Україні. Прибули з американського міста Детройта. Капелла бандуристів імені Т. Г. Шевченка зароджена в 1918 році. Всі учасники капели живуть і працюють в різних містах США і Канади, а в Детройт приїжджають на репетиції. Своему духовному провіднику колектив присвятив цілий концерт «Слово Тараса». Капелла бандуристів ім. Т. Г. Шевченка дала 600 концертів по Україні. У 1984 році колектив очолив Володимир Колесник [6, арк. 19].

У 1991 році також виповнювалось 100-річчя поселення українців в Канаді. У зв'язку з цією подією у Торонто відбулось 100 концертів по всій країні були організовані виставки, виступи українських артистів, вечори української культури. 30 червня 1991 року в Палермо у парку біля монументу Т. Г. Шевченка відбулась урочиста церемонія. Українські канадці співали «Заповіт», «Реде Дніпер» та ін. Відкрив церемонію П. Кравчук – голова Товариства об'єднаних українських канадців урочистою доповіддю. Виступали також голова товариства Україна у місті Каневі Ю. Батеровський та інші почесні гості. До монумента Т. Шевченку були покладені квіти, далі урочистості продовжив концерт, де виступали танцюристи з Канева. Не залишили поза увагою і меморіальний музей та Чернечу гору в Каневі. З 1 по 27 липня була організована поїздка членів товариства до України і зокрема до Канева на могилу Т. Г. Шевченка. В ході туру гості відвідали прикарпатське селище Небилів, з якого вперше виїхало два емігранти в Канаду. Також гості

відвідали Львів, Івано-Франківськ, Чернівці. Далі була організована поїздка по Дніпру з Києва до Одеси і назад.

28 вересня 1991 Канів приймав Президента СКВУ (Світовий Конгрес Вільних Українців – Канада, Торонто) Юрія Шимка. Президент СКВУ дав 1000 дол. на облаштування в Шевченківському національному заповіднику куточка «Шевченко і українська діаспора». Найбільше українців, або ж громадян українського походження, розпорошилося в Новому Світі, по країнах Європи, в Австралії, – сказав він. – А скільки ж на просторах Росії, Казахстану і ще бозна-де! Від 12 до 15 мільйонів. І все ж багато що нас єднало завжди – мрія про самостійну, вільну державу, єднала мова, гуртував земляків своїх Тарас Шевченко. Відвідуючи перший раз святиню українського народу – могилу великого генія Кобзаря Тараса Шевченка, схилиємо голову перед Тарасом від імені української діаспори – в роки проголошення Акта незалежності України, нехай сповнюються слова Т. Шевченка: І оживе добра слава, Слава України!

На думку, Ю. Г. Батеровського, українська еміграція з одного боку є складовою частиною долі та історичного процесу України, а з другого – невід’ємним компонентом історії країни поселення. Бо економічне, політичне і культурне життя цих країн українці зробили значний внесок. Зараз у федеральному уряді Канади 3 міністри – українці, генерал-губернатор – українець.

Починаючи з 90-х років ХХ ст. кількість туристів з далекого зарубіжжя невпинно збільшується. Ми з далекого Чикаго, в Америці, відвідали могилу Пророка України Тараса Шевченка, який як і ми, скитався за межами України. Ми після майже півстолітньої відсутності приїхали в Україну. Марія й Олексій Коновал. 28 серпня 1992 р.

Шкода, що немає більшої частини оригіналів картин, які в більшості знаходяться на чужині, а саме в Петербурзі. Тanya і Василь Бойчук. Народний депутат міста Торонто, Онтаріо, Канада. 27 серпня 1992 р. Ось які записи залишають представники діаспори в Книзі вражень музею [7, арк. 24].

Для залучення туристів на Тарасову гору дирекцією заповідника були укладені договори з туристичними організаціями. Спільно з колективом Канівського училища культури запровадили традицію зустрічі туристичних теплоходів з концертними програмами, цікавими екскурсіями, відпочинком на березі Дніпра.

Хранителі Шевченківського меморіалу щоденно зустрічаються із світовою аудиторією. Багато хто з відвідувачів вперше розкриває тут творчість Т. Г. Шевченка. Приємно читати у Книзі вражень такі рядки, які залишили представники фінського народу: Ми нашли тут Шевченка.

Деякі представники української діаспори, будучи поціновувачем творчості Великого Кобзаря, постійно беруть участь у житті Шевченківського національного заповідника. Серед них Олексій Коновал з міста Арлінгтон, США. Олексій, інженер за професією, об’єднує навколо себе національно свідомих українців в Америці, організовує пошуки та збір матеріалів, пов’язаних з іменем Тараса Шевченка, вшануванням його пам’яті. Як

справжній український патріот, Олексій Коновал є одним багаторічним другом музею Тараса Шевченка в Каневі, глибоко переймається справами Шевченківського національного заповідника, відгукується на всі потреби музею у формуванні фондової колекції, розширенні зв'язків з українцями, що проживають на різних континентах. Його заходами збірка музею Тараса Шевченка в Каневі поповнилась надзвичайно цінними і раритетними виданнями творів Тараса Шевченка, літературою шевченкознавчого характеру, предметами філокартії, філателії, більшість із яких була відсутня в музейній колекції.

Безцінною турботою є допомога Шевченківському національному заповіднику від К. В. Росандіч-Кричевської – онуки відомого українського архітектора, автора проекту Канівського музею Тараса Шевченка Василя Григоровича Кричевського. Завдяки її щедрим дарункам безпосередньо музею і через Національну комісію по поверненню культурних цінностей в Україну, музейна колекція заповідника поповнилась сотнями унікальних експонатів та документальних матеріалів. Городиський Орест – колекціонер з міста Чикаго – надіслав до музейної збірки Шевченківського національного заповідника 117 цінних музейних предметів: унікальні шевченківські медалі, поштові марки, публікації у пресі США, книги, часописи та інші свідчення пошанування Тараса Шевченка на американському континенті [5, арк. 13-15].

Пам'ятають та вшановують генія Т. Г. Шевченка і в Польщі. Один з перших пам'ятників було зведений у 1991-му році у місті Білий Бір. Цей монумент є даром українського народу для українців у Польщі. Його творці це – скульптор Василь Бородай та архітектор Анатолій Ігнащенко.

Ще один з відомих монументів Великому Кобзарю відкритий за участю міністрів закордонних справ України та Польщі Анатолія Зленко та Владзімежа Цімошевича 13 березня 2002 року у сквері його ж імені на перетинанні вулиць Спацерава, Говорка і Хотинська. Інвестор – Об'єднання українців у Польщі на чолі з Мирославом Кертичаком. Автором даної скульптури став український скульптор Анатолій Куш, автором п'єдесталу – польський архітектор Балтазар Брукальський. Фінансувала будівництво даного об'єкту Київська міськрада і Львівська обласна державна адміністрація. Фірма Edbud, на чолі з Едвардом Мазуром профінансувала монтаж пам'ятника, а також увесь комплекс робіт, пов'язаних із забрукуванням доріжок у сквері та площі перед самим п'єдесталом. Вагомий внесок для встановлення та відкриття пам'ятнику зробив тодішній посол України в Польщі Дмитро Павличко [9, 4].

Досліджуючи характер зв'язків української діаспори з Шевченківським національним заповідником, доведено, що становлення меморіального комплексу на Тарасовій горі у Каневі сприяло зміцненню національної свідомості українців. Шевченківський національний заповідник виконує об'єднавчу функцію між Україною і західно-європейським світом. Потрібно лише забезпечити подальший міжкультурний діалог між представниками української діаспори за кордоном та сучасною українською державою, який існує вже завдяки меморіальному комплексу в Каневі.

Список використаних джерел

1. Батеровський Ю. Г. Єдність сердець не здолати // Дніпрова зірка. – 1980. – 8 червня. – С. 3.
2. Давиденко В. Не забули пом'янути // Наш Шевченко: збірник-альманах сторіччя смерти Поета. 1861 – 1961. Нью-Йорк: В-во Свобода, 1961. – 256 с.
3. Кравчук П. Бій за Тараса Шевченка // Жовтень. – №3. – 1964. – С. 146 – 151.
4. Науковий архів Шевченківського національного заповідника (далі – НАШНЗ м. Канів). – Ф. 4 Звіт Канівського Державного музею Могила Т. Г. Шевченком про науково-експозиційну, експозиційно-освітню та культурно-масову роботу за 1946 – 2005 рр. – Оп. 1. – Спр. 51. Звіт про роботу Шевченківського національного заповідника, 1993 р. – 35 арк.
5. НАШНЗ м. Канів. – Ф. 4 Звіт Канівського Державного музею Могила Т. Г. Шевченком про науково-експозиційну, експозиційно-освітню та культурно-масову роботу за 1946 – 2005 рр. – Оп. 1. – Спр. 61. Звіт про роботу Шевченківського національного заповідника 2005 р. – 51 арк.
6. Особистий архів голови канівської філії Товариства Україна Ю. Г. Батеровського. Відвідання Тарасової гори в м. Каневі іноземними туристами 1984 – 1990 рр. // Папка Матеріали про діяльність канівської філії Товариства Україна Ю. Г. Батеровського. – 156 арк.
7. Особистий архів голови канівської філії Товариства Україна Ю. Г. Батеровського. Записки про враження іноземних туристів від Канева та Тарасової гори // Біографічні матеріали Ю. Г. Батеровського. – 250 арк.
8. Павличко Д. Як встановлювали пам'ятник Тарасові Шевченку у Варшаві // День. – 18 квітня. – 2002. – С. 4.
9. Синиця О. І. Українці за межами України, Івано-Франківськ, 2001. – С. 81 – 91.
10. Сторінками Книги вражень 1939–1999рр. // Чернеча гора. – №2. – 1999. – С. 3 – 4.
11. Танана Р. На прощу до Тараса // Тарас Шевченко і європейська культура, Черкаси: 2001. – С. 345 – 352.
12. Чайковська К. На Тарасовій горі // Всесвіт. – 1986. – №4. – С. 158 – 159.

References

1. Baterovs'kyu Yu. H. Yednist' serdets' ne zdolaty // Dniprova zirka. – 1980. – 8 chervnya. – S. 3.
2. Davydenko V. Ne zabuly pom"yanuty // Nash Shevchenko: zbirnyk-al'manakh storichchya smerty Poeta. 1861 – 1961. N'yu-York : V-vo Svoboda, 1961. – 256 s.
3. Kravchuk P. Biy za Tarasa Shevchenka // Zhovten'. – №3. – 1964. – S. 146 – 151.
4. Naukovyy arkhiv Shevchenkivs'koho natsional'noho zapovidnyka (dali – NASHNZ m. Kaniv). – F. 4 Zvit Kanivs'koho Derzhavnoho muzeyu Mohyla T. H. Shevchenka pro naukovo-ekspozytsiynu, ekspozytsiyno-osvitnyu ta kul'turno-masovu robotu za 1946 – 2005 rr. – Op. 1. – Spr. 51. Zvit pro robotu Shevchenkivs'koho natsional'noho zapovidnyka, 1993 r. – 35 ark.
5. NASHNZ m. Kaniv. – F. 4 Zvit Kanivs'koho Derzhavnoho muzeyu Mohyla

- T. H. Shevchenka pro naukovo-ekspozytsiyu, ekspozytsiyno-osvitnyu ta kul'turnomasovu robotu za 1946 – 2005 rr. – Op. 1. – Spr. 61. Zvit pro robotu Shevchenkivs'koho natsional'noho zapovidnyka 2005 r. – 51 ark.
6. Osobystyy arkhiv holovy kanivs'koyi filiyi Tovarystva Ukrayina Yu. H. Baterovs'koho. Vidvidannya Tarasovoyi hory v m. Kanevi inozemnymy turystamy 1984 – 1990 rr. // Papka Materialy pro diyal'nist' kanivs'koyi filiyi Tovarystva Ukrayina Yu. H. Baterovs'koho. – 156 ark.
  7. Osobystyy arkhiv holovy kanivs'koyi filiyi Tovarystva Ukrayina Yu. H. Baterovs'koho. Zapysky pro vrazhennya inozemnykh turistiv vid Kaneva ta Tarasovoyi hory // Biohrafichni materialy Yu. H. Baterovs'koho. – 250 ark.
  8. Pavlychko D. Yak vstanovlyuvaly pam'yatnyk Tarasovi Shevchenku u Varshavi // Den'. – 18 kvitnya. – 2002. – S. 4.
  9. Synytsya O. I. Ukrayintsi za mezhamy Ukrayiny, Ivano-Frankivs'k, 2001. – S. 81 – 91.
  10. Storinkamy Knyhy vrazhen' 1939-1999rr. // Chernecha hora. – №2. – 1999. – S. 3 – 4.
  11. Tanana R. Na proshchu do Tarasa // Taras Shevchenko i yevropeys'ka kul'tura, Cherkasy: 2001. – S. 345 – 352.
  12. Chaykovs'ka K. Na Tarasoviy hori // Vsesvit. – 1986. – №4. – S. 158 – 159.

Стаття надійшла до редакції 25.09.2015 р.

Н. И. Бушин, Ю. М. Тихоненко

Рецепция образа Т. Шевченка украинской диаспорой в послевоенный период

На современном этапе становление украинского общества усиливается внимание к процессам культурного развития и влияния личности на развитие социума. Поэтому особенно важным является исследование национального культурного наследия украинского народа. Значительная роль в этом процессе принадлежит национально-культурным заповедникам, как сокровищницам духовного наследия, которые способствуют гуманизации общества, утверждению украинской нации как самостоятельной и самодостаточной единицы мирового сообщества. Статья посвящена комплексному исследованию становления связей Шевченковского национального заповедника в городе Каневе с украинцами за рубежом, которые покинули свою родину, и которую не видели большинство их детей и внуков.

В статье впервые рассмотрена эволюция связей украинской диаспоры с Шевченковским национальным заповедником в Каневе. Эта уникальная достопримечательность украинского культурно-исторического наследия притягивает выходцев с Украины из разных стран мира, чтобы почтить память великого украинского поэта Т. Г. Шевченко.

Ключевые слова: диаспора, Т. Шевченко, Шевченковский национальный заповедник

**The reception of T. Shevchenko image by Ukrainian diaspora
in postwar period**

At modern stage of the development of Ukrainian society the attention to the processes of cultural development and personality influence on the development of society is increased. Therefore the study of national cultural heritage of Ukrainian people is particularly important. Significant role in this process belongs to national and cultural reserves as the treasures of spiritual heritage that contribute to the humanization of society, the assertion of Ukrainian nation as an independent and self-sufficient unit of the world community. The article is devoted to complex study of the formation of relations of Shevchenko national reserve in Kaniv city with Ukrainians abroad who left their homeland which haven't been seen by the most of their children and grandchildren.

The paper first discusses the evolution of relations of Ukrainian diaspora with Shevchenko national reserve in Kaniv. This unique place of interest of Ukrainian cultural and historical heritage attracts immigrants from Ukraine in different countries of the world to honor the memory of the great Ukrainian poet T. G. Shevchenko.

Key words: diaspora, T. Shevchenko, Shevchenko National Reserve.

УДК 94 (477. 46)

Т. Д. Чубіна,
О. О. Спіркіна

**ЧЕРКАСЬКИЙ АКАДЕМІЧНИЙ ОБЛАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ
МУЗИЧНО-ДРАМАТИЧНИЙ ТЕАТР ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА
ЯК ОСЕРЕДОК УТВЕРДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
НА ЧЕРКАЩИНІ**

Стаття присвячена історії розвитку та становлення Черкаського академічного обласного українського музично-драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка. Метою статті є показати, що Черкаський обласний театр є осередком утвердження національної ідентичності в Черкаському регіоні. Безпосередніми завданнями є висвітлити як гра акторів та репертуарна політика театру вплинула на розвиток та процес становлення даного культурного осередку регіону. На основі застосування загальнонаукових методів (аналіз, синтез, опис, пояснення) була досягнута мета та реалізовані заплановані завдання.

Ключові слова: театр, актор, театральне мистецтво, національна ідентичність, репертуарна політика.

Театр (як і аматорський, так і професійний) завжди відігравав значну роль у розвитку культури України. Проблема розвитку та становлення професійного театру на Черкащині ще не стала предметом вивчення науковців-істориків. Але ряд журналістів (М. Майстренко [1], А. Добролюб [2] та інші) присвятили свої статті Черкаському академічному обласному українському музично-драматичному театру імені Т. Г. Шевченка (далі – Черкаський обласний муздрамтеатр), а Ю. Крапива [3], В. Мозгова [4] та інші опублікували свої інтерв'ю з артистами Черкаського обласного муздрамтеатру в місцевих періодичних виданнях. Тому, на нашу думку, доречно та вкрай необхідно дослідити історію розвитку та становлення Черкаського обласного муздрамтеатру імені Т. Г. Шевченка. Актуальність наукової розвідки підкреслюється нещодавніми подіями, що сталися в театральному житті Черкащини, а саме – пожежею, коли будівля Черкаського обласного муздрамтеатру була знищена вогнем, а саме існування професійного театру в Черкаській області опинилося під загрозою.

Мета статті полягає в тому, щоб показати як Черкаський обласний муздрамтеатр вплинув на утвердження національної ідентичності в Черкаському регіоні.

Осередком театрального життя України більше ста років тому була Черкащина. Саме тут наприкінці ХІХ ст. виникли перші аматорські колективи [1], а на золотоніській сцені в 1916 р. дебютувала майбутня зірка сцени та кіно, володарка американської кінопремії «Оскар», а тоді – проста вчителька Н. М. Ужвій [5]. Що стосується безпосередньо міста Черкаси, то в кінці ХІХ ст. – початку ХХ ст. нинішня столиця регіону театральним центром не була. Тут гастролювали театральні трупи, якщо могли домовитися про помешкання для виступу у заможних міщан, але стаціонарного театального майданчика на той час у місті не було. Лише у 1920 р., за свідченням Б. Юхна, у м. Черкаси розпочав роботу професійний колектив драматичного театру імені І. Я. Франка [6]. У 1921 р. цей театр здійснив першу постановку М. Гоголя «Ревізор», але головною складовою його репертуару була українська класика і п'єси пролетарських авторів.

Історія безпосередньо Черкаського обласного муздрамтеатру імені Т. Г. Шевченка бере свій початок від пересувного ІІ Робітничо-колгоспного театру, який започаткувала група вихідців 3-ї Майстерні мистецького об'єднання «Березіль». У 1932 р. тоді збірна трупа, яка мала свій репертуар, усталений колектив та плани на майбутнє, переїздила з міста до міста у пошуках постійної сцени. Навесні 1932 р. актори цієї трупи дали дебютну виставу «Родина щіткарів» за популярною на той час п'єсою Мирослава Ірчана (справжнє ім'я – А. Д. Баб'юк) у м. Малин Житомирської області [6]. Вже наступного 1933 р. ця театральна трупа переїхала до одного із районних (на той час) центрів Київської області – у м. Черкаси і відтоді стала постійно діючою у місті. Першими виставами у якості Черкаської театальної трупи стали п'єси Максима Горького «Вороги» та Олександра Пушкіна «Борис Годунов». Більше того, у 1937 р. театр з ними переміг у республіканському конкурсі червоних робітничо-селянських театрів у м. Київ. У 1939 р., з нагоди 125-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка, черкаський театр був удостоєний імені Великого Кобзаря. До цієї славетної дати трупа зіграла виставу «Назар Стодоля». Практично відразу після визволення України від німецько-фашистських окупантів Черкаський театр відновив свою роботу, зігравши у червні 1944 р. виставу Івана Карпенка-Карого «Безталанна».

Значні зміни у житті Черкаського обласного муздрамтеатру сталися у 1954 р. з утворенням Черкаської області. У цей період театр було реорганізовано у стаціонарний і почало вирішуватися питання про будівництво нового приміщення, яке б відповідало всім нормам та стандартам притаманним таким закладам культури. Але лише через п'ять років у 1959 р. розпочалося його будівництво, а 1 вересня 1965 р. відбулося його відкриття. Таким чином, пожежа, яка сталася 1 липня 2015 р., завадила відсвяткувати 50-річчя Черкаського обласного муздрамтеатру у своєму власному приміщенні. Варто наголосити, що це був перший театр в Україні, будівля якого на той час була надсучасною, побудованою з урахуванням останніх досягнень будівельної техніки та сценічно-

го обладнання. Тут уперше в Україні була змонтована максимально рухома сцена, а автоматичне керування дозволило переміщати елементи й декорації вагою до 14 т. До того ж, вперше було передбачено використання освітлювальних пристроїв, які дозволяли візуально виокремити найдрібніші деталі реквізиту, а також комплексна установка стереофонічного звучання [6]. На додаток до архітектурно-технічної теми слід зауважити, що у березні 2007 р. у театрі була завершена реконструкція глядацької зали, вартість якої склала 5 мільйонів крб. Вона стала вишуканою та художньо багатою, а неповторною окрасою оновленого приміщення черкаські та гості міста безумовно вважали люстру діаметром 4,5 м з австрійського кришталю, на виготовлення якої тернопільські майстри використали 17 тис. камінців.

Наразі, у результаті масштабної пожежі, глядацька зала вигоріла повністю: площа пожежі склала 300 м² у залі для глядачів і 200 м² на покрівлі. Варто зазначити, що відразу після пожежі рішенням загальних зборів колективу Черкаського обласного муздрамтеатру був відкритий Благодійний фонд допомоги театру – «Благодійна організація «Черкаський театр», членами правління якого стали актори Черкаського обласного муздрамтеатру. Основне завдання Фонду – зібрати кошти на відбудову театральних приміщень, пошкоджених під час пожежі. Крім того, осінні спектаклі сезону було вирішено ставити на сцені міського будинку культури імені І. Кулика.

За свою історію існування колектив Черкаського обласного муздрамтеатру здійснив понад 450 постановок (дані на кінець 2000-х рр.): близько 80 – за п'єсами української класичної драматургії; понад 50 – класичної зарубіжної; понад 300 – сучасної національної, країн СНД та зарубіжної драматургії [7]. За свідченням Б. Юхна, було зіграно понад 40 500 спектаклів, а щорічно театр дає близько 220 вистав [6].

У 1965 – 2015 рр. на сцені Черкаського обласного муздрамтеатру було здійснено постановку різноманітних за жанром та тематикою творів української та зарубіжної класики і сучасних авторів. Так, у 1961 р. була поставлена «Дума про Кобзаря» Черкаського письменника та поета М. Т. Негоди – п'єса, в якій показано останній приїзд Т. Г. Шевченка до рідного краю. Завдяки талановитій грі М. В. Попова, який виступав у головній ролі, вистава одержала високу оцінку глядачів [8]. Великий успіх у 1964 р. мала і героїчна драма «Марина», написана М. Я. Зарудним за мотивами творів Т. Г. Шевченка.

Взагалі, варто наголосити, що в репертуарі Черкаського обласного муздрамтеатру чільне місце посідали та посідають вистави за творами і мотивами творчості і біографії Великого Кобзаря. Так, наприклад, великий успіх мали вистави «Назар Стодоля» Т. Г. Шевченком (1939 р., 1951 р., 1960 р., 1980 р.), «Мати-наймишка» Івана Тобілевича за Т. Г. Шевченком (1961 р.), «Тарас Шевченко» А. С. Малишка (1970 р.), «Титарівна» М. Л. Кропивницького за Т. Г. Шевченком (1978 р.), «Стіна» Ю. М. Щербака (1984 р.), «Великий льох» О. Дзекуна за Т. Г. Шевченком (2003 р.) та інші.

Роль Т. Г. Шевченка у різні роки виконували народний артист України В. П. Ігнатенко і заслужений артист України І. П. Клименко [8].

В. П. Ігнатенко належав до плеяди провідних акторів не лише Черкаського, а й Чернігівського театрів, де працював у 1940 – 1960-х рр. [9]. Його ім'я занесене до мистецьких енциклопедичних видань України [10, с. 276]. На творчу діяльність актора було зорієнтовано більшість вистав Черкаського обласного муздрамтеатру. Його особистим здобутком була галерея, створених ним історичних образів: Хоми Кичатого («Назар Стодоля» Т. Г. Шевченка), Тараса Шевченка («Тарас Шевченко» А. С. Малишка) та інших. Усього на творчій ниві актора більше 200 ролей. Також, він відомий як актор, що зумів зіграти в одному спектаклі декілька ролей: в «Наймичці» він грав Панаса і Цоколя, в «Безталанній» – Гната і Степана, а в «Порт-Артурі» – Корейка, генерала Кондратенка та адмірала Макарова [9].

Сцена Черкаського обласного муздрамтеатру стала творчою колискою для багатьох провідних акторів не лише Черкащини, а й України загалом. Так, акторська майстерність М. В. Попова, першим серед інших, була вшанована званням заслуженого артиста УРСР у 1960 р. Крім того, він був не лише актором, а й талановитим режисером та організатором. У червні 1947 р. після демобілізації М. В. Попов став очільником Черкаського обласного муздрамтеатру та його головним режисером. Найкращі його вистави у якості режисера – це «Багряна осінь» В. Собка, «Мораль пані Дульської» Г. Запольської, «Мартин Боруля» І. Тобілевича та інші. За 60 років своєї творчої діяльності М. В. Попов зіграв понад 250 ролей, найвідоміші з яких «Тарас Бульба» (за М. Гоголем), «Мартин Боруля» (І. Карпенка-Карого) та інші.

Дружиною М. В. Попова була не менш відома і талановита артистка Н. М. Попова, яку українська публіка обожнювала. Відомо, що у 1960-ті рр. глядачі спеціально приїздили у м. Черкаси на Попову. Вона була першою черкащанкою, яка отримала звання Народна артистка України (1993 р.). У її репертуарі понад 176 ролей. Найвідомішими ролями, що принесли їй славу, визнання і шану як і широкого глядача, так і професіоналів, були Машенька за однойменною п'єсою «Афіногенова», Тетяни Єгорової з п'єси «Собка» За другим фронтом, леді Мільфорд із п'єси М. Погодіна «Підступність і любов» та багато інших.

В основному, у Черкаському обласному муздрамтеатрі працювало 25 – 30 акторів на постійній основі. Так, наприклад, у 1995 р., згідно архівних джерел, у Черкаському обласному муздрамтеатрі було 30 акторів, а творчих працівників – 91 [12, арк. 2 зв.], які зробили неоціненний вклад у розвиток театрального мистецтва України та Черкащини зокрема: народні артисти України В. П. Ігнатенко і Н. М. Попова; заслужені артисти України І. П. Клименко, В. О. Світюк, В. М. та Н. І. Семененки [13], В. І. Супрунов, В. К. Талахи, В. П. Кононцева, Ю. Г. Берлінський, Л. Г. Попова, Т. М. Крижанівська та інші.

Яскравий слід в історії Черкаського обласного муздрамтеатру залишив і заслужений артист України В. К. Талах. Як композитор, диригент, аранжувальник і хормейстер він вніс великий вклад у розвиток музичної культури театру. Його вокально-хорове та музичне аранжування відрізнялося високим професіоналізмом. Крім того, М. Д. Шапошник, як керівник гурту «Козак Мамай і брати-січовики» користувався його професійною допомогою у постановці голосу учасників гурту. Всі, хто з ним працював, вважали його театральним диригентом від Бога, який тонко відчував синтез театального дійства – оркестр, хор, балет і вокал.

Журналістка В. Мозгова писала: «...наш театр тримається на трьох китах. Перший стародавній кит – це всіма обожнюваний художній керівник Алім Ситник, другий – китище – маестро Валентин Талах ... і третій – вічний двигун балетмейстер Володимир Татарінов» [4]. Отже, успіх вистави залежав і від органічної постановки танцю, а значить від таланту головного балетмейстера. Заслужений артист України, випускник Дніпропетровського театального училища В. Ф. Татарінов обіймав цю посаду в театрі з 1983 р. Відтоді його декілька разів обирали людиною року у м. Черкаси, а за віртуозні танці він став місцевою легендою [13].

Спектаклі не мали б успіху без належного художнього оформлення. Перш за все, Черкаський обласний муздрамтеатр завдячував народному художнику України Д. Г. Нарбуту. Понад 70 вистав було ним оформлено. Його справу продовжила мисткиня Н. Я. Нікіфорова [14; 15]. В одному із інтерв'ю Н. Я. Нікіфорова наголосила, що вона художник театральний – у цьому моя перевага. Режисери ... завжди вимагають від театральних художників, щоб вони доносили ідею. Я розбираю кожен твір, перш ніж працювати над костюмами та декораціями [16]. У 1995 р. в театрі працювала художниця по костюмах Н. М. Ридванецька. Як згадував її чоловік, художник С. В. Ридванецький, на той час вона заробляла по сто з чимось гривень за виставу [17], але в 1990-ті рр. подружжя Ридванецьких залишило Черкаський муздрамтеатр: отримали відмову про роботу – лише в 2003 р., за запрошенням В. О. Осипова, вони повернулися у м. Черкаси.

Всі артисти Черкаського обласного муздрамтеатру мали професійну освіту: були випускниками Київського державного інституту театального мистецтва ім. І. К. Карпенка-Карого (Ю. Г. Берлінський, І. П. Клименко, Н. І. Коломієць та інші), Дніпропетровського державного театального училища (нині – театально-художній коледж) (С. А. Бобров, А. І. Жила та інші), Харківського державного театального інституту (нині – Національний університет мистецтв) (В. О. Світюк, В. М. і Н. І. Семененки) і навіть ГІТІС (Т. М. Крижанівська).

Для театрів України, Черкаський обласний муздрамтеатр не став виключенням, на початку 1990-х рр. характерним була значна фінансова криза, матеріальне зубожіння і творчий занепад. Заступник Міністра економіки України

В. О. Ботвинов писав, що з причин відсутності коштів у незадовільному стані знаходиться технологічне оснащення українських театрів, жоден з яких сьогодні [1996 р.] не відповідає сучасним умовам [18, арк. 32]. Спілка театральних діячів України (далі – СТДУ) зверталася до державних структур з приводу порятунку театральної справи. Її члени просили дозволити театру перейти на контрактну систему роботи, але для цього вимагали матеріальної та правової захищеності митця. Підкреслювалося, що театр, ледь існуючи як економічна одиниця, не може і кроку ступити до нових форм організації творчої праці [19]. Черкаське обласне відділення СТДУ, створене в 1986 р., проводило роботу щодо пропаганди театального мистецтва в регіоні. Також, його члени (в 1995 р. їх було 54 [12, арк. 9]) здійснювали шефську, благодійницьку діяльність по культурному обслуговуванні населення, надавали моральну й матеріальну допомогу пенсіонерам-членам СТДУ, брали участь у розробці методичних та практичних заходів по забезпеченню діяльності Черкаського муздрамтеатру.

Керівництво Черкаського обласного муздрамтеатру на чолі із заслуженим артистом і заслуженим діячем мистецтва України А. І. Ситником також намагалося вийти з економічної й творчої кризи. Так, наприклад, під час святкування 60-річчя театру 30 жовтня 1992 р. [20, арк. 61] А. І. Ситник, як вихід із існуючого стану, запропонував повернути глядачам національну класику [2; 19]. Цей принцип визначив репертуарну політику театру на майбутнє. За час його роботи Черкаський обласний муздрамтеатр зазнав найбільшого розквіту і збагатив афішу численними постановками, яким були притаманні художня довершеність і психологічна глибина [21]. Ім'я А. І. Ситника мало авторитет серед працівників культури і мистецтв всієї України. Основним завданням, яке він поставив, було розширення творчого потенціалу колективу театру, збагачення його художнього арсеналу сучасними засобами виразності та втілення сучасної національної драматургії [3].

Творчість Черкаського обласного муздрамтеатру була відома за межами регіону, так як неодноразово проходили гастролі театру майже у всіх обласних центрах, а також у столиці в 1964 р., 1970 р., 1979 р., 1993 р., 2001 р., 2003 – 2005 рр. Крім того, у 1965 – 1990-х рр. театр був на гастролях у м. Кишинів (Молдова), м. Ярославль, м. Уфа, м. Москва (Росія), м. Баку (Азербайджан), м. Мінськ, м. Гомель, м. Могильов (Білорусь).

Варто відмітити, що існувала традиція, яка виникла ще за радянської влади, щоліта відправляти на гастролі театральні та концертні колективи до різних міст України та приймати у себе гостей. Це давало можливість глядачам знайомитися з творчістю співаків, артистів і режисерів інших областей. Але, в зв'язку з фінансовими труднощами, характерними для всієї країни початку 1990-х рр., ця традиція опинилася під загрозою. За словами журналіста О. Григорова, вартість проїзду, проживання у готелях зростає. Вигідніше стало платити артистам не за виступи, а за те, щоб вони не виступали, сиділи на місці без діла [22]. Тому, в 1993 р. лише після фінансової допомоги уряду Черка-

ський обласний муздрамтеатр зміг із запізненням поїхати на гастролі [22]. Тоді театральна трупа побувала у м. Львів з поетичною драмою С. Л. Носаня «Остання мить».

У 1994 р. вперше театри по всій країні залишилися дома: держава не спроможна була надати фінансову допомогу, а самі театри й філармонії не мали таких коштів [22]. Більше того, відтоді артистам почали затримувати виплату зарплати та відправляти влітку, замість гастролів, у вимушену відпустку за свій рахунок. Така ситуація тривала не один рік. Заробітки провінційних артистів були дуже низькими: часто вони не могли оплачувати навіть комунальні послуги. Але, не зважаючи на фінансове зубожіння, артисти театру самовіддано працювали на сцені.

У перше десятиріччя державної незалежності України у Черкаському обласному муздрамтеатрі користувалася популярністю класика: «Лісова пісня» за Лесею Українкою, «Лимерівна» Панаса Мирного, «Вишневий сад» Антона Чехова тощо, які були протягом десятиріч основним його репертуаром. До кінця ХХ ст. Черкаський обласний муздрамтеатр серед мистецького кола країни вважався провінційним і нічим не виділявся. Звичайний стан речей намагався змінити В. О. Осипов, який зайняв посаду директора в 1999 р. Він мріяв перетворити театр на українську театральну мекку, віддаючи сцену та акторів у розпорядження відомих режисерів для реалізації найсміливіших театральних ідей [23]. Поступово відношення до театру змінювалося і серед театральних критиків, і серед місцевих жителів (на початку ХХІ ст. кількість глядачів виросла на 20 % [24]). Після того, як в 2001 р. була розроблена стратегія розвитку театру, вирішено було орієнтуватися не на глядача, а на фестивальну моду [25]. Тому, коли А. В. Жолдак – театральний режисер, відомий вже тоді своєю епатажністю – запропонував у 2001 р. поставити в театрі експериментальний спектакль «Одруження» по М. В. Гоголю – В. О. Осипов погодився. Це був великий ризик для репутації як самого театру, так і директора, але спільна праця з А. В. Жолдаком пішла на користь. Після «Одруження» театр став відомим в Європі. Зі спектаклем А. В. Жолдака Черкаський муздрамтеатр в 2001 р. взяв участь у фестивалі «Художнє Березілля» у м. Київ і в Міжнародних фестивалях у м. Сібіу (Румунія), м. Кишинів (Молдова), м. Пловдив (Болгарія), а в 2002 р. в м. Гренобль (Франція) [23]. А в 2001 р. постановча група вистави «Лимерівна» стала лауреатом літературно-мистецької премії ім. М. П. Старицького.

Взагалі, протягом 2000-х рр. Черкаський обласний муздрамтеатр було нагороджено дипломами різноманітних фестивалів лауреатом яких він був: Міжнародного фестивалю театрального мистецтва «Мандруючі зірки» (м. Київ, 2003 р.) за виставу «Поминальна молитва» Г. Горіна, Всеукраїнського державного театрального фестивалю «В гостях у Гоголя» (м. Полтава, 2003 р.) за виставу «Поминальна молитва» Г. Горіна, Всеукраїнського театрального свята «Вересневі самоцвіти» (м. Кіровоград) з виставами «Поминальна молитва» Г.

Горіна (2004 р.) та «Дума про братів Неазовських» Ліни Костенко (2005 р.), Всеукраїнського фестивалю «Тернопільські театральні вечори» (м. Тернопіль, 2005 р.) з виставою «Дума про братів Неазовських» Ліни Костенко [7].

Варто зазначити, що до 50-річчя створення Черкаської області у 2003 – 2004 рр. актори Черкаського обласного муздрамтеатру зіграли свої найкращі вистави «Великий льох» за Т. Г. Шевченком та «Вишневий сад» А. П. Чехова на сцені Київського Національного театру імені І. Я. Франка [7].

Більше того, стало традицією, починаючи з 2006 р., коли театр отримав статус академічного, щорічно проводити у Черкаському обласному муздрамтеатрі Міжнародний театральний фестиваль «Сцена людства», в якому брали участь театральні колективи як з України, так і з-за кордону. Так, у 2006 – 2015 рр. у фестивалі взяли участь театральні колективи з Франції, Румунії, Білорусі, Литви, Росії та інших країн.

Останнім часом Черкаський обласний муздрамтеатр переживає певні труднощі. І це стосується не лише того, що було втрачено приміщення через пожежу, а й непорозуміння між акторами та художнім керівником театру С. Проскурнею, який отримав цю посаду у 2009 р. Однією із головних причин невдоволення театрального колективу Черкаського обласного муздрамтеатру є кардинальна зміна репертуару – велика кількість експериментальних вистав і відсутність класичних п'єс [26]. В результаті, на загальних зборах колективу Черкаського обласного муздрамтеатру було висунуто вимогу звільнити в. о. художнього керівника С. Проскурню із займаної посади.

Таким чином, Черкаський обласний муздрамтеатр є осередком утвердження національної ідентичності в Черкаській області. Основним його репертуаром була національна класика, яка користувалася попитом у провінційного глядача, і була своєрідним живильним джерелом у формуванні патріотизму та відродженні національної гідності у населення регіону. Наразі театр переживає значні матеріальні труднощі, але любов жителів Черкащини до театру, яку виховали в них актори протягом десятиріч своєї діяльності, готовність відродити його, допоможе здолати всі негаразди.

На основі застосування загальнонаукових методів (аналіз, синтез, опис, пояснення) автору вдалося досягти поставленої мети та реалізувати заплановані завдання.

Отже, театральне мистецтво було, є та завжди буде одним із способів утвердження національної ідентичності як на Черкащині, так і в Україні загалом.

Матеріали статті можуть бути використані для подальшого вивчення впливу діяльності українського професійного театру на утвердження національної ідентичності українського народу в окремо взятому регіоні. Надалі плануємо дослідити історію життя та творчості найвідоміших акторів Черкаського обласного муздрамтеатру та вплив їх творчої діяльності на формування національного відродження українського народу на Черкащині.

Список використаних джерел:

1. Майстренко М. Театральні хроніки Черкащини [Електронний ресурс] / М. Майстренко // Молодь Черкащини. – 2010. – 28 березня. – Режим доступу: <http://mch.com.ua/situacziya/221-teatralni-xroniki-cherkashhini>.
2. Добролюб А. Відроджувати, творити: обласному муздрамтеатру – 60 [Текст] / А. Добролюб // Черкаський край. – 1992. – 29 жовтня. – С. 4.
3. Крапива Ю. Театр повинен виховувати в людині найвищу здатність – здатність до співпереживання : [інтерв'ю з народним артистом України, художнім керівником облмуздрамтеатру А. І. Ситником] / спілкувалась Юлія Крапива // Місто. – 2004. – 7 липня. – С. 2.
4. Мозговая В. А вас, Татаринов, я попрошу остаться: [интервью с хореографом Владимиром Татариновым] [Электронный ресурс] / общалась Валентина Мозговая // Антенна. – 2005. – 13 апреля. – Режим доступа: <http://antenna.com.ua/antenna/3266.html>.
5. Вергилис О. Последняя жертва: Первая украинская советская актриса – сценарий спрятанной судьбы [Электронный ресурс] / Олег Вергилис // Зеркало недели. – 2008. – 6 сентября. – № 33. – Режим доступа: http://zn.ua/CULTURE/poslednyaya_zhertva_pervaya_ukrainskaya_sovetskaya_aktrisa_natalya_uzhviy_stsenariy_spryatannoy_sud-54713.html.
6. Юхно Б. Черкаські місторії. Мандрівки у часі від Соснівки до Кривалівки [Текст] / Борис Юхно. – [2-ге вид. доп.]. – Черкаси : Брама-Україна, 2013. – 296 с.
7. Черкаський академічний обласний український музично-драматичний театр імені Т. Г. Шевченком [Електронний ресурс]. – Вікіпедія [Сайт]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Cherkaskiy_akademichniy_oblasniy_ukrayinskiy_muzichno-dramatichniy_teatr_Imeni_T._G._Shevchenka.
8. Нариси історії Шевченкового краю [Текст]: У 3 т. / редакційна колегія: М. І. Бушин [головний редактор] [та ін.]. – Черкаси: видавець Гордієнко Є. І., 2014. – Книга 3. Від початку Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.) до сьогодні. – 2015. – 618 с.: іл.
9. Студьонова Л. Театр окупованого Чернігова 1941 – 1943 рр.: актор В. П. Ігнатенко (1920 – 2007) [Текст] / Людмила Ігнатенко // Сіверянський літопис.– 2009. – № 2 – 3. – С. 150 – 162.
10. Митці України [Текст]: енциклопедичний довідник / [за ред. А. В. Кудрицького]. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1992. – 846 с.
11. Самсонова И. Не спешите стать белым лебедем [Текст] / Ирина Самсонова // Рабочая газета. – 2010. – 18 июня.
12. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Ф. Р-5791. – Оп. 3. – Спр. 59. – 52 арк.
13. Шквар Г. У головній ролі – Віктор Семененко [Електронний ресурс] / Г. Шквар // Черкаський край. – 2012. – 21 вересня. – Режим доступу: http://www.kray.sk.ua/suspilstvo/postati/item/1425-u-golovniy-rol-i-%E2%80%94victor-semenenko#.U8_E8bH4SL0.
14. Надія Нікіфорова [Образотворчий матеріал]: Графіка. Сценографія. Живопис: [альбом]. – К.: Вид-во ТОВ Новий друк, 2003. – 95 с.: іл.

15. Присяженко В. Становлення художника [Текст] / В. Присяженко // Сім Муз. – 2008. – Листопад. – № 3. – С. 5.
16. Кобиляцька В. Надія Нікіфорова розкодує месиджі із творів Шевченка: [інтерв'ю з художницею Надією Нікіфоровою] [Електронний ресурс] / спілкувалась В. Кобиляцька // НародUA [Сайт]. – Режим доступу: <http://narodua.com/kultura/nadija-nikiforova-rozkodovuje-mesydzhi-iz-tvoriv-shevchenka.html>.
17. Солонець О. Містерійні Сергій і Наталя Ридванецькі [Електронний ресурс] / О. Солонець // НародUA [Сайт]. – Режим доступу: <http://narodua.com/ljudyna/misterijni-serhij-i-natalja-rydvanetski.html>.
18. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. Р-2. Кабінет Міністрів України. – Оп. 15. – Спр. 5267. – 63 арк.
19. Мислюк А. Драма – і не тільки на сцені! [Текст] / А. Мислюк // Черкаський край. – 1991. – 31 жовтня. – № 188. – С. 4.
20. ДАЧО. – Ф. Р-5791. – Оп. 1. – Спр. 37. – 68 арк.
21. Туменко Л. Проповідники правди життя [Електронний ресурс] / Л. Туменко // Молодь Черкащини. – 2012. – 5 квітня. – Режим доступу: <http://tehnomic-shop.ru/objektiv/1349-propovidniki-pravdi-zhittya>.
22. Григоров О. Перед гастрольним літом [Текст] / О. Григоров // Черкаський край. – 1993. – 26 травня. – С. 5.
23. Слепинін О. Нова постановка Андрія Жолдака: свіжий подих чи порохняве занудство? [Електронний ресурс] / О. Слепинін // Дзеркало тижня. – 2001. – 24 березня. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/CULTURE/nova_postanovka_andriya_zholdaka_svizhiy_podih_chi_porohnyave_zanudstvo.html.
24. Островерх О. Поролоновий Отелло [Електронний ресурс] / О. Островерх // Експерт [Сайт]. – Режим доступу: <http://www.expert.ua/print/83/58/53/>.
25. Слепынин О. Театр для бродячих режиссеров [Електронний ресурс] / О. Слепынин // Зеркало недели. – 2004. – 27 листопада. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/CULTURE/teatr_dlya_brodyachih_rezhisserov.html.
26. Колектив Черкаського театру проголосував за звільнення Сергія Проскурні [Електронний ресурс]. – Zaxid.net [Сайт]. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?kolektiv_cherkaskogo_teatru_progolosuvav_za_zviltannya_sergiya_proskurni&objectId=1359392.

References

1. Maystrenko M. Teatralni hroniki Cherkaschini [Elektronniy resurs] / Maksim Maystrenko // Molod Cherkaschini. – 2010. – 28 bereznya. – Rezhim dostupu: <http://mch.com.ua/situacziya/221-teatralni-xroniki-cherkashhini>.
2. Dobrolyub A. Vidrodzhuvati, tvoriti: oblasnomu muzdramteatru – 60 [Tekst] / A. Dobrolyub // Cherkaskiy kray. – 1992. – 29 zhovtnya. – S. 4.
3. Krapiva Yu. Teatr povinen vihovuvati v lyudinI nayvischu zdatnIst – zdatnIst do spIvperezhivannya ...: [Interv'yu z narodnim artistom UkraYini, hudozhnIm kerIvnikom oblmuzdramteatru A. I. Sitnikom] / spIlkualas Yullya Krapiva // MIsto. – 2004. – 7 lipnya. – S. 2.

4. Mozgovaya V. A vas, Tatarinov, ya poproshu ostatsya: [intervyu s horeografom Vladimirom Tatarinovyim] [Elektronnyiy resurs] / obschalas Valentina Mozgovaya // Antenna. – 2005. – 13 aprelya. – Rezhim dostupa: <http://antenna.com.ua/antenna/3266.html>.
5. Vergilis O. Poslednyaya zhertva: Pervaya ukrainskaya sovetskaya aktrisa – stsenariy spryatannoy sudbyi [Elektronnyiy resurs] / Oleg Vergilis // Zerkalo nedeli. – 2008. – 6 sentyabrya. – № 33. – Rezhim dostupa: http://zn.ua/CULTURE/poslednyaya_zhertva_pervaya_ukrainskaya_sovetskaya_aktrisa_natalya_uzhviy__stsenariy_spryatannoy_sud-54713.html.
6. Yuhno B. Cherkaski mIstorIYi. MandrIvki u chasI vId SosnIvki do KrivalIvki [Tekst] / Boris Yuhno. – [2-ge vid. dop.]. – Cherkasi: Brama-UkraYina, 2013. – 296 s.
7. Cherkaskiy akademIchniy oblasniy ukraYinskiy muzichno-dramatichniy teatr ImenI T. G. Shevchenka [Elektronnyiy resurs]. – VIKIpedIya [Sayt]. – Rezhim dostupu: https://uk.wikipedia.org/wiki/Cherkaskiy_akademIchniy_oblasniy_ukraYinskiy_muzichno-dramatichniy_teatr_ImenI_T._G._Shevchenka.
8. Narisi IstorIYi Shevchenkovogo krayu [Tekst]: U 3 t. / redaktsIyna kolegIya: M. I. Bushin [golovniy redaktor] [ta In.]. – Cherkasi: vidavets GordIEnko E. I., 2014. – Kniga 3. Vid pochatku VelikoYi VItchiznyanoYi vIyni (1941 – 1945 rr.) do sogoDennya. – 2015. – 618 s.: Il.
9. Studonova L. Teatr okupovanogo ChernIgova 1941 – 1943 rr.: aktor V. P. Ignatenko (1920 – 2007) [Tekst] / Lyudmila Ignatenko // SIVeryanskiy IItopis. – 2009. – № 2 – 3. – S. 150 – 162.
10. MittsI UkraYini [Tekst]: entsiklopedichniy dovIdnik / za red. A. V. Kudritskogo. – K.: UkraYinska entsiklopedIya Im. M. P. Bazhana, 1992. – 846 s.
11. Samsonova I. Ne speshite stat belyim lebedem [Tekst] / Irina Samsonova // Rabochaya gazeta. – 2010. – 18 iyunya.
12. Derzhavniy arhIv CherkaskoYi oblastI (dalI – DACHO). – F. R-5791. – Op. 3. – Spr. 59. – 52 ark.
13. Shkvar G. U golovniy roli – Viktor Semenenko [Elektronnyiy resurs] / Ganna Shkvar // Cherkaskiy kray. – 2012. – 21 veresnya. – Rezhim dostupu: <http://www.kray.ck.ua/suspilstvo/postati/item/1425-u-golovniy-rol-i---victor-semenenko> – №. U8_E8b H4SL0.
14. NadIya NIKIforova [Obrazotvorchiy materIal]: GrafIka. StsenografIya. Zhivopis: [albom]. – K.: Vid-vo TOV Noviy druk, 2003. – 95 s.: Il.
15. Prisyazhenko V. Stanovlennya hudozhnika [Tekst] / Varvara Prisyazhenko // SIM Muz. – 2008. – Listopad. – № 3. – S. 5.
16. Kobilyatska V. NadIya NIKIforova rozkodovuE mesidzhI Iz tvorIv Shevchenka: [Interv'yu z hudozhnitseyu NadIEyu NIKIforovoyu] [Elektronnyiy resurs] / spIlkuvalas ViktorIya Kobilyatska // NarodUA [Sayt]. – Rezhim dostupu: <http://narodua.com/kultura/nadija-nikiforova-rozkodovuje-mesydzhi-iz-tvoriv-shevchenka.html>.
17. Solonets O. MIsterIynI SergIy I Natalya Ridvanetski [Elektronnyiy resurs] / Oleksandr Solonets // NarodUA [Sayt]. – Rezhim dostupu: <http://narodua.com/ljudyna/misterijni-serhij-i-natalja-rydvanetski.html>.
18. Tsentralniy derzhavniy arhIv gromadskih ob'Ednan UkraYini. – F. R-2. KabInet MInIstrIv UkraYini. – Op. 15. – Spr. 5267. – 63 ark.

19. Mislyuk A. Drama – I ne tIlki na stsenI! [Tekst] / A. Mislyuk // Cherkaskiy kray. – 1991. – 31 zhovtnya. – № 188. – S. 4.
20. DАChO. – F. R-5791. – Op. 1. – Spr. 37. – 68 ark.
21. Tumenko L. Propovidniki pravdi zhittya [Elektronniy resurs] / LeonId Tumenko // Molod Cherkaschini. – 2012. – 5 kvItnya. – Rezhim dostupu: <http://tehnomir-shop.ru/objektiv/1349-propovidniki-pravdi-zhittya>.
22. Grigorov O. Pered gastrolnim Iltom [Tekst] / O. Grigorov // Cherkaskiy kray. – 1993. – 26 travnya. – S. 5.
23. SEpinIn O. Nova postanovka Andriya Zholdaka: svIzhiy podih chi porohnyave zanudstvo? [Elektronniy resurs] / Oleg SEpinIn // Dzerkalo tizhnya. – 2001. – 24 bereznya. – Rezhim dostupu: http://gazeta.dt.ua/CULTURE/nova_postanovka_andriya_zholdaka_svizhiy_podih_chi_porohnyave_zanudstvo.html.
24. Ostroverh O. Porolonoviy Otello [Elektronniy resurs] / Olga Ostroverh // Ekspert [Sayt]. – Rezhim dostupa: <http://www.expert.ua/print/83/58/53/>.
25. Slepyinin O. Teatr dlya brodyachih rezhisserov [Elektronniy resurs] / Oleg Slepyinin // Zerkalo nedeli. – 2004. – 27 noyabrya. – Rezhim dostupa: http://gazeta.zn.ua/CULTURE/teatr_dlya_brodyachih_rezhisserov.html.
26. Kolektiv Cherkaskogo teatru progolosuvav za zvlInnennya SergIya ProskurnI [Elektronniy resurs]. – Zaxid.net [Sayt]. – Rezhim dostupu: http://zaxid.net/news/showNews.do?kolektiv_cherkaskogo_teatru_progolosuvav_za_zvlnennya_sergiya_proskurni&objectId=1359392.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2015 р.

Т. Д. Чубина, О. А. Спиркина

**Черкасский академический областной украинский
музыкально-драматический театр имени Т. Г. Шевченко
как центр утверждения национальной идентичности на Черкащине**

Статья посвящена истории развития и становления Черкасского академического областного украинского музыкально-драматического театра им. Т. Г. Шевченко. Цель статьи – показать, что Черкасский областной театр является центром утверждения национальной идентичности в Черкасском регионе. Непосредственные задачи – отобразить, как игра актеров и репертуарная политика театра повлияли на развитие и процесс становления данного культурного центра региона. На основе применения общенаучных методов (анализ, синтез, описание, объяснение) была достигнута цель и реализованы запланированные задачи.

Ключевые слова: театр, актер, театральное искусство, национальная идентичность, репертуарная политика.

**Cherkasy academic regional Ukrainian music-drama theatre
named after T. H. Shevchenko as a centre of strengthening
of national identity in Cherkashchyna**

The article is devoted to the history of the development and formation of Cherkasy academic regional Ukrainian music-drama theatre named after T. H. Shevchenko. The goal of the article is to show that Cherkasy regional theatre is the centre of strengthening of national identity in Cherkasy region. The direct tasks are to find out how the performance of actors and actresses and the theatre's repertoire policy have influenced on the development and the process of formation of the given cultural centre of the region. On the basis of the appliance of general scientific methods (analysis, synthesis, description, explanation) the goal is achieved and planned tasks are realized.

Key words: theatre, actor, dramatic art, national identity, repertoire policy.

**О. Л. Храмова-Баранова,
Є. О. Таран**

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО СТИЛЮ В ТВОРЧОСТІ МИТЦІВ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Питання національного самоусвідомлення є одним з актуальних та нагальних і його вирішення неможливе без вивчення найкращих зразків матеріальної та духовної культури нашої країни. Національний стиль характеризує художні явища народного та професійного мистецтва, а творчість митців має вагоме значення і може вирішити естетичні аспекти питань візуальної культури України.

Ключові слова: національний стиль, дизайн, візуальна культура.

Питання національного самоусвідомлення є одним з актуальних та нагальних і його вирішення неможливе без вивчення найкращих зразків матеріальної та духовної культури нашої країни. Творчість митців має вагоме значення і може вирішити естетичні аспекти питань візуальної культури України. На сьогоднішній день мало досліджень з цієї проблематики, тому значний доробок у вирішення цих питань планується в магістерській роботі С. Куколь під керівництвом О. Л. Храмової-Баранової. Тема роботи: Творчість митців у вирішенні естетичних проблем візуальної культури України.

Мета дослідження: вивчити творчість деяких українських митців та надати ґрунтовний аналіз національних традицій і тенденцій візуальної культури України на прикладі конкретної творчої особистості.

У зв'язку з постійною глобалізацією світового суспільства виникає гостра потреба в ідентифікації українського мистецтва, у виокремленні його обличчя серед маси однотипних інтернаціональних зразків дизайну, які набули своєї популярності у 30-х рр. ХХ ст. Національний стиль характеризує все багатство художніх явищ народного і професійного мистецтва. Фундаментом стильової єдності стало народне мистецтво, форми творчості, а заповнення життя символічною образною мовою – це один зі способів створити зручні умови розгортання відношень із зовнішнім світом. Поняття національного стилю конкретизує своєрідний духовний досвід окремих народів і культур. Багатогранність художньої культури створюється неповторними і різноманітними національними стилями, а початок їх становлення ґрунтується на етапі формування етнічних культур [1].

Специфікою винятковості етнокультурних цінностей України займалися науковці як нашої держави та і інших країн. Національний характер культури, її стиль розглядався ще в Товаристві ім. Т. Шевченка у Львові і Українському художньо-архітектурному відділенні літературно-художнього гуртка у Харкові. Національна концепція стала однією з провідних в українській художній

культури періоду модерну, формування якого збігається з початком ХХ століття. Наприклад, першим, хто реалізував ідею українського національного стилю в архітектурі, спираючись на традиції народного будівництва і декоративно-ужиткового мистецтва України, був Василь Кричевський, а в живописі це був Олександр Мурашко. Проект В. Кричевського, будинок Полтавського губернського земства, що переміг на конкурсі 1903 року, визначав народження українського архітектурного стилю, що стало поштовхом до серйозної дискусії серед широкого кола знавців. Майбутнє української культури В. Кричевський розглядав як розквіт різних видів мистецтва у їх єдності, а його ідеї сприяли підвищенню національної свідомості української інтелігенції і потім широких верств населення [2 – 3]. Тільки 19 років присвятив Олександр Мурашко творчості, але за цей час зумів вивести українське мистецтво у світовий художній процес. Талант О. Мурашка сформувався під впливом І. Рєпіна, на основі психологічної трактовки образу і реалістичних тенденцій. О. Мурашко вважав, що найвищим проявом краси є реалістичність буття, тому в його роботах залишається живий світ при використанні прийомів модерну і імпресіонізму з чіткою організацією форм, декоративністю, а також все це підкріплене темпераментом і динамікою. На початку ХХ ст. Олександр Мурашко був на чолі культурного життя Києва і не тільки завдяки своїй творчості, але й своїм діям, які були направлені на поєднання національних художніх сил молодій державі.

Олександр Мурашко – один з перших митців в Україні, який у ХХ ст. почав пошуки нового стилю, а за ним вже були О. Екстер, Г. Нарбут, М. Бойчук та інші. Перед Першою світовою війною у пресі розгорнулася широка дискусія стосовно шляхів розвитку національної думки в Україні, де були задіяні відомі діячі української культури, такі як: М. Філянський, Г. Лукомський, М. Новицький. Їх думка сходилася в тому, що майбутнє українського стилю повинне базуватися на барочних традиціях. Різні погляди щодо шляхів розвитку національного образотворчого мистецтва в 1910-х рр. визначилися у виборі його стильових витоків М. Бойчуком (неовізантизм), Я. Струхманчуком (ренесанс), Г. Нарбутом (українське бароко). Розвиток національного напрямку 20 – 30-х рр. ХХ ст. супроводжувався підвищенням інтересом до історії народу і його національних традицій [4]. В цей період активно колекціонують народні українські ікони, народні портрети, предмети декоративно-ужиткового мистецтва і це сприяє підняттю питання національного стилю на більш високий щабель.

Визначним мистецьким етапом стала школа Михайла Бойчука, яка залишила глибокий слід в народних промислах і декоративно-ужитковому мистецтві України. Високого мистецького рівня досягли учні М. Бойчука: В. Седляр, І. Падалка, О. Павленко, Г. Колос та інші. За роки викладання М. Бойчук запровадив свою методику, основними принципами якої стали: загальне оволодіння всіма техніками, вивчення етапів розвитку видів мистецтва, питання національного стилю, органічна побудова твору та розуміння важливості основної ідеї твору. Ці основні постулати і зараз використовуються в провідних мистецьких і дизайнерських школах. Тоталітарний режим знищив практично всі твори Михайла Бойчука і його учнів, але за кожним збереженим твором стоїть особиста

мужність людей, які прагнули ціною життя і свободи врятувати навіть маленькі рисунки великого майстра.

Гордістю України і українського мистецтва став Георгій Нарбут, який зумів своєю творчістю змінити уяву про місце української книжкової графіки в культурному житті суспільства. З перших днів становлення молодого української держави митець приймав участь у створенні грошових знаків, марок, державного герба і печатки України. Він поєднував цю кропітку працю з ілюстрацією книжок та періодичних видань, створенням графічних композицій. Будучи ректором Академії, Г. Нарбут заснував майстерню скульптури і підписав проект відкриття поліграфічного відділення. В Незалежній Україні геральдика і шрифти Г. Нарбута знову зайняли визначне місце в усіх сферах життя країни. Нарбутівський шрифт використовується у більшості державних документів, а нове покоління українських митців продовжують розвивати традиції української графіки в своїх творах. Георгій Нарбут створював все – від книжкових мініатюр до державної символіки і в своїх творах відродив секрети старих майстрів та виступив новатором, чим зробив фундаментальний внесок в розвиток українського мистецтва.

Питання національного стилю стало підґрунтям художньої культури доби українізації. Стилістична винятковість і неповторність українського мистецтва революційної доби набувала визнання і за кордоном. Про це свідчать праці провідних художніх критиків О. Сидорова, О. Федорова-Давидова, а також мистецтвознавця С. Корбію. Як відзначав І. Врона, самостійність, самобутність українського мистецтва зумовлена своєрідною децентралізацією, коли нова національна політика 1920-х рр. була спрямована проти імперської політики і централізації мистецтва, що приводило до культурної відсталості. Національна політика того періоду не тільки сприяла кількісному і якісному піднесенню українського авангардного мистецтва, але і відхиленню від загальноросійського шляху до самостійного розвитку. Проте, як відзначав І. Врона, оригінальність і самобутність не стали приналежністю всього українського мистецтва, оскільки в ньому перехрещувалися численні течії та школи, що в результаті створило боротьбу і суперечливість поглядів. До найбільш визначних явищ національно-українських тенденцій в авангардному мистецтві І. Врона відносив творчу діяльність О. Мурашка, Г. Нарбута, М. Бойчука. З них самобутні національні школи створили Г. Нарбут та М. Бойчук. Спираючись на глибокі, до тонкощів вивчені закони стилю старої української орнаментики, – писав Врона, – в особливості розкішної декоративності старих українських гравюр, геральдичних і книжково-графічних документів XVI – XVIII ст., Г. Нарбут з притаманним йому широким розумінням, відчуттям і майстерністю мистецтва шрифту і книги, заклав основи нової української графіки [5].

Національний стиль також може бути яскраво представлений і у різних тематичних групах листівок, а саме: біблійних сюжетах (листівки за релігійною тематикою: образи ікон, біблійних легенд); військових та політичних листівках (де прославлені воїни, готовність захищати рідну землю, переможні битви тощо); державній символіці (образи України, хороброго козака, відомих історичних постатей). В більшості це графічні чорно-білі або багатоколірні зображення [6]. Також національний стиль представлений етнографічною тематикою (народні традиції і гумористичні листівки). Серед багатьох листівок, що присвяче-

ні цій тематиці, можна виділити вітальні листівки, які були розроблені художниками О. Кульчицькою і С. Гординським. Роботи графіка В. Гулака, який зробив більше 200 різноманітних листівок, вирізняються витриманим стилем народного примітиву. Необхідно зазначити, що національний стиль характеризується й ілюстраціями до літературних творів М. Гоголя (Тарас Бульба, Сорочинський ярмарок), І. Франка (Захар Беркут), Т. Шевченка (Гайдамаки) тощо. Ці твори виконали художники В. Гулак, І. Іжакевич, В. Сечковська та ін. Краєвиди теж доповнюють національний стиль, наприклад, репродукції творів художників, які вміло передавали мальовничу природу України, а також архітектури на їх фоні. Серед згаданих листівок роботи таких авторів, як А. Куїнджі, Б. Романовський, Т. Лукомський, К. Крижацький, В. Кричевський тощо [7].

Популяризація національного стилю в листівках, що присвячені святкам (Різдво, Великдень, Святого Миколая, Вербна неділя), портретам українських письменників, гетьманів, відомих діячів культури і науки. Над створенням таких листівок працювало чимало художників, серед яких слід згадати імена О. Кульчицької, О. Куриласа, К. Антоновича, А. Ватюцака, О. Глинської та інших [8]. Вагоме значення мають фольклорні мотиви в листівках, а саме: зразки вишивки на килимах, рушниках, писанках, геометричні і рослинні орнаменти, як елементи декору і оригінальні композиції. Якщо під фольклорними мотивами вбачати музичні твори, то це направлення розширюється за рахунок листівок з нотною грамотою та словами українських народних пісень. Прикладом є серія листівок Українські народні вишивки, роботи з українським орнаментом художника Т. Гриневича та листівки з текстами пісень одеського художника А. Ждахи [7].

Амвросій Ждаха виконав серії з ілюстраціями до народних пісень, переважна більшість яких стосується козацької тематики. Для листівок, А. Ждаха використав і свої ілюстрації до історичної повісті При битій дорозі та роману Чорна рада. Митець передавав сюжети українських народних пісень, серед яких: Ой, на горі вогонь горить, Ой, не знав козак, Ой, не світи місяченьку, Ой, ти дівчино та ін. З кожної пісні А. Ждаха обирав найемоційніші місця і влучно ілюстрував їх, використав орнаментальні елементи, а у назвах пісень – українські історичні шрифтові композиції [9].

Використовуючи народні мотиви, митець комбінував їх у певній послідовності, що в результаті створило враження цілісного рисунка, де декоративне оформлення доповнює сприйняття реалістичного сюжету. Листівки до українських народних пісень з акварелей А. Ждахи мають вагому культурну, наукову цінність, оскільки за ними можна вивчати етнографію України і її народний фольклор. А. Ждаха все своє життя віддав вивченню української народної орнаментики і на їх основі створював власні. А. Ждаха також розробив велику кількість ескізів інтер'єрів і меблів, які виконані в стилі українського бароко. Серед його творчого доробку – робота над ілюстраціями до Нового завіту. Сьогодні в Одеському історико-краєзнавчому музеї зберігається близько п'ятисот рисунків типажів, сюжетів, буквиць, заставок до українського Євангелія.

Вивчення творчості українських митців необхідно для вирішення естетичних проблем візуальної культури України. Національний стиль характеризує художні явища народного та професійного мистецтва. Творча спадщина худож-

ника – це вагомий внесок у національне образотворче мистецтво, у візуальну культуру України. Аналіз творчого шляху О. Мурашка, Г. Нарбута, М. Бойчука, А. Ждахи та інших митців – підтвердження того, як мало ми шануємо українських патріотів минулого, завдяки яким відчутний культурний і творчий потенціал України.

Список використаних джерел

1. Саттон Т. Гармония цвета: Полное руководство по созданию цветowych комбинаций. – М.: ООО Издательство Астрель, 2004. – 215 с.
2. Бурлюк Д. Зі спогадів футуриста // Хроніка-2000. – К.: Фонд сприяння розвитку мистецтв України, 1994. – № 3-4. – С. 237 – 245.
3. Мельникова У. П. Концепція національного мистецтва у художній практиці 1920-х років крізь призму вітчизняного мистецтвознавства // Вісник ХДАМ. – 2004. – № 8. – С. 66 – 77.
4. Павловський В. Василь Григорович Кричевський. Життя і творчість. – Нью-Йорк: Вільна Академія наук у США, 1974. – С. 26.
5. Врона И. Пути современного украинского искусства // Революция и культура. – 1928. – № 13. – С. 60 – 62.
6. Забочень М. На спомин рідного краю: Україна у старій листівці. [Альбом-каталог]. – К.: Криниця, 2000. – 505 с.
7. Лаврук Н. К. Образно тематичні групи українських художніх листівок першої третини ХІХ століття / [Електронний ресурс] / режим доступу: <http://intkonf.org/lavruk-nk-obrazno-tematichni-grupi-ukrayinskih-hudozhnih-listivok-pershoyi-tretini-hh-stolittya/>
8. Яцюк В. Не забудьте пом'янути. Шевченківська листівка як пам'ятка історії та культури 1890-1940рр. [Альбом-каталог]. – К.: Криниця, 2004. – 288 с.
9. Малюнки до українських народних пісень. Підбірка листівок / Вст. ст. та упор. текстів укр. нар. пісень Максим'юка Т. І., підг. м-лів Дерун Л. В. – Одеса: ОКФА, 1996 – 5с., 23 лист.

References

1. Satton T. Harmonyya tsveta: Polnoe rukovodstvo po sozdanyyu tsvetovykh kombynatsyy. – М.: ООО Yzdatel'stvo Astrel', 2004. – 215 s.
2. Burluyk D. Zi spohadiv futurysta // Khronika-2000. – К.: Fond spryyannya rozvytku mystetstv Ukrayiny, 1994. – № 3. – S. 237.
3. Mel'nykova U. P. Kontseptsiya natsional'noho mystetstva u khudozhniy praktytysi 1920-kh rokiv kriz' pryzmu vitchyznyanoho mystetstvoznnavstva // Visnyk KhDAM. – 2004. – № 8. – S. 66 – 77.
4. Pavlovs'kyu V. Vasyl' Hryhorovych Krychevs'kyu. Zhyttya i tvorchist'. – N'yu-York: Vil'na Akademiya nauk u SShA, 1974. – S. 26.
5. Vrona Y. Puty sovremennoho ukraynskoho yskusstva // Revolyutsyya y kul'tura. – 1928. – № 13. – S. 60 – 62.
6. Zabocheh' M. Na spomyn ridnoho krayu: Ukrayina u stariy lystivtsi. [Al'bom-kataloh]. – К.: Krynytsya, 2000. – 505 s.

7. Lavruk N. K. Obrazno tematichni hrupy ukrayins'kykh khudozhnikh lystivok pershoyi tretyny XIX stolittya [Elektronnyy resurs] / rezhym dostupu: <http://intkonf.org/lavruk-nk-obrazno-tematichni-grupi-ukrayinskih-hudozhnih-listivok-pershoyi-tretini-hh-stolittya/>
8. Yatsyuk V. Ne zabud'te pom"yanuty. Shevchenkivs'ka lystivka yak pam"yatka istoriyi ta kul'tury 1890-1940rr. [Al'bom-kataloh]. – K.: Krynytsya, 2004. – 288 s.
9. Malyunky do ukrayins'kykh narodnykh pisen'. Pidbirka lystivok / Vst. st. ta upor. tekstiv ukr. nar. pisen' Maksym"yuka T. I., pidh. m-liv Derun L. V. – Odesa: OKFA, 1996 – 5s., 23 lyst.

Стаття надійшла до редакції 05.10. 2015 р.

Е. Л. Храмова-Баранова, Є. О. Таран

Становление национального стиля в творчестве художников Украины в начале XX века

Вопрос национального самосознания является одним из актуальных и его решение невозможно без изучения наилучших образцов материальной и духовной культуры нашей страны. Национальный стиль характеризует художественные явления народного и профессионального искусства, а творчество художников имеет весомое значение и может решить эстетичные аспекты вопросов визуальной культуры Украины.

Ключевые слова: национальный стиль, дизайн, визуальная культура.

E. Khramova-Baranova, Ye. Taran

The formation of national style in the work of artists of Ukraine at the beginning of the XX century

A question of national consciousness is one of actual and urgent ones and its decision is impossible without the study of the best standards of material and spiritual culture of our country. National style characterizes artistic phenomena of folk and professional art, and the work of artists has a ponderable value and can decide aesthetic aspects of questions of visual culture of Ukraine.

Keywords: national style, design, visual culture.

Л. В. Скрипник

ВИКОРИСТАННЯ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ В КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНОМУ ТУРИЗМІ

Стаття присвячена проблемі використання археологічних пам'яток в культурно-пізнавальному туризмі. Визначено основні шляхи використання об'єктів археології в туризмі, окреслено перспективи розвитку археологічного туризму в Україні.

Ключові слова: пам'ятки археології, культурно-пізнавальний туризм, музеєфікація

У світі накопичено досить великий досвід регулювання на державному та місцевому рівнях взаємин між туристською індустрією та об'єктами культурної спадщини, в результаті чого об'єкти не тільки зберігаються, а й відроджуються, набувають нових форм свого існування, використання та розвитку.

Туризм є одним із засобів поширення і пропаганди історико-краєзнавчих знань, підвищення загальноосвітнього і культурного рівня. Пізнавальний туризм сприяє залученню до вивчення історико-культурних цінностей, а також стимулює формування історичного мислення. Основним джерелом для реалізації пізнавальної функції є багата історико-культурна спадщина України, яка нараховує близько 130 тис. нерухомих пам'яток, з яких 57 206 – пам'ятки археології (у тому числі 418 – національного значення) [1]. Варто здійснити продуману адаптацію археологічних пам'яток до використання в пізнавальному туризмі. Для цього необхідно проаналізувати сучасний стан використання археологічних пам'яток в якості туристичних об'єктів, визначити основні проблеми та шляхи їх подолання.

Мета статті полягає у визначенні специфіки використання археологічних пам'яток в культурно-пізнавальному туризмі, перспектив розвитку археологічного туризму в Україні.

Вперше на науковому рівні питання використання археологічних пам'яток в туристичній діяльності почало розглядатись з 70-х рр. ХХ ст., коли були сформовані загальні напрямки завдань та теоретичних засад методології музеєфікації археологічних пам'яток. З 90-х рр. ХХ ст. проблеми пристосування пам'яток археології до туристично-екскурсійної діяльності були розглянуті в наукових студіях О. Тітової та Д. Кепіна. В них було сформовано загальну концепцію організації музеїв-заповідників (скансенів та діснейлендів) на базі конкретної археологічної пам'ятки, що є найбільш сприятливою формою її включення до туристичної сфери [2; 3; 4].

Серед останніх публікацій, присвячених даній проблемі, варто відзначити роботи Корнієнка В. В. [5; 6]. Згідно з дослідженнями Корнієнка В. В., з

418-ти пам'яток археології національного значення в туризмі використовуються лише 35, тобто, майже 8,4 % від їх загальної кількості [5, с. 379]. Дослідник констатував нерівномірність розкриття історичного процесу засобами туризму за допомогою пам'яток археології і визначив причину цього явища в низькому рівні музеєфікації об'єктів, обумовлений внутрішніми характеристиками самих пам'яток [5, с. 376].

Таким чином, проблема використання пам'яток археології є предметом дослідження багатьох науковців. Однак, незважаючи на це, залишаються питання, які потребують детального розгляду. Це, зокрема, необхідність використання сучасних комп'ютерних технологій анімаційних програм та оживлення археології для привернення уваги туристів та збільшення прибутків від археотуризму.

В об'єктах археологічної спадщини міститься величезний потенціал для розвитку пізнавального туризму, однак паломництво до об'єктів археології, не підготовлених для відвідування, завдає колосальної шкоди їх стану. З іншого боку, як показує досвід європейських країн, організований археологічний туризм здатний вирішити цілий ряд проблем з вивчення, збереження та використання археологічних об'єктів.

При розгляді питання щодо туристського освоєння археологічної спадщини необхідно розглянути такі проблеми як основні шляхи використання об'єктів археології в туризмі та основні механізми розвитку археологічного туризму.

Необхідно відзначити, що сьогодні існує дві основні форми екскурсійно-пізнавального показу. Класичною є так звана його пасивна конфігурація, яка передбачає зовнішнє, відсторонене споглядання об'єктів показу. Таким є показ розкопаних і музеєфікованих пам'яток археології, хоча не виключена можливість і екскурсій на найбільш виразні в рельєфі нерозкопані об'єкти. Останній варіант актуальний, насамперед, для територій, де фактично виключена можливість музеєфікації пам'ятника, який повністю в силу об'єктивних причин (використовувані будівельні матеріали, ґрунтові та інші умови) знищується спочатку в процесі археологізації, а потім у ході розкопок.

До цього ж типу археологічної демонстрації відносяться екскурсії по тематичним, або систематичним експозиціям предметів з пам'яток археології в краєзнавчих, археологічних та інших музеях. При цьому, присутність графічних або матеріальних реконструкцій досліджених об'єктів, звуковий супровід, показ відеофільмів, присвячених, наприклад, процесам розкопок, а також використання інших засобів підвищення музейної виразності, звичайно підвищує туристську привабливість даних експозицій.

До другого типу культурно-пізнавальних програм відносяться так звані анімаційні проекти. Під анімацією розуміються культурно-розважальні програми, що сприяють підвищенню інтересу туристів до об'єктів показу, реалізуються в створенні театралізованих шоу-програм, які залучають екскурсантів в процес сприйняття.

У зарубіжній та українській археологічній практиці вже досить міцно освоєно кілька шляхів оживлення процесу сприйняття давнини. Більшість цих напрямків спочатку не мало ніякого відношення до туризму і тільки потім було включено в об'єкти і маршрути туристичного показу.

Так, один з найбільш затребуваних в плані культурно-пізнавального туризму напрямків – експериментальна археологія, з'явилося суто в рамках археологічної науки. Археологічні експерименти, освоєні в ХІХ столітті, набувають з початку ХХ століття інший характер (учасники експериментів перейшли від перевірки окремих гіпотез до методик занурення в історичну епоху, злиття з історією) і виходять за рамки науки, привертаючи увагу широкої громадськості. Сьогодні центри історичної реконструкції є специфічними центрами, що одночасно працюють над науковими, культурними, освітніми та туристськими цілями. Більше того, досить часто вони виступають в ролі своєрідних координаційних центрів (наприклад, Норск Фольке музеум і Лілленхаммер в Норвегії) в системі різноманітних культурних товариств та клубів історичної реконструкції більш низького рангу. Однією з перших організацій, що розвивають саме цей підхід до методу історичної реконструкції, є Центр експериментальної археології в Лейрі (Данія) [7, с. 13]. Різноманітність діяльності подібних археопарків вражає: це і власне історичне моделювання господарського устрою, ремесел, житлово-побутового та релігійного комплексу (в Лейрі цілорічно функціонує більше 30 видів стародавніх господарських занять і ремесел), це і організація фестивалів давньої культури, яка збирає як представників реконструкторського руху, так і десятки тисяч туристів, це і широка освітня програма як на території парку, так і за його межами (включаючи багатоденні курси з проживанням на території парку), це і різноманітна постійна робота з популяризації експериментальної археології та етнографії через засоби масової інформації та інші канали.

В Україні на базі пам'яток трипільської культури з ініціативи товариства Коло-Ра здійснюється створення парку живої археології і розробляється археологічно-етнографічні туристські маршрути (археологічний тур по Тернопільщині та Черкащині вже продається на ринку) [8].

Ще один варіант живої археології, який сприяє залученню туристів – це залучення туристів до участі в польових (насамперед розкопках) і камеральних археологічних роботах. При цьому можлива короткострокова ознайомлювальна участь у вигляді доповнення до екскурсійного маршруту, або довгострокове проживання в археологічних дослідницьких таборах, що отримало назву науковий туризм.

Ще один напрямок Археологічної анімації народився з рольових та краєзнавчих ігор, створивши до теперішнього часу стійко функціонуючу систему клубів історичної реконструкції. Дана самодіяльна експериментальна археологія, а також історія (більшість клубів спеціалізуються на середньовіччі) над-

звичайно розвинена за кордоном, активно набирає популярність в Україні і має ряд особливостей. Насамперед, мова йде про якість живої археології та історії від клубу реконструкторів, яка викликає сумніви, хоча іноді йдеться про повністю науковий підхід до реконструкції. Ще одним важливим моментом є відносна некерованість і стихійність цього руху. Тим не менш, якщо говорити про туристські віддачі, то саме цей напрямок є одним з провідних. Фестивалі історичних реконструкторів збирають десятки і навіть сотні тисяч туристів.

Ряд таких фестивалів має постійних державних і приватних спонсорів і носить характер найбільших туристських і культурних заходів (один з напрямів подієвого туризму). Наприклад, турнір Замок Кальтенберг (нім. Schloss Kaltenberg) проводиться щорічно, у вихідні дні липня в невеликому баварському містечку Гельтендорф [9]. Влаштувачами фестивалю є власники замку – нащадки баварських курфюрстів, міська адміністрація Гельтендорфа і найбільша баварська пивоварна компанія, що випускає пиво Кальтенбергер. Щорічно фестиваль відвідують більше ста тисяч туристів. Найвищий рівень даного заходу забезпечують жорсткі вимоги до історичної достовірності костюмів і предметів антуражу, а також прекрасна організація самого шоу та побуту учасників заходу. Велика частина дійства відбувається не в замку, а на арені, обладнаній десятками тисячами глядацьких місць. Для туристів працює величезна кількість ресторанів, кафе, магазинів. А в самому замку проходить середньовічний ярмарок, де бажаючі можуть придбати лицарські обладунки, шоломи, зброю, кубки для пиття, одяг, прикраси та багато іншого зі створеного сучасними середньовічними майстрами.

Нарешті, жива історія отримала окремий вектор розвитку в рамках розвитку дитячої гурткової діяльності. Прямого виходу на туризм цей напрямок не має, але побічно також привертає увагу до археологічної спадщини. Крім того, ряд таких клубів досягає істотних успіхів, створюючи сезонні мініархеодроми. Тут можна відзначити роботи педагога і археолога Сержа Морі, який в департаменті Дордонь (Франція) за сприяння Асоціації вільних друзів (великої дитячої організації), відтворив з групою підлітків поселення епохи палеоліту. Досвід був визнаний успішним і зараз у Франції розгорнута широка освітня програма. В Україні подібні роботи, як правило, ведуться розрізнено і самостійно в музеях (історичних, етнографічних та краєзнавчих) і в дозвіллевих центрах (будинках дитячої творчості, підліткових клубах).

Також в якості способу популяризації та привернення уваги до археологічної спадщини може виступити створення серії телевізійних науково-популярних програм.

Принципово нові можливості для археологічного інтерактивного туризму дає розвиток комп'ютерних технологій. Мова йде як про підвищення видовищності стандартних експозицій (тривимірні моделі-реконструкції, комп'ютерні анімаційні гри на археологічні сюжети, віртуальні екскурсії), так і про ство-

рення принципово нових туристичних продуктів. Зокрема в Греції створена система ARCHEOGUIDE (Augmented Reality-based Cultural Heritage On-site Guide), віртуальний екскурсовод, забезпечує побудову розширеної реальності, тривимірних зображень і мобільного комп'ютерного середовища для огляду пам'яток історії та археології (а саме пам'ятника під відкритим небом і музею стародавнього міста Олімпія). У проекті брали участь одна з найбільших компаній мобільного зв'язку, провідні європейські дослідницькі інститути, що займаються питаннями комп'ютерної графіки і створення віртуальної реальності, компанія з виробництва комп'ютерної анімації і міністерство культури Греції [10].

Таким чином, на сьогодні існує і успішно функціонує ряд механізмів з популяризації археологічної спадщини та розвитку на його базі культурно-пізнавального туризму. Існує ряд об'єктивних умов, які накладають обмеження на формування та можливі масштаби розвитку археологічного туризму. Безумовно, до них необхідно віднести такі фактори, як наявність власне археологічних ресурсів у вигляді великих археологічних комплексів, ступінь їх вивченості і рівень науково-дослідної школи (у тому числі напрямки експериментальних розробок) в районі передбачуваного розвитку археотуризму. Як показує зарубіжний і український досвід, біля витоків розвитку більшості великих, успішних проектів живої археології лежить, насамперед, незламна ініціатива фахівців-археологів і подвижників давньої історії. Безумовно, можливість фінансової підтримки приватних чи державних фондів, туроператорського, готельного бізнесу також відіграє велику роль. Важливу роль відіграватимуть також рівень розвитку туристської інфраструктури регіону і його транспортна доступність.

При наявності певного мінімуму передумов можна ставити питання про проведення цілеспрямованої діяльності з розвитку археологічного туризму в регіоні. Для цього, безумовно, необхідне створення комплексної програми, яка повинна розроблятися і проводитися в життя спільно низкою зацікавлених установ: державними і місцевими органами влади, музейними та науковими організаціями, освітніми установами, різноманітними громадськими організаціями, клубами, школами ремесел, представниками турбізнесу та індустрії гостинності.

Список використаних джерел

1. Концепція гуманітарного розвитку України до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kyiv-obl.gov.ua
2. Титова О. М. Принципи організації „археопарків / О. М. Титова, Д. В. Кепін // Вісник УТОПК. – 2000. – №1. – С. 55-62
3. Кепін Д. В. Зарубіжний досвід популяризації пам'яток первісної археології та його використання для потреб туризму в Україні /Д. В. Кепін // Туристично-красназавчі дослідження. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 540-551

4. Кепін Д. В. Музеефікація об'єктів археологічної спадщини в Європі: На прикладі пам'яток первісної культури /Д. В. Кепін. – К., 2005. – 176 с.
5. Корнієнко В. В. Сучасний стан та проблеми використання пам'яток археології в туризмі / В. В. Корнієнко // Історико-географічні дослідження в Україні: Збірка наукових праць / Національна академія України, Інститут історії України. – К., 2006. – Число 9 – С. 373-399.
6. Корнієнко В. В. Пам'ятки історії та культури Київської Русі та їх місце в пізнавальному туризмі сучасної України /В. В. Корнієнко // Український історичний збірник / Національна академія наук України, Інститут історії України, Рада молодих вчених. – К.,2006. – Вип. 9. – С. 312-322.
7. Башкатов Ю. Ю. До історії скансенів у Європі /Ю. Ю. Башкатов, Р. В. Терпиловський //Археологія: від джерел до реконструкцій. Археологія і давня історія України. – 2011. – Випуск 5. – С. 7-17
8. Трачук О. В. Туризм та історико-культурна спадщина України /О. В. Трачук // Ржищівський археодром – 2: Дослідження, конф. та експериментальні студії 2002 – 2004 рр. – К., 2004. – С. 203 – 204.
9. Кальтенбергский рыцарский турнир [електр. ресурс] – Режим доступа: <http://bamberg-travel.de>
10. ARCHEOGUIDE: First results of an Augmented Reality, Mobile Computing System in Cultural Heritage Sites [E-resource] – Way of access -http://www.researchgate.net/publication/220955275_ARCHEOGUIDE_first_results_of_an_augmented_reality_mobile_computing_system_in_cultural_heritage_sites

References

1. Kontseptsiya humanitarnoho rozvytku Ukrayiny do 2020 roku [Elektronnyy resurs]. – Rezhyim dostupu: www.kyiv-obl.gov.ua
2. Tytova O. M. Pryntsypy orhanizatsiyi „arkheoparkiv / O. M. Tytova, D. V. Kepin // Visnyk UTOPIK. – 2000. – №1. – S. 55-62
3. Kepin D. V. Zarubizhnyy dosvid populyaryzatsiyi pam"yatok pervisnoyi arkheolohiyi ta yoho vykorystannya dlya potreb turyzmu v Ukrayini /D. V. Kepin // Turystychno-krayeznavchi doslidzhennya. – K., 1999. – Vyp. 2. – S. 540-551
4. Kepin D. V. Muzeifikatsiya ob"yektiv arkheolohichnoyi spadshchyny v Yevropi: Na prykladi pam"yatok pervisnoyi kul'tury /D. V. Kepin. – K., 2005. – 176 s.
5. Korniyenko V. V. Suchasnyy stan ta problemy vykorystannya pam"yatok arkheolohiyi v turyzmi / V. V. Korniyenko // Istoryko-geohrafichni doslidzhennya v Ukrayini: Zbirka naukovykh prats' / Natsional'na akademiya Ukrayiny, Instytut istoriyi Ukrayiny. – K., 2006. – Chyslo 9 – S. 373-399.
6. Korniyenko V. V. Pam"yatky istoriyi ta kul'tury Kyyivs'koyi Rusi ta yikh mistse v piznaval'nomu turyzmi suchasnoyi Ukrayiny /V. V. Korniyenko // Ukrayins'kyy istorychnyy zbirnyk / Natsional'na akademiya nauk Ukrayiny, Instytut istoriyi Ukrayiny, Rada molodykh vchenykh. – K.,2006. – Vyp. 9. – S. 312-322.
7. Bashkatov Yu. Yu. Do istoriyi skanseniv u Yevropi /Yu. Yu. Bashkatov, R. V. Terpylovs'kyy //Arkheolohiya: vid dzherel do rekonstruktsiy. Arkheolohiya i davnya istoriya Ukrayiny. – 2011. – Vypusk 5. – S. 7-17

8. Trachuk O. V. Turyzm ta istoryko-kul'turna spadshchyna Ukrayiny /O. V. Tkachuk // Rzhyschiv's'kyu arkheodrom – 2: Doslidzhennya, konf. ta eksperymental'ni studiyi 2002 – 2004 rr. – K., 2004. – S. 203 – 204.
9. Kal'tenberhskyy rytsarskyy turnyr [elektr. resurs] – Rezhym dostupa: <http://bamberg-travel.de>
10. ARCHEOGUIDE: First results of an Augmented Reality, Mobile Computing System in Cultural Heritage Sites [E-resource] – Way of access – http://www.researchgate.net/publication/220955275_ARCHEOGUIDE_first_results_of_an_augmented_reality_mobile_computing_system_in_cultural_heritage_sites

Стаття надійшла до редакції 09.09.2015 р.

Л. В. Скрипник

Использование памятников археологии в культурно-познавательном туризме

Статья посвящена проблеме использования памятников археологии в культурно-познавательном туризме. Выделены основные пути использования объектов археологии в туризме, определены перспективы развития археологического туризма в Украине.

Ключевые слова: памятники археологии, культурно-познавательный туризм, музеефикация

L. Skrypnyk

The usage of archaeological monuments in cultural and cognitive tourism

The article is devoted to the problem of usage of archaeological monuments in tourism. The main ways of the use of archaeology objects in tourism are outlined, the prospects for the development of archaeological tourism in Ukraine are determined.

Key words: sites of archaeology, cultural and educational tourism, musefication.

УДК 796. 5 (477)

Г. М. Чепурда

**ВИСВІТЛЕННЯ В ІСТОРІОГРАФІЇ РАДЯНСЬКОЇ ПРАКТИКИ
ВПЛИВУ НА ПРИРОДНО-КЛІМАТИЧНІ ПРОЦЕСИ**

Показано особливості реалізації на практиці "Великого плану перетворення природи: 1948 – 1958 рр." за матеріалами, що знайшли своє відображення в історіографії кінця 1940-х – початку 2000-х рр. Висвітлено різні підходи дослідників до висвітлення бачення і практичного значення для суспільства тих заходів, які здійснювались відповідно до Великого плану перетворення природи. Висвітлено різні підходи дослідників до висвітлення бачення і практичного значення для суспільства тих заходів, які здійснювались відповідно до "Великого плану перетворення природи". Доведено, що для багатьох праць історіографії радянського періоду були притаманні стереотипи в дусі домінуючої тоді ідеології, акцентування уваги лише на позитивних факторах, замовчування негативних явищ і результатів, надмірне та безпроблемне висвітлення діяльності компартійних структур. Більшості наукових праць радянського періоду були притаманні відомча направленість, некритичний підхід до джерел, слабка документальна база та публіцистичний характер.

Доведено, що у пострадянській та сучасній історіографічній періоди з піднятої нами проблеми відбувався об'єктивний і незаангажований перегляд радянських концепцій у дослідженні подій та явищ післявоєнного періоду, а також подолання партійно-ідеологічного догматизму, втілення традицій антропоцентризму, розширення тематики досліджень.

Ключові слова: історіографія, "Великий план перетворення природи", автори, праці, народне господарство, природа.

Історіографію піднятої нами проблеми можна умовно поділити на два великих періоди: радянський (від початку досліджуваного періоду до 1991 р.) і сучасний (від проголошення Україною незалежності до сьогодення). Водночас в історіографії теми в межах її радянського періоду можна виділити такі етапи: перший – кінець 40-х рр. ХХ ст. – 1950-ті рр.; другий – 60-ті – поч. 1980-х рр.; третій – друга половина 1980-х рр. – до 1991 р.

Метою статті є розкриття особливостей реалізації на практиці "Великого плану перетворення природи" за матеріалами, що знайшли своє відображення у роботах авторів кінця 1940-х – початку 2000-х років.

Майже відразу після початку реалізації завдань поставлених перед радянським суспільством спільною Постановою Ради Міністрів СРСР та Центрального Комітету ВКП(б) від 20 жовтня 1948 р. Про план полезахисних лісонасаджень, впровадження травопільних сівозмін, будівництва ставків та водойм для забезпечення високих та стійких врожаїв у степових та лісостепових районах Європейської частини СРСР почали з'являтися праці присвячені висвітленню тих чи інших аспектів "Великого плану перетворення природи".

В світ вийшло ряд брошур головне завдання яких полягало в тому щоб донести до мас якою є мета "Великого плану перетворення природи" та пояснити, які завдання стоять перед суспільством на шляху до їх досягнення. Всі вони відзначаються значною заідеологізованістю, що в першу чергу проявляється в проголошенні похвальних од стосовно комуністичної партії та соціалістичного укладу господарства, яке відкриває нові горизонти для зростання добробуту населення. До таких брошурок зокрема належить і брошура "Великий Сталінський план 1946 – 1958" [1]. В подібних працях враховувались тільки позитивні зміни у народному господарстві.

В першій половині 1950-х років почали з'являтися більш детальні праці, автори яких, вже базуючись на здобутках дореволюційних та радянських дослідників, проводили аналіз кліматичних умов лісостепових та степових регіонів УРСР, чітко розглядали шляхи подолання несприятливих кліматичних умов та ерозійних процесів, хоча варто відзначити, що переважно ці шляхи повністю збігались з постановами уряду. Окрім того слід відмітити і той факт, що хоча вже повним ходом йшли роботи з створення полезахисних насаджень, зрошення та меліорації ґрунтів ці праці не мають ніякої інформації про досягнення в цих галузях. В цей період в світ вийшли праці таких авторів, як Д. В. Гак, І. М. Романенко, В. М. Сукачов, Л. М. Сумський [2].

Важливою складовою "Великого плану перетворення природи" стало створення потужної зрошувальної мережі як на базі малих та середніх річок так і використовуючи водні ресурси Дніпра. Цією проблемою в даний період займався зокрема кандидат технічних наук П. С. Сліпченко. В своїй книзі "Будівництво та використання колгоспних водойм" [3] автор ретельно дослідив всі аспекти створення та експлуатації колгоспних водойм та каналів створених на базі малих та середніх річок, зібрав та узагальнив ряд практичних рекомендацій.

Займався П. С. Сліпченко і розробкою питань пов'язаних з використанням вод Дніпра. Зокрема ним було підготовлено публічну лекцію [4] в якій автор доводив необхідність та користь для народного господарства будівництва на Дніпрі нових гідроелектростанцій, створення водосховищ та магістральних каналів. Проте слід відмітити, що автором не було висвітлено проблем пов'язаних з затопленням значної території та проблемою переселення населення. В певній мірі це можна пояснити часом в який працював автор.

Слід також відмітити, що друга половина 50-х рр. ХХ ст. відзначилась певним затишшям в розробці даної проблематики. Це пов'язано перш за все зі змінами які сталися у верхівці комуністичної партії, а разом з цим і змінами ставлення до самого "Великого плану перетворення природи".

Таким чином, у 40-50-х рр. ХХ ст. у дослідженні теми загалом було зроблено суттєвий крок уперед, і заслуга в цьому належить науковцям-степознавцям, біологам, гідромеліораторам. В першу чергу вони займались розробкою практичних рекомендацій по втіленню поставлених завдань, а ніж аналізом вже проробленої роботи. У зв'язку з цим маловивченими, а то й зовсім не дослідженими, залишалися цілий ряд питань. В роботах простежується вузьковідомча спрямованість, у зв'язку з чим позитивні сторони планів пере-

більшувались, а негативні замовчувались. Необхідно також зазначити, що не всі публікації відповідали стандартам науковості, частина з них мала вузьку джерельну базу, у них домінували ідеологічні стереотипи, притаманні радянській політичній системі та упередженість у розкритті реальних проблем в урожайності сільського господарства та пошуку шляхів його покращення.

Наступний етап (1960-ті рр. – середина 1980-х рр.) радянського періоду історіографії теми, позначився певною активізацією, в порівнянні з добою Хрущова, досліджень питань пов'язаних з "Великим планом перетворення природи".

Зокрема світ побачили нові праці присвячені великим будовам на Дніпрі. Вже відомий нам П. С. Сліпченко з групою інших авторів, серед яких Г. Б. Бочарников, Б. І. Рутковський, О. О. Жуков і Л. М. Осипчук в цей період опублікували працю Опыт поточного строительства канала Днепр – Кривой Рог [5], в якій було проаналізовано та узагальнено досвід будівництва нового магістрального каналу. Аналізує в цей період наслідки створення Кременчуцького водосховища для прилеглих територій і Л. Г. Будкіна [6]. Проте авторка, висвітлює проблематику доволі однобічно – лише позитивні здобутки і ні словом не згадує про негативний вплив водосховища на навколишнє середовище та проблеми переселенців з затоплених територій.

Розкриття ролі та місця КПУ під час втілення в життя "Великого плану перетворення природи" стало одним з невеликих сюжетів книги П. Ю. Кошелєв Діяльність КПУ по удосконаленню суспільно-економічних відносин колгоспного села (1951 – 1958) [7].

Черговою спробою розкрити процес практичної реалізації завдань поставлених Великим планом перетворення природи та провести аналіз його наслідків для економіки країни стала праця Д. Ф. Вірника "Розвиток народного господарства УРСР: 1917 – 1967" [8]. Проте як і його попередникам це вдається доволі віддалено. Питання було висвітлено лише з позитивного боку.

На початку 80-х рр. ХХ ст. починають з'являтися перші праці автори яких намагаються, наскільки це було можливо в тогочасних умовах, критично відобразити вплив життєдіяльності людини на навколишнє середовище. Зокрема, В. Є. Борейко в своєму твoхтомнику "История охраны природы Украины (X век – 1980 г.)" [9] зробив спробу відобразити історію розвитку охорони природи в нашій країні. Разом з тим, автор наводить приклади недбалого та навіть шкідливого ставлення людей до природи протягом всієї історії. Не став виключенням і період, який нас цікавить – кінець 40-х – початок 60-х рр. ХХ ст. В. Є. Борейко одним з перших відкрито заговорив, що окрім того позитиву який ніс в собі "Великий план перетворення природи" під час його реалізації через недбалість та зверхнє ставлення партійного керівництва до природи їй було завдано серйозної шкоди – втрачено величезні території під водосховищами, як це не парадоксально – активізувались ерозійні процеси, значно впали вилови риби в Дніпрі, а окремі її види взагалі зникли.

Новий етап радянської історіографії піднятої нами теми пов'язаний з початком горбачовської "перебудови" (середина 1980-х рр. – до 1991 р.). І хоча на його початку ще чимало праць несли на собі рудименти попередніх стерео-

типів, у подальшому методологічна трансформація історичної науки призвела до позитивних зрушень у дослідженні багатьох проблем історії України в період післявоєнної відбудови.

Дещо оновлений, менш політизований і реалістичніший погляд на ряд суспільних та соціальних питань означеного періоду, що базувався на більш критичному використанні значно ширшої порівняно з попередніми десятиліттями, джерельної бази, притаманний працям таких дослідників означеного періоду, як В. А. Джамаль, М. М. Шемякін [10], В. Р. Булдей [11], В. М. Трибунська [12], які мають безпосереднє відношення до висвітлення процесу реалізації "Великого плану перетворення природи" та оцінці його ефективності для економіки країни.

Більш доступними стали документальні джерела, у тому числі статистичні дані. На відміну від попередніх періодів, з'явилися гуманітарні дослідження, краєзнавчого спрямування, які потіснили праці представників технічних, природничих та економічних наук.

В цей період в СРСР все потужнішого руху набувають природоохоронці, тому не дивно, що почали з'являтися дослідження впливу тих чи інших заходів передбачених "Великим планом перетворення природи" на навколишнє середовище, серед таких можна зокрема згадати праці Ю. О. Бабенка [13] та Б. А. Файбишенка [14].

Майже в усіх працях намітилась тенденція до об'єктивного висвітлення досліджуваних процесів, хоча більшості з них все ще були притаманні відомча направленість, некритичний підхід до джерел, слабка документальна база та публіцистичний характер.

Підбиваючи підсумок вивченню теми в радянській історіографічній період, зазначимо, що хоча в його межах вона не стала предметом спеціального дослідження, однак ці напрацювання створили певну базу для її подальшого дослідження.

Нові політичні процеси, які розпочалися в Україні на початку 1990-х рр. та проголошення її незалежності, започаткували пострадянський, сучасний історіографічний період. У його рамках відбувається перегляд радянських концепцій у дослідженні подій та явищ післявоєнного періоду, подолання партійно-ідеологічного догматизму, втілення традицій антропоцентризму, розширення тематики досліджень.

Окремі сюжети втілення в життя заходів передбачених спільною Постановою Ради Міністрів СРСР та Центрального Комітету ВКП(б) від 20 жовтня 1948 р. прийняли постанову Про план полезахисних лісонасаджень, впровадження травопільних сівозмін, будівництва ставків та водойм для забезпечення високих та стійких врожаїв у степових та лісостепових районах Європейської частини СРСР, яка стала основою "Великого плану перетворення природи", розглядаються у загальних працях з історії України [15, с. 356].

"Великий план перетворення природи" став предметом дослідження і більш спеціалізованих праць. Зокрема В. М. Литвин в своїй книзі "Україна у першому повоєнному десятилітті (1949 – 1955 рр.)" [16, с. 113] наголошує на тому, що реалізація "Великого плану перетворення природи" стала одним з не-

великих, другорядних сюжетів процесу відбудови та подальшого розвитку народного господарства України. В подібному ракурсі дане питання розглядається і в підручнику під редакцією Б. Д. Пайовика "Економічна історія України" [17]. Не зважаючи на всю узагальненість та поверхневність викладеного матеріалу згадані праці відзначаються більшою, в порівнянні з радянським періодом, об'єктивністю в оцінюванні "Великого плану перетворення природи".

Велику увагу процесам створення полезахистних насаджень та залісненню ярів, балок та пісків в кінці 40-х – на початку 60-х рр. ХХ ст. приділяє в своїх працях П. Г. Вакулук [18]. В цих роботах автор наводить інформацію про поширення лісів в Україні, їх народногосподарське значення, історію лісорозведення (у тому числі степового), а також закріпленню ярів і пісків, створенню полезахисних смуг. Велику увагу П. Г. Вакулук приділяє саме періоду нашого дослідження, адже в цей час відбувся небачений сплеск лісорозведення. Загалом автор дає позитивну оцінку "Великому плану перетворення природи", як програми заходів, що сприяла лісовідновленню в Україні.

Дослідження якості ґрунтів, та впливу кліматичних умов на урожайність сільського господарства стали предметом вивчення і дослідників близького зарубіжжя, зокрема Росії. В своїх працях Г. Н. Голубєєв [19] та Г. В. Добровольський [20] доволі детально розглядають причини, які сприяли розробці та реалізації "Великого плану перетворення природи", аналізують його наслідки. Закономірно, що їх дослідження в основному стосуються території сучасної Російської Федерації, проте, часто в них зустрічаються і доволі цінна інформація, яка стосується України, в зв'язку з тим, що ми мали довгу спільну історію розвитку сільського господарства.

Підводячи підсумки аналізу наукових робіт, присвячених реалізації на практиці "Великого плану перетворення природи" приходимо до наступних висновків. Означений нами історіографічний етап загалом був більш плідним у дослідженні теми. Для багатьох праць радянської доби були притаманні стереотипи в дусі домінуючої тоді ідеології, акцентування уваги лише на позитивних факторах, замовчування негативних явищ і результатів, надмірне та безпроблемне висвітлення діяльності компартійних структур. Хоча в радянський період піднята нами проблеми не стала предметом спеціального дослідження, однак ті напрацювання, що були зроблені створили певну базу для її подальшого дослідження.

Отже, в радянський та пострадянський період було досліджено чимало сюжетів, пов'язаних з дослідженням кліматичних умов України, їх впливу на рівень продуктивності сільського господарства, розробкою та практичного втілення в життя "Великого плану перетворення природи", а також вивченню економічних та екологічних наслідків його реалізації. Водночас, незважаючи на досягнуте, піднята нами тема залишається вивченою з недостатньою повнотою, з неї відсутні спеціальні узагальнюючі праці. Саме це й зумовлює необхідність її подальшого комплексного дослідження та висвітлення.

Список використаних джерел

1. Великий Сталинский план 1946 – 1958. – М.: Госиздат культ. просвет. лит-ры, 1946. – 8 с.
2. Гак Д. В. Великие стройки коммунизма и преобразование природы / Д. В. Гак, И. Н. Романенко. – Симферополь: Крымиздат, 1952; Сукачев В. Н. Великий Сталинский план преобразования природы степных и лесостепных районов нашей страны // Вопросы географии. Сб. девятнадцатый, 1950. Преобразование природы и хозяйства Союза ССР. – М.: Государственное издательство географической литературы, 1950. – С. 5 – 22; Сумський Л. М. Величні будови комунізму / Л. М. Сумський. – К.: Рад. шк., 1951. – 72 с.
3. Сліпченко П. С. Будівництво і використання колгоспних водойм / П. С. Сліпченко. – К.: Державне видавництво сільськогосподарської літератури УРСР, 1952. – 160 с.
4. Сліпченко П. С. Величні будови сталінської епохи на Дніпрі: Стенограма публічної лекції / П. С. Сліпченко. – К., 1951. – 51 с.
5. Слипченко П. С. Опыт поточного строительства канала Днепр – Кривой Рог / П. С. Слипченко, Г. Б. Бочарников, Б. И. Рутковский, А. А. Жуков, Л. Н. Осипчук. – К.: Госиздат. литературы по строительству и архитектуре УССР, 1962. – 47 с.
6. Будкіна Л. Г. Вплив Кременчуцького водосховища на прилеглу територію / Л. Г. Будкіна, Н. Г. Бунякіна, П. С. Пустовойт. – К.: Наукова думка, 1971. – 16 с.
7. Кошелев Ф. П. Величественные сталинские стройки коммунизма и их народно-хозяйственное значение. – М.: Госполитиздат, 1952. – 166 с.
8. Розвиток народного хозяйства УРСР: 1917 – 1967. В 2-х т. / за ред. Д. Ф. Вірника. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 2. Завершення будівництва соціалізму і перехід до комунізму. – 499 с.
9. Борейко В. Е. История охраны природы Украины (X век – 1980 г.). – К., 1997. – Т 2. 1941 – 1980. – 192 с.
10. Джамаль В. А. Захист ґрунтів від ерозії / В. А. Джамаль, М. М. Шемякін, В. О. Білолипський. – К.: Урожай, 1986. – 240 с.
11. Булдей В. Р. Ирригация / В. Р. Будлей. – К.: Наукова думка, 1985. – 148 с.
12. Трибунская В. М. Экономическая эффективность защитных лесных насаждений в системе охраны почв от эрозий / В. М. Трибунская. – М.: Агропромиздат, 1990. – 173 с.
13. Бабенко Ю. О. Охрана природы при ирригации земель / Ю. О. Бабенко, В. Д. Дупляк. – К.: Урожай, 1988. – 260 с.
14. Файбишенко Б. А. Водно-солевой режим ґрунтов при орошений / Б. А. Файбишенко. – М.: Агропромиздат, 1986. – 310 с.
15. Новітня історія України (1900 – 2000): підручник за ред. А. Г. Слюсаренка, В. І. Гусева, В. П. Дорожжина та ін. – К.: Вища школа, 2000. – 663 с.
16. Литвин В. М. Україна у першому повоєнному десятилітті (1949 – 1955) / В. М. Литвин. – К.: Лі-Терра, 2004. – 240 с.
17. Економічна історія України: підручник за загальною редакцією Б. Д. Пайовика. – К.: Юридична книга, 2004. – 384 с.

18. Вакулюк П. Г. Нариси з історії лісів України / П. Г. Вакулюк. – Ф.: Поліфраст, 2000. – 624 с.; Вакулюк П. Г. Лісовідновлення та лісорозведення в Україні: Моногр. / П. Г. Вакулюк, В. І. Самоплавський. – Х.: Прапор, 2006. – 383 с.
19. Изменение климата и устойчивое развитие с/х России / Г. Н. Голубев // Устойчивое развитие: ресурсы России (ред. акад. Н. М. Лаверов). – М.: РХТУ им. Менделеева, 2004. – С. 156 – 190.
20. Добровольский Г. В. Почвенные ресурсы России за 150 лет / Г. В. Добровольский // Россия в окружающем мире. – М.: ЭКСМО, 2002. – С. 117 – 119.

References

1. Velykyy Stalynskyy plan 1946 – 1958. – М.: Hosyzdat kul't. prosvet. lyt-ry, 1946. – 8 s.
2. Hak D. V. Velykye stroyky kommunyzma y preobrazovanye pryrody / D. V. Hak, Y. N. Romanenko. – Symferopol': Krymyzdat, 1952; Sukachev V. N. Velykyy Stalynskyy plan preobrazovanyya pryrody stepnykh y lesostepnykh rayonov nashey strany // Voprosy heohrafiy. Sb. devyatnadtsatyy, 1950. Preobrazovanye pryrody y khazyaystva Soyuzа SSR. – М.: Hosudarstvennoe yzdatel'stvo heohrafycheskoy lyteratury, 1950. – S. 5 – 22; Sums'kyy L. M. Velychni budovy komunizmu / L. M. Sums'kyy. – К.: Rad. shk., 1951. – 72 s.
3. Slipchenko P. S. Budivnytstvo i vykorystannya kolhospnykh vodoym / P. S. Slipchenko. – К.: Derzhavne vydavnytstvo sil's'kohospodars'koyi lyteratury URSR, 1952. – 160 s.
4. Slipchenko P. S. Velychni budovy stalins'koyi epokhy na Dnipri: Stenohrama publichnoyi lektsiyi / P. S. Slipchenko. – К., 1951. – 51 s.
5. Slypchenko P. S. Opyt potochnoho stroytel'stva kanala Dnepr – Kryvoy Roh / P. S. Slypchenko, H. B. Bocharnykov, B. Y. Rutkovskyy, A. A. Zhukov, L. N. Osypchuk. – К.: Hosyzdat. lyteratury po stroytel'stvu y arkhytekture USSR, 1962. – 47 s.
6. Budkina L. H. Vplyv Kremenchuts'koho vodoskhovyshcha na prylehlu terytoriyu / L. H. Budkina, N. H. Bunyakina, P. S. Pustovoyt. – К.: Naukova dumka, 1971. – 16 s.
7. Koshelev F. P. Velychestvennye stalynskye stroyky kommunyzma y ykh narodnokhozyaystvennoe znachnye. – М.: Hospolytyzdat, 1952. – 166 s.
8. Rozvytok narodnoho hospodarstva URSR: 1917 – 1967. V 2-kh t. / za red. D. F. Virnyka. – К.: Naukova dumka, 1967. – Т. 2. Zavershennya budivnytstva sotsializmu i perekhid do komunizmu. – 499 s.
9. Boreyko V. E. Ystoryya okhrany pryrody Ukrayny (Kh vek – 1980 h.). – К., 1997. – Т. 2. 1941 – 1980. – 192 s.
10. Dzhamal' V. A. Zakhyst gruntiv vid eroziyi / V. A. Dzhakmal', M. M. Shemyakin, V. O. Bilolyps'kyi. – К.: Urozhay, 1986. – 240 s.
11. Buldey V. R. Irryhatsiya / V. R. Budley. – К.: Naukova dumka, 1985. – 148 s.
12. Trybunskaya V. M. Ekonomycheskaya effektivnost' zashchytnykh lesnykh nasazhdenyy v systeme okhrany pochv ot erozyu / V. M. Trybunskaya. – М.: Ahropromyzdat, 1990. – 173 s.

13. Babenko Yu. O. Okhorona pryrody pry iryhatsiyi zemel' / Yu. O. Babenko, V. D. Duplyak. – K.: Urozhay, 1988. – 260 s.
14. Faybyshenko B. A. Vodno-solevoy rezhyh hruntov pry oroshenny / B. A. Faybyshenko. – M.: Ahropromyzzdat, 1986. – 310 s.
15. Novitnya istoriya Ukrayiny (1900 – 2000): pidruchnyk za red. A. H. Slyusarenka, V. I. Husyeva, V. P. Dorozhzhyna ta in. – K.: Vyshcha shkola, 2000. – 663 s.
16. Lytvyn V. M. Ukrayina u pershomu povoyennomu desyatylitti (1949 – 1955) / V. M. Lytvyn. – K.: Li-Terra, 2004. – 240 s.
17. Ekonomichna istoriya Ukrayiny: pidruchnyk za zahal'noyu redaktsiyeyu B. D. Payovyka. – K.: Yurydychna knyha, 2004. – 384 s.
18. Vakulyuk P. H. Narysy z istoriyi lisiv Ukrayiny / P. H. Vakulyuk. – F.: Polifrast, 2000. – 624 s.; Vakulyuk P. H. Lisovidnovlennya ta lisorozvedennya v Ukrayini: Monohr. / P. H. Vakulyuk, V. I. Samoplavs'kyu. – Kh.: Prapor, 2006. – 383 s.
19. Yzmenenye klymata y ustoychyvye razvytye s/kh Rossyy / H. N. Holubev // Ustoychyvye razvytye: resursy Rossyy (red. akad. N. M. Laverov). – M.: RKhTU ym. Mendeleeva, 2004. – S. 156 – 190.
20. Dobrovol'skyu H. V. Pochvennye resursy Rossyy za 150 let / H. V. Dobrovol'skyu // Rossyya v okruzhayushchem myre. – M.: ЭКСМО, 2002. – S. 117 – 119.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2015 р.

А. Н. Чепурда

Освещение в историографии советской практики влияния на природно-климатические процессы

Показаны особенности реализации на практике "Великого плана преобразования природы: 1948 – 1958 гг." по материалам, которые нашли свое отражение в историографии конца 1940-х – начала 2000-х гг. Освещены различные подходы исследователей к освещению видения и практическое значение для общества тех мероприятий, которые осуществлялись в соответствии с "Великим планом преобразования природы". Представлены различные подходы исследователей к освещению видения и практического значения для общества тех мероприятий, которые осуществлялись в соответствии с "Великим планом преобразования природы". Доказано, что многим работам по историографии советского периода присущи стереотипы в духе доминирующей тогда идеологии, акцентировано внимание только на положительных факторах, характерно замалчивание негативных явлений и результатов, чрезмерное и беспроblemное освещение деятельности компартийных структур. Большинству работ советского периода были также присущи ведомственная направленность, некритичный подход к источникам, слабая документальная база и публицистический характер. Доказано, что в постсоветском и современном историографических

периодах по поднятой нами проблеме происходил объективный и незаангажированный пересмотр советских концепций в исследовании событий и явлений послевоенного периода, преодоление партийно-идеологического догматизма, воплощение традиций антропоцентризма, расширение тематики исследований.

Ключевые слова: историография, "Великий план преобразования природы", авторы, труды, народное хозяйство, природа.

G. Chepurda

The representation of the influence on natural climatic processes in the historiography of Soviet practices

The features of putting into practice the Great plan of nature transformation: 1948 – 1958 after the materials reflected in the historiography of the late 1940s – early 2000s are demonstrated. The article deals with different approaches of the researchers to highlight the vision and practical value for the society of the activities that were carried out according to "the Great plan of nature transformation". It is proved that many works on the historiography of Soviet period have been characterized by a spirit of stereotypes of dominant ideology at that time, focusing only on positive factors, suppressing negative results and activities, excessively and seamlessly covering communist party structures. Most of the works of Soviet period have been characterized by departmental orientation, uncritical approach to the sources, a weak base and journalistic documentary nature.

It is proved that in post-Soviet and modern historiographical periods on the raised problem there was an objective and unbiased review of Soviet concepts in the study of events and phenomena of postwar period, the overcoming of party and ideological dogmatism, the embodiment of anthropocentrism traditions, the expansion of research topics.

Key words: historiography, Great plan of nature transformation, authors, papers, economy, nature.

Л. П. Ярославська,
В. В. Загородній

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО СОКІЛЬСЬКОГО СПОРТИВНО-ГІМНАСТИЧНОГО РУХУ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

На основі аналізу документальних матеріалів, архівних документів, спеціальної літератури та їхнього узагальнення, в статті висвітлено концепцію становлення та розвитку українського гімнастично-спортивного сокільського руху у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Представлені організаційно-методичні засади діяльності молодіжної організації "Сокіл", визначено мету та завдання сокільського руху, показано роль товариства у згуртуванні молоді для відстоювання національних державних інтересів.

Ключові слова: *спортивно-гімнастичний рух, молодіжні організації, гімнастика, сокільський рух, історія розвитку.*

Щодо висвітлення теми сокільського руху, спортивно-гімнастичного руху існує низка досліджень, в яких розглядається історія виникнення, періоди розвитку, організаційна діяльність, наводяться історичні та статистичні дані. Наразі майже вся інформація, зміст джерельної бази висвітлюється в окремому територіальному адмініструванні – на західноукраїнських землях, отже, залишається маловивченою на території всієї України і вимагає детальнішого аналізу наукових праць історіографії СРСР.

Метою нашої роботи є вивчити особливості становлення та розвитку сокільського спортивно-гімнастичного руху в Україні. Саме тому завданнями дослідження є:

1. Виявити закономірності становлення розвитку сокільського спортивно-гімнастичного руху.

2. Вивчити стан сокільського спортивно-гімнастичного руху на різних етапах історичного розвитку української держави та показати його основні проблеми та перспективи.

Об'єкт дослідження: сокільський спортивно-гімнастичний рух в другій половині ХІХ на початку ХХ століття.

Методи дослідження: аналіз літературних джерел та документів, хронологічний, порівняльно-історичний.

Спортивно-гімнастичний рух в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ століття, порівняно з європейськими традиціями, розвивався досить незвичайно. Він був своєрідним проявом культури, освіти, національного самоствердження, національно-культурного пробудження, важливим чинником військової справи та тісно поєднувався з національно-визвольним рухом, з підготовкою молодого покоління для боротьби за незалежність (національну, держав-

ну), а отже вирішував питання створення здорової української нації – і фізично, і морально стійкої та загартованої.

На теренах українських земель, і як найяскравіше це на західноукраїнській території, сконцентрувалися (зосередилися, сфокусувалися) світові тенденції фізичної культури та спорту – широкого розповсюдження набули структури на кшталт спортивно-гімнастичного руху у вигляді товариства "Сокіл", скаутські організації "Пласт", суто національні "Січ", "Луг", "Каменярі". Про діяльність та напрями роботи цих молодіжних організацій, клубних об'єднань та спорту взагалі, на своїх сторінках висвітлювали українські спеціалізовані журнали та часописи, безпосередньо, "Сокільські вісті", "Спортові вісти", "Вісті з Запорожжя", "Змаг", "Готові", "Спорт", "Світ молоді", "Вісти з Лугу", "Вогні та інші".

Розвиток фізкультурно-спортивного руху, спорту в Україні відбувався за національною ознакою. В низці молодіжно-спортивних товариств виразно декларувалась національна приналежність (поєднання виховання, традицій українців з метою збереження мови, історії культури краю), а ніж спортивний напрям роботи. Залежно від географічного розташування, надавалася перевага фізичному вихованню (тіловихованню) за шведською, німецькою, чеською системою. Так, на Галичині існувала мережа польських, українських, єврейських, німецьких, чеських спортивних організацій, клубів та товариств. Серед найвідоміших, наприклад, у Львові були польські клуби "Чарні", "Погонь", "Лехія"; українські – "Україна", "Богун", "Тризуб"; єврейський – "Гасмонея", німецький – "Віс". Подібна картина спостерігалася і в інших містечках Галичини. Наприклад, у Перемишлі, нині місті Польської Республіки, в період з 1908 до 1914 року серед інших діяли польські клуби "Полонія" (1909), "Бялі" (1912), "Чарні" (1912); український спортивний клуб "Сянова Чайка" (1909); Перемиський єврейський спортивний клуб (1914); спортивний клуб "Літва" (1912) та ін. У міжвоєнний період, в роках 1918-1939, серед 36 спортивних клубів у Перемишлі в різні роки функціонували 8 єврейських клубів: "Кадіман" (1920), "Хагібор" (1921-1939), "Гашахар" (1921), "Лабор" (1921-1939), "Ютженка" (1922-1935), "Сіон" (1935), "Хаполь" (1936-1939), "Нордіан" (1936-1939) та 5 українських – "Сянова Чайка" (1909-1939), "Спартанка" (1928-1935), "Сян" (1929-1939), "Беркут" (1929-1932), "Союз" (1937) [4,5]. Така особливість спрямовувала діяльність спортивних клубів у більш політичне, ідеологічне русло, аніж спортивне. Змагання подекуди набирали не стільки спортивного характеру, скільки національного протистояння.

Варто відзначити, що у гімнастичних організаціях і товариствах Російської імперії в середині XIX ст. не було єдиної системи гімнастики, адже керували у цих об'єднаннях переважно закордонні фахівці (німці, чехи, поляки, шведи, австрійці, американці). Доказом є відкриття німцями в Одесі у 1861 році першого гімнастичного (руханкового) товариства. Трохи згодом у 1863 році засновано у Петербурзі гімнастичне товариство "Пальма". Після створення у Москві Московського гімнастичного союзу у 1868 році, роком пізніше у Петербурзі організовано Петербурзьке гімнастичне товариство [13]. Поступово

виникають гуртки любителів спорту в Харкові, Юзівці (Донецьку), а також в Києві, Полтаві [15, с.177].

Такі гімнастичні товариства створювались і в інших містах Росії. У наступні роки, поряд з німецькими з'являються і сокільські гімнастичні товариства: "Север" у Петербурзі, а пізніше, у 1900 році, – товариство "Сокіл". Сокільська гімнастика частково культивувалася в американському товаристві Маяк, яке було організоване у 1903 році, а також у шведському товаристві "Богатир" (1904 р.). Поряд з німецькими і сокільськими товариствами в Росії створюються гімнастичні організації за безпосередньою участю і керівництвом вітчизняних спеціалістів. Так, у травні 1881 року на Страстному бульварі в будинку Редліха було відкрито перший у Москві гімнастичний зал і на його базі у 1882 році організовано Російське гімнастичне товариство. У травні 1883 року затверджено статут цієї першої в Росії вітчизняної гімнастичної організації. Серед організаторів товариства були російські письменники А. П. Чехов, В. О. Гіляровський, які надавали великого значення питанням фізичної культури. В. О. Гіляровський протягом багатьох років був головою Російського гімнастичного товариства. Особливо вагому роль у розвитку гімнастики відіграло товариство "Сокіл". Щоб залучити молодь до гімнастичних гуртків ініціатори влаштовували масові гімнастичні свята, на яких демонструвалися вільні вправи та вправи на гімнастичних приладах. Молодь охоче відвідувала заняття з сокільської гімнастики. Сокільська система поклала початок спортивному напрямку гімнастики і набула популярності. Товариства "Сокіл" створювалися майже в усіх великих містах Росії [13].

Провідну роль у становленні та розвитку спортивно-гімнастичного руху відіграла Словаччина. Завдяки засновнику професору історії і естетики Празького університету Мірославу Тирішу у лютому 1862 р. виникло перше товариство "Сокіл" і, так званий, сокільський рух, як форма національно-визвольної боротьби чехів проти австро-угорського пригнічення разом із фізичним вдосконаленням людини. Назва цієї організації символізувала спритність, сміливість та розум, що властиві цій пташці. За ідеологічну основу чеські "Соколи" взяли суспільно-політичну течію панславизм, який проголошував ідею політичного об'єднання усіх слов'ян [11, с.114].

Залучення до гімнастичних вправ (вправи на брусах, колоді, перекладині, коні) під музичний супровід, складні переходи з одного положення в інше, точність виконання вправ – перетворювали сокільські вправи у захопливе, цікаве видовище, що спонукало до підвищення емоційного стану, інтересу молоді, зацікавленості та залученню її до систематичних, регулярних занять гімнастикою. У 30-х роках ХХ ст. чеський "Сокіл" нараховував понад 6 млн. членів [17]. З 1877 року у Чехословаччині почали проходити перші змагання з гімнастики, у Німеччині – з 1880 р., у Росії – з 1885 р., що спонукало до розвитку гімнастики у всьому світі. Гімнастику включено до програми І Олімпійських ігор у 1896 р., а з 1903 р. почали проводити чемпіонати світу, які тепер відбуваються через кожні чотири роки [14].

Наступне польське спортивно-гімнастичне товариство "Сокіл", яке діяло у Львові, засноване Клеменесом Жукотинським та Людвіком Гонтельталем у 1866 році. До його складу якого входило 125 членів польського походження та з роками кількість прихильників цієї організації збільшувалась і станом на 1892 рік вже нараховувало понад 1000 осіб [11. С. 114].

До 1884 року польський "Сокіл" діяв лише у Львові і тільки пізніше почав засновувати свої осередки по всій Галичині. Саме чехи дали духовний поштовх для заснування українського гімнастичного товариства "Сокіл". А вже у 1894 році понад 1500 осіб взяли участь у II Великому здвизі [11. С. 114].

Незабаром на загальних зборах членів товариства у будинку Бесіди 11 лютого 1894 р. було створено перше на Галичині українське товариство "Сокіл", як прототип чеського та польського сокільництва [3, 19]. Серед піонерів українського спортивно-гімнастичного руху потрібно відзначити імена Володимира Лаврівського, Василя Нагірного, Івана Боберського, Олександра Тисовського, Степана Гайдучка І. Кулачковського, С. Яричевського, Левка Лепкого та ін., які стояли у витоків створення українського "Соколу". Відповідно до статуту, "Сокіл" мав власний прапор (лев на синьому полі), гімн (Соколи, соколи, вставайте в ряди, написаний Я. Ярославенком (справжнє прізвище – Вінчковський)) і гасла – кличі (Усі вперед – усі разом, У здоровому тілі – здоровий дух, Де сила – там воля) [1, с.4; 11, с.114].

Щодо подальшого розвитку та територіального розширення організації, то згодом на Тернопільщині завдяки зусиллям Кліма Жмури та Павла Думки у сільській місцевості в селі Купчинах було також створено товариство "Сокіл". Але процес залучення нових членів та створення таких товариств по Україні відбувався повільно, адже українське населення, особливо селянство, не розуміло, що "Сокіл" зможе активізувати народ до зростання громадської активності та до національного, політичного, духовного піднесення. Українське селянство ставилось з недовірою, протестувало проти насаджування, на його думку, польського слова сокіл.

"Сокіл" стає провідною ланкою українського спортивно-гімнастичного руху, носієм ідеї всебічного фізичного, психічного виховання української молоді. Одним із основних акцентів діяльності було виховання молоді фізично міцною, духовно здоровою. Основними напрямками та метою роботи українського товариства "Сокіл" було: зміцнення духовності та фізичного розвитку молодого покоління українців, які сприяли розвитку серед них національної свідомості, безпосередньо через залучення молоді до загально-фізичних вправ, занять різними видами спорту (стрільба, руханка, туризм (мандрівництво), фехтування, велосипедний спорт (наколесництво), лижний спорт (лещетарство), ковзанярський спорт, хокей (гаківка), волейбол (відбиванка), баскетбол (кошиківка), бокс (стусан), веслування тощо), ліквідація неписьменності, проведення антиалкогольної та антинікотинової пропаганди, читання лекцій з історії України та краю, організація гуртків художньої самодіяльності, вечорниць, влаштування тематичних вечорів.

Отже, важливим в діяльності "Сокола" було навчання гімнастичним руховим діям, які розподілялись на чотири групи:

1. Вправи на приладах (перекладина, бруси, кінь) та з предметами (палиці, булави, хустини, макети зброї та інші).
2. Без приладів та інвентаря – вільні вправи.
3. Групові (акробатичні та вежі).
4. Бойові (елементи фехтування, боротьба, тощо).

Навчання гімнастичним рухам проводилось за певно визначеною схемою, де кожна частина заняття мала конкретні завдання, а саме початок, виконання вправ на приладі та їх завершення тощо [2, с.214].

Осередки Соколів поряд з руханковими чи спортивними секціями, організовували та опікували гуртки музики, співів, аматорські театри. Гаслом українського Сокола було: Гартуємося! Одиниця ніщо – цілісність усе! На думці Батьківщина, в серці відвага, у раменах сила [10, с.100].

Членами товариства "Сокіл" здебільшого були студенти, молода українська інтелігенція, ремісники, юнаки та дівчата, яким виповнилось 18 років. Проте при деяких гніздах організовували секції доросту Молодих Соколів, де проводили заняття окремі керівники (вихователі). Членів доросту називали учениками. Основна мета Молодих Соколів полягала у тому, щоб бути добрим громадянином України, знати історію свого народу, краю, роду [16].

Щоб залучити якнайбільшу кількість українського населення до занять фізичними вправами у 1902 році був створений жіночий руханковий відділ.

Важливе значення для вдосконалення фізкультурно-просвітницьких заходів та національної консолідації мали сокільські зльоти (здвиги), які у довоєнний період проводилися майже щорічно. [9].

З 1909 р. львівський "Сокіл" став центром сокільського руху краю під назвою Сокіл-Батько. Його рішення та постанови стають обов'язковими для виконання усіма сокільськими та січовими філіями. Вони повинні були звітувати перед Соколом-Батьком, виконувати одержані доручення та інструкції. Зв'язковою ланкою між Соколом-Батьком і периферійними осередками були обласні та окружні старшини [8, с.70; 11, с.116].

Найвищим органом "Сокола" були загальні збори членів, які скликались один раз на рік. Кожен член товариства щомісяця сплачував членські внески та мав можливість три рази на тиждень займатися у гімнастичних, спортивних залах та брати участь у культурних та спортивних заходах.

З діяльністю "Сокола" пов'язані зародження і розвиток спортивної періодики, науково-методичної думки в галузі тіловиховання, відкриття гуртка для підготовки інструкторів руханки (гімнастики) [7, с.10; 11, с.116]. Адже, на початку свого становлення та розвитку товариства "Соколів" відчували труднощі, що проявлялись у нестачі кваліфікованих фахівців, підготовлених інструкторів, потрібного навчально-методичного забезпечення з питань тіловиховання. Велика заслуга у вирішенні цих проблем належить І. Боберському, який з жовтня 1908 року очолив українське сокільське товариство та розробив термінологію, описи вправ для сокільських виступів та виклав у своїх працях. На сере-

дину 30-х років "Сокіл" видав понад 130 назв творів наукової літератури, у тому числі підручників, посібників. Серед них заслуговують на увагу книги спортивно-педагогічного спрямування, зокрема, підручник І. Боберського "Рухові ігри та забави" (1904-1905), "18 м'ячевих ігор" (1904), "Легка атлетика" (1905), "Їзда на лещетах" (1905), "Копаний м'яч" (1906), "Значення руханкових товариств" (1909), "Нові шляхи до телесного виховання" (1911), Тараса Франка Історія і теорія руханки, перший своєрідний сокільський підручник С. Горука На соколиних крилах: поради для "Соколів і Січей" (1909), "Прилюдні вправи" (1909), підручник А. Будзиновського "Туристка" [19]. Щороку С. Горук видавав "Сокільський календар", з 1910 року видаються як двосторінковий додаток до Нового слова періодичні видання "Сокільські вісті" та "Вісті з Запоріжжя", а з січня 2011 року – як самостійний місячник руханкових і пожежних товариств з додатком "Пластовий табір" [12, с.25].

На Наддніпрянщині (території нині українських земель, що входили до складу Російської імперії) було створено декілька товариств російського "Соколу" – у Києві, Одесі, Юзівці, Харкові, Полтаві, Катеринославі, Чернігові, до складу яких входили і українці. Найбільш численним товариство було у м. Київ. На початку Першої Світової війни в Києві діяли чотири спортивні гуртки [15, с.177].

На Поділлі активне становлення фізкультурно-спортивного руху розпочалося в кінці XIX ст. В місті Кам'янець-Подільському існував єдиний спортивний клуб "Сокіл", в якому нараховувалося 50 членів, серед яких були і жінки. Товариство мало свій статут, форму, емблему із зображенням соколу, що тримає гірцю в кігтях. Заняття проводилися з гімнастики, фехтування, легкої атлетики, тенісу за чеським принципом сокільської гімнастики. Відбуваються перші змагання, з'являються перші чемпіони. [6, с.22; 9].

Отже, сокільський рух в Україні був частиною і одночасно формуючим чинником української національної культури. Застосування сокільської гімнастики вплинуло на її впровадження у освітню та військову галузі. Таким чином, поступово до 20-х років XX століття сокільських рух перетворюється у масову організацію. Гасло про здорове тіло і здоровий національний дух стало кредом для багатьох представників українського молодого покоління. Так, станом на лютий 1913 р. лише на західно-українських теренах діяло 880 місцевих осередків сокільських товариств, тоді як на початок 1914 р. – 974, які об'єднували представників інтелігенції, студентства, селянства, робітничого класу та духівництва [11, с.118].

З початком Першої світової війни український "Сокіл", разом з січовими та пластовими організаціями Західної України, був співзасновником та становив ядро Легіону українських січових стрільців. "Соколи" були залучені до мобілізації та брали участь у бойових діях на фронті. Що призвело до значного зросту найвищої чисельної кількості товариств у 1914-1915 рр. Згодом у 1917 р. їхня кількість значно зменшилась, а з 1923 року відбулася заборона та ліквідація товариства "Сокіл" у СРСР. Однак, соколи мали значний вплив та важливу роль у розвиток спорту, спортивного руху протягом 20-30-х рр. у СРСР. І лише в незалежній Україні рух сокільництва відроджується та розвивається.

Висновки. В Україні в кінці XIX на початку XX ст. склалися сприятливі умови для зародження спортивно-гімнастичного товариства "Сокіл", яке в своїй діяльності керувалося статутами, де викладені завдання і головні форми роботи. Теоретичною основою діяльності та методики фізичної підготовки молоді стали праці І. Бобринського та інших лідерів сокільського руху. З 1912 року фізичне виховання (руханка) набуває військового спрямування, що пізніше визначилось як основа для національних збройних формувань.

Отже, діяльність молодіжного спортивного товариства "Сокіл" відігравала вагомий роль у національно-патріотичному вихованні українського населення, сприяли виявленню в молодого покоління прагнення до освіти, знань, а їхня культурно-просвітницька робота була спрямована на збереження української духовної спадщини. Сокільська система виховання заохочувала українців своєю демократичністю, гармонійним поєднанням духовності й тілесності, сприяла національному самоутвердженню.

У перспективі подальших досліджень планується здійснити комплексне вивчення діяльності усіх національних спортивно-гімнастичних товариств України протягом другої половини XIX – на початку XX ст.

Список використаних джерел

1. Бережинський В. Галицькі військово-спортивні організації / В. Бережинський. – К., 1997. – С. 4 – 5.
2. Блажкевич Н. Педагогічний аспект фізичного виховання молоді у школах і громадських організаціях на західноукраїнських землях 1900-1939 рр. / Н. Блажкевич // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: наук. зб. праць. – Випуск 29. – Умань: Жовтий, 2009. – С. 213-217.
3. Боберський І. Українське сокільництво (1884-1939) / І. Боберський. – Львів, 1939.
4. Вацеба О. Книга польських колег – як відображення унікальності спортивно-гімнастичного руху в Галичині початку XX століття / О. Вацеба // Теорія та методика фізичного виховання, 2009. – № 2, – С. 48-50.
5. Вацеба О. Нариси з історії спортивного руху в Західній Україні / О. Вацеба. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. – С. 188.
6. Волков О. О. Жіночий фізкультурно-спортивний рух на Поділлі (1900-1939 роках) / О. О. Волков // Зб. матер. наук. досліджень студентів. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – Випуск 3. – С. 21-25.
7. Герцик М. С. Вступ до спеціальностей галузі Фізичне виховання і спорт: навч. посіб. / М. С. Герцик, О. М. Вацеба. – Вид. 3-е. – Харків: ОВС, 2004. – 176 с.
8. Дем'янюк О. Український молодіжний рух Західної України: від зародження до боротьби за Українську державність: Монографія / О. Дем'янюк. – Луцьк, 2007. – С. 70.
9. Записки українського пластуна. Ч. 8. / Зібрав, узгіднив і зредагував Петро Ісаїв. Львів, 1927.
10. Леник В. Українська організована молодь: молодечі організації від початків до 1914 р. / В. Леник. – Мюнхен-Львів, 1994. – С. 100-112.

11. Папенко Є. Український сокільський рух у східній Галичині (1894-1914 рр.) / Є. Папенко // Етнічна історія народів Європи. – К.: КНУ, 2013. – Вип. 40. – С. 114-119.
12. Сокіл-Батько спортивно-руханкове товариство товариство у Львові. Альманах 1894 – 1994 / за ред. І. Гургула. – Львів, 1996. – С. 12-25.
13. Солом'яний О. М. Теорія і методика викладання гімнастики: Гімнастика в буржуазних гімнастичних товариствах і організаціях [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studopedia.org/6-77180.html>
14. Солом'яний О. М. Теорія і методика викладання гімнастики: Гімнастика в другій половині XIX і на початку XX ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studopedia.org/6-77177.html>
15. Степанюк С. І. Історія фізичної культури за блочно-модульною системою: методичний посібник / С. І. Степанюк, О. О. Гречанюк, І. В. Маляренко. – Херсон: ХДУ, 2006. – 234 с.
16. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772 – 1939 рр.) / Б. Ступарик. – Івано-Франківськ Прикарпатський університет, 1994. – 114 с.
17. Товариство Сокіл (Україна) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
18. Трофим'як Б. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30-х років XIX ст. до 1939 рр.) / Б. Трофим'як. – К., 1997. – С. 72.
19. Юзик О. Освітньо-виховна діяльність молодіжних товариств Галичини у 20-30-х роках XX ст. / О. Юзик // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – Вип. 17. – С. 214-223.

References

1. Berezhynskyy V. Halytskiki viyskovo-sportyvni orhanizatsiyi / V. Berezhynskyy. – K., 1997. – S. 4 – 5.
2. Blazhkevych N. Pedahohichnyy aspekt fizychnoho vykhovannya molodi u shkolakh i hromadskykh orhanizatsiyakh na zakhidnoukrayinskykh zemlyakh 1900-1939 rr. / N. Blazhkevych // Psykholoho-pedahohichni problemy silskoyi shkoly: nauk. zb. prats. Vypusk 29. – Uman: Zhovtyy, 2009. – S. 213-217.
3. Boberskyuy I. Ukrayinske sokilnytstvo (1884-1939) / I. Boberskyuy. – Lviv, 1939.
4. Vatseba O. Knyha polskykh koleh – yak vidobrazhennya unikalnosti sportyvno-himnastychnoho rukhu v Halychyni pochatku KHKH stolittya / O. Vatseba // Teoriya ta metodyka fizychnoho vykhovannya, 2009. – № 2, – S. 48-50.
5. Vatseba O. Narysy z istoriyi sportyvnoho rukhu v Zakhidniy Ukrayini / O. Vatseba. – Ivano-Frankivsk: Lileya-NV, 1997. – S. 188.
6. Volkov O. O. Zhinochyy fizkulturno-sportyvnyy rukh na Podilli (1900-1939 rokakh) / O. O. Volkov // Zb. mater. nauk. doslidzhen studentiv. – Kamyanets-Podilskyuy: Kamyanets-Podilskyuy natsionalnyy universytet imeni Ivana Ohiyenka, 2011. – Vypusk 3. – S. 21-25.
7. Hertsyk M. S. Vstup do spetsialnostey haluzi Fizychno vykhovannya i sport: navch. posib. / M. S. Hertsyk, O. M. Vatseba. – Vyd. 3-e. – Kharkiv: OVS, 2004. – 176 s.
8. Demyanyuk O. Ukrayinskyy molodizhnyy rukh Zakhidnoyi Ukrayiny: vid zarozhennya do borotoby za Ukrayinsku derzhavnist: Monohrafiya / O. Demyanyuk. – Lutsk, 2007. – S. 70.

9. Zapysky ukrayinskoho plastuna. CH. 8. / Zibrav, uz-hidnyv i zredahuvav Petro Isayiv. Lviv, 1927.
10. Lenyk V. Ukrayinska orhanizovana molod: molodechi orhanizatsiyi vid pochatkiv do 1914 r. / V. Lenyk. – Myunkhen-Lviv, 1994. – S. 100-112.
11. Papenko YE. Ukrayinskyi sokilskyi rukh u skhidniy Halychyni (1894-1914 rr.) / YE. Papenko // Etnichna istoriya narodiv Yevropy. – K.: KNU, 2013. – Vyp. 40. – S. 114-119.
12. Sokil-Batko sportyvno-rukhanove tovarystvo tovarystvo u Lvovi. Almanakh 1894 – 1994 / za red. I. Hurhula. – Lviv, 1996. – S. 12-25.
13. Solomyanyy O. M. Teoriya i metodyka vykladannya himnastyky: Himnastyka v burzhuaznykh himnastychnykh tovarystavkh i orhanizatsiyakh [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://studopedia.org/6-77180.html>
14. Solomyanyy O. M. Teoriya i metodyka vykladannya himnastyky: Himnastyka v druhiy polovyni KHIKH i na pochatku KHKH st. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://studopedia.org/6-77177.html>
15. Stepanyuk S. I. Istoriya fizychnoyi kultury za blochno-modulnoyu systemoyu: metodychnyy posibnyk / S. I. Stepanyuk, O. O. Hrechanyuk, I. V. Malyarenko. – Kherson: KHDU, 2006. – 234 s
16. Stuparyk B. Shkilnytstvo Halychyny (1772 – 1939 rr.) / B. Stuparyk. – Ivano-Frankivsk Prykarpatskyi universytet, 1994. – 114 s.
17. Tovarystvo Sokil (Ukrayina) [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
18. Trofymyak B. Fizyчне vykhovannya i sportyvny rukh u Zakhidniy Ukraini (z pochatku 30-kh rokiv KHIKH st. do 1939 rr.) / B. Trofymyak. – K., 1997. – S. 72.
19. Yuzyk O. Osvitno-vykhovna diyalnist molodizhnykh tovarystv Halychyny u 20-30-kh rokakh XX st. / O. Yuzyk // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya pedahohichna. – Lviv: LNU im. I. Franka, 2003. – Vyp. 17. – S. 214-223.

Стаття надійшла до редакції 13.09.2015 р.

Л. П. Ярославская, В. В. Загородний

Формирование и развитие украинской Сокольского спортивно-гимнастического движения в конце XIX – начале XX в.

На основе анализа документальных материалов, архивных документов, специальной литературы и их обобщения, в статье освещены концепции становления и развития украинского гимнастическо-спортивного сокольского движения во второй половине XIX – начале XX в. В работе представлены организационно-методические основы деятельности молодежной организации "Сокол", определены цели и задачи сокольского движения, показана роль молодежного общества в объединении молодежи для отстаивания национальных государственных интересов.

Ключевые слова: спортивно-гимнастическое движение, молодежные организации, гимнастика, сокольское движение, история развития.

L. Yaroslavska, V. Zagorodniy

The formation and development of Ukrainian Sokil sports and gymnastics movement at the end of the 19th – the beginning of the 20th century

Concepts of the formation and development of Ukrainian gymnastics and sports movement of Sokils (Ukrainian youth organization) at the end of 19th – the beginning of 20th centuries is shown in the article, based on the analysis of documentary materials, archival documents, literature and their generalization. Organizational and methodological principles of the activities of "Sokil" youth organization are represented, the aim and tasks of Sokil movement are determined, the role of this society in the consolidation of young people to defend national state interests is shown.

Key words: sports and gymnastics movement, youth organizations, gymnastics, Sokil movement, history of development.

Л. В. Фрей

РОЗВИТОК ЕТНІЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті визначено особливості сучасного стану етнічного туризму та виявлено основні риси його організації в деяких регіонах, проаналізовано перспективи розвитку етнічного туризму в Україні.

Метою є виявлення передумов і чинників розвитку етнічного туризму і умов формування туристських потоків даного виду туризму в Україні.

***Ключові слова:** етнічний туризм, скансен, етнографічні музеї, історико-культурна спадщина.*

Сучасний туризм торкається всіх аспектів суспільного життя, докорінно впливаючи на соціум. Більшість громадян із країн-лідерів туристичного світу надають перевагу відпочинкові у своїй країні. Для таких держав туризм став об'єднувачим чинником, що згуртував націю. У туристичній практиці існує багато прикладів того, як спільними зусиллями державних інституцій, громадськості, професіоналів туристичного бізнесу запроваджувалась така національна стратегія розвитку держави. Прикладом такої плідної співпраці по праву вважаються Франція, Туреччина та Єгипет, які запропонували та використовують систему відпочинку all inclusive, Іспанія з сонячною комунікативною стратегією. У всіх цих випадках та інших віднайдення національної ідентичності засобами туризму відбувалося шляхом виокремлення унікальності й індивідуальності – природної, історико-культурної, етнографічної, в основу якої покладено національні історичні, духовні, ментальні архетипи. З іншого боку, економічна складова забезпечувала реалізацію національної стратегії розвитку туризму через матеріальні та фінансові ресурси. Законодавче регулювання позитивно сприяло впровадженню національних проектів. Ідеологічно-просвітницька пропаганда з використанням різноманітних маркетингових комунікаційних засобів поживляла інтерес до внутрішнього туризму.

Україна, з найдавніших часів, приваблювала велику кількість іноземних мандрівників. Свої враження та захоплення вони фіксували в історичних хроніках, щоденниках, описах, картах, які зустрічаємо у Геродота, Еріха Лясоти, Павла Халєбського, Гійома Боплана де Левассера та ін. Такі ж позитивні емоції відчувають іноземці, відвідуючи Україну й у наш час. Українці й дотепер зберегли гостинність, відкритість, шанобливість, релігійність, духовну красу особистості та інші ментальні риси [1].

У період активного інформаційно-ідеологічного тиску з боку сусідніх держав на Україну, різновекторності суспільної свідомості важливо відстоювати національні інтереси в різних сферах суспільного життя. Зокрема, необхідно подолати чинники, які перешкоджають українцям цікавитися подорожа-

ми рідним краєм. Більшість активних мандрівників Україною – це або національно свідомі громадяни, або ті, хто не в змозі дозволити собі недешевий відпочинок за кордоном.

Важливою метою даного дослідження є виявлення передумов і чинників розвитку етнічного туризму і умов формування туристських потоків даного виду туризму в Україні.

Етнічний туризм в Україні ще не набув значного поширення, є мало досліджений, тому наведемо декілька тлумачень терміну етнічний туризм українських дослідників, таких як І. О. Бочан, І. М. Кулаковської, М. П. Кляпа та Ф. Ф. Шандора.

З точки зору М. П. Кляпа та Ф. Ф. Шандора, етнічний туризм (ностальгічний, етнографічний туризм) – різновид туризму, який здійснюється туристами на місця свого історичного проживання. Етнічний туризм може бути як внутрішнім (наприклад, відвідування глибинки міськими жителями з метою ознайомлення з архаїчними говірками, фольклором, побутом, культурою і мовами автохтонних народів), так і зовнішнім, який пов'язаний з відвідуванням історичної батьківщини або місць народження родичів. Останній різновид часто називається ностальгічним туризмом, який отримав досить широке поширення у ряді регіонів світу – Ізраїль, Вірменія, Греція, Україна, Італія. Учасники ностальгічного туризму – в основному люди похилого віку, що раніше проживали в цій місцевості. Основна частина програм і мета приїзду – індивідуальне (або невеликими сімейними групами) відвідування різних регіонів [2, с.36].

І. О. Бочан розглядає етнічний туризм як важливу складову людських цінностей, як специфічний вид людської діяльності, мотивацією якої є пізнання краєзнавчих та країнознавчих ресурсів, ознайомлення з цінностями етнографічних груп у місцях їх компактного проживання на території України. Мета етнотуризму полягає у відвіданні етнотуристичного регіону нашої держави для ознайомлення з культурою, побутом, традиціями, діалектами, кухнею, образотворчим мистецтвом місцевих жителів [3, с.1].

На думку І. М. Кулаковської, етнічний туризм – це вид поїздок, під час яких туристи вивчають певну етнічну групу населення, їх життя, особливості культури, побутові моменти тощо. Етнотуризм має бути спрямований не лише на збагачення духовної культури, а й на виховання у молодого покоління національної самосвідомості, самоідентифікації. В рамках етнічного туризму можливе відвідування місць, де проживали предки або самі туристи, які в далекій молодості були виселені або виїхали з цих територій [4].

Причина того, що етнічний туризм часто розглядають як ностальгічний, пов'язана, напевне, з тим, що туристи, які зацікавлені звичаями та культурою певної нації, в першу чергу, хочуть дізнатися про ті народи, з якими в них є хоча б які-небудь генетичні зв'язки. Тому неправильно поєднувати етно- та ностальгічний туризм в один напрям діяльності.

Етнічний туризм, як правило, тісно поєднується з рештою видів туризму або присутній в якості окремих елементів. Тому, виникає необхідність його чіткого виділення серед великої кількості напрямків туризму. У зв'язку з цим

принципове значення має й визначення відмінностей між такими близькими різновидами туризму як етнічний і етнографічний. На наш погляд, для коректної оцінки диференціації цих видів туризму необхідно дати їм визначення.

Етнографічний туризм – це організація специфічних подорожей, мають головною метою збір, вивчення та аналіз інформації, пов'язаної з розселенням, культурою, традиціями, побутом, релігією, обрядами та іншими атрибутами, властивими будь-якому народу (етносу), в поєднанні з іншими цілями подорожуючих.

Етнічний туризм – це організація специфічних подорожей, головною метою яких є рекреація в процесі знайомства з матеріальною та духовною культурою, особливостями побуту і традиціями будь-якого народу (етносу) у поєднанні з задоволенням інших потреб беруть участь у подорожах.

Таким чином, можна зробити висновок, що основною складовою при організації як етнічних, так і етнографічних подорожей є етнос, і все що з ним пов'язано. Однак принципова відмінність між ними полягає в задоволенні, в першу чергу, домінуючих потреб подорожуючих і в досягненні ними головних цілей. У випадку, пов'язаному з етнографічним туризмом, ми маємо справу з людьми, які професійно займаються етнографією (вчені, студенти) і поєднують свою професійну діяльність з туристською поїздкою. Що стосується поняття етнічного туризму, то воно значно об'ємніше, оскільки охоплює ширшу аудиторію туристів, головною метою яких є рекреація, пізнавальний аспект і задоволення духовних потреб. Причому саме етнічний туризм цілком справедливо можна вважати рушієм соціально-культурного й економічного розвитку як окремого регіону, так і держави в цілому. Через популяризацію засобами внутрішнього туризму народних звичаїв і традицій серед сучасників формується пізнавальний інтерес до духовно-культурної спадщини, етнографічних та етнічних традицій виховання. Все це сприяє вирішенню соціально-економічних проблем регіону, стимулює розвиток туристичної інфраструктури, створює умови для розширення зайнятості населення у сфері обслуговування тощо.

З власного досвіду подорожей Україною можу з упевненістю сказати, що сьогодні значна кількість співвітчизників охоче долає сотні кілометрів, щоб долучитися до етноподій, бере активну участь у їх організації та проведенні. Таким чином об'єднуються однодумці, з'являється мода на етнотуризм. Він став затребуваною формою відпочинку, дає поштовх до відродження та розвитку традиційної культури (народних промислів, архітектури, мистецтва тощо). Врешті-решт, це фінансово вигідна можливість відпочити.

Сьогодні в Україні подієвий етнотуризм втілений у найрізноманітніших формах, і кількість таких заходів постійно зростає. Втім, варто зазначити відсутність державної підтримки етнофестивального руху. Більшість таких заходів проходять із ініціативи громадських рухів, організацій, територіальних громад та за рахунок спонсорських внесків і коштів із місцевих бюджетів. Давно назріла потреба на законодавчому рівні виокремити етнічний туризм як інноваційний вид туристичної практики в Україні, що має своє особливе тури-

стичне обличчя на туристичній мапі світу. На державному рівні необхідно розробити та запровадити соціальні проекти популяризації етнотуризму, поклавши в основу місцеву ентоспецифіку.

Крім того, варто формувати та поглиблювати в нашій державі суспільний інтерес до відпочинку в Україні на засадах патріотизму та гармонійного розвитку особистості. Саме через активну участь у проведенні етнофестивалів відбувається процес ототожнення індивіда зі своєю етнічною спільнотою, усвідомлення відчуття колективної приналежності до конкретної історичної спільноти, що проживає на певній території, її культури, традицій, звичаїв тощо.

Україна має значний потенціал для розвитку етнічного туризму. На державному обліку в Україні перебуває понад 130 тис.пам'яток, з них: 57 206 – пам'ятки археології (418 з яких національного значення), 51 364 – пам'ятки історії (147), 5926 – пам'ятки монументального мистецтва (45), 16 293 – пам'ятки архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва та ландшафтні (3 541). Функціонує 61 історико-культурний заповідник, в тому числі 13 національних [5].

Значно поширені в Україні етнографічні музеї які збирають, зберігають, вивчають та експонують етнографічні колекції, які знайомлять сучасників із процесами етногенезу, побутом і культурою різних етнічних спільнот та історичних періодів [6, с.127].

Більшість сучасних етнографічних музеїв країни репрезентують відвідувачам тематичні експозиції традиційної культури українського народу (ужитково-побутові й мистецькі предмети XVIII – початку XX ст.) та її локальних варіантів, зібраних з усіх етнографічних земель України (Лемківщина, Бойківщина, Гуцульщина, Буковина, низинне Закарпаття, Західне і Східне Поділля, Волинь і Центрально-Східне Полісся, Середня Наддніпрянина, Слобожанщина, Донеччина, Надчорномор'я) [6, с.129].

Серед них: Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського і Косівський музей народного мистецтва та побуту Гуцульщини на Івано-Франківщині, Музей етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАНУ у Львові, Печенізький краєзнавчий музей та Етнографічний музей Українська слобода у Харківській області, Музей культури та побуту Уманщини, Національний музей народної архітектури та побуту України у с.Пирогові, Національний історико-етнографічний заповідник Переяслав та ін [6, с.131].

За роки незалежності України виникло багато приватних музеїв, серед яких важливе місце займають історико-культурні та етнографічні музеї. Зокрема, приватний Музей Довбуша в с.Космачі [7], Харківський приватний музей міської садиби [8], Регіональний музей етнографії сіл пониззя ріки Теребля [9], Музей української домашньої ікони в м. Радомишль [10], Музей гуцульського побуту [11], етнографії та музичних інструментів Романа Кумлика (сmt. Верховина) та інші.

Саме на основі державних та приватних етнографічних музеїв України формуються сучасні етнічні тури. Сьогодні туристичні фірми пропонують такі

етнічні тури, як Гуцульські коломийки – ознайомлення з побутом та традиціями гуцулів і відвідуванням Музею гуцульського побуту, етнографії та музичних інструментів Романа Кумлика (сmt. Верховина, Івано-Франківська обл.), музею Гуцульська гражда (с.Криворівня, Івано-Франківська обл.), музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття Гуцульщина (м. Коломия, Івано-Франківська обл.), музею Писанки етнічний тур Полтавський колорит – занурення в загадковий і гостинний Полтавський край з відвідуванням Полтавського Краєзнавчого музею (м. Полтава), Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному (сmt. Опішне, Полтавська обл.); етнічний тур Трипільська Україна – з метою долучення до історії та культури Трипільської цивілізації на базі відвідування Київського обласного археологічного музею (с.Трипілля, Київська обл.), приватного історико-археологічного музею Прадавня Аратта – Україна (с.Трипілля, Київська обл.) та Трипільського скверу (м. Ржищів, Київська обл.) [12].

Однією з активних форм безпосереднього залучення іноземних та вітчизняних туристів до української етнічної культури є організація фестивальних дійств, фольклорних свят, які проводяться щорічно у зв'язку зі вступом України до Міжнародної Ради з організації фестивалів фольклору й народного мистецтва (CIOFF).

До списку міжнародних фестивалів, що проводяться в Україні входять: Міжнародний фестиваль Поліське літо з фольклором, Міжнародний фестиваль Калинове літо на Дніпрі, Міжнародний фестиваль Етновир, Міжнародний фольклорний молодіжний фестиваль традиційної культури Древлянські джерела та ін [13].

Список етнографічних фестивалів України щороку поповнюється. Серед них можна виділити: етнографічний фестиваль Маланка-Фест (січень, м. Чернівці, Чернівецька обл.); етнографічний фестиваль Проводи отар на полонину (травень, сmt. Міжгір'я, Закарпатська обл.); етнографічний фестиваль гончарства (червень, с.Опішне, Полтавська обл.); етнографічний фестиваль Забави у княжому місті (липень, м. Тереховля, Тернопільська обл.); етнографічний фестиваль Лемківська ватра (липень, с.Кострино, Закарпатська обл.); етнографічний фестиваль Петрівський ярмарок (липень, м. Чернівці, Чернівецька обл.); етнографічний фестиваль Сорочинський ярмарок (серпень, с.Великі Сорочинці, Полтавська обл.); етнографічний фестиваль Берегфест (вересень, м. Берегово, Закарпатська обл.); етнографічний фестиваль День Св. Мартина (листопад, м. Мукачево, Закарпатська обл.) та інші [14].

Досліджуючи перспективи розвитку етнотуризму в Україні можна виділити наступні особливості:

1. Рекреаційні ресурси України носять історичний характер і нерозривно пов'язані з процесами освоєння її території. Вони є об'єктивною передумовою і необхідною умовою здійснення цих процесів.

2. Етнічний туризм в Україні є потенційно важливим напрямком розвитку туризму. Це обумовлено наявністю численних рекреаційних ресурсів, пов'яза-

них, в першу чергу, з матеріальною та духовною культурою українського етносу, його історією, самотутністю і релігією.

3. В Україні представлена велика кількість різних етнічних груп. Це такі малі народи як гуцули, бойки, лемки, поліщуки та литвини. Велике етнічне розмаїття народів потенційно дає широкі можливості для розвитку етнічного туризму.

4. Планування та розвиток етнічного туризму в регіоні неможливі без науково-обґрунтованої методології, що включає в себе розробку моделі генерування рекреаційних ресурсів, виявлення передумов і чинників розвитку цього виду туризму, а також визначення основних напрямків формування нових етнотуристських продуктів і стратегії їх просування на ринок туристських послуг.

5. Існує ряд негативних чинників розвитку етнічного туризму:

Перше. Слабкий розвиток соціально-побутової інфраструктури, включаючи інфраструктуру туризму. Низький рівень розвитку регіону, з точки зору відсутності в ньому в достатній кількості підприємств харчування, підприємств розміщення туристів і служб сервісу, є одним з головних чинників, що перешкоджають розвитку будь-якого напрямку туризму, в тому числі і етнічного.

Друге. Недоступність об'єктів етнічного туризму. Поганий стан транспорту, транспортної інфраструктури і дорожніх комунікацій не сприяє формуванню туристських потоків в регіон.

Третє. Кризовий стан об'єктів показу етнічного туризму, що вимагає реконструкції та проведення реставраційних робіт.

Четверте. Відсутність економічних і культурних програм місцевої влади щодо збереження національних та культурних традицій, формуванню почуття національної гордості, збереженню самотутності народу.

6. Позитивними факторами розвитку етнічного туризму є:

Перше. Наявність етнічної різноманітності. Використання сукупного етнічного потенціалу різних народів багаторазово збільшує можливості розвитку етнічного туризму в регіоні.

Друге. Прикордонне положення. Проживання різних народів в рамках однієї соціокультурної системи об'єктивно створює умови для взаємного проникнення культур, традицій, релігій і способу життя цих народів, і як наслідок цього – виникнення взаємного інтересу одне до одного. Це характерно для народів іноземних держав, що межують з Україною. Близькість до кордонів зарубіжних держав дозволяє значно скоротити час переміщення туристів до територій організації етнічного туризму.

Третє. Наявність в Україні значного обсягу рекреаційних ресурсів, як природних, так і штучно створених, придатних для організації не тільки етнічного, а й інших видів туризму (пізнавальний, релігійно-паломницький, екологічний, ностальгійний, зелений).

Четверте. Добре розвинена система транспортних комунікацій дозволяє забезпечити пересування туристських потоків в райони рекреації, значно скорочуючи час пересування туристів.

П'яте. Цілеспрямована робота туристських компаній з планування, розроблення та реалізації продуктів етнічного туризму, орієнтованих як на внутрішній, так і на міжнародний ринок. Тільки вони в змозі розробити маркетингову стратегію розвитку того чи іншого виду туризму.

Шосте. Наявність в районі науково-дослідних установ, маркетингових та консалтингових центрів в області організації етнічного туризму, навчальних закладів, які займаються підготовкою фахівців туристського бізнесу.

Сьоме. Можливість залучення інвестицій як українських, так і зарубіжних компаній з розвитку етнічного туризму в регіоні.

Восьме. Наявність стійкого позитивного іміджу регіону в поданні українських і зарубіжних туристів, що сформувався під впливом національних, історичних, культурних і релігійних цінностей народів, що проживають в регіоні.

7. Залежно від особливостей та інтересів туристів туроператори можуть використовувати найрізноманітніші форми реалізації потенціалу етнічного туризму. У реальному туристському продукті етнічний туризм завжди поєднується з різними напрямками туризму.

8. При формуванні нових продуктів етнічної спрямованості необхідно враховувати такі складові туристських програм, як участь у народних, релігійних святах і ритуалах, придбання товарів народних промислів і ремесел, знайомство з національною кухнею, дегустація спиртних напоїв.

9. Розвиток етнічного туризму в окремо взятому регіоні сприяє розвитку соціально-економічної сфери. Успішна організація етнічного туризму дає можливість вирішити такі соціально-економічні проблеми, як організація робочих місць, підвищення рівня життя населення, розвиток промислової інфраструктури, збереження культурної спадщини та поліпшення середовища перебування малих народів.

10. Постановка і вирішення проблем, пов'язаних з розвитком етнічного туризму, дозволяє вивести рекреаційну географію на рівень наукової дисципліни, безпосередньо пов'язаної з практичними розробками нових туристичних продуктів.

Отже, етнічний туризм є одним з основних засобів пізнання власної країни, формуванню гордості за її культурні надбання. Мета етнічного туризму полягає у відвіданні будь-якого етнотуристичного регіону нашої держави для ознайомлення з культурою, побутом, традиціями, діалектами, кухнею, образотворчим мистецтвом місцевих жителів. Розвиток цього виду туризму в Україні стає новим і провідним напрямом діяльності. Незважаючи на всі труднощі, наш час є періодом розвитку нових тенденцій у культурному житті, для більшості регіонів України і орієнтація на етнічний туризм стає однією з реальних можливостей економічного, соціального й культурного піднесення.

Список використаних джерел

1. Гаврилюк А. Етнотуризм – як захисний код нації // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua>
2. Рожнова В., Терес Н. Проблеми та перспективи розвитку етнотуризму: зарубіжний та український досвід // Етнічна історія народів Європи. – К., 2013. – № 39. – С. 35-44.
3. Бочан І. О. Вступне слово про етнотуризм // Розвиток етнотуризму: проблеми та перспективи: Зб. матер. Всеукр. наук. -практ. конф. молодих вчених (Львів, 2 – 3 березня 2011 р.) / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Львівський інститут економіки і туризму. – Львів, 2001. – С. 1.
4. Кулаковська І. М. Розвиток етнічного туризму на Житомирщині в часи становлення державності України / Київський національний університету культури і мистецтв // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua>
5. Кузьмук О. І. Культурний туризм як інструмент формування національної ідентичності // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua>
6. Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Музеєзнавство: навч. посіб. / М. М. Рутинський. – К., 2008. – 356 с.
7. Музей Довбуша в с.Космачі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.karpaty.info/ua>
8. Офіційний сайт Харківського приватного музею міської садиби [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ysadba.rider.com.ua/>
9. Офіційний сайт Регіонального музею етнографії сіл пониззя ріки Теребля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tozak.org.ua/>
10. Офіційний сайт Музею української домашньої ікони в м. Радомишль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radozamonok.com.ua/>
11. Офіційний сайт Музею гуцульського побуту, етнографії та музичних інструментів Романа Кумлика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.karpaty.info/ua/>
12. Офіційний сайт туристичної компанії "Унікальна Україна" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uu-travel.com/>
13. Офіційний сайт CIOFF (Міжнародної ради організацій фольклорних фестивалів і народних мистецтв) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cioff.org/>
14. Українські фестивалі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://proukraine.net.ua/>

References

1. Havrylyuk A. Etnoturyzm – yak zakhysnyy kod natsiyi [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.day.kiev.ua>
2. Rozhnova V., Teres N. Problemy ta perspektyvy rozvytku etnoturyzmu: zaru-bizhnyy ta ukrayins'kyu dosvid // Etnichna istoriya narodiv Yevropy. – K., 2013. – № 39. – S. 35-44.
3. Bochan I. O. Vstupne slovo pro etnoturyzm // Rozvytok etnoturyzmu: problemy ta perspektyvy: Zb. mater. Vseukr. nauk. -prakt. konf. molodykh vchenykh (L'viv, 2 – 3 bereznya 2011 r.) / Ministerstvo osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy, L'vivs'kyu instytut ekonomiky i turyzmu. – L'viv, 2001. – S. 1.
4. Kulakovs'ka I. M. Rozvytok etnichnoho turyzmu na Zhytomyrshchyni v chasy stanovlennya derzhavnosti Ukrainy / Kyyivs'kyu natsional'nyy universytetu kul'tury i mystetstv [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostu-pu: <http://archive.nbuv.gov.ua>

5. Kuz'muk O. I. Kul'turnyy turizm yak instrument formuvannya natsional'noyi identychnosti // [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://old.niss.gov.ua>.
6. Rutyns'kyu M. Y, Stetsyuk O. V. Muzeyeznavstvo: Navch. posib. / M. M. Rutyns'kyu. – K., 2008. – 356 s.
7. Muzei Dovbusha v s. Kosmachi [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.karpaty.info/ua>
8. Ofitsiyyny sayt Kharkivs'koho pryvatnoho muzeyu mis'koyi sadyby [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ysadba.rider.com.ua/>
9. Ofitsiyyny sayt Rehional'noho muzeyu etnohrafii sil ponyzzya riky Tereblya [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.tozak.org.ua/>
10. Ofitsiyyny sayt Muzeyu ukrayins'koyi domashn'oyi ikony v m. Radomyshl' [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://radozamok.com.ua/>
11. Ofitsiyyny sayt Muzeyu hutsul's'koho pobutu, etnohrafii ta muzychnykh instrumentiv Romana Kumlyka [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.karpaty.info/ua/>
12. Ofitsiyyny sayt turystychnoyi kompaniyi "Unikal'na Ukrayina" [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://uu-travel.com/>
13. Ofitsiyyny sayt CIOFF (Mizhnarodnoyi rady orhanizatsiy fol'klornykh festyva-liv i narodnykh mystetstv) [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.cioff.org/>
14. Ukrayins'ki festyvali [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://proukraine.net.ua/>

Стаття надійшла до редакції 16.09.2015 р.

Л. В. Фрей

Развитие этнического туризма в Украине: проблемы и перспективы

В статье определены особенности современного состояния этнического туризма и выявлены основные черты его организации в некоторых регионах, проанализированы перспективы развития этнического туризма в Украине.

Целью является выявление предпосылок и факторов развития этнического туризма и условий формирования туристских потоков данного вида туризма в Украине.

Ключевые слова: этнический туризм, скансен, этнографические музеи, историко-культурное наследие.

L. Frey

The development of ethnic tourism in Ukraine: problems and prospects

The article determines the peculiarities of the current state of ethnic tourism, detects the main features of its organization in some regions, analyzes the prospects of ethnic tourism development in Ukraine.

The aim is to identify the assumptions and factors in the development of ethnic tourism and conditions of tourist flow formation of this type of tourism in Ukraine.

Keywords: ethnic tourism, skansen, ethnographic museums, historical and cultural heritage.

УДК 94-055. 2(477) 19/20

**А. І. Лисенко,
І. Ю. Стадник**

**ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНОВИЩА ЖІНКИ В УКРАЇНСЬКОМУ
СУСПІЛЬСТВІ В КІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.:
ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ВИМІР**

З'ясовано напрями висвітлення питання становища жінок в українській історіографії, акцентовано увагу на його оцінці українськими сучасними дослідниками. Проаналізовано перші наукові здобутки з цієї тематики за доби незалежності, визначено концептуальні напрями досліджень науковців української діаспори 90-х рр. ХХ ст. щодо жіночого питання. Охарактеризовано роботи науковців з історії жіноцтва та порівняльного аналізу діяльності українських жінок минулого та сучасного із застосуванням гендерного підходу.

Ключові слова: історіографія проблеми, жіноче питання, жіночі студії, українське суспільство, гендерний підхід.

Висвітлення питань становища жіноцтва в Україні потребує попереднього з'ясування розвитку наукової думки з цієї проблеми. З кінця 80-х років ХХ ст. в українській науці почалося переосмислення історичного минулого України, у тому числі її радянського періоду. Класовий підхід до даної проблеми, що існував за радянських часів, у нових умовах перестав задовольняти дослідників, адже зміни в суспільній свідомості, відмова від створення образу „радянської людини, необхідність змін у всіх сферах життя суспільства, розбудова нової держави вимагали інших методів висвітлення життя жінок на тлі суспільного життя. Специфіка проблеми спричинила появу значної кількості досліджень, присвячених окремим її аспектам, з метою побудови системи наукового осмислення ролі жінок в суспільно-політичному житті української держави.

Сучасний період у розвитку вітчизняної історичної науки розпочався після проголошення незалежної Української держави. Він характеризувався розширенням проблематики, переглядом і переосмисленням концептуальних положень попереднього періоду історіографії. Відбувався суттєвий перегляд ідеологічних підходів, тому проблеми «жіночого питання» радянської доби, участі українських жінок у суспільно-політичному житті торкаються й дослідники сучасної України, аналізуючи її через призму власного світобачення.

В суспільствознавстві виділяли три головні періоди в тлумаченні жіночого питання радянською ідеологією:

1917-1929 рр. – час дискусій та «узагальненої емансипації жінки»;

1930-1965 рр. – «невидимі роки», коли було оголошено про досягнення рівності статей [1];

1965-1985 рр. – відкрите визнання, що жіноча проблема не вирішена [1].

Аналіз вітчизняної історіографії дозволяє стверджувати, що погляди радянських і українських науковців щодо вирішення «жіночого питання» є діаметрально протилежними. Матеріал, який подавався в радянських наукових працях, був добре підібраний і зорієнтований на втілення благополуччя жінки в соціалістичній державі, то сучасні дослідники аналізували питання становища жінки в радянській системі досить критично і неоднозначно.

Серед таких дослідників варто виділити Жерьобкіну І. [2], Цуницьку О. В. [3], Ярош О. [4], Лакізу-Сачук Н. М. [5].

Так, Цуницька О. В. вважає, що «за напруженою повсякденною роботою на виробництві, в сім'ї і поза ними жінці навіть ніколи було досягнути свій колосальний вклад у розвиток суспільства». До того ж, масова пропаганда досягнутого рівноправ'я жінок і чоловіків як гіпноз діяла на свідомість жінок, не даючи навіть приводу сумніватися, що в житті може бути порядок дещо інший [3; 102]. Жерьобкіна І., директор Харківського центру гендерних досліджень, у своєму найгрунтовнішому дослідженні «Жіноче. Політичне. Безсвідоме: Проблема гендеру та жіночий рух в Україні» зазначала, що головними стратегічними напрямками радянської влади було закріплення за жінками вторинного становища і формування образу радянської жінки, з якого виключалися б усі небажані та негативні характеристики [2; 303].

О. Ярош стверджує, що за тоталітаризму держава обмежує права громадянського суспільства. Не чоловік головний пригнічувач жінки. У цій ролі історично виступали держава і традиції – головні пригнічувачі особи, які, не маючи можливості посягти на біологічну природу людини, посилювали соціальні відмінності між чоловіками і жінками. Жіноче як універсальне суб'єктивне начало відкидалося. Усе робилося для того, щоб лише створити враження рівноправ'я, якого насправді не було. Юридична і фактична рівність у тоталітарних суспільствах – це дві різні реальності [4; 58]. Погоджується з вище зазначеною думкою й Лакіза-Сачук Н. М., запевняючи, що «рівноправ'я жінок з чоловіками постійно декларувалося. На практиці ж воно проявлялося практично лише в сфері освіти і забезпеченні безплатної медичної допомоги» [5; 36].

Відносно дослідження поняття «жіноче питання» існує думка, що «ще за радянських часів проводилися дослідження під такою назвою, але вони головним чином були інструментальними й відзначалися біодетермінізмом, тобто пояснювали всі відмінності в суспільстві між жіночою і чоловічою статтями, виходячи з біологічно заданих відмінностей» [6; 71].

На думку доктора історичних наук Стяжкіної О. В., об'єктивний історіографічний аналіз дозволяє констатувати, що «жіноча тема» або «жіноче пи-

тання» в дослідженнях 50-80 років були частиною ідеологічно навантаженої концепції історії СРСР та історії України зокрема. Проблема жінок і жіночого руху вирішувалася в контексті задач комуністичного будівництва. Роль і місце жінки в суспільстві було підпорядковане інтересам патріархальної тоталітарної держави [7; 517]. Дослідниця зазначає, що вітчизняна наука 90-х років зустрілася із вже готовими підходами щодо включення жінок в історичний простір.

Частково проблематику історичних жіночих студій було визначено концептуальними дослідженнями науковців української діаспори. Досить критичною є їх оцінка становища української жінки за тоталітарної системи.

До числа таких вчених можна віднести Маріан Рубчак – професора історії, директора Програм по європейських дослідженнях, члена виконавчого комітету кафедри гендерних досліджень Університету Валпасаріо (США). Вона є авторкою статей з історії та теорії націоналізму, порівняльного фемінізму й історії жіночого руху. Як зазначає Рубчак М. у своїй роботі «Християнська Богородиця чи Березина. Фемінізм на противагу вічно жіночому», внаслідок такого підходу «самі жінки стають активними прибічницями таких поглядів, сприймаючи як належну заразом і новітню радянську «ікону жіночості», що поєднує образи трактористки-стаханівки і матері-героїні, що народжує здорових дітей для прийдешньої соціалістично-утопічної майбутності» [8; 124].

Марта Богачевська-Хом'як, професор історії, керівник дослідницької програми в Національному фонді Підтримки гуманітарних наук у Вашингтоні, член Української вільної академії наук Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка та Міжнародної асоціації українців, заступниця голови «Союзу українок Америки» у своїй праці «Дума України – жіночого роду» зазначає: «В Радянському Союзі навантаження на жінках було подвійне. Жінкам треба було заробляти поза хатою та займатися хатою та дітьми. Це подвійне навантаження і вважається розв'язкою жіночого питання. Це тільки підкреслює, який цілковитий брак розуміння проблематики жінок у партійній ідеології та апараті. Шлях до досягнення прав, які належать жінці як людині, довгий, але пройти його мусить кожне модерне суспільство, бо без прав жінок, як і забезпечення прав народів і національних меншин, не буде забезпечення прав людини» [9; 4].

Визначною для формування напрямків українських гендерних досліджень 90-их років стала праця М. Богачевської-Хом'як, присвячена вивченню проблем самореалізації жінок, існуванню жіночих організацій, участі жінок у громадській і благодійній діяльності наприкінці XIX – початку XX століття «Feminists Despite Themselves: Women in Ukrainian Society», перекладена українською мовою («Білим по білому. Жінки у громадському житті України». 1884 – 1939 pp.) [10]. М. Богачевська-Хом'як взяла активну участь у збиранні матеріалів до книги про життя активної учасниці жіночого руху М. Рудниць-

кої, де представлені основні положення феміністичної теорії початку ХХ століття, а також специфічне побутування феміністичних ідей в українському культурному просторі, які є актуальними донині [11].

Прикладом перегляду концептуальних підходів в сучасній вітчизняній історіографії, який полягав в намаганні «ввести образ жінки в загальнодержавний контекст і підкреслити їх свідому діяльність, яка протягом століть була пов'язана із зберіганням, трансляцією національного компоненту» [7; 12], було видання українськими вченими серії книг, де зображені особистісні портрети видатних жінок України, що сприяло репрезентації жінки в історії української держави [12].

90-ті рр. ХХ ст. характерні появою робіт про визначних жінок – активісток жіночого руху, про історію створення та діяльності жіночих організацій кінця ХІХ – початку ХХ століття. Визначними для формування напрямків досліджень жіночого руху стали роботи Л. Смоляр, яка вперше зібрала і узагальнила значний фактичний матеріал з історії жіноцтва та зробила порівняльний аналіз діяльності українських жінок минулого та сучасного із застосуванням гендерного підходу. Серед наукових робіт цього напрямку необхідно відзначити дослідження «Минуле заради майбутнього: Жіночий рух Наддніпрянської України другої половини ХІХ – початку ХХ століття: Сторінки історії» [13] та інші праці дослідниці [14-15].

Зокрема, Людмила Смоляр виділяє такі віхи існування даного руху [1]:

1. Жіночий рух Україні першої хвилі (друга половина ХІХ – початок ХХ століття), який розвивався значною мірою під впливом загальноєвропейського руху, однак мав ще й свої окремі вияви та шляхи розвитку, визначені специфічним становищем української нації під чужим поневоленням.

2. Діяльність жіночих організацій періоду першої світової війни, яка була тісно пов'язана з актуальними національно-суспільними потребами, коли жінки взяли активну участь у благодійницькій, добродійній та санітарній роботі, вони працювали в товариствах допомоги біженцям, допомагаючи втікачам та полоненим, надаючи пораненим медичну допомогу і проводячи серед них культурно-просвітницьку роботу.

3. Жіночий рух періоду між двома світовими війнами. В УРСР було заборонено будь-які форми жіночих чи харитативних організацій під гаслом існуючої рівності жінок з чоловіками.

4. Відродження жіночого руху в період незалежності.

Узагальнюючи вище викладене, маємо зазначити, що в окреслений період відбуваються процеси трансформації суспільної свідомості, свідченням чого стала поява цілої низки публікацій, в яких розкриваються проблеми вивчення історії жіночого руху, розвитку феміністичних ідей, формування гендерних стереотипів, розподілу соціальних ролей між чоловіками і жінками, самореалізації жінки в родині та суспільстві в Україні тощо.

Список використаних джерел:

1. Смоляр Л. Жіночий рух України як чинник гендерної рівноваги та гендерної демократії в українському соціумі /Л. Смоляр// www/vlada.kiev.ua/women/zhruk.htm.
2. Жеребкіна И. А. Женское. Политическое. Бессознательное: Проблемы гендера и женское движение в Украине – Х.: Ф. –Пресс, 1996. – 376 с.
3. Цуницька О. В. Жіночий рух: через пізнання історії – до практичних дій / О. В. Цуницька // Жінка в Україні: міжвідомчий науковий збірник / За ред. В. П. Пустовойтенка, С. Р. Станік, Н. І. Карпачової та ін. – К., 2001. – Т. 23. – С. 100–105.
4. Ярош О. Б. Жіноче обличчя політики: міжнародне жіноцтво у політичній системі суспільства / О. Б. Ярош // Політика і час.– 2001. – № 2. – С. 58–64.
5. Лакіза-Сачук Н. М. „Жіноче питання в контексті демократизації / Н. М. Лакіза-Сачук // Політика і час.– 1994. – № 11. – С. 36–39.
6. Кутова Н. А. Проблеми фемінізму в сучасній освіті / Н. А. Кутова // Педагогіка і психологія. – 2000. – № 3. – С. 65–72.
7. Стяжкіна О. А. Культурний простір жіночого буття в Україні в 50–90-ті роки: моделювання, тенденції, стереотипи / О. А. Стяжкіна // Жінка в Україні. Міжвідомчий науковий збірник / За ред. А. І. Комарової, І. Є. Голубевої, В. П. Пустовойтенка та ін. – К., 2001. – Т. 23. – С. 516–523.
8. Рубчак М. Християнська Богородиця чи Берегиня? Фемінізм на противагу вічно жіночому / М. Рубчак // Філософська думка. – 2000. – № 1. – С. 110–128.
9. Богачевська-Хом'як М. Дума України – жіночого роду (Уривки) / М. Богачевська-Хом'як // Я – жінка. – 1993. – № 2. – С. 4.
10. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: жінки у громадянському житті України: 1884 – 1939 рр. / М. Богачевська-Хом'як – К.: Либідь, 1995. – 424 с.
11. Мілена Рудницька. Статті. Листи. Документи / Відп. ред. М. Богачевська-Хом'як. – Львів, 1998. – 844 с.
12. Козуля О. Жінки в історії України / О. Козуля. – К.: Укр. центр. духовн. культури, 1993. – 256 с.; Ми в історії / ред. Г. Дацюк, Н. Самуляк. – К.: ЖЦ „Спадщина, 1998. – 327 с.; Гриник-Сутановська В. Українки: портрети сучасниць / В. Гриник-Сутановська. – К., 1998. – 100 с.; Луговий О. Визначне жіноцтво України: історичні життєписи / О. Луговий. – К.: Дніпро, 1994. – 335 с.
13. Смоляр Л. О. Минуле заради майбутнього: Жіночий рух Наддніпрянської України другої половини ХІХ – початку ХХ століття: сторінки історії / Л. О. Смоляр. – О.: Астропринт, 1998. – 408 с.
14. Смоляр Л. О. Жіноцтво в діяльності громад (ХІХ – поч. ХХ ст.) / Л. О. Смоляр // Сучасність. – 1998. – № 9. – С. 76–91.
15. Смоляр Л. О. Київське товариство оборони жінок: історія створення та діяльності (1905 – 1916) / Л. О. Смоляр // Український історичний журнал. – 1998. – № 3. – С. 92–100.

References

1. Smolyar L. Zhinochyy rukh Ukrayiny yak chynnyk hendernoyi rivnovahy ta hendernoyi demokratiyi v ukrayins'komu sotsiumi /L. Smolyar// www/vlada.kiev.ua/women/zhruk.htm.

2. Zherebkyna Y. A. Zhenskoe. Polytycheskoe. Bessoznatel'noe: Problemy hendera y zhenskoe dvyzhenye v Ukrayne – Kh.: F. -Press, 1996. – 376 s.
3. Tsunyts'ka O. V. Zhinochyy rukh: cherez piznannya istoriyi – do praktychnykh diy / O. V. Tsunyts'ka // Zhinka v Ukrayini: mizhvidomchyy naukovyy zbirnyk / Za red. V. P. Pustovoytenka, S. R. Stanik, N. I. Karpachovoyi ta in. – K., 2001. – T. 23. – S. 100-105.
4. Yarosh O. B. Zhinoche oblychchya polityky: mizhnarodne zhinotstvo u politychniy systemi suspil'stva / O. B. Yarosh // Polityka i chas. – 2001. – № 2. – S. 58-64.
5. Lakiza-Sachuk N. M. „Zhinoche pytannya v konteksti demokratyzatsiyi / N. M. Lakiza-Sachuk // Polityka i chas. – 1994. – № 11. – S. 36-39.
6. Kutova N. A. Problemy feminizmu v suchasniy osviti / N. A. Kutova // Pedahohika i psykholohiya. – 2000. – № 3. – S. 65-72.
7. Styazhkina O. A. Kul'turnyy prostir zhinochoho buttya v Ukrayini v 50-90-ti roky: modelyuvannya, tendentsiyi, stereotypy / O. A. Styazhkina // Zhinka v Ukrayini. Mizhvidomchyy naukovyy zbirnyk / Za red. A. I. Komarovoyi, I. Ye. Holubyevoyi, V. P. Pustovoytenka ta in. – K., 2001. – T. 23. – S. 516-523.
8. Rubchak M. Khrystyians'ka Bohorodytsya chy Berehynya? Feminizm na protyvahu vichno zhinochomu / M. Rubchak // Filosofs'ka dumka. – 2000. – № 1. – S. 110-128.
9. Bohachevs'ka-Khomyak M. Duma Ukrayiny – zhinochoho rodu (Uryvky) / M. Bohachevs'ka-Khomyak // Ya – zhinka. – 1993. – № 2. – S. 4.
10. Bohachevs'ka-Khom"yak M. Bilym po bilomu: zhinky u hromadyans'komu zhytti Ukrayiny: 1884 – 1939 rr. / M. Bohachevs'ka-Khom"yak – K.: Lybid', 1995. – 424 s.
11. Milena Rudnyts'ka. Statti. Lysty. Dokumenty / Vidp. red. M. Bohachevs'ka-Khom"yak. – L'viv, 1998. – 844 s.
12. Kozulya O. Zhinky v istoriyi Ukrayiny / O. Kozulya. – K.: Ukr. tsentr. dukhovn. kul'tury, 1993. – 256 s.; My v istoriyi / red. H. Datsyuk, N. Samulyak. – K.: ZhTs „Spadshchyna, 1998. – 327 s.; Hrynyk-Sutanovs'ka V. Ukrayinky: portrety suchasnyts' / V. Hrynyk-Sutanovs'ka. – K., 1998. – 100 s.; Luhovyy O. Vyznachne zhinotstvo Ukrayiny: istorychni zhyttyepysy / O. Luhovyy. – K.: Dnipro, 1994. – 335 s.
13. Smolyar L. O. Mynule zarady maybutn'oho: Zhinochyy rukh Naddnipryans'koyi Ukrayiny druhoyi polovyny KhIKh – pochatku KhKh stolittya: storinky istoriyi / L. O. Smolyar. – O.: Astroprynt, 1998. – 408 s.
14. Smolyar L. O. Zhinotstvo v diyal'nosti hromad (KhIKh – poch. KhKh st.) / L. O. Smolyar // Suchasnist'. – 1998. – № 9. – S. 76-91.
15. Smolyar L. O. Kyyivs'ke tovarystvo oborony zhinok: istoriya stvorenniya ta diyal'nosti (1905 – 1916) / L. O. Smolyar // Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal. – 1998. – № 3. – S. 92-100.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2015 р.

А. И Лысенко, И. Ю. Стадник

Исследование положения женщины в украинском обществе в конце XX – начале XX в.: историографическое измерение

Вьяснено направления освещения вопроса положения женщин в украинской историографии, акцентировано внимание на оценке украинскими сов-

ременными исследователями вопроса в отношении женщин в советское время. Проанализированы первые научные достижения эпохи независимости, определены концептуальные направления исследований ученых украинской диаспоры 90-х гг. XX в. по женскому вопросу. Охарактеризованы работы ученых по истории женщин и сравнительного анализа деятельности украинских женщин прошлого и настоящего с применением гендерного подхода.

Ключевые слова: историография проблемы, женский вопрос, женские студии, украинское общество, гендерный подход.

A. Lysenko, I. Stadnik

The study of women' position in Ukrainian society at the end of the XXth – the beginning of the XXIst centuries: historiographical dimension

The directions of covering the issue of women' position in Ukrainian historiography are found, the attention is focused on the evaluation by Ukrainian modern researchers of the issue concerning women in Soviet times. The first scientific achievements of the independence period are analyzed, conceptual directions of the research by scientists of Ukrainian diaspora at 90s of the XXth century on women' issues are determined. The works of scientists on women' history and comparative analysis of Ukrainian women' activities of past and present using gender approach are characterized.

Key words: historiography of the problem, women issue, women' studies, Ukrainian society, gender approach.

Ю. Ю. Ілляшенко,
О. О. Яшан

ДО ІСТОРИОГРАФІЇ ПИТАННЯ ЗАРОДЖЕННЯ, РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ДИТЯЧИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ В КІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті визначено напрямки вивчення процесів становлення, розвитку та функціонування дитячих громадських організацій України кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст., проаналізовано комплексні дослідження основних аспектів їх діяльності. Особливу увагу акцентовано на науковому обґрунтуванні законодавчої бази та правовому забезпеченні дитячих громадських організацій України, аналізі національних програм, спрямованих на соціальний розвиток і захист дітей, а також вивченні історії окремих дитячих об'єднань. Висвітлено доробок українських науковців стосовно розвитку волонтерського руху, змісту та основних форм діяльності волонтерів, шляхи залучення добровольців до добровільної діяльності.

Ключові слова: українська історіографія, дитячі громадські організації, дитячий рух, дитячі громадські формування, дитячі громадські об'єднання.

Сучасна історіографія характеризується наявністю вагомого доробку вітчизняних науковців стосовно вивчення процесів трансформації існуючих та зародження, становлення, подальшого розвитку й функціонування нових дитячих громадських організацій та об'єднань наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст., дослідження основних форм, методів та напрямків їх діяльності.

Для сучасної української історіографії характерним є переосмислення ролі та місця дитини в сучасному суспільстві, розширення тематики дослідження становища дітей в усіх сферах життєдіяльності, акцентування уваги на проблемах створення необхідних умов для їхнього розвитку, соціального становлення та самореалізації. Тому актуальність теми даної наукової розвідки не викликає сумніву.

Діяльність дитячих громадських організацій України вивчається в історичному, соціальному, політичному, педагогічному, правовому аспектах. Варто зазначити, що вже наприкінці 80-х рр. ХХ ст. дитячий рух України зазнав кардинальних перетворень: на місці масових піонерської та комсомольської організацій, що об'єднували практично все дитяче населення колишнього Радянського Союзу, з'явилися нові формування найрізноманітнішого спрямування. Участь дітей у цих організаціях була зумовлена не примусом, а зацікавленістю у соціально значущих видах діяльності, наявності реальної можливості реалізувати свої здібності й розкрити власні таланти.

Наукове обґрунтування законодавчої бази та правове забезпечення дитячих громадських організацій України є темою вивчення цілого ряду дослідників. Зокрема, акцентується увага на аналізі програмних орієнтирів та описі си-

мволіки цих об'єднань; подаються методичні рекомендації стосовно їхнього створення та діяльності, практичні матеріали з досвіду роботи дитячих формувань. Висвітлюється інформація про нормативно-правові документи, що забезпечують діяльність дитячих громадських організацій; визначається місце дитячих об'єднань у сучасному громадському житті країни й національній системі виховання, а також характеризуються основні напрямки, завдання, цілі, зміст, форми і методи діяльності як найбільш відомих дитячих формувань – Спілки Піонерських організацій (СПОУ), скаутської організації, гайдингу, Сокола, Січі, так і тих, що діють на місцевому рівні (наприклад, Дитячого козацького товариства Рівненщини, дитячих та дитячо-молодіжних об'єднань Харківщини – Асоціації шкільних громадських дитячо-юнацьких організацій Дзержинського району м. Харкова Лідер-21, екологічних організацій Екоцентр та Екофорум, Молодіжного аерокосмічного об'єднання Аерокосмічна спадщина, Харківського міського дитячо-юнацького центру рольового моделювання Ludus тощо) [1].

Аналіз законодавчо-нормативних актів з питань молодіжної політики, національних програм, спрямованих на соціальний розвиток і захист дітей та молоді, а також статутно-нормативних документів Українського національного комітету молодіжних організацій (УНКМО) здійснено В. Рябікою. Автором також подано перелік Всеукраїнських молодіжних та дитячих громадських організацій, що входили до його складу на 1 липня 2001 р. [2].

Ряд наукових досліджень присвячено вивченню історії дитячих громадських формувань України, питанням їх становлення, розвитку та функціонування. Так, Р. Охрімчук подає узагальнюючу характеристику дитячого руху України періоду незалежності, особливу увагу акцентує на виховній функції дитячих об'єднань та мотивує головні причини вступу до них дітей та підлітків [3].

Спробою комплексного аналізу діяльності дитячих громадських організацій України, здійсненого на основі анкетного соціологічного опитування, стала колективна праця Р. Охрімчук, А. Зайченко, Л. Шелестової, О. Бондарчук, О. Кравченко та ін. Це дослідження охоплює такі аспекти як зародження, історія розвитку, основні етапи діяльності дитячих об'єднань. Авторський колектив вважає, що становлення дитячих організацій відбувалося у безпосередній єдності з молодіжними громадськими формуваннями, а тому подає загальну періодизацію дитячого та молодіжного руху в Україні й коротку характеристику кожного періоду. Також у даній праці висвітлено питання про ідеологічні засади, принципи, цілі, методи роботи дитячих організацій. Подано загальний аналіз молодіжних та дитячих об'єднань політичного, екологічного, культурологічного, фізкультурного і спортивного, релігійного спрямування; детально охарактеризовано окремі формування та програми їхньої діяльності [4].

Важливу роль у дослідженні особливостей діяльності дитячих громадських формувань України відіграють державні установи соціальної спрямованості – Український державний центр соціальних служб для молоді, Український інститут соціальних досліджень, за активної підтримки яких було видано ряд

навчальних посібників, методичних рекомендацій, довідників. Наприклад, дослідження А. Капської, в якому визначено основні напрямки роботи в правоохоронній, психологічній, культурно-дозвільній сферах діяльності дитячих та молодіжних об'єднань, в тому числі й у розробці соціальних проектів і програм, які реалізуються безпосередньо в організації. Ця робота спрямована на створення умов психологічного комфорту й безпеки дітей та молоді безпосередньо в дитячо-молодіжній організації, вона враховує соціальні, правові, психологічні, медичні, педагогічні механізми запобігання негативним явищам та подолання цих явищ. Крім того, автором розроблено класифікацію дитячих і молодіжних організацій України за їх статусом та головними показниками [5].

Особливу увагу приділено розвитку в Україні волонтерського руху, однією з найбільш активних складових частин якого є діти та підлітки. Серед досліджуваних питань – зміст і форми діяльності волонтерів, шляхи залучення добровольців до добровільної діяльності тощо [6].

Увагу багатьох науковців зацентровано на окремих аспектах та формах діяльності скаутських організацій. Так, у дисертаційному дослідженні Л. Ярової основний акцент зроблено на вивченні діяльності скаутської дитячої організації України, головним завданням діяльності якої є становлення творчої особистості. Автор розглядає скаутизм як систему, що заснована на принципах гуманізму й активності дитини. Характерною рисою скаутизму, вважає Л. Ярова, є чітко виражена і добре розроблена система вікового підходу, де кожному віку відповідають певні програми, випробування, тренування [7].

Діяльності скаутської організації присвячено також дослідження С. Диби. Аналізуючи такі сучасні програми як Сфера творчого виявлення особистості, Фізичний розвиток і здоров'я, Сім'я та громада, Громадянин своєї країни та громадянин світу, автор доходить висновку про те, що діяльність скаутингу відповідає новим суспільним вимогам і спрямована на утвердження таких ціннісних орієнтацій як демократизм, гуманізм, духовність, відкритість, громадянськість, толерантність, солідарність. Також С. Діба розглядає скаутську організацію як соціальний інститут, основним завданням якого є соціалізація учнівської молоді [8].

Зацікавленість дослідників викликають і особливості діяльності окремих дитячих громадських організацій, зокрема Пласту. Так, у монографії засновника української Пластової організації О. Тисовського визначено мету, цілі, особливості діяльності цього об'єднання, розроблено теоретичне підґрунтя його діяльності й подано практичні рекомендації стосовно організації роботи дітей та молоді в Пласті, описано традиції, звичаї й атрибути скаутської організації [9].

Що стосується діяльності Пласту в Україні, то дослідженню даного питання присвячено праці М. Стельмаховича, В. Головенька, Р. Охрімчук, С. Диби, В. Галузинського, В. Скоробського, І. Гриніва. Т. Джулинська, крім історії розвитку пластової організації в Україні та діаспорі, вказує на її основні цілі та принципи діяльності, здійснює детальну характеристику організаційної структури, основних методик діяльності, традицій цього дитячого об'єднання [10].

Характеристиці Пласту як дитячої організації, заснованої на засадах християнської моралі присвячена робота Ю. Жданович. Вона виділяє три основні групи методів, покладених в основу роботи пластунів: 1) формування свідомості особистості; 2) формування досвіду поведінки; 3) стимулювання діяльності й поведінки. Дане дослідження важливе тим, що автор визначає основні функції пластової організації, серед яких: інформатизація, що забезпечується використанням знань з історії, природознавства, краєзнавства та інших наук; формування ціннісних орієнтацій особистості на кращих традиціях українського народу; соціалізація через включення дітей у реальні суспільні відносини та різноманітні види діяльності, набуття досвіду стосунків у великих і малих соціальних групах. Ю. Жданович аналізує деякі програми, розраховані на наймолодшу вікову категорію пластунів – новацтво (діти 6-11 років), а також характеризує пластову систему заохочень і покрань – точкування, що є дієвим засобом активізації пізнавального інтересу дітей, набуття ними нового соціального досвіду в дусі Пластового Закону [11].

Голова Крайової Пластової Старшини України О. Заліпська значну увагу приділяє вивченню методів та основних форм діяльності Пласту, пріоритетні напрямки роботи з дітьми, серед яких виділяє плекання патріотизму, заохочення духовного росту і релігійності, самоврядування і лідерство, соціальне громадянство, оздоровлення, подає перелік програм, що реалізуються в межах вказаних напрямків [12].

Науковому обґрунтуванню і експериментальній перевірці системи діяльності Пласту в сфері формування у підлітків несприйнятливості до вживання наркотичних речовин присвячене дослідження М. Окаринського. Автор вказує на такі особливості пластової організації як формування особистості підростаючого покоління на традиційних для України засадах християнської моралі. Дану систему він характеризує як сплав християнського і патріотичного. Однією з головних моральних якостей, які стримують людину від куріння, вживання алкоголю, наркотиків М. Окаринський називає почуття сорому [13].

Ряд досліджень присвячено вивченню напрямків, форм та методів діяльності інших дитячих громадських об'єднань України. Так, дослідження Н. Онищенко спрямоване на вивчення окремих аспектів діяльності дитячих організацій, а саме роботі з дітьми з проявами девіантної поведінки на основі спеціально розроблених методик Пласту, СПОУ, Асоціації Гайдів України, Одеської дитячої організації малюків Веселий вулик та Кіровоградської дитячої громадської організації Дитячий курінь перевеселят імені українського козацтва [14].

Особливостям діяльності Асоціації Гайдів України присвячені праці Р. Охрімчук, О. Лавриненко, Н. Романюк [15].

На вивчення роботи Всеукраїнської дитячої спілки Екологічна варта спрямоване дослідження А. Зайченко. Автор здійснює аналіз розробленої в організації методики програми збору – підготовки до екологічної експедиції, характеризує такі форми роботи як таборування та коло творчих доручень, що спрямовані на розвиток у дитини навичок колективного життя та самореалізації власних умінь [16].

Унікальна методика стимулювання інтелектуального й творчого самовдосконалення учнів у Всеукраїнському учнівському об'єднанні КРОКС є темою дослідження Р. Охрімчук [17].

Н. Симчич подає теоретичні відомості про Спілку української Молоді (СУМ), однією з невід'ємних ланок якої є діти різних вікових категорій; програму діяльності організації; характеризує основні напрямки практичної роботи з наймолодшими її представниками [18].

Досліджуючи діяльність дитячих організацій України, що виникли на основі Всесоюзної піонерської організації, О. Бондарчук, Л. Шелестова, А. Зайченко, О. Кузьменко, О. Шатохіна, Г. Настич, Т. Гончарова приходять до висновку про те, що існуючі наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. в нашій країні піонерські формування, зберігши деякі традиції й атрибути старої організації, трансформувалися в об'єднання нового типу, які спрямовують свою діяльність на ідеали демократичного суспільства та розвиток творчого потенціалу дитини [19].

Таким чином, проаналізувавши стан наукової розробки питань, дотичних із обраною нами для вивчення темою, констатуємо, що, проблема становища дітей в Україні кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. постійно перебуває в полі зору дослідників, однак, не зважаючи на досягнення в історіографії, вона не розкрита повністю й вимагає подальшої комплексної розробки.

Список використаних джерел

1. Дитячі громадські організації / [укл. Мазуренко Л. М.] – Харків: Основа. – 2004. – 192 с.; Троцько Г. В. Українські дитячі та молодіжні громадські організації / Троцько Г. В., Трубавіна І. М., Хлебнікова Г. М. – Харків, 1996. – 206 с.
2. Нормативно-правова база діяльності громадських молодіжних організацій / [В. Л. Рябіка (голова ред. кол.); Український національний комітет молодіжних організацій.] – К.: „Четверта хвиля, 2001. – 388 с.
3. Охрімчук Р. Новий життєвий простір дитячого руху / Раїса Охрімчук // Початкова школа. – 2003. – № 8. – С. 14-15
4. Дитячі об'єднання України // Шкільний світ. – 2004. – № 21-23. – 127 с.
5. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / [Капська А. Й., Безпалько О. В., Вайнола Р. Х.; загальна редакція Капської А. Й.]. – К., 2002. – 164 с.
6. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку / [керівник Комарова Н. М.; авт. кол.: Вайнола Р. Х., Капська А. Й. та ін]. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 1999. – 108 с.; Гапон Ю. А. Волонтерство в соціальній роботі як феномен цивілізованого суспільства / Гапон Ю. А., Голованова Т. П. – Запоріжжя, 1996. – 134 с.; Файфер Н. І. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку / Н. І. Файфер // Соціальна робота в Україні: теорія і практика: [посібник для підвищення кваліфікації працівників соціальних служб для молоді]. – У 2-х ч. / [за заг. ред. А. Я. Ходорчук]. – К.: УДЦССМ, 2001. – С. 276-292.
7. Ярова А. О. Самовиховання дітей та підлітків у системі скаутингу: дис.на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: 13. 00. 07 / А. О. Ярова. – Кіровоград, 2000. – 168 с.

8. Диба С. Основні тенденції розвитку скаутського руху в сучасному світі / Світлана Диба // Шлях освіти. – 2004. – №3. – С. 24-28; Диба С. Ціннісно-нормативна основа соціалізуючої діяльності у скаутській організації / Світлана Диба // Рідна школа. – 2003. – №1. – С. 25-27.
9. Тисовський О. Життя в Пласті: [посібник для українського пластового юнацтва] / Олександр Тисовський. – 3-тє вид., справлене. – Нью-Йорк; Торонто, 1969. – 551 с.
10. Галузинський В. М. Скаутські організації в Україні / В. М. Галузинський. // Педагогіка: теорія та історія. – К., 1995. – С. 128-129; Головенько В. А. Життя в Пласті / Головенько В. А. // Рідна школа. – 1993. – №10. – С. 38-42; Гринів І. Пластун – це добрий громадянин / І. Гринів // Голос України. – 1992. – 31 березня. – С. 2; Джулинська Т. Пластовий довідник / Т. Джулинська. – Торонто: Видво Головної Пластової Булави при допомозі Крайових Пластових Старшин Канади, США й України, 2000. – 230 с.; Диба С. Г. Скаутський рух в Україні та світі: Історія і сучасність / Світлана Диба // Педагогіка і психологія. – 2000. – № 8. – С. 142-151; Охрімчук Р. Є така організація! / Раїса Охрімчук // Шкільний світ. – 2003. – №15. – С. 10-11; Скоробський В. Традиції розвитку Пластової громади / В. Скоробський // Громадські ініціативи. – 2000. – № 2. – С. 48-49; Стельмахович М. Пласт завжди з нами / М. Стельмахович // Рідна школа. – 1995. – №4. – С. 19-21.
11. Жданович Ю. Особливості самовиховання дітей у Пласті / Юлія Жданович // Рідна школа. – 2001. – № 10. – С. 41-43; Жданович Ю. М. Організаційно-педагогічні засади виховного процесу у скаутській організації Пласт: автореф. дис.канд. пед. наук: спец. 13. 00. 07 – Теорія та методика виховання / АПН України. Інститут проблем виховання / Ю. М. Жданович. – К., 2004. – 21с.
12. Заліпська О. Тому, хто біля тебе, руку дай / О. Заліпська // Шкільний світ. – 2004. – № 7. – С. 8-11.
13. Окаринський М. М. Формування в підлітків несприйнятливості до вживання наркотичних речовин у діяльності Пласту: дис.на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: 13. 00. 07 / М. М. Окаринський. – Тернопіль, 2000. – 235 с.
14. Онищенко Н. П. Корекція девіантної поведінки молодших школярів у процесі діяльності дитячих громадських організацій: дис.на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: 13. 00. 07 / Н. П. Онищенко. – Переяслав-Хмельницький, 2003. – 232 с.
15. Лавриненко О. Гайдівський рух в Україні / О. Лавриненко // Учитель. – 1999. – № 3-4. – С. 56-59; Охрімчук Р. Якщо ваша дитина обере Гайдинг / Раїса Охрімчук // Початкова школа. – 2004. – № 4. – С. 51-52; Романюк Н. Гайда у гайди ! / Н. Романюк // Жінка. – 1998. – № 3. – С. 14-15.
16. Зайченко А. Якщо ваша дитина обере Екологічну варту. / Аліна Зайченко // Початкова школа. – 2004. – № 6. – С. 54-55.
17. Охрімчук Р. Дитячі об'єднання України: пріоритет пізнавального інтересу у КРОКСі / Раїса Охрімчук // Шкільний світ. – 2004. – № 1. – С. 16-17; Охрімчук Р. Якщо ваша дитина обере КРОКС / Раїса Охрімчук // Початкова школа. – 2003. – № 11. – С. 60-61.

18. Підручна книжечка сумівця: матеріали з сумознавства / [Н. Симчич (ред.); Крайова Управа Спілки української молоді в Україні]. – Хмельницький: НВП Еврика, 1999. – 106 с.
19. Бондарчук О. Піонерія сьогодні / О. Бондарчук // Шкільний світ. – 2003. – № 5. – С. 9; Гончарова Т. Піонери – означає першовідкривачі, а зовсім не маленькі комуністи / Т. Гончарова // Дзеркало тижня. – 2000. – 9 грудня. – С. 20; Зайченко А. Якщо ваша дитини обере СПОК. / Аліна Зайченко // Початкова школа. – 2003. – № 10. – С. 51-53; Кузьменко О. Дещо про спілку дитячих та юнацьких організацій м. Києва / О. Кузьменко, О. Шатохіна, Г. Настич // Початкова школа. – 1997. – № 6. – С. 50-52; Шелестова Л. Чи є в нас піонери? / Л. Шелестова // Шкільний світ. – 2003. – № 5. – С. 8.

References

1. Dytyachi hromads'ki orhanizatsiyi / [ukl. Mazurenko L. M.] – Kharkiv: Osnova. – 2004. – 192 s.; Trotsko H. V. Ukrayins'ki dytyachi ta molodizhni hromads'ki orhanizatsiyi / Trotsko H. V., Trubavina I. M., Khlyebnikova H. M. – Kharkiv, 1996. – 206 s.
2. Normatyvno-pravova baza diyal'nosti hromads'kykh molodizhnykh orhanizatsiy / [V. L. Ryabika (holova red. kol.); Ukrayins'kyy natsional'nyy komitet molodizhnykh orhanizatsiy.] – K.: „Chetverta khvylya, 2001. – 388 s.
3. Okhrimchuk R. Novyy zhytlyevyy prostir dytyachoho rukhu / Rayisa Okhrimchuk // Pochatkova shkola. – 2003. – № 8. – S. 14-15
4. Dytyachi ob"yednannya Ukrayiny // Shkil'nyy svit. – 2004. – № 21-23. – 127 s.
5. Aktual'ni problemy sotsial'no-pedahohichnoyi roboty (modul'nyy kurs dystantsiynoho navchannya) / [Kaps'ka A. Y., Bezpalko O. V., Vaynola R. Kh.; zahal'na redaktsiya Kaps'koyi A. Y.]. – K., 2002. – 164 s.
6. Volonters'kyi rukh v Ukrayini: tendentsiyi rozvytku / [kerivnyk Komarova N. M.; avt. kol.: Vaynola R. Kh., Kaps'ka A. Y. ta in]. – K.: Ukrayins'kyi in-t sotsial'nykh doslidzhen', 1999. – 108 s.; Hapon Yu. A. Volonterstvo v sotsial'niy roboti yak fenomen tsyvilizovanoho suspil'stva / Hapon Yu. A., Holovanova T. P. – Zaporizhzhya, 1996. – 134 s.; Fayfer N. I. Volonters'kyi rukh v Ukrayini: tendentsiyi rozvytku / N. I. Fayfer // Sotsial'na robota v Ukrayini: teoriya i praktyka: [posibnyk dlya pidvyshchennya kvalifikatsiyi pratsivnykiv sotsial'nykh sluzhb dlya molodi]. – U 2-kh ch. / [za zah. red. A. Ya. Khodorchuk]. – K.: UDTsSSM, 2001. – S. 276-292.
7. Yarova A. O. Samovykhovannya ditey ta pidlitkiv u systemi skautynhu: dys. na zdobuttya naukovooho stupenya kand. ped. nauk: 13. 00. 07 / A. O. Yarova. – Kirovohrad, 2000. – 168 s.
8. Dyba S. Osnovni tendentsiyi rozvytku skaut-s'koho rukhu v suchasnomu sviti / Svitlana Dyba // Shlyakh osvity. – 2004. – № 3. – S. 24-28; Dyba S. Tsinnisnormatyvna osnova sotsializuyuchoyi diyal'nosti u skaut-s'kiy orhanizatsiyi / Svitlana Dyba // Ridna shkola. – 2003. – № 1. – S. 25-27.
9. Tysovs'kyi O. Zhyttya v Plasti: [posibnyk dlya ukrayins'koho plastovoho yunatstva] / Oleksandr Tysovs'kyi. – 3-tye vyd., spravlene. – N'yu-York; Toronto, 1969. – 551 s.
10. Haluzyns'kyi V. M. Skaut-s'ki orhanizatsiyi v Ukrayini / V. M. Haluzyns'kyi. // Pedahohika: teoriya ta istoriya. – K., 1995. – S. 128-129; Holoven'ko V. A. Zhyttya v Plasti / Holoven'ko V. A. // Ridna shkola. – 1993. – № 10. – S. 38-42; Hryniv I.

- Plastun – tse dobryy hromadyanyn / I. Hryniv // Holos Ukrayiny. – 1992. – 31 bereznya. – S. 2; Dzhulyns'ka T. Plastovyy dovidnyk / T. Dzhulyns'ka. – Toronto: Vyd-vo Holovnoyi Plastovoyi Bulavy pry dopomozi Krayovykh Plastovykh Starshyn Kanady, SSHA y Ukrayiny, 2000. – 230 s.; Dyba S. H. Skaut-s'kyy rukh v Ukrayini ta sviti: Istoriya i suchasnist' / Svitlana Dyba // Pedahohika i psykholohiya. – 2000. – № 8. – S. 142-151; Okhrimchuk R. Ye taka orhanizatsiya! / Rayisa Okhrimchuk // Shkil'nyy svit. – 2003. – № 15. – S. 10-11; Skorobs'kyy V. Tradytsiyi rozvytku Plastovoyi hromady / V. Skorobs'kyy // Hromads'ki initsiatyvy. – 2000. – № 2. – S. 48-49; Stel'makhovych M. Plast zavzhdy z namy / M. Stel'makhovych // Ridna shkola. – 1995. – № 4. – S. 19-21.
11. Zhdanovych Yu. Osoblyvosti samovykhovannya ditey u Plasti / Yuliya Zhdanovych // Ridna shkola. – 2001. – № 10. – S. 41-43; Zhdanovych Yu. M. Orhanizatsiyno-pedahohichni zasady vykhovnoho protsesu u skaut-s'kiy orhanizatsiyi Plast: avtoref. dys. kand. ped. nauk: spets. 13. 00. 07 – Teoriya ta metodyka vykhovannya / APN Ukrayiny. Instytut problem vykhovannya / Yu. M. Zhdanovych. – K., 2004. – 21s.
  12. Zalips'ka O. Tomu, khto bilya tebe, ruku day / O. Zalips'ka // Shkil'nyy svit. – 2004. – № 7. – S. 8-11.
  13. Okaryns'kyy M. M. Formuvannya v pidlitkiv nespryyatlyvosti do vzhyvannya narkotychnykh rechovyn u diyal'nosti Plastu: dys. na zdobuttya naukovoho stupenya kand. ped. nauk: 13. 00. 07 / M. M. Okaryns'kyy. – Ternopil', 2000. – 235 s.
  14. Onyshchenko N. P. Korektsiya deviantnoyi povedinky molodshykh shkolyariv u protsesi diyal'nosti dytyachykh hromads'kykh orhanizatsiy: dys. na zdobuttya naukovoho stupenya kand. ped. nauk: 13. 00. 07 / N. P. Onyshchenko. – Pereyaslav-Khmel'nyts'kyy, 2003. – 232 s.
  15. Lavrynenko O. Haydivs'kyy rukh v Ukrayini / O. Lavrynenko // Uchyitel'. – 1999. – № 3-4. – S. 56-59; Okhrimchuk R. Yakshcho vasha dytyna obere Haydynh / Rayisa Okhrimchuk // Pochatkova shkola. – 2004. – № 4. – S. 51-52; Romanyuk N. Hayda u haydy ! / N. Romanyuk // Zhinka. – 1998. – № 3. – S. 14-15.
  16. Zaychenko A. Yakshcho vasha dytyna obere Ekolohichnu vartu. / Alina Zaychenko // Pochatkova shkola. – 2004. – № 6. – S. 54-55.
  17. Okhrimchuk R. Dytyachi ob"yednannya Ukrayiny: priorytet piznaval'noho interesu u KROKSi / Rayisa Okhrimchuk // Shkil'nyy svit. – 2004. – № 1. – S. 16-17; Okhrimchuk R. Yakshcho vasha dytyna obere KROKS / Rayisa Okhrimchuk // Pochatkova shkola. – 2003. – № 11. – S. 60-61.
  18. Pidruchna knyazhechka sumivtsya: materialy z sumoznavstva / [N. Symchych (red.); Krayova Uprava Spilky ukrayins'koyi molodi v Ukrayini]. – Khmel'nyts'kyy: NVP Evryka, 1999. – 106 s.
  19. Bondarchuk O. Pioneriya s'ohodni / O. Bondarchuk // Shkil'nyy svit. – 2003. – № 5. – S. 9; Honcharova T. Pionery – oznachaye pershovidkryvachi, a zovsim ne malen'ki komunisty / T. Honcharova // Dzerkalo tyzhnya. – 2000. – 9 hrudnya. – S. 20; Zaychenko A. Yakshcho vasha dytyny obere SPOK. / Alina Zaychenko // Pochatkova shkola. – 2003. – № 10. – S. 51-53; Kuz'menko O. Deshcho pro spilku dytyachykh ta yunats'kykh orhanizatsiy m. Kyryeva / O. Kuz'menko, O. Shatokhina, H. Nastych // Pochatkova shkola. – 1997. – № 6. – S. 50-52; Shelestova L. Chy ye v nas pionery? / L. Shelestova // Shkil'nyy svit. – 2003. – № 5. – S. 8.

Стаття надійшла до редакції 22.09.2015 р.

Ю. Ю. Ильяшенко, О. А. Яшан

К историографии вопроса зарождения, развития и функционирования детских общественных организаций Украины в конце XX – в начале XXI века

В статье определены направления изучения процессов становления, развития и функционирования детских общественных организаций Украины конца XX – начала XXI в., проанализированы комплексные исследования основных аспектов их деятельности. Особое внимание акцентировано на научном обосновании законодательной базы и правовом обеспечении детских общественных организаций Украины, анализе национальных программ, направленных на социальное развитие и защиту детей, а также изучении истории отдельных детских объединений. Освещены работы украинских ученых по развитию волонтерского движения, содержания и основных форм деятельности волонтеров, пути привлечения добровольцев в благотворительной деятельности.

Ключевые слова: украинская историография, детские общественные организации, детское движение, детские общественные формирования, детские общественные объединения.

Yu. Ilyashenko, O. Yashan

On the historiography of origin, development and functioning of children' organizations of Ukraine at the end of the XX – the beginning of the XXI century

In the article the directions of studying of the processes of formation, development and functioning of children' organizations of Ukraine at the end of the XX – the beginning of the XXI century are determined, comprehensive studies of fundamental aspects of their activities are analyzed. Particular attention is paid to scientific substantiation of legal framework and legal support of children' organizations of Ukraine, the analysis of national programs aimed at social development and protection of children, and the study of the history of individual children' associations. The article deals with the achievements of Ukrainian scientists on the development of volunteering, the content and basic forms of volunteer activities, the ways to attract volunteers for charitable activities.

Key words: Ukrainian historiography, children' NGOs, children' movement, children' civic formations, children' associations.

УДК 908 (477. 46)

О. О. Голуб

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК
ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ
(2009 – 2014 рр.)**

Ознайомившись з статистичними даними, опублікованими Головним управлінням статистики у Черкаській області, а також статистичними виданнями та роботами науковців, які досліджували соціально-економічний стан Черкащини у зазначені роки, автор здійснює аналіз цих даних, порівнює їх з всеукраїнськими показниками та робить висновки з отриманих результатів.

Ключові слова: Черкаська область, економіка, підприємство, промисловість, агропромисловий комплекс, інвестиції, освіта, охорона здоров'я, споживчий ринок, бюджет, житлово-комунальне господарство, культура, туризм, транспортна інфраструктура.

Озираючись назад, у часи до Революції гідності, зміни влади та збройного конфлікту на південно-східній частині України, можна з впевненістю констатувати той факт, що економіка та соціальний сектор як Черкаської, так і інших областей, був у значно кращому та перспективнішому становищі, ніж зараз. Можливо розвиток був не надто стрімкий, але він був, і це краще, ніж той занепад усіх сфер життя громадян, що ми маємо на сьогоднішній день. Цифри не дадуть збрехати, тому далі у статті я надаю офіційні статистичні дані по різних сферах економіки та соціального сектору Черкаської області періоду з 2009-го по 2014-й рік.

Метою цього дослідження є аналіз соціально-економічного становища Черкаської області до подій кінця 2013-го року, порівняння його з сучасним станом справ та виявлення перспектив розвитку регіону в майбутньому.

За структурою економіки Черкаська область є індустріально-аграрною [2, с.15]. Частка промисловості у структурі валової доданої вартості станом на початок 2014-го року становила 23,9% (з них 0,7% – добувна), частка сільського господарства – 21,8%, оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів, тимчасове розміщення й організація харчування – 13,3%, транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність, інформація та комунікації – 8,2%, освіта – 7,5%, державне управління й оборона, обов'язкове соціальне страхування – 5,3%, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги – 4,4%. Індекс фізичного обсягу ВРП (у порівнянних цінах) за 2012 рік становив 100,9%, що перевищує загальноукраїнський показник на 0,7%. У розрахунку на одну особу цей показник становив 24 558 грн [9].

Промисловість Черкащини була представлена понад 550 основними підприємствами. У розрізі видів економічної діяльності основу промисловості об-

ласті становило виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів – 50,6%, хімічних речовин та хімічної продукції – 16,5%, постачання електроенергії пари та кондиційованого повітря – 12,7%, машинобудування, крім ремонту і монтажу машин і устаткування – 5,2% [4, с.122]. За підсумками 2013 року обсяг реалізованої промислової продукції становив 30,7 млрд. грн. (2,5% від загальнодержавних обсягів). За підсумками 2013 року за показником обсягу реалізованої промислової продукції у розрахунку на одну особу населення область займала 9 місце серед регіонів України [10].

На Черкащині був сформований потужний потенціал харчової промисловості, яка була представлена понад 80 основними підприємствами. В області вироблялася майже третина (32%) від загальнодержавних обсягів м'яса птиці, майже 44% – лікero-горілчаних виробів, 13% – сирів жирних. Хімічна галузь займала провідне місце у виробництві мінеральних добрив у загальнодержавних обсягах: 17,2% – сечовини (карбаміду), 37,9% – нітрату амонію (селітри), 17,5% – аміаку безводного. Виробничу діяльність у галузі здійснювало 9 підприємств. Флагманом галузі був ПАТ Азот, де було зайнято понад 4,3 тисячі працівників, питома вага якого в обсягах реалізації складала майже 90%. Більше 28% виробленої ним продукції реалізувалася на зовнішніх ринках [4, с. 124].

Машинобудування було стратегічно важливою галуззю промисловості області, яка включала 30 підприємств. У 2013 році в автомобілебудівній галузі вироблено: легкових автомобілів – 12,9%, вантажних автомобілів – 22,6%, автобусів – 15,6% (від загальнодержавних обсягів) [9].

Протягом останніх років в області майже 40% промислового виробництва забезпечували п'ять найбільших промислових підприємств: ПАТ Азот, ПрАТ Миронівська птахофабрика, ПАТ Черкасиобленерго, відокремлений підрозділ Черкаська ТЕЦ ПАТ Черкаське хімволокно, ДП Автоскладальний завод № 2 ПАТ Автомобільна компанія Богдан Моторс [4, с.125].

Високий ступінь зношеності основних фондів у промисловості (від 40% до 90%) призвів до зниження конкурентоспроможності продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках. Водночас, на території Черкащини залишається значна кількість незадіяних площ, які можуть бути потенційним резервом для нарощування промислового потенціалу області. Але, як ми бачимо, ці незадіяні площі використовуються для будівництва торгівельно-розважальних комплексів. Станки на підприємствах працюють ще з 60-х років минулого століття, але про їх модернізацію і закупівлю нових засобів виробництва не ведеться і мови. Зношеність фондів, недостатнє фінансування, скорочення штату працівників на підприємствах та зниження заробітної плати працівників в умовах постійно зростаючих цін на всі товари споживання й призвели до того, що ефективність підприємств впала, деякі з них періодично призупиняли роботу. Індекс промислової продукції у січні-вересні 2015 року порівняно з відповідним періодом 2014 року становив 83,4% [9].

Говорячи про підприємницьку діяльність, слід зауважити, що за підсумками 2013 року в області функціонувало 7 427 малих підприємств, на яких було зайнято 45 тисяч осіб. Крім того, в області було зареєстровано близько 53 тисяч фізичних осіб – підприємців. З 2011 року спостерігається тенденція до зростання кількості малих підприємств. Їх кількість зросла з 6 571 одиниць у 2011 році до 7 427 одиниць у 2013 році (на 11,5%). Протягом періоду 2009 – 2013 років відбулося зростання кількості малих підприємств на 10 тис. наявного населення з 43 підприємств у 2010 році до 59 підприємств у 2013 році (на 27,1%). Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) малими підприємствами склав 12,7 млрд. грн., що становило 21,1% від загального обсягу реалізованої продукції. Як і в попередні роки, у структурі малих підприємств за основними видами економічної діяльності переважала оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів. Разом з тим, якщо у 2009 році у цій сфері було зайнято 55,6% малих підприємств, то на кінець 2013 року їх кількість становила 25,5%. Зросла кількість малих підприємств у сфері сільського, лісового та рибного господарства з 10,9% у 2009 році до 23,2% на кінець 2013 року [9].

В агропромисловому комплексі області склалася стабільна тенденція до зростання обсягів валової продукції сільського господарства, забезпечення населення якісними продовольчими товарами. Аграрне виробництво здійснювали 835 сільськогосподарських підприємств, які обробляли 65% від загальної площі ріллі, 1 208 фермерських господарств, які мали в користуванні більше 139 тис. га ріллі [1, с. 52-53].

За період з 2009-го по 2014-рік сільське господарство Черкащини характеризувалося прибутковістю. У 2009 році чистий прибуток від усієї діяльності сільськогосподарських підприємств становив 698,7 млн. грн., у 2010 році – 811,2 млн. грн., у 2011 році – 1 434,3 млн. грн., у 2012 році – 1 798 млн. грн., у 2013 році – 761,2 млн. грн. На одного мешканця області припадає 1,6 га сільськогосподарських угідь і 1,1 га ріллі, а це на 64% більше, ніж в середньому по Україні. Обсяги валової продукції сільського господарства ті п'ять років збільшилися на 3 137 млн. грн. і за 2013 рік становили 14,9 млрд. грн [10].

В структурі близько 39,6% припадало на тваринництво і 60,4% – на рослинництво [2, с.17]. По виробництву сільськогосподарської продукції на душу населення Черкаська область займала 1 місце в Україні [2, с.19]. В області проводилась робота щодо створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Так, у 2009 році їх було створено 21, у 2010 році їх функціонувало 25, у 2011 році – 53, у 2012 році – 55, у 2013 році – 65 [9].

В структурі посівів переважали зернові культури (50%) та технічні (29%), картопля та овочі склали 6%, кормові культури – 9% [3, с.35]. Аналізуючи галузь овочівництва та картоплярства, відмічалось стабільне виробництво продукції на рівні 329 – 350 тис.тонн та 750 – 800 тис.тонн відповідно [5, с.182]. Найвища урожайність овочів спостерігалась в 2012 році – 161,9 ц/га, картоплі в 2011 році – 155,6 ц/га. Для приймання урожаю зернових культур в

області налічувалося 32 хлібоприймальних підприємства загальною місткістю близько 1,8 млн. тонн та зернові склади сільгоспідприємств, загальною місткістю 1,3 млн. тонн [5, с.184].

Сьогодні ж нам кажуть про недостатню врожайність багатьох культур через засуху, у що не дуже віриться, зважаючи на невисоку температуру та рясні дощі влітку, і, як результат, збільшення цін на усі харчові товари. Цукор, надлишком якого завжди славилася Україна, нам обіцяють до кінця року по 25 гривень за кілограм, через нібито недостатню врожайність цукрового буряку. Індекс обсягу сільськогосподарського виробництва у січні-вересні 2015 року порівняно з відповідним періодом 2014 року становив 94,7% [9].

Щодо інвестиційної діяльності, головним джерелом фінансування капітальних інвестицій протягом останніх років залишалися власні кошти підприємств та кошти населення. Найбільший обсяг капітальних інвестицій, залучених в економіку регіону протягом 2013 року, займали інвестиції в промисловість 1 133,3 млн. грн. (33,2%) та сільське, лісове, рибне господарство – 1042,6 млн. грн. (30,5%). Галузева та територіальна структури іноземного капіталу по містах та районах області були нерівномірними. В Канівському, Катеринопільському районах іноземні інвестиції відсутні. Обсяг прямих іноземних інвестицій станом на 01. 01. 2014 становив 887,9 млн. дол. США, що не відповідало потенціалу області (на 0,61% більше обсягу інвестицій на початок 2013 року), та в розрахунку на одну особу населення становило 705,9 дол. США [10].

Щодо зовнішньоекономічної діяльності, то протягом 2009 – 2013 років відбулося збільшення зовнішньоторговельного обороту області в 2,2 рази та розширення географії торгівлі до 116 країн, з якими область мала зовнішньоекономічні зв'язки. Проте, внаслідок застосування протягом 2013 – 2014 років Російською Федерацією заходів щодо ускладнення ввезення української продукції, зовнішньоторговельне співробітництво між підприємствами двох країн мало тенденцію до зменшення. 2009 – 2013 роки характеризувалися збільшенням обсягів експорту за рахунок наступних груп товарів: зернові культури, жири та олії тваринного і рослинного походження, машини та обладнання. В той же час відбулось зменшення експорту основного експортного товару області – добрив (на 10%). На даний час спостерігається поступова переорієнтація з традиційного російського ринку в бік країн європейського союзу. Але через слабку конкурентоспроможність вітчизняних товарів відносно європейських, а також неспроможність забезпечити необхідними товарами навіть власних громадян, про експорт продукції до європейських країн можна тільки мріяти.

Темп росту роздрібної торгівлі у 2013 році склав 108,8% (по Україні – 108,7%). Проте, незважаючи на високий рівень розвитку споживчого ринку в області, проблемним питанням, характерним для більшості регіонів держави, залишалось удосконалення організації системи торговельного обслуговування населення, особливо в сільській місцевості. Інфраструктура торговельної мережі та ресторанного господарства області налічувала біля 9,5 тис.об'єктів усіх форм власності, з них: 71% – магазини та аптеки, 16,7% – кіоски та АЗС,

12,3% – заклади ресторанного господарства. Порівняно з 2009 роком, торговельна мережа у 2013 році збільшилася на 830 одиниць (на 11%). Значне місце у задоволенні потреб населення в товарах належить ринкам, частка яких у загальному обсязі продажу споживчих товарів складала понад 30 відсотків. Забезпеченість населення загальною торговельною площею підприємств – юридичних та фізичних осіб у 2013 році становила 345 м² на 1 тис. осіб, що перевищує норматив (323 м² на 1 тис. осіб) [9].

Протягом досліджуваного періоду в області встановилась стала тенденція збільшення надходжень до бюджетів всіх рівнів. Основним джерелом власних надходжень місцевих бюджетів області був податок на доходи фізичних осіб, який становив майже 75%. За показником бюджетної забезпеченості на 1 мешканця (1 694 грн.). Черкащина виглядала краще від своїх сусідів (Кіровоградщина – 1 670 грн., Вінниччина – 1 491 грн.). За окреслені 5 років пропорції бюджетного розподілу серед територій області дещо змінилися. Якщо у 2009 році власні надходження до бюджетів 6 міст обласного значення перевищували надходження до бюджетів 20 районів на 83,8 млн. грн. (на 15,9%), то у 2013 році бюджети районів отримали доходів на 69 млн. грн. (на 7,2%) більше [10]. Важливою складовою соціально-економічного розвитку відповідної території є надходження до бюджету розвитку. Найбільший потенціал доходів до бюджету розвитку сконцентрований на рівні бюджетів міст обласного значення. Протягом періоду 2009 – 2013 років наявний доход населення області у розрахунку на одну особу збільшився більш ніж на 70 відсотків, середньомісячна заробітна плата – майже на 75 відсотків. Зараз же, якщо оцінювати середню заробітну плату в доларах США, то порівняно з 2013-м роком вона впала майже в 3 рази.

Не слід обходити стороною таку сферу, як туризм. В області було зареєстровано 207 туристичних фірм, із них 19 туроператорів. Функціонувало 76 готелів та 758 закладів ресторанного господарства, 3 туристично-інформаційні центри [8, с.384]. За 2013 рік історико-культурні об'єкти регіону відвідало понад 700 тис. туристів та екскурсантів, що на 25% перевищило показник попереднього року. Однак, розвиток туристичної галузі регіону ніколи не відповідало його туристично-рекреаційному потенціалу, зокрема наявності історико-культурних заповідників, пам'яток історії та архітектури. Туристичні потоки в регіон зростають дуже повільно.

Тепер перейдемо до транспортної інфраструктури регіону. Розташування області в географічному центрі України на перетині міжнародних повітряних, транспортних автомобільних коридорів і великих залізничних вузлів та біля головної водної артерії країни, річки Дніпро, дає можливість для розвитку транспортної інфраструктури. По території області проходять міжнародні транспортні коридори: Критський № 9, який співпадає з автомобільною дорогою М-05 (Е-95) Київ – Одеса, а також коридор Балтійське море – Чорне море, який співпадає з автомобільними дорогами М-05 Київ – Одеса і М-12 Стрий – Тернопіль – Кіровоград – Знам'янка [6, с. 11].

Забезпеченість автодорогами на 100 м² території по області становила 293,6 км, при середньому показнику по Україні 280,5 км. Показник щільності автомобільних доріг в області становив 0,29 км на 1 км² площі, що більше, ніж в середньому по Україні (0,28 км на 1 км² площі). Станом на 01. 01. 2014 протяжність вулично-дорожньої мережі Черкаської області становила 19 286,6 км, із них 13 143,8 км – балансова протяжність вулиць та доріг комунальної власності в населених пунктах, а 6 142,8 км – протяжність автомобільних доріг загального користування. Послуги з пасажирських перевезень в області надавали 32 підприємства, що обслуговували 375 маршрутів та 64 приватних підприємців, які обслуговували 176 маршрутів. Пасажири мали можливість скористатись послугами 1 автовокзалу, 30 автостанцій і сотнями посадочних майданчиків, які були розташовані на територіях сільських населених пунктів та вздовж автобусних маршрутів загального користування [8, с.387].

На території області послуги залізничного транспорту надають Шевченківська дирекція залізничних перевезень Одеської залізниці та Козятинська і Дарницька дирекції залізничних перевезень Південно-Західної залізниці. Річковий транспорт є важливою галуззю економіки та має великі потенційні можливості в області, особливо в разі поєднання з іншими галузями транспорту (повітряний, автомобільний, річковий). В регіоні проходить 150 кілометрів експлуатаційних річкових судноплавних шляхів. На жаль, повітряний транспорт області знаходиться в занепаді. Однак, протягом 2010 – 2014 років Черкаський аеропорт збережено, що дає можливість для повноцінного його відновлення. Технічні можливості злітно-посадкової смуги дозволяють приймати вантажні літаки класу ІЛ-76.

За останні роки особливих змін в транспортній інфраструктурі не спостерігалось, чого не скажеш про вартість проїзду у транспорті, особливо рейсових автобусах. Ціни на квитки дорожчають пропорційно разом з збільшенням цін на паливо, а це – приблизно в 2 рази.

В енергетичній сфері фактичне виробництво електроенергії за 2013 рік у Черкаській області склало 2,1 млрд. кВт год. при споживанні 3,1 млрд. кВт год. Найбільша частка його припадала на Канівську ГЕС (55,7%), другим потужним підприємством була Черкаська ТЕЦ – 40,2%. Черкаська область відносилася до енергодефіцитних регіонів України. На сьогодні, існуюча система живлення регіону не відповідає вимогам надійності. Черкаська область входить в п'ятірку областей України (разом з Вінницькою, Житомирською, Хмельницькою та Полтавською), в яких найбільше діючих малих ГЕС. Починаючи з 2011 року, введено в дію 3 сонячних електростанції (СЕС). Також в області діють 3 когенераційні установки [9].

Послуги з централізованого теплопостачання у Черкаській області надавали 19 підприємств теплоенергетики. Працювало 162 котельні: 130 котелень місцевих рад та 32 відомчі котельні. На котельнях комунальної теплоенергетики області експлуатувався 471 котел. 91 відсоток котелень працював на природному газі. Протяжність теплових мереж у двохтрубному обчисленні становила 550,4 км. Втрати в магістралях теплових мереж становили 13%. Загальна

зношеність теплових мереж в області становила 70 відсотків. Протяжність водопровідних мереж області складала 4 015,8 км, з яких в аварійному стані знаходилися 853 км (21,3%). У 2014 році відбулось зменшення аварійних мереж на 2%. На об'єктах водопровідного господарства експлуатується 528 одиниць насосних агрегатів, з яких 198 одиниць (38%) повністю амортизовані та потребують заміни. Водопостачання в більшості населених пунктів здійснюється з підземних джерел, а в містах Звенигородка, Корсунь – Шевченківський – з відкритих водосховищ, в містах Черкаси, Умань – змішані системи водопостачання. Якість питної води у 9 населених пунктах області (у містах Золотоноша, Ватутіне, Кам'янка, Городище, Чигирин, Тальне, смт Катеринопіль, Чорнобай, Маньківка) за своїми показниками не відповідає вимогам діючого ДСанПіН 2. 2. 4-171-10 Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною. З року в рік продовжуються терміни дії дозволів на її подачу з відхиленням від діючого стандарту, але заходи щодо покращення цього становища не виконуються у зв'язку з великими фінансовими затратами на їх реалізацію. Протяжність каналізаційних мереж області складає 1 166,5 км. Загальний житловий фонд області становить 34 077,0 тис.м². На сьогодні в області зареєстровано 445 об'єднань співвласників багатоквартирних будинків, що становить 11% від загальної кількості багатоповерхових будинків [10].

В області працювали 702 будівельних підприємства [7, с. 346]. У 2009 – 2013 роках даними підприємствами виконано будівельних робіт на 3 312,2 млн. грн. і введено в експлуатацію 7 267 об'єктів. У 2013 році обсяг введеного в експлуатацію житла склав 129,7 тис.м² загальної площі. За темпами введення в експлуатацію житла (у 2013 році) область займала 6 місце серед регіонів – сусідів та окремих регіонів, що належать до однієї з Черкаською областю типології. Із загального обсягу житла по містах і районах області 87,1% прийнято індивідуальними забудовниками, що свідчить про незначні обсяги будівництва багатоквартирного житла. Індекс будівельної продукції у січні-вересні 2015 року порівняно з відповідним періодом 2014 року становив 77,2% [9].

Щодо сфери освіти, то наприкінці 2013 року загальна кількість навчальних закладів нараховувала 1 460 одиниць. Із них: 30 вищих (8 – III-IV рівнів акредитації і 22 – I-II рівнів акредитації), 23 професійно-технічних, 659 загальноосвітніх, 55 позашкільних та 693 дошкільних навчальних заклади. В області відсоток охоплення усіма формами дошкільної освіти дітей від 3 до 6 (7) років зріс з 70% у 2009 році до 97,7% у 2013 (на 27,7%). На кінець 2013 року в області функціонувало 642 загальноосвітні навчальні заклади, в яких навчалося 109,3 тис.учнів (у 2009 році – 685 загальноосвітніх навчальних закладів 125,5 тис.учнів). На сьогодні в області функціонує 87 освітніх округів (упродовж 2009 – 2013 років створено 58 освітніх округів), де в опорних навчальних закладах створена відповідна навчально-матеріальна база. У 2013 році заклади освіти були забезпечені комп'ютерною технікою у кількості 11 053 одиниць. Заклади освіти області 100-відсотково підключені до мережі Інтернет. Підвезення учнів до місць навчання забезпечувалося 168 шкільними автобусами. З 2009 року відбулося скорочення мережі позашкільних навчальних закладів об-

ласті з 57 у 2009 році до 55 у 2013. Також функціонувало 22 інтернатні навчальні заклади. Професійно-технічна освіта області протягом періоду 2009 – 2013 років представлена 23 державними ПТНЗ. У 2013 році ПТНЗ області проліцензовано 140 професій (у 2009 році – 121 професія). Підготовка кваліфікованих робітників проводилася за 421 комбінацією означених професій (у 2009 році – 408 професій). Будівлі освітнього фонду, в основному, перебували у задовільному технічному стані. Протягом 2009 – 2013 років побудовано або відновлено 26 об'єктів освітнього фонду [10].

Медицина допомогла населенню області на той час надавалася в 250 лікувально-профілактичних закладах та їх відокремлених структурних підрозділах, з них 226 установ надавали амбулаторно-поліклінічну допомогу та у 540 фельдшерсько-акушерських і фельдшерських пунктах. Актуальним є оновлення медичного обладнання в закладах охорони здоров'я. Проводилася послідовна робота щодо розвитку первинної медико-санітарної допомоги на засадах загальної практики сімейної медицини. Протягом п'яти з 2009 по 2013 років створено 40 нових амбулаторій ЗПСМ. В області створена комунальна установа Обласний центр екстреної медичної допомоги та медицини катастроф Черкаської обласної ради, окрема та єдина юридична особа, яка відповідає за догоспітальний етап екстреної медичної допомоги в області. На базі відділень комунального закладу Черкаська обласна лікарня Черкаської обласної ради створено обласний торакальний центр та обласний центр хірургічної стоматології. У складі терапевтичного відділення комунального закладу Черкаський обласний госпіталь для інвалідів війни Черкаської обласної ради створено Центр реабілітації учасників АТО на 50 ліжок. У м. Каневі відкрито реконструйовані поліклінічне та приймальне відділення та новозбудоване відділення інтенсивної терапії Канівської центральної районної лікарні. Забезпеченість бригадами швидкої медичної допомоги в середньому по області складала 0,79 на 10 тис.населення при нормативі 0,7. Протягом періоду 2009 – 2013 років бюджет галузі охорони здоров'я зріс на 506,1 млн. грн. (на 40%) і у 2013 році склав 1 273,5 млн. грн. Рівень укомплектованості штатних посад сімейних лікарів фізичними особами був низьким і у 2013 році склав 68,6%. Загальна та первинна захворюваність всього населення області, у тому числі на селі, в цілому та у всіх вікових категоріях впродовж досліджуваних автором років мала тенденцію до зниження. Показник забезпеченості населення області ліжками в лікарняних установах перебував практично на середньоукраїнському рівні (80,5) і становив 81,0 на 10 тис.населення [10].

Мережа закладів культури області відповідала існуючим нормативам забезпечення населення клубними і бібліотечними закладами та дозволяла представити результати творчої діяльності до широкого кола споживачів культурних послуг. В галузі культури області діяли: 740 бібліотек, 740 будинків культури, клубів, центрів культури і дозвілля, 38 початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів, 2 вищих мистецьких навчальних заклади I-II рівнів акредитації, 2 театри, 2 концертні заклади та 105 об'єктів кінопоказу [10].

Соціальні послуги в області надавали 27 територіальних центрів. Станом на 01.01.2014 своє право на різні види державної соціальної допомоги реалізувало 176,3 тис. сімей (на 33,6 тис. сімей більше, ніж у 2009 році). Загальна сума нарахувань різних видів державних соціальних допомог протягом 2013 року склала 1 194,4 млн. грн. (на 710,8 млн. грн. більше проти 2009 року). На початок 2014-го року у Черкаській області проживало близько 500 тис. громадян, які згідно з чинним законодавством користувалися пільгами з оплати житлово-комунальних послуг, палива, пільговим проїздом. Показник охоплення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування сімейними формами виховання збільшено з 73,7% у 2009 році до 88,4% у 2013 році (майже на 15%) [9]. Сьогодні ж ми маємо зняття пільг з пенсіонерів, зменшення пенсій та введення системи надання соціальної допомоги у формі субсидій, які в теорії нібито мають врятувати малозабезпечені сім'ї від злиднів, але на практиці не працюють.

Отже, підсумовуючи все вищесказане, можна дійти висновку, що протягом 2009 – 2014 років в Черкаській області спостерігався стабільний ріст промислового виробництва, розвиток сільського господарства, зростання середньої заробітної плати, збільшення зовнішніх інвестицій та експорту, стійке налагодження мережі соціального забезпечення населення. На сьогодні ж ми маємо занепад як державних, та приватних підприємств, недостатню врожайність в агропромисловому комплексі, ріст цін на абсолютно всі товари споживання, збільшення тарифів на житлово-комунальні послуги, зниження зовнішніх інвестицій та зменшення фізичних осіб-підприємців через несприятливі податкові умови, скасування соціальних пільг для пенсіонерів та ін. Економіка та соціальний сектор Черкаської області напряму залежить від соціально-економічного становища України загалом, тому для позитивних змін необхідні реформи на національному рівні за сприянням центральної влади. Для того, що виправити ситуацію і хоча б наблизитися до рівня соціально-економічного розвитку 2013-го року, необхідно раціонально та максимально ефективно використовувати кошти, що поступають до бюджету, створити сприятливі умови для розвитку малого та середнього бізнесу, по можливості модернізувати засоби виробництва на державних підприємствах і т. д. і т. п. У Черкащині та Україні в цілому є величезний потенціал, який чомусь вже третє десятиліття не вдається реалізувати. Залишається сподіватися, що все ще попереду.

Список використаних джерел

1. Волинець Л. М. Агроекологічне районування, аграрна політика і концепція розміщення сільського господарства, галузеві проблеми землеробства і тваринництва/ Концепція розміщення сільського господарства Черкаської області // Сільське господарство і ринок продовольства: проблеми розвитку і розміщення. – Київ: РВПС України НАН України, 2010. – С. 50-74.
2. Волинець Л. М. Окремі питання розвитку сільськогосподарського виробництва Черкаської області// Придніпровський науковий вісник, 2010. – № 81 (148). – С. 15-20.

3. Волинець Л. М. Шляхи поліпшення використання резервів АПК Черкаської області// Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України. – 2010. – ч. 3. – С. 35-36.
4. Данилишин Б. М., Чернюк Л. Г., Фащевський М. І. Методологічні засади комплексного розвитку і розміщення продуктивних сил регіонів / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 2009. – 158 с.
5. Мельник Л. М. Розвиток та спеціалізація сільського господарства Черкаської області// Географія і сучасність. – К.: Міносвіти, 2009. – С. 181-185.
6. Паламарчук М. М. Соціально-економічна географія як наука та її значення для сучасної України // Укр. геогр. журн. – 2009. – №4. – С. 7-12.
7. Стеченко Д. М. розміщення продуктивних сил і регіоналістика: навч. посіб. -К.: Вікар, 2009. – 378 с.
8. Юрківський В. М. Регіональна економічна і соціальна географія. – 2-е вид. – К.: Либідь, 2009. – 414 с.
9. Державний комітет статистики України: офіційний сайт [Електронний ресурс] / Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
10. Головне управління статистики у Черкаській області: офіційний сайт [Електронний ресурс] / Режим доступу: www.stat.cherkassy.ua

References

1. Volynets' L. M. Ahroekolohichne rayonuvannya, aharna polityka i kontseptsiya rozmishchennya sil's'koho hospodarstva, haluzevi problemy zemlerobstva i tvarynnystva Kontseptsiya rozmishchennya sil's'koho hospodarstva Cherkas'koyi oblasti// Sil's'ke hospodarstvo i rynek prodovol'stva: problemy rozvytku i rozmishchennya. – Kyiv: RVPS Ukrayiny NAN Ukrayiny, 2010. – S. 50-74.
2. Volynets' L. M. Okremi pytannya rozvytku sil'skohospodars'koho vyrobnystva Cherkas'koyi oblasti// Prydniprov's'kyi naukovyy visnyk, 2010. – # 81 (148). – S. 15-20.
3. Volynets' L. M. Shlyakhy polipshennya vykorystannya rezerviv APK Cherkas'koyi oblasti// Rehional'na polityka Ukrayiny: naukovi osnovy, metody, mekhanizmy. – L'viv: Instytut rehional'nykh doslidzhen' NAN Ukrayiny. – 2010. – ch. 3. – S. 35-36.
4. Danylyshyn B. M., Chernyuk L. H., Fashchev's'kyi M. I. Metodolohichni zasady kompleksnoho rozvytku i rozmishchennya produktyvnykh syl rehioniv / NAN Ukrayiny; Rada po vuvchennyu produktyvnykh sylUkrayiny. – K., 2009. – 158 s.
5. Mel'nyk L. M. Rozvytok ta spetsializatsiya sil's'koho hospodarstva Cherkas'koyi oblasti// Heohrafiya i suchasnist'. – K.: Minosvity, 2009. – S. 181-185.
6. Palamarchuk M. M. Sotsial'no-ekonomichna heohrafiya yak nauka ta yiyi znachennya dlya suchasnoyi Ukrayiny // Ukr. heohr. zhurn. – 2009. – #4. – S. 7-12.
7. Stechenko D. M. rozmishchennya produktyvnykh syl i rehionalistyka: Navch. posibnyk. -K.: Vikar, 2009. – 378 s.
8. Yurkiv's'kyi V. M. Rehional'na ekonomichna i sotsial'na heohrafiya. – 2. vyd. – K.: Lybid', 2009. – 414 s.
9. Derzhavnyy komitet statystyky Ukrayiny: ofitsiynyy sayt [Elektronnyy resurs] / Rezhym dostupu: www.ukrstat.gov.ua
10. Holovne upravlinnya statystyky u Cherkas'kiy oblasti: ofitsiynyy sayt [Elektronnyy resurs] / Rezhym dostupu: www.stat.cherkassy.ua

Стаття надійшла до редакції 22.09.2015 р.

Социально-экономическое развитие Черкасской области (2009 – 2014 гг.)

Целью данного исследования является анализ социально-экономического положения Черкасской области до событий конца 2013-го года, сравнение его с сегодняшней ситуацией и определение перспектив развития региона в будущем. Ознакомившись с статистическими данными, опубликованными Главным управлением статистики в Черкасской области, а также статистическими изданиями и работами ученых, которые исследовали социально-экономическое положение Черкасской области в указанные годы, автор осуществляет анализ этих данных, сравнивает их с всеукраинскими показателям и делает выводы из полученных результатов.

Ключевые слова: Черкасская область, экономика, предприятие, промышленность, агропромышленный комплекс, инвестиции, образование, здравоохранение, потребительский рынок, бюджет, жилищно-коммунальное хозяйство, культура, туризм, транспортная инфраструктура.

O. Golub

Socio-economic development of Cherkasy region (2009 – 2014)

The aim of this study is to analyze socio-economic situation of Cherkasy region before the events at the end of 2013, to compare it with the current situation and to determine the prospects of the region's development in the future. After reviewing statistical data published by the Main Statistical Office in Cherkasy region, as well as statistical publications and investigations of scientists who have studied socio-economic situation of Cherkasy region in those years, the author analyzes the data, compares it with all-Ukrainian figures and makes conclusions from the results.

Attention is paid to this period because it was the age of stable development that aimed the welfare of citizens, in contrast to the chaos that began afterwards and resulted enrichment of the rich people and the impoverishment of the poor.

Key words: Cherkasy region, economy, enterprise, industry, agricultural complex, investment, education, health, consumer market, budget, housing and communal services, culture, tourism, transport infrastructure.

К. С. Калініченко

ЛЕГЕНДАРНІ ПОСТАТІ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА

Історичні здобутки минулого й сьогодні є орієнтирами, що рухають український народ до самоствердження і незалежності. Зберігаючи свої звичаї і традиції, символи і обереги українці змогли вистояти у жорсткій боротьбі за волю і незалежність й донести ідею державності до прийдешніх поколінь.

Розвиток української державності безумовно пов'язаний з іменами видатних козацьких отаманів, гетьманів, що очолювали козацькі формування, прагнули бачити Україну вільною і незалежною.

Досліджено життєдіяльність видатних козацьких ватажків, отаманів, гетьманів їх роль у розвитку державності України, військових та політичних подіях. Показано вплив князівської верстви на розвиток війська та військової справи, культури, розвиток і збереження державних інституцій і самої державності.

Почуття власної гідності, самоповаги, незламність духу козацьких отаманів стало прикладом формування національних символів українського народу. Вважаю, що у наш час існує потреба проаналізувати життєдіяльність великих синів українського народу, видатних козацьких ватажків, отаманів, гетьманів, щоб бути впевненим у своїй внутрішній силі і прагненні до волі.

Ключові слова: *видатні постаті, історична пам'ять, державність.*

Проблематика пов'язана із вивченням історичного минулого Черкаського регіону постійно перебуває в полі зору науковців. Узагальнюють окремі питання історії краю у своїх наукових працях відомі науковці: Смолій В., Гуржій О., Чухліб Т., Лазуренко В., Чубіна Т., Коваль В., Баранова Н., Мельниченко С., Корнілова Н.

Українці завжди дивують представників інших народів своєю ментальністю, найяскравішою рисою якої є наша мудра волелюбність. Емоційність, волелюбність та різкість – основа нашої ментальності, що ми отримали у спадок від скіфів. Ці риси знайшли своє яскраве відображення в козаччині, визвольній боротьбі українського народу за волю та незалежність. Козаки усіма своїми якостями, зовнішніми та внутрішніми це відображення свого народу й свого часу. Народжені вільними та незалежними, ще з дитинства вони вважали війну своїм головним заняттям і ремеслом свого життя. Залізні, безкомпромісні до своїх ворогів, водночас козаки проявляли другу свою основу ментальності, що мала слов'янську основу та були толерантні та терпимі один до одного. Схильність до широкій дружби поєднувалась із високою любов'ю до особистої свободи та незалежності, глибокою повагою до старих, поміркованістю і винахідливістю у різних випадках. З плином історії український народ поєднує скіфську та слов'янську основу своєї ментальності.

Історія українського козацтва надає нам приклади життєдіяльності видатних козацьких ватажків, отаманів, гетьманів. Багато з них вкрито таємничістю казок і легенд. Але всі вони певною мірою доказали світу те, що український народ завжди прагнув волі і незалежності і заслуговує на повагу і славу.

Про перших козацьких ватажків відомі і наукові дослідження й історичні факти, викладені у підручниках з української історії. Згадаємо деякі з них.

Намісник черкаський; козацький ватажок – Богдан Глинський (1488—1495). Князь Богдан Глинський належав до старовинного князівського роду, історія якого ведеться з часів княжої України.

У 1488 році Богдан Глинський перебував на посаді намісника великого князя у Черкасах. Він обіймав цю посаду до 1495 року, після чого був поставлений намісником Путивля.

У ті далекі часи Велике князівство Литовське значно ослабло, обороняти свої кордони з півдня уже не мало сил. Використовуючи слабкість оборони кордонів у 1482 році кримський хан Менглі-Гірей понівечив українські землі від Прикарпаття до Чернігова, розгромив Київ і забрав у полон велику кількість українців. Кордон простягнувся на межі Канева – Черкас – Вінниці – Кам'янця.

Українські родини, що уціліли від кримської навали, почали самостійно створювати козацькі загони, які люто мстили татарам за напад, а своїй шляхті – за відсутність захисту і допущений погром. Козаки об'єднувались у загони, самостійно обирали своїх отаманів і підпорядковувалися лише їм.

Богдан Глинський розумів небезпеку татарської навали, що постійно загрожувала мирному життю староства. Маючи неабиякий аналітичний розум і зухвалу вдачу Богдан Глинський створив Черкаський гарнізон із певної кількості козаків, які на той час вже об'єдналися для захисту своїх родин і українських земель.

Князь Богдан Глинський добре розумівся у військовій справі і укріпив Черкаси як добру фортецю, зробивши місто головною військовою базою. Тому у скорому часі українців й стали називати черкасами.

У Черкаському гарнізоні була створена невелика річкова ескадра, до складу якої входило з десятків чайок, які очолили охочі до морської справи козаки. На чайках встановлювалися малі гармати. Ескадра ходила Дніпром до берегів Чорного моря та у 1492 році козаки під головуванням Глинського захопили кримськотатарський корабель. Під час цього походу козаки визволили з полону багато українців і показали світові свою силу і мужність.

Ця перемога мала історичне значення, оскільки переконала весь світ у тому, що українські лицарі створили потужну військову організацію, а їхні морські дружини здатні обороняти і захищати свої землі і свій народ.

У 1494 році козацька ескадра під корогвами князя Богдана Глинського йшла курсом до Очакова, турецький гарнізон якого і гадки не мав, яка доля чекає його невдовзі. [1, с.44]

Козацький десант Глинського захопив місто і фортецю. Не очікуючи такого блискавичного, нападу турки розбіглися по степу, турецький гарнізон бу-

ло повністю знищено. Воїни звільнили багато полонених невільників, своїх українських братів і сестер.

Місто Черкаси з перемогою зустрічало своїх воїнів на чолі з князем Богданом Глинським. Авторитет козацтва закріпився в народі. Козаки повірили у свою силу, зрозумівши, що самі здатні обороняти свою країну і свій народ. Ця перемога переконливо доказувала те, що козаки мають всі засади для створення потужного українського війська.

Богдан Глинський був істинним проводирем козацтва, яке вперше згуртував в організовану силу і направив на захист Вітчизни. Він першим дійшов висновку, що для успішної боротьби з Портою необхідний флот, і зробив перші кроки для відродження морської слави княжої України: створив річкову ескадру, яку сам і водив у походи. З тих часів козацтво і флот стали неподільними.

Вважаю, що було б цілком справедливо, якби набережну в Черкасах прикрасив пам'ятник відродженню морської слави княжої України. Незалежна Україна, як велика морська держава, мала би гідно вшанувати історичний подвиг і військові зусилля князя Богдана Глинського, першого флотоводця і морського лицаря України козацької доби. [2]

Славетну історію перших козацьких отаманів продовжив Остафій Дашкевич (Дашкович). У 1514—1535 роках Остафій Дашкевич був канівським і черкаським старостою. Відомо, що Остафій Дашкевич був першим з козацьких ватажків, який озброїв свої загони вогнепальною зброєю. Козацькі загони під головуванням Дашкевича обороняли південні кордони від нападів кримських татар.

Постійна охорона південних кордонів України, запропонована Шашкевичем, заклала основу прикордонної служби.

Остафій Дашкевич розселив своїх воїнів у Чигирині, Черкасах, Каневі, а також на наданих королем пустих землях. У Чигирині зберігалася зброя. Скупчення козаків поширилося по Дніпру і у разі необхідності Дашкевич міг швидко організувати воїнів для оборони своїх земель.

У той час Польське королівство платило данину татарським ханам.

Остафій Дашкевич, вважав ганебним практику сплати данини невірним, тому й запропонував поставити на Дніпровських островах укріплення і організувати постійну варту з 2000 людей, які б плавали між островами, порогами, зупиняли татар, не давали їм можливості здійснювати напади.

Сміливий староста захопився ідеєю створення українського війська. Він став перетворювати свої повіти у військові бази, де гуртувалися козацькі загони, проходили військове навчання воїни, зберігалася зброя. Козацькі загони, озброєні вогнепальною зброєю, ставали професійним військом, здатним, у разі необхідності, обороняти українські землі від нападу ворогів.

До військових лав Остафій Дашкевич набирал охочих до військової справи козаків. Вони перебували у таборах, розташованих на Дніпровських островах, обточували свою військову майстерність і за покликом отамана готові були йти у бій на захист рідної землі від ворогів.

Разом з своїми козаками Дашкевич давав відсіч татарам, за що отримав Черкаське та Канівське староства. Він пішов навіть на такий непопулярний крок, як збільшення податків, адже потрібно було утримувати військо, купляти зброю. Дехто з мілкої шляхти писав навіть скарги на Дашкевича. Утім, український народ в основній своїй масі, підтримував козацького отамана, оскільки розумів, що без сильної озброєної армії залишившись без захисту від ворогів втратиш і свободу, і життя.

У 1532 році новий кримський хан Саадат-Гірей мав наміри укріпитися на троні і здобути славу сміливого воїна. Йому було відомо, що на кримські улуси здійснював напади Канівський і Черкаський староста Остафій Дашкевич, козацькі загони якого осадив і розорив фортецю Очаків.

Зібравши велике військо, озброївшись гарматами Саадат-Гірей рушив на Черкаси. Ханське військо взяло місто в облог. Хан вимагав видати свого попередника Іслама Гирея, який переховувався у Дашкевича в Черкасах. Але здолати козаків того разу татарам не вдалося. Військо Дашкевича захистило свою землю і дало відсіч кримським татарам.

Під час облоги, отримавши вкотре перемогу над турками, Остафій Дашкевич зрозумів і переконався у тому, що необхідно військову фортецю поставити на одному з островів Дніпра. По-перше, це одразу б наблизило козацькі землі до моря. По-друге, виставивши в фортеці залогу (Дашкевич мріяв про постійний 2-тисячний гарнізон), козаки могли б створити і флотилію кораблів, яка б не дала татарам дороги на правий берег Дніпра. Це б захистило Україну від розбійничих нападів татар, оскільки великий загін козаків в любий час зміг би напасти на улуси чи перестріти орду на зворотному шляху.

За час свого старостування Дашкевич очолив кілька вдалих походів черкасців проти кримських татарів і турків. Урядуючи в Черкасах і Каневі, Дашкевич згуртував навколо себе козаків, зміцнив роль цих міст як центрів формування українського козацтва.

Тож недарма відомі науковці Д. М. Бантиш-Каменський, М. А. Маркевич, Олександр Рігельман, Йоганн Християн Енгель та інші історики, враховуючи заслуги Остафія Дашкевича у організації перших козацьких загонів у районі Черкас, називали його одним з перших гетьманів та організаторів запорізького козацтва. [8, с. 65]

Черкащани з повагою зберігають пам'ять про сміливого ватажка українських козаків. Ім'ям великого українського гетьмана Остафія Дашкевича названа одна з центральних вулиць Черкас, що проходить через історичний центр міста.

З 1541 року представники польсько-литовської влади, стурбовані войовничими подвигами козаків, починають спроби приборкати козацьку стихію. В прикордонні землі посилаються переписувачі, старостам видаються накази приборкати козаків. Але в непевних умовах степового прикордоння важко було провести реєстрацію козаків, ані навіть мріяти про їх приборкання. Втім, козаччина творилася стихійно й оформлювалася й консолідувала сама, не бажуючи втручань з боку. Для того ж вона й вийшла в степ, на те важила своїм життям і здоров'ям, щоби збутися сторонньої опіки. [7, с. 13]

Славетні імена перших козацьких отаманів продовжив староста канівський і черкаський Дмитро Вишневецький, засновник фортеці на Малій Хортиці – прототипу Запорозької Січі.

Військова кар'єра Дмитра Вишневецького – талановитого полководця, як і багатьох його попередників і наступників, розпочиналася з посади старости черкаського і канівського, староства які були даровані йому королем Польщі 1550 року. Походив він з одного з найдавніших і найславетніших українських князівських родів Вишневецьких, що, в свою чергу, брав початки від удільних волинських князів Гедиминовичів, а ті вбачали своє родове коріння в династії турово-пінських Рюриковичів. Тобто, по суті, за своїм генеалогічним древом Дмитро Вишневецький міг претендувати не тільки на титул Великого князя Київського, а й на престол короля України.

Дмитро Вишневецький відомий як перший організатор козацьких військ. Адже його попередники – Предслав Лянцкоронський, Остафій Дашкевич, залучаючи козацькі загони до своїх військових операцій, використовували їх як силу допоміжну. Вишневецький спирався на козацтво як на головну силу, якою він зміцнював власні політичні амбіції. Діяльність Вишневецького не лише вказала напрям, у якому пішов подальший розвиток українського козацтва, а й дала йому потужний поштовх у цьому напрямі. Це просування козацтва на Низ Дніпра і врешті колонізація придніпровських степів, утворення організації не лише військової, але й політичної з міжнародними зв'язками, заснування козацької фортеці – справжньої Січі в Запоріжжі.

Дмитро Вишневецький був спроможний об'єднати козацьку вольницю, оскільки мав войовничий, авантюристичний характер і був нащадком володарів цієї країни, тож відчував у собі державницьку силу. Тому й вирішив утворити осередок козащини і побудував замок на острові Мала Хортиця.

Володіючи двома староствами – черкаським і канівським – і маючи козацьке військо як основу народного ополчення, Вишневецький міг реально вжити на те, що вдасться розгромити чи принаймні ґрунтовно послабити невеличке за людністю і територією Кримське ханство, що забезпечило б йому більш-менш надійний тил, а вже тоді можна було б подумати і про відродження Великого князівства Київського, на трон якого Вишневецький мав усі династичні права. А там, хтозна, можливо, постало б питання і про незалежність усіх українських земель.

Діяльність Дмитра Вишневецького переконливо засвідчила, що до другої половини 16 ст. державотворчі тенденції діяльності українського козацтва майже сформувалися. Постійна загроза з півдня від татар і турків вимагала від козацтва і згуртування, і будівництва укріплень, які б захистили козацьку спільноту від ворогів. Саме в цей час і постає на історичній арені Східної Європи Дмитро Вишневецький – людина, котрій судилося стати не лише полководцем, а й видатною особистістю української історії. Він був першим, хто спробував здійснити мрію українців про власну національну державу.

Один з найвідоміших козацьких поводитирів, український князь Дмитро Вишневецький, став не просто ватажком вільного козацького братства, а за-

сновником першого укріплення на дніпровських островах, запорозької січі. Вільний вибирати, кому служити, він шукав собі союзників (короля, царя, султана) з огляду не на власну вигоду, а на національні інтереси, зважаючи на те, що союз із ким з них забезпечить мирне життя українським землям. Може, тому в народній пам'яті фігура князя стала легендарною, щойно він помер.

Недарма український народ ось уже понад чотири віки зберігає ім'я князя Вишневецького в своїй пам'яті. Його життю, його походам присвячено чимало народних дум, історичних досліджень, художніх творів. В його особі Україна має визначного козацького вождя, засновника Січі, патріота, полководця, яким би пишалася будь-яка країна світу.

Князь Дмитро Вишневецький дійсно був яскравою історичною фігурою, видатним дипломатом і полководцем, діяльність якого лишила помітний слід в історії боротьби з турками і татарами.

Адже об'єднати розпорошені ватаги і громадки козаків у міцний колектив могла тільки яскрава особистість загальнознаного лідера, наділеного і реальною майновою, і харизматичною силою. Цим вимогам ідеально відповідав авантюристичний християнський характер лицаря-героя князя Дмитра Вишневецького, який увійшов в історію країни під козацьким прізвиськом Байда [з татарської – безтурботний чоловік].

Серед тих представників суспільної еліти, котрих штовхала в Поле жадоба пригод і лицарської слави чи особисті честолюбні прагнення, князь Вишневецький, за образним висловом Михайла Грушевського, пролетів особливо блискучим, променистим метеором по українському небосхилу. Його коротка авантюристична біографія і горда відвага без перебільшення перегорнули нову сторінку в історії України. [1, с.113]

Великої слави здобув Богдан Зиновій Михайлович Хмельницький – знаменитий гетьман України, засновник козацької держави – Війська Запорозького, Гетьман Війська Запорозького з 1648 року.

Народився на Черкащині у Суботіві. У 1620-их роках Б. Хмельницький служив у Чигиринському полку й брав участь у військових походах козаків проти татар і поляків. Брав участь у повстанні проти Польщі і як військовий писар – підписав капітуляцію під Боровицею 24 грудня 1637 року.

Наступні роки Хмельницький присвятив своєму господарству на Чигиринщині (Суботів, слобода Новоселище й суміжні землі). Але самого господарства було замало для нього. 1645 року він, разом з козацьким загоном більш як 20 тисяч військових був на службі французького уряду й, мабуть, брав участь в облозі Дюнкерка, де познайомився з визначним французьким полководцем – принцом Конде. Одним з соратників в цьому поході був легендарний пізніше Іван Сірко. Вже тоді був таким відомим козацьким ватажком, що Владислав IV, готуючи військову коаліцію проти Туреччини (в складі Польщі, Венеції та інших держав), вдався до нього по допомогу Війська Запорозького. Хмельницький був одним з козацьких делегатів, з якими Владислав обговорював у Варшаві, в квітні 1646 року, плани майбутньої війни. Усе це піднесло його авторитет на Україні та в Польщі і за кордоном і створило йому

широкі військові й політичні знайомства та зв'язки. Це викликало заздрість, адже вже віддавна польські можновладці на Україні, політичні противники короля Владислава, дивилися на Хмельницького кривим оком. Особливо вороже ставилися до нього нові (з 1633) власники Чигиринщини – Конєцьпольські. Конфлікт з Конєцьпольським і напади його агентури на майно і родину змусили Хмельницького з невеличким (300 чи 500) загоном козаків податися до Запоріжжя.

В кінці грудня 1647 його було обрано гетьманом. Це був початок нового козацького повстання, яке незабаром перетворилося на велику національно-визвольну війну українського народу, очолену Б. Хмельницьким.

У всіх галузях державного будівництва – у війську, адміністрації, судівництві, фінансах, у царині економіки й культури, Богдан Зиновій Михайлович Хмельницький виступає як видатний державний діяч. Це виявилось в організації верховної влади нової української держави, яка під зверхністю й титулом Війська Запорізького й під владою гетьмана Богдана Хмельницького об'єднала всі верстви українського народу. [1,с.204]

Втім, у 1651 році спалахнула нова війна під Берестечком. Але через зраду татар, які кинули козаків і вирушили додому, козацьке військо під головуванням Івана Богуна цілу добу відбивало атаки поляків, втратило багато сил і отримало поразку. Честь для козака завжди була важливіша за власне життя, в тому бою загинули всі, останній з них сам бився з польськими вояками, поки не впав мертвий під ударами польських списів.

Після поразки під Берестечком Б. Хмельницький був змушений підписати важкий і принизливий договір з поляками в Білій Церкві.

Та незважаючи на поразку через ханську зраду під Берестечком, Богдан Хмельницький проявив себе справжнім новатором і носієм передових ідей у воєнному мистецтві. Таким же новатором Хмельницький був і в організації козацького війська, і в державній діяльності. Засновник Української держави, він став і першим організатором адміністративного управління на Україні. Він багато сил доклав до зміцнення зовнішньополітичного становища України. Ніхто як до нього, так і після нього не вмів так уміло використовувати суперечності між Польщею, Османською імперією та іншими країнами.

Як фундатор і будівничий, оборонець і господар нової української держави, Хмельницький виявив себе великим полководцем, талановитим дипломатом і першорядним державним діячем.

Як полководець Б. Хмельницький був блискучий стратег і тактик, знаменитий військовий організатор, мужній і хоробрий вояк. Він створив понад 300-тисячне українське військо, яке було першорядною збройною силою в тогочасній Європі й основою, на якій будувалася нова українська держава.

Роки боротьби за Українську державу під час Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького (1648—1657 рр.) продемонстрували надзвичайно високий, як на той час, рівень громадянської зрілості наших предків. Перемоги українського війська над польською шляхтою, постать Богдана Хмельницького як державного діяча, полководця,

дипломата, запорозькі козаки і їхня легендарна відвага та умілість у бойових діях викликали захоплення всього світу. В короткий строк і в екстремальних умовах бойових дій створена Богданом Хмельницьким козацька держава характеризувалася високими демократичними принципами самоврядування. При гетьманові України існував дорадчий орган – Рада Генеральної старшини, яка обговорювала найскладніші питання державного життя та поточні справи. Водночас на Запорожжі діяла Рада січової старшини на чолі з січовим отаманом, яка приймала рішення, що стосувалися Запорозької Січі. [5, с.68]

Ще одним важливим органом державного самоврядування була полкова Рада, яка крім поточних питань полкового життя обирала з участю козаків полкову старшину та полковника. Хмельницький запровадив ефективну податкову систему, за деякими даними, збирався налагодити карбування власних грошей. Встановив і підтримував дипломатичні стосунки з багатьма країнами Європи, зокрема з Польщею, Туреччиною, Молдовою, Волощиною, Австрією, Швецією, Італією, Трансільванією, які визнали Україну як суб'єкт міжнародного права. Водночас він організував ефективну і розгалужену службу безпеки. Великий канцлер литовський Ольбрахт Радзивілл писав у своєму щоденнику про розвідників Хмельницького, котрих він мав повсюди, навіть у Венеції. Український історик Іван Крип'якевич зауважував, що гетьман мав не тільки дуже точні відомості про події у Польщі, Криму, Туреччині, карпатських князівствах, але також стежив за політикою Швеції, Німеччини, Австрії, Італії, збирав потрібні відомості через своїх послів та агентів, користувався повідомленнями чужоземних посланців. Зібрані відомості він умів використовувати для політичних цілей – своїми рішеннями захоплював ворогів зненацька. Усе вищезазначене, як і продумана, ефективна і злагоджена організація адміністративно-територіального, судового та військового устрою, давало надію Хмельницькому утвердити Українську державу. [7, с.31]

Пам'ять про Богдана залишилася на віки живою і дорогою для козацького війська і нащадків усього народу українського. Народ не забув того добра, що хотів для України славний гетьман. Він оспівав Богданові діла в піснях і думах, як ні одного з гетьманів. [11, с.87]

Проаналізувавши, ми бачимо що, легендарні постаті козацтва, є багатовекторність їх орієнтації в міжнародній політиці. Поєднання волелюбності з відвагою та політичною мудрістю лідерів українського козацтва народжувало в середовищі української військово-політичної еліти думки про незалежність.

Ми можемо пишатися своєю приналежністю до хоробрих, незламних духом та сталеву внутрішньою силою постатей українського козацтва. Незважаючи на всі політичні та історичні негаразди, наші предки не втратили гідності, потягу до свободи та поваги до інших людей. Всупереч постійному втручання у розвиток нашої культури та нашого мислення український народ зберіг свою прекрасну культуру, що відображає всі його внутрішні якості.

Список використаних джерел

1. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1991. —. – (Пам'ятки іст. думки України). – ISBN 5-12-002468-8. Т. 7. – 1995. – 628 с.
2. Войтович Л. Ізяславичі. Турово-Пінські князі. Четвертинські. Сокольські // Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2000. – 649 с.
3. Бушин М. І. Витоки державності. Чигиринщина. /М. І. Бушин. В. М. Лазуренко. – Черкаси: Черкаське ЦНТІ, 2005.
4. Славетні люди Чигиринщини. /М. І. Бушин. В. М. Лазуренко. Історичний феномен Чигиринського краю. Матеріали науково-практичної конференції Національного історико-культурного заповідника Чигирин 2001 р. – К.: Видавництво Аратта 2003.
5. Лепко В. І. Українське козацтво // ПП Торсінг плюс, Харків 2010. – 95 с.
6. Наймолодша в Україні. Черкаській області – 60 років: етапи розвитку, люди і події. – Черкаси: Вертикаль, видавець Кандич С. Г., 2013. – 256 с.
7. Грушевський М. С. Про батька козацького Богдана Хмельницького. - Дніпропетровськ: Січ, 1993 – 56с.– Репринтне видання. – ISBN 5-7775-0500-7.
8. Сенютович-Бережний В. Остап Дашкович (Дашкевич) – вождь козацький / Український історик, 1969, № 1-3. – 176 с.
9. Н. Яковенко Нариси історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ, 2009. – 584 с.
10. Мицик Ю. А. Національно-визвольна війна українського народу 1648-1658 рр. на Сіверщині очима полонених повстанців // Сіверянський літопис.-2000. -№ 3, с.3-26
11. Мицик Ю. А. З дипломатичної документації Б. Хмельницького та І. Виговського // НаУКМА. – Наукові записки. Т. 14. – Історія. – К., 1999. - С. 93-112

References

1. Hrushevs'kyu M. S. Istoryiya Ukrayiny-Rusy: V 11 t., 12 kn. / Redkol.: P. S. Sokhan' (holova) ta in. – K.: Nauk. dumka, 1991. —. – (Pam"yatyky ist. dumky Ukrayiny). – ISBN 5-12-002468-8. T. 7. – 1995. – 628 s.
2. Voytovych L. Izyaslavychi. Turovo-Pins'ki knyazi. Chetvertyns'ki. Sokol's'ki // Knyazivs'ki dynastiyi Shhidnoyi Yevropy (kinets' IX – pochatok XVI st.): sklad, suspil'na i politychna rol'. Istoryko-henealohichne doslidzhennya. – L'viv: Instytut ukrayinoznavstva im. I. Kryp"yakevycha, 2000. – 649 s.
3. Bushyn M. I. Vytoky derzhavnosti. Chyhyrynshchyna. /M. I. Bushyn. V. M. Lazurenko. – Cherkasy: Cherkas'ke TsNTI, 2005.
4. Slavetni lyudy Chyhyrynshchyny. /M. I. Bushyn. V. M. Lazurenko. Istorychnyy fenomen Chyhyryns'koho krayu. Materialy naukovo-praktychnoyi konferentsiyi Natsional'noho istoryko-kul'turnoho zapovidnyka Chyhyryn 2001 r. – K.: Vydavnytstvo Aratta 2003.

5. Lepko V. I. Ukrayins'ke kozatstvo // PP Torsinh plyus, Kharkiv 2010. – 95 s.
6. Naymolodsha v Ukrayini. Cherkas'kiy oblasti – 60 rokiv: etapy rozvytku, lyudy i podiyi. – Cherkasy: Vertykal', vydavets' Kandych S. H., 2013. – 256 s.
7. Hrushevs'kyu M. S. Pro bat'ka kozats'koho Bohdana Khmel'nyts'koho. - Dnipropetrovs'k: Sich, 1993 – 56s. – Repryntne vydannya. – ISBN 5-7775-0500-7.
8. Senyutovych-Berezhnyy V. Ostap Dashkovych (Dashkevych) – vozhd' kozats'kyu / Ukrayins'kyu istoryk, 1969, № 1-3. – 176 s.
9. N. Yakovenko Narysy istoriyi seredn'ovichnoyi ta rann'omodernoyi Ukrayiny. Kyiv, 2009. – 584 s.
10. Mytsyk Yu. A. Natsional'no-vyzvol'na viyna ukrayins'koho narodu 1648-1658 rr. na Sivershchyni ochyma polonenykh povstantsiv // Siveryans'kyu litopys. -2000. -№ 3, s. 3-26
11. Mytsyk Yu. A. Z dyplomatychnoyi dokumentatsiyi B. Khmel'nyts'koho ta I. Vyhovs'koho // NaUKMA. – Naukovi zapysky. T. 14. – Istoriya. – K., 1999. - S. 93-112

Стаття надійшла до редакції 24.09.2015 р.

К. С. Калиниченко

Легендарные фигуры украинского казачества

Исторические достижения прошлого и сегодня являются ориентирами, что двигают украинский народ к самоутверждению и независимости. Сохраняя свои обычаи и традиции, символы и обереги украинцы смогли выстоять в жестокой борьбе за свободу и независимость и донести идею государственности для будущих поколений.

Развитие украинской государственности безусловно связан с именами выдающихся казацких атаманов, гетманов, возглавлявших казацкие формирования, стремились видеть Украину свободной и независимой.

Исследовано жизнедеятельность выдающихся казацких предводителей, отменив, гетманов их роль в развитии государственности Украины, военных и политических событиях. Показано влияние княжеского слоя на развитие войска и военного дела, культуры, развитие и сохранение государственных институтов и самой государственности.

Чувство собственного достоинства, самоуважения, несокрушимость духа казацких атаманов стало примером формирования национальных символов украинского народа. Считаю, что в наше время существует необходимость проанализировать жизнедеятельность больших сыновей украинского народа, выдающихся казацких предводителей, отменив, гетманов, чтобы быть уверенным в своей внутренней силе и стремлении к свободе.

Ключевые слова: выдающиеся фигуры, государственность, историческая память.

Legendary figures of Ukrainian Cossacks

Historical achievements of the past are today guidelines that drive Ukrainian people to self-assertion and independence. Preserving their customs and traditions, symbols and charms Ukrainians were able to survive in a brutal struggle for freedom and independence and to reinforce the state to future generations.

The development of Ukrainian statehood is certainly associated with the names of famous Cossack otamans, hetmans, which headed Cossack formations, wanted to see free and independent Ukraine.

The livelihoods of famous Cossack leaders, otamans, hetmans and their role in the development of the statehood of Ukraine, military and political events are investigated. The influence of the prince segment on the development of the army and military affairs, culture, development and preservation of state institutions and the state itself is shown.

Self-esteem, self-respect, formidable spirit of Cossack otamans was an example of the formation of national character of Ukrainian people. I think that nowadays there is a need to analyze the livelihoods of the great sons of Ukrainian people, eminent Cossack leaders, otamans, hetmans, to be sure in our inner strength and desire for freedom.

The problems associated with the study of the past of Cherkasy region are constantly in the field of view of academicians. In the last years a number of publications on this topic in our opinion should highlight the creative heritage.

Keywords: prominent figures, statehood, historical memory.

УДК 929:930(477)

Л. М. Тептюк,
О. С. Худолей

**НАУКОВИЙ ШЛЯХ ВІДОМОГО УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРІОГРАФА
В. С. ІКОННИКОВА (1841 – 1923 рр.)**

У статті досліджується життєвий та науковий шлях знаного українського історика Володимира Іконникова. Розглядається його науковий доробок та внесок у розвиток освіти в Україні.

Ключові слова: *Університет Св. Володимира, науково-педагогічна спадщина, лекції, програми курсів, неопубліковані дослідження.*

Дослідження особистості є актуальним для сучасної історичної науки, адже саме особистість творить історії. Одним із відомих та талановитих істориків України ХІХ – початку ХХ століття був Володимир Степанович Іконников (1841 – 1923) – професор імператорського Університету Св. Володимира та один із перших академіків Української академії наук. Обрання вченого академіком Української академії наук свідчить про визнання заслуг видатного дослідника, який зробив значний внесок у розвиток історичної науки і своєю прогресивною діяльністю на Україні сприяв становленню вищої освіти. За 53 роки наукової та педагогічної діяльності у сфері історичної науки він опублікував близько 700 ґрунтовних наукових досліджень.

Метою статті є характеристика наукової діяльності В. С. Іконникова та його внеску у розвиток вітчизняної освіти.

Були використані такі методи дослідження: метод порівняння, історико-хронологічний метод, метод узагальнення фактичного матеріалу, метод періодизації.

Для розвитку історіографічної науки в Україні в ХІХ – поч. ХХ ст. значну роль відіграв В. С. Іконников. Важливе значення для вивчення вказаної проблеми мають наукові студії І. Н. Войцехівської, В. І. Ульяновського, Р. А. Кіреєвої, А. А. Колесникова. У своїх працях автори приділили увагу біографії, науковим надбанням, педагогічній діяльності вченого.

В. С. Іконников народився у Києві, навчався в Київському кадетському корпусі (1852 – 1861), здобув вищу освіту на історико – філологічному факультеті Київського університету (1861 – 1865). Багаторічна педагогічна діяльність ученого була міцно пов'язана з середніми та вищими навчальними закладами Києва, Харкова, Одеси: 1866 – 1867 рр. у званні приват – доцента він читав лекції з російської історії на історико – філологічному та юридичному факультетах Харківського університету; в 1867 р. викладав російську історію та географію в гімназіях Одеси, а потім в Новоросійському університеті, захистив тоді магістерську, а через два роки – докторську дисертацію; 1870 р. – був обраний екстра – ординарним професором Новоросійського університету, а в 1871 р. – ординарним професором

Київського університету. Свою професійну діяльність В. Іконников пов'язав із науковою роботою у сфері історії і безпосередньо з викладанням у навчальних закладах. Учений прагнув передати молодому поколінню якомога більше знань. В. Іконникова важко назвати неперевершеним лектором: він досконало володів матеріалом, але його манера читання лекцій не викликала захоплення. Студенти Університету Св. Володимира називали його суцільним посиленням через те, що його лекції були перенасичені бібліографічним матеріалом. Ще молодим науковцем він захоплювався історією і активно працював над нею все життя. З ранніх студентських листів В. Іконникова видно, що в майбутньому на погляди дослідника в царині історичної науки мав досить великий вплив М. Костомаров, який викладав в Університеті Св. Володимира в 1846 – 1848 роках. Для студента В. Іконникова він був взірцем викладача. У листі, адресованому другу дитинства, В. Іконников описав події, що відбувалися в квітні 1864 року, через які М. Костомарову не дозволили більше читати лекції в університеті. Тоді М. Костомарова з ініціативи та за наполяганням студентської сходки було обрано викладачем кафедри російської історії, але міністерство його кандидатуру не затвердило. В. Іконников зазначав з цього приводу: Він сепаратист, він буде проповідувати свої ідеї, зіпсує покоління, – так кричать поліціанти-професори, для яких похвала керівництвом краще, ніж чесне слово. В інших прокинулася заздрість і вони говорять, що М. Костомаров списався і вони не розуміють, як його можна читати. О, старці, що посивіли на кафедрах, вам шкода співчуття для людини, яка стоїть вище вас! [1, арк. 2].

Загалом, якщо оцінювати ранні твори В. Іконникова, можна констатувати, що він знаходився під значним впливом ідей М. Костомарова, поділяв його переконання. Молодий учений не сприймав твердження про те, що М. Костомаров руйнував історичні ідеали, за якими вже не можна виховувати молоде покоління. Листи В. Іконникова до вченого є свідченням духовної спорідненості істориків [2, С. 15].

На час навчання В. Іконникова в Університеті Св. Володимира з професорів-істориків залишився тільки О. Ставровський (1809 – 1882), який викладав всесвітню історію. Якість лекційного курсу була посередньою [3, С. 25] І саме відсутність серед викладачів справжніх професіоналів стала причиною того, що В. Іконников надавав особливого значення самоосвіті. Науковий світогляд вченого формувався переважно під впливом німецьких філософів Гегеля [4, арк. . 3] Шлейдена, Фогта та ін. А особливе захоплення у нього викликав німецький учений Ф. Шлоссер (1776 – 1861). Молодий дослідник повністю пройнявся ідеями Ф. Шлоссера, його поглядами як на історію, так і на людське життя. Головне, що запозичив В. Іконников у Ф. Шлоссера, – погляд на історію як єдиний всесвітній процес. Ця думка притаманна практично усім історичним працям вченого. Ще студентом він надрукував працю Кто был первый Самозванец? приводом для написання якої стало видання студії М. Костомарова Кто был первый Лжедмитрий?. Багато років по тому М. Коялович у дослідженні История русского самосознания по историческим памятникам и научным сочинениям

підкреслив, що це одна з ранніх праць історика й найбільший гріх автора, маючи на увазі те, що в творі автор припускає можливість уникнення смерті царевичем Дмитром в Угличі [5, С. 3].

По закінченню Університету Св. Володимира (1861 – 1865) та складання екзаменів з усіх предметів, що читались на факультеті, 1 червня 1865 року В. Іконников був удостоєний стипендії кандидата історико-філологічного факультету. А 5 жовтня того ж року його зараховано в стипендіати для підготовки на звання професора кафедри російської історії. Саме з того часу й бере початок його багаторічна педагогічна діяльність у середніх та вищих навчальних закладах Києва, Харкова, Одеси. Так, у 1865 – 1866 роках вчений викладав історію в Київській военній гімназії та історію загальної літератури в Київському інституті шляхетних дівчат.

Педагогічна діяльність молодого історика в Університеті Св. Володимира почалась не зовсім вдало. На початку 1866 – 1867 учбового року він прочитав дві пробні лекції: одну на тему О причинах возвышения Москвы, запропоновану факультетом, другу – Очерк общественного состояния России перед реформой Петра Великого (інший варіант – Общественное движение в Московском государстве в XVII в.) – за власним вибором [6, С. 21]. На думку тодішнього ректора університету К. Мітюкова, В. Іконников дозволив собі ліберальні висловлювання, які й визначили долю вченого. На думку професора В. Ульяновського, університетське керівництво з різних причин на різних рівнях (попечитель, ректор, декан) та професор, який керував кафедрою російської історії (О. Ставровський), були налаштовані проти В. Іконникова як історика, що має схильність до свободи висловлювання власних думок. До викладання його не допустили.

В. Іконников змушений був поїхати до Харкова, де у 1866 – 1867 роках працював на посаді приват-доцента [7, арк. 2]. Він також викладав ще окремий курс для юристів. Саме тут він прочитав свою першу лекцію з історіографії Очерк разработки русской истории в XVIII веке, яку присвятив Ганні Леопольдівні Родзевич, та Общественные деятели в России перед реформой Петра Великого. Лекції відбулися успішно, а перша лекція того ж року навіть була видана окремим відбитком [8]. Такі події мали для молодого науковця важливе значення, зокрема для майбутньої роботи над фундаментальними працями. Харків та Харківський університет зіграли важливу роль у формуванні особистості історика. Це був час його становлення, визначення кола наукових інтересів, вибір ним проблем дослідження.

У Харківському університеті російську історію викладав професор Зенін, який мав право приймати магістерські іспити, що було важливим для дослідника. Але через раптову смерть Зеніна В. Іконников втратив свій шанс скласти іспити в Харкові. Неприємності переслідували В. Іконникова й у викладацькому колективі університету в особі братів Лавровських, які були недоброзичливо налаштовані проти вченого.

Загалом історик встиг прочитати в Харківському університеті 80 лекцій: етнографічний огляд руських земель, історію Південної, Новгородської, Московської Русі зі спеціальним оглядом джерел. Конспект 43 лекцій Русской

истории за 1866 – 1867 роки був записаний студентом Володимиром Альбрехтом [9,арк. 99], виправлений автором і літографічно виданий після від'їзду В. Іконникова до Одеси. Рукопис конспекту знаходиться в особовому фонді професора в Інституті рукопису Національної Бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Складається він із п'яти зошитів обсягом 99 аркушів. Курс лекцій неповний. Про один із примірників цього курсу писав професор В. Ульяновський, який віднайшов у Санкт-Петербурзькому філіалі архіву Російської академії наук відомості про 48 лекцій Русской истории [6, С. 28] В. Іконникова.

Час перебування історика в Харківському університеті став періодом випробувань власних сил як у науковій сфері, так і у викладацькій. Саме тут він прочитав свій перший курс історії Росії, основу якого склали 12 томів історичних досліджень С. Соловйова, доповнені новітніми даними. Учений так характеризував свій погляд на історію С. Соловйова: Головне, що важливо в історії Соловйова, це – цілісність його історії, без переходів та перегорожок; у нього епоха йде за епохою, як продовження без будь-якого розриву [10,арк. 2]. В. Іконников наполягав на його об'єктивності як історика та на суто науковій манері викладу ним історичного матеріалу.

Незважаючи на переїзд до Одеси, а згодом назад до Києва, В. Іконников все життя підтримував тісні контакти з харківськими науковцями Д. Багалієм, М. Сумцовим [11,арк. 2], В. Саввою [12,арк. 12], В. Бузескулом [13, арк. 55] та ін. Епістолярна спадщина В. Іконникова свідчить про спільність їхніх наукових інтересів, щире повагу та співпрацю на ниві історичної науки. Але, від'їжджаючи з Харкова, науковець писав у листі до О. Кістяківського: З якими відчуттями я тепер – це просто затискає мене. Нічого вірного не залишив я позаду себе, нічого вірного немає попереду. Карпова вже обрали, хоча мене запевняють, що представлять і мою кандидатуру [14 арк. 1]. Задля з'ясування тогочасної ситуації, що склалась у Харкові, слід прокоментувати деякі події. В. Іконников мав вирушити до Одеси в Новоросійський університет, щоб скласти там магістерські іспити й захистити дисертацію. Від'їзд історика до Одеси прискорив заміщення вакантної посади Г. Карповим. Пізніше до В. Іконникова дійшли відомості, що в Харкові були незадоволені викладанням Г. Карпова, який згодом виїхав до Санкт-Петербурга.

До Харкова В. Іконников їздив у 1902 році для участі в Археологічному з'їзді, відвідав знайомі місця, старих друзів. Він навіть відновив стосунки з вченим П. Лавровським і подарував йому свою книгу про Київ (1905 р.) [6, С. 29].

Повертаючись до подій 1867 року нагадаємо, що в Одесі В. Іконников склав магістерські іспити. Надалі історик працював викладачем географії в 2-й Одеській гімназії та викладачем російської історії та словесності у приватній Маріїнській жіночій гімназії [15, арк. 1].

Того ж року В. Іконников успішно захистив дисертацію на тему Максим Грек [16] і отримав ступінь магістра російської історії. Ця праця згодом була значно перероблена автором і вийшла друком у Києві другим виданням у 1915 році [17].

У 1867 році у зв'язку зі звільненням доцента В. Більбасова, кафедра російської історії стала вакантною і Рада історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира запросила на цю посаду І. Лашнюкова і В. Іконникова. М. Максимович та О. Кістяківський посприяли переведенню вченого до університету [18, арк. . 12.]. В. Іконников прочитав вступну лекцію під назвою *Общий взгляд на развитие науки русской истории*, яка була опублікована в *Университетских известиях* [19] і вийшла окремим виданням. Цей крок став початком 50-літньої діяльності вченого у цьому навчальному закладі. 23 лютого 1869 року його було обрано доцентом кафедри російської історії.

Від спільної діяльності істориків І. Лашнюкова та В. Іконникова в Університеті Св. Володимира залишилась програма, підписана обома доцентами й датована 19 грудня 1869 року. Ця програма була розроблена для іспитів на ступень магістра російської історії [20, арк. 1].

Після смерті професора І. Лашнюкова В. Іконникову довелось читати чимало різнопланових курсів, оскільки він ніс основне лекційне навантаження. У цей час вчений викладав курс історії Московської держави, історію Росії від найдавніших часів до правління Олександра I включно та паралельний курс історії Південно-Західної Русі (здебільшого історію українських земель) [21, С. 7].

Коли в 1870 році членом кафедри російської історії став В. Антонович, кафедральне навантаження було поділене між ним та В. Іконниковим. Не маючи в розпорядженні документів, важко напевно стверджувати наявність безпосередньої угоди між науковцями про розмежування ділянок як лекційних викладів, так і наукових студій [22, С. 178]. Проте з самого початку їх спільної викладацької діяльності В. Іконников читав курс історії Київської і Галицької Русі, етнографію та історію Північно-Східної Русі та Московської держави, історію Новгородської республіки, історію Росії в XVIII столітті та російську історіографію. Але не можна трактувати такий поділ буквально, адже не можливо повністю виключити один період при опрацюванні іншого. Наприклад, читаючи тему *История России с половины XV до конца XVIII века*, ніяк не можна було обминути тему соціально-політичного та економічного розвитку України, зокрема з огляду на приєднання українських земель до Росії в результаті Переяславської Ради 1654 року й подальшого їхнього існування у складі Російської держави. Тому програма має пункти: *История малороссийского казачества XV – XVIII века*, *История крестьянского сословия в Южной Руси с XV – XVIII века*, *Города в Юго-Западной Руси*. *Околичная шляхта* [23, арк. 1-2]. А ось у Программе по русской истории XVII века за 1882 рік вживається назва Україна, а не територія Юго-Западной Руси. Хоча вона написана не рукою В. Іконникова, але за його підписом. Текст програми переписав його студент. Вона містить такі положення: *Общие и частные причины, вызвавшие движение в Украине при Б. Хмельницком*. *Положение поляков в Украине*. *Общее положение дел в Малороссии*, *Избрание в гетманы Выговского*. *Западная Украина (П. Дорошенко)*, *Измена Брюховецкого и его борьба с Дорошенко*, *Избрание гетманом Левобережной*

Украины Демьяна Многогрешного. Ханенко. Судьба Дорошенка. Роль И. Мазепы. Не оминув історик у Программе по русской истории XVIII века і такий розділ як Движение Карла XII в Украину. Звісно, такі важливі сторінки української історії, описані В. Іконниковим, на тлі загального історичного полотна. Співпраця двох достойних вчених – В. Іконникова та В. Антоновича – була професійною.

У чернетці «В историко-филологический факультет мнение доцента Антоновича о возведении Иконникова в звание экстраординарного профессора по кафедре русской истории» виявляються два почерки. Один абзац належить В. Антоновичу, а решта – В. Іконникову. Це, власне, обґрунтування кандидатури В. Іконникова для затвердження на посаді екстраординарного професора. Цей документ можна, очевидно, трактувати як документ довіри до колеги, до його об'єктивності й професійних якостей.

У науковій кар'єрі В. Іконникова велике значення відігравав захист докторської дисертації Опыт исследования о культурном значении Византии в русской истории 9 листопада 1869 року в Новоросійському університеті [24]. А вже в 1871 році його обрано екстра-ординарним, а 5 листопада цього ж року – ординарним професором Університету Св. Володимира [25,арк. 650-652].

В 1870 – 1871 роках у Києві були відкриті систематичні публічні курси з природничих наук. Під впливом цих подій з'явилась думка про відкриття постійних загальноосвітніх курсів при Університеті Св. Володимира. З 1874 року В. С. Іконников виступив із публічними лекціями, у яких він торкався різних історичних аспектів, а також стану жіночого питання у Росії і закордоном. Інтерес до так званого питання був зумовлений безпосередньою участю науковця у становленні вищої жіночої освіти у Києві. Згодом цей інтерес вилився у порівняльно-історичний нарис Русская женщина накануне реформы Петра Великого и после нее, який вийшов друком 1874 року в Университетских известиях [26,С. 411-455].

Про великий авторитет В. Іконникова серед колег свідчить той факт з 1877 по 1880 рік та з 1883 по 1887 рік його обирали деканом історико-філологічного факультету Київського університету [15,арк. 1].

Отже, В. Іконников займався викладацькою діяльністю більше п'ятидесяти років і за цей час став автором понад семисот ґрунтовних наукових досліджень з історії України, Росії, джерелознавства, історіографії, києвознавства та ін. Учений був одним із організаторів і керівників Історичного товариства Нестора – літописця, головним редактором єдиного тоді вузівського періодичного видання Университетские известия, деканом історико – філологічного факультету Університету Св. Володимира, академіком Російської та Української академій наук, дійсним і почесним членом майже усіх тогочасних історичних товариств та комісій. Займаючи ряд посад у системі вищої освіти України, вчений сприяв нагромадженню історичних знань, підготовці фахових кадрів.

Список використаних джерел:

1. Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. 46. – Спр. 377. – Арк. 2.
2. Іконников В. С. Кто был первый Самозванец? – К., 1866. – 56 с.
3. Куликова-Радзівілл О. А. Формування історіософії В. С. Іконникова (до постановки проблеми) // Історичний збірник. Історія, історіософія, джерелознавство. – К., 1996. – С. 142.
4. ІР НБУВ. – Ф. 46. – Спр. 373. – Арк. 3.
5. Іконников В. С. Кто был первый Самозванец? (по поводу сочинения Н. Костомарова Кто был первый Лжедмитрий?. – Спб., 1864) // Университетские известия. – 1865. – № 2. – Отд. 2. – С. 22 – 56; № 3. – С. 1 – 12.
6. Ульяновський В. І. Знаний і не знаний В. С. Іконников // Історичні портрети. – К.: Либідь, 2004. – 453с.
7. Архів Президії Національної академії наук України. – Ф. 1. – Спр. 168/34. – Арк. 2.
8. Іконников В. С. Очерк разработки русской истории в XVIII веке. Лекція приват – доцента імператорського Харківського Университета. – Харків. – 1867. – 27 с.
9. ІР НБУВ. – Ф. 46. – Спр. 615. – 99арк.
10. ІР НБУВ. – Ф. 46. – Спр. 615. – Арк. 2.
11. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАК України). – Ф. 2052. – Оп. 1. – Спр. 486-487. – 2 арк.
12. ЦДАК України. – Ф. 2058. – Оп. 1. – Спр. 236-242. – 12 арк.
13. ІР НБУВ. – Ф. III. – Спр. 48363-48408. – 56 арк.
14. ІР НБУВ. – Ф. 46. – Спр. 68185. – Арк. 1.
15. ЦДАК України. – Ф. 849. – Оп. 1. – Спр. 2. – 1 арк.
16. Іконников В. С. Максим Грек. – Вып. 1. – К., 1865. – 197 с.
17. Іконников В. С. Максим Грек и его время. Историческое исследование. – Вып. 2. – К., 1915. – 625 с.
18. ЦДАК України. – Ф. 707. – Оп. 34. – Спр. 102. – 12 арк.
19. Іконников В. С. Общий взгляд на развитие науки русской истории. Вступ. лекція читанная в Университете Св. Владимира 12 сентября 1868 р. – К., 1868. – 22 с.
20. ЦДАК України. – Ф. 849. – Оп. 1. – Спр. 77. – Арк. . 1- 2.
21. Университетские известия. – 1870. – № 6. – Офиц. част. – С. 7.
22. Радзівіл О. А. В. С. Іконников та В. Б. Антонович: єдність протилежностей? / Академія пам'яті професора Володимира Антоноича (16 – 18 березня 1993, м. Київ). – К., 1994. – С. 178.
23. ІР НБУВ. – Ф. 46. – Спр. 53. – Арк. 1 – 2.
24. Іконников В. С. Опыт исследования о культурном значении Византии в русской истории. – К., 1869. – 562с.
25. Державний архів м. Києва. – Ф. 16. – Оп. 469. – Спр. 138. – Арк. 650 – 652.
26. Іконников В. С. Русская женщина накануне реформы Петра Великого и после нее. Сравнительно – исторический очерк // Университетские известия. – 1874. – № 6. – С. 243-292; С. 411 – 455.

References

1. Instytut Rukopysu Natsional'noyi biblioteky Ukrayiny im. V. I. Vernads'koho (dali – IR NBUV). – F. 46. – Spr. 377. – Ark. 2.
2. Ikonnykov V. S. Kto byl pervyy Samozvanets? – K., 1866. – 56 s.
3. Kulykova-Radzivill O. A. Formuvannya istoriosofiyi V. S. Ikonnykova (do postanovky problemy) // Istorychnyy zbirnyk. Istoriya, istoriosofiya, dzhereloznavstvo. – K., 1996. – S. 142.
4. IR NBUV. – F. 46. – Spr. 373. – Ark. 3.
5. Ikonnykov V. S. Kto byl pervyy Samozvanets? (po povodu sochynenyya N. Kostomarova Kto byl pervyy Lzhedmytryy?. – Spb., 1864) // Unyversytet'skye yzvestyya. – 1865. – № 2. – Otd. 2. – S. 22 – 56; № 3. – S. 1 – 12.
6. Ul'yanovs'ky V. I. Znanyu i ne znanyu V. S. Ikonnykov // Istorychni portrety. – K.: Lybid', 2004. – 453s.
7. Arkhiv Prezydiyi Natsional'noyi akademiyi nauk Ukrayiny. – F. 1. – Spr. 168/34. – Ark. 2.
8. Ikonnykov V. S. Ocherk razrobotky russkoy ystoryy v KhVIII veke. Lektsiya pryvat – dotsenta ymperatorskoho Khar'kovskoho Unyversyteta. – Khar'kov. – 1867. – 27 s.
9. IR NBUV. – F. 46. – Spr. 615. – 99ark.
10. IR NBUV. – F. 46. – Spr. 615. – Ark. 2.
11. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny u m. Kyievi (dali – TsDIAK Ukrayiny). – F. 2052. – Op. 1. – Spr. 486-487. – 2 ark.
12. TsDIAK Ukrayiny. – F. 2058. – Op. 1. – Spr. 236-242. – 12 ark.
13. R NBUV. – F. III. – Spr. 48363-48408. – 56 ark.
14. IR NBUV. – F. 46. – Spr. 68185. – Ark. 1.
15. TsDIAK Ukrayiny. – F. 849. – Op. 1. – Spr. 2. – 1 ark.
16. Ikonnykov V. S. Maksym Hrek. – Выр. 1. – K., 1865. – 197 s.
17. Ikonnykov V. S. Maksym Hrek y eho vremya. Ystorycheskoe yssledovanye. – Выр. 2. – K., 1915. – 625 s.
18. TsDIAK Ukrayiny. – F. 707. – Op. 34. – Spr. 102. – 12 ark.
19. Ikonnykov V. S. Obshchyy vz'hlyad na razvytye nauky russkoy ystoryy. Vstup. lektsyya chytannaya v Unyversytete Sv. Vladymyra 12 sentyabrya 1868 r. – K., 1868. – 22 s.
20. TsDIAK krayiny. – F. 849. – Op. 1. – Spr. 77. – Ark. . 1- 2.
21. Unyversytet'skye yzvestyya. – 1870. – № 6. – Ofyts. chast. – S. 7.
22. Radzyvil O. A. V. S. Ikonnykov ta V. B. Antonovych: yednist' protylezhnostey? / Akademiya pam'yati profesora Volodymyra Antonoycha (16 – 18 bereznya 1993, m. Kyyv). – K., 1994. – S. 178.
23. IR NBUV. – F. 46. – Spr. 53. – Ark. 1 – 2.
24. Ikonnykov V. S. Опыт yssledovanyya o kul'turnom znachenyy Vyzantyy v russkoy ystoryy. – K., 1869. – 562s.
25. Derzhavnyy arkhiv m. Kyieva. – F. 16. – Op. 469. – Spr. 138. – Ark. 650 – 652.
26. Ikonnykov V. S. Russkaya zhenshchyna nakanune reformy Petra Velykoho y posle nee. Sravnytel'no – ystorycheskyy ocherk // Unyversytet'skye yzvestyya. – 1874. – № 6. – S. 243-292; S. 411 – 455.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2015 р.

**Научный путь известного украинского историографа
В. С. Иконникова (1841 – 1923 гг.)**

В статье анализируется жизненный и научный путь известного украинского историка Владимира Иконникова. Рассматриваются его научные достижения и вклад в развитие образования в Украине.

Ключевые слова: Университет Св. Владимира, научно-педагогические исследования, лекции, программы курсов, невыданные достижения.

L. Teptyik, O. Khudolei

**Scientific life of famous Ukrainian historian
V. S. Ikonnikov (1841 – 1923)**

The article examines the life and scientific way of famous Ukrainian historian Vladimir Ikonnikov. His scientific achievements and the contribution to the development of education in Ukraine are considered.

Key words: University by St. Volodymyr, scientific and pedagogical activities, lectures, programs of courses, unpublished investigations.

П. В. Киридон

НОМЕНКЛАТУРНИЙ АПАРАТ РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР ПОВОЄННОГО ДВАДЦЯТИЛІТТЯ

У статті з'ясовується роль радянської правлячої номенклатури в тоталітарній політичній системі Української РСР від середини 1940-х до середини 1960-х років. Показано місце власне державного та господарського апаратів у їх взаємодії з партійними управлінськими органами. Обґрунтовується думка про підпорядкованість радянської номенклатури партійним комітетам, показано дійсний стан справ у правлячій верхівці республіки. Наводяться статистичні та фактичні дані стосовно органів, підпорядкованих Раді Міністрів республіки. Охарактеризовано номенклатурні особливості інституціоналізації Рад депутатів трудящих Української РСР повоєнного двадцятиріччя. Йдеться про відсутність справжньої демократії та волевиявлення народних мас у процесі формування радянської системи, її позірну сутність, що суперечило конституційним нормам та формально діючим законам. Виявлено факти, що підтверджують нездатність правлячої номенклатури сформуванню громадянське суспільство в умовах пізнього сталінізму і за доби обмеженої та непослідовної десталінізації.

Ключові слова: Українська РСР, Компартія (більшовиків) України, КПУ, тоталітарна політична система, Ради депутатів трудящих, Верховна Рада Української РСР, виконкоми Рад, партійно-державна номенклатура, державний апарат.

Масив праць заявленої проблеми, оприлюднених упродовж 1945 – 2015 рр., згрупований у межах історіографічних періодів. Нами враховується поділ наукових робіт, присвячених темі, що вийшли до 1991 р., на радянські та зарубіжні. За пострадянської доби в напрацюваннях учених виокремлюються українські, російські та зарубіжні наукові школи. Завжди зміни суспільної атмосфери справляли вплив на стан наукового життя, визначаючи зміст і характер історичних розробок.

Вітчизняні публікації, присвячені партійно-державній номенклатурі, що з'являлися за радянської доби, свідчать про їхню неспроможність об'єктивного висвітлення стану управлінських структур через комуністичну ідеологізацію науки та відсутність у істориків доступу до достовірних матеріалів.

На зміст пострадянської історичної літератури впливали реалії, породжені процесами десталінізації та декомунізації суспільної свідомості, котрі набули розвою за доби незалежності. На зміну пануючій в історіографії тенденції ілюстрування відібраними фактами правильності партійних ухвал, коли пошукова діяльність учених мала відбуватися не як така, а з політичною метою, прийшла

окреслена сучасністю основна тенденція вітчизняної історіографії (у тому числі в трактуванні явища партійно-державної номенклатури), зумовлена чинниками методологічного гатунку.

В історіографічному просторі України нині спостерігається творення такого наукового проекту, котрий впливає з нової парадигми історії. Щоправда, звільнення науковців від стереотипів радянської ери відбувається в умовах непослідовного й непевного формування уявлень вчених щодо дослідження історії України.

Одним із напрацювань сучасної історіографії слід визнати констатацію нею того, що партійно-державна номенклатура була суспільним явищем, котре треба розглядати в тісному зв'язку з системою радянської влади. Вона стала схемою існування політичного режиму, котра ніби всотувала функціонерів управлінських апаратів, які виділялися завдяки характеристикам, що були на часі.

Тоталітарна сутність компартійно-радянського механізму управління продукувала політичну систему, базовану на диктатурі керівної партії. На переконання лідера комуністів В. Леніна, остання означає не що інше, як нічим не обмежену, ніякими законами, ніякими абсолютно правилами не зв'язану владу, що безпосередньо на насильство спирається [9, с. 364]. Осердям такої політичної системи виступала Комуністична партія. Проте тоталітарний режим містив і структуру виборних, формально демократичних органів – Рад депутатів трудящих. Виконавчу владу представляв уряд (Рада Народних Комісарів / Рада Міністрів). Підконтрольні більшовицькій партії радянські органи функціонували як її державна гілка й були органічною складовою номенклатурної політичної системи СРСР, на котру покладалися законодавчий і виконавчий супровід комуністичної системи владарювання.

Реальною перспективою повоєнного державотворення могла стати еволюція системи рад у напрямку громадянського суспільства. Але комуністи включили ради в коло диктатури партії, котра гарантувала верховенство останньої, точніше її апаратних утворень. Головним призначенням Рад депутатів трудящих стало виконання вказівок і рішень партії, нормативно-правове оформлення заходів влади, юридичне забезпечення всіх політично значимих дій Комуністичної партії. За таких умов Верховна Рада по суті лише імітувала корисну діяльність [21, с.122]. Далекою від належної була роль рад нижчих ланок, котрі функціонували в підконтрольному партійним комітетам полі. Особливо відчутним виглядало безправ'я рад обласного рівня. Після війни їхня діяльність остаточно втратила політичне навантаження [11, с.17].

Разом із тим роль рад у тоталітарній системі не слід вважати суто декоративною. У тандемі партія-ради обидві складові розрізнялися не лише зовнішніми ознаками та формальними характеристиками. Насправді ці суб'єкти були органічними компонентами тоталітарного владного механізму, котрий функціонував у Радянському Союзі, витворивши альтернативний капіталістичному світові цивілізаційний проект і намагаючись нав'язати його людству. Отже, із огляду на сказане слід вести мову не про злиття партійно-державних структур у єдиний механізм, а про специфіку системи управління в країні, монополюю

керованій однією партією, котра, проте, успішно маскувала власну тоталітарну сутність демократичними державними формами (головні з них – ради). Вони не були поза грою, адже на ради покладалася значна частина виконавсько-управлінської роботи у країні загалом і в регіонах зокрема. Ради депутатів трудящих визначальним чином демонстрували народовладдя, створюючи ілюзію долучення громадян до державних справ. Підпорядкованість радянських структур партійним реалізовувалася переважно через механізми номенклатурної організації.

Таким чином, є потреба висвітлити основні характеристики діяльності номенклатури в апаратах держави – радах та урядових структурах різних рівнів Української РСР – протягом повоєнного часу. Метою статті видається обґрунтування думки щодо провідної ролі номенклатурних утворень у діяльності державних органів та аналіз становища апаратів радянських структур.

В Українській РСР партійний диктат щодо державних утворень здійснювався двома методами. Перший полягав у формуванні в кожній радянській структурі групи (фракції) комуністів, яка обстоювала лінію КПУ під час вирішення (не обов'язково колегіального) будь-яких питань. Іншим методом підпорядкування державних установ стало включення всіх їхніх керівних посад у номенклатурний перелік, що складався, контролювався і змінювався відповідним партійним комітетом.

Коли йшлося про радянські органи, посади в яких здебільшого були виборними, діяла тотальна система рекомендацій: тільки партійний орган мав право пропонувати кандидатуру (як правило, безальтернативну) на певну відповідальну посаду, а далі він же домагався позитивного голосування за неї. Стосовно невиборних установ та організацій, підпорядкованих урядові, діяла практика номенклатурних призначень. Тільки схвалені комітетом партії кандидатури могли обіймати посади урядового спектру, хоча й відбувалося оформлення відповідного наказу міністерським начальством. Так само кадри переміщалися і звільнялися. Отже, фактично призначеннями відали парткоми.

Партія здійснює керівництво, а держава і всі ... органи та організації управляють, перебуваючи під партійним керівництвом... Роль Комуністичної партії полягає в тому, що вона управляє державою, громадськими організаціями і через них – усіма процесами будівництва соціалізму і комунізму, – так, дещо прямолінійно, проте переконливо визначав сутність політичної партійної першості радянський дослідник [10, с.19]. Наше завдання в керівництві Радами полягає в тому, щоб посилити контроль за їхньою діяльністю, усунути практику підміни та дрібної опіки цих органів; підкріпити їх кадрами; досягти посилення зв'язку депутатів із виборцями, – казав 1958 року перший секретар ЦК КПУ П. Шелест [16, с.213]. Такі настанови визначали провідні напрями партійної співпраці з радянськими органами.

Крім того, утручання в роботу рад виражалося у створенні в них комуністичної більшості, прямій участі партії в кадровій практиці, контролі та керівництві стосовно діяльності виконкомів рад, політико-правових діяч парткомів (періодичні ухвали комітетів КПУ з оцінкою роботи рад), спільних (КПУ і ви-

конкомів відповідного рівня) постановою, безпосередній праці комуністів у радах. Тому природним видається зростання числа комуністів серед депутатів усіх рівнів. За підрахунками М. Гудзь, в Українській РСР відсоток членів КПУ в радах змінювався так: 1953 рік – 36,9, 1959 – 43,9, 1965 – 46,3%. У виконкомів рад показник присутності комуністів змінювався ще переконливіше: 1953 рік – 49,5, 1959 – 68,5, 1965 – 73,4% [3, с.32, 33, 39]. Щоправда указані зміни відбувалися за об'єктивних умов зростання серед населення чисельності комуністів загалом.

На фоні домінування партійців у радах вражає низька ефективність діяльності там партгруп. Оскільки їхній статус був тимчасовим, секретарі місцевих парткомів, як правило, не вважали за потрібне навіть приходити на збори таких груп [3, с.69].

Безпосередній вплив на діяльність державних органів комуністи здійснювали завдяки ідеологічній роботі серед радянських працівників та ініційованим партією удосконаленням структури й роботи державних органів [8, с.181-182]. Під впливом Й. Сталіна від середини 1940-х років розвиток радянської державності дедалі більше розглядався як першорядна задача нової архітектоники політичної системи [17, с.8], тому він потребував належного ідеологічного супроводу, а посилення ролі рад вважалося ідентичним нарощуванню впливу управлінського апарату.

Охарактеризуємо номенклатурні особливості інституціоналізації Рад депутатів трудящих Української РСР повоєнного двадцятиріччя. 1946 року в республіці функціонували 25 обласних, 13 окружних, 77 міських, 82 районні у містах, 743 районні сільські, 452 селищні та 13 тис.952 сільські ради [27, с.65]. Їхні виконкоми були значним номенклатурним потенціалом, від задіяння якого залежало функціонування апаратних схем політичної системи УРСР.

Після війни через слабкий вплив депутатського корпусу виконкоми рад практично узурпували владу. Сесії рад скликалися нерегулярно і майже не впливали на ситуацію. Згідно з Конституцією УРСР такі зібрання на районному рівні мали відбуватися не рідше шести разів на рік, у містах, селищах і селах – одного разу на місяць. Проте графіки часто ігнорувалися. Обстеження в Дніпропетровській області показало, що протягом 1946 року міськвиконком обласного центру скликав 4 сесії, Дніпродзержинська – 2, а 5 районних виконкомів обмежилися однією сесією. У 10 міських і районних радах 1947 року сесій не було взагалі [6].

Радянські номенклатурні списки, підконтрольні ЦК КП(б)У, тоді не були стабільними. У перші повоєнні роки до них уходило 1 тис.720 вищих посад працівників державних установ. Понад половину складали голови виконкомів обласних, районних і міських рад та їхні заступники, решту представляли керівники сільських і селищних рад. Іншу категорію формували республіканські міністри та їхні заступники, а також керівники великих управлінь, у тому числі структур КДБ та МВС, прокурори. Близько 40 позицій радянських працівників уходило до обкомівських списків [24, арк. 146]: голови, їхні заступники, секретарі виконкомів області, району, міста. Наприклад, Полтавський обком КПУ

у середині 1950-х років контролював за номенклатурним списком близько 100 радянських керівників [4, арк. 2].

Крім основних номенклатурних списків, вівся відбір резервістів. До резерву кандидатів на державні посади в ЦК КП(б)У 1947 року потрапили 160 осіб. У цілому, у державному номенклатурному полі перебувало близько 2,4 тис.назв [25, арк. 65-66]. Таких кадрових ресурсів було недостатньо, адже наприкінці 1940-х років номенклатура облвиконкомів республіки зросла до 11 тис.одиниць, райвиконкомівські списки містили понад 51 тис.назв. Скорочення цих списків по війні не сталося [21, с.162]. Отже, слід констатувати відставання радянського будівництва в номенклатурному супроводі.

Змінюваність кадрів у державних структурах залишалася високою, склавши 1950 року 41% [21, с.55]. У повоєнні часи становище в органах партійної та державної влади було схожим, оскільки розмежування повноважень між ними, рівень компетенції, окресленість функціонального призначення видавалися доволі розмитими й непевними. Номенклатурні страти партійних і радянських утворень залишалися стереотипними. Органам держави всіх ієрархічних рівнів були притаманні аналогічні партійним кількісно-якісні характеристики, подібні розбудови, ідентичні проблеми функціонування.

Від 1953 року М. Хрущов усіляко намагався посилити роль парткомів, роблячи це з різних позицій, проте деякий час такому курсу перечили соратники першого секретаря партії, що перебували на державних посадах. Позиції сторін виглядали не переконливими, надто прозоро проглядалася боротьба за владу. Зрештою перемога М. Хрущова об'єктивно означала вивіщення партійної номенклатури над державною. На нашу думку, М. Хрущов, піднісши парткоми над радами, сприяв розширенню господарських повноважень партійних комітетів. Хоча державній владі й надавалося відповідної ваги, реальні функції радянських установ поступово перетікали в кабінети комітетів КПУ. Так, секретар Дрогобицького обкому скаржився 1948 року, що він працює методами воєнного часу, підмінюючи радянські та господарські органи, виховуючи в них безвідповідальних нероб [26, арк. 129]. Переважно таким способом (підміна функцій радянських структур) зміцнювали роль номенклатури ВКП(б) / КПРС на регіональному рівні.

Згодом передовсім зусиллями М. Хрущова у суспільній свідомості та номенклатурній апаратній практиці оформилася парадоксальна установка: нарощувати роль партійних органів, не применшуючи впливу державних структур. Сталося одержавлення партії: вона набирала політичної ваги, не послаблюючи статусу радянських органів. Не знесилювати ради, а підпорядковувати собі – так можна сформулювати партійну тактику. В Українській РСР, оскільки КПУ бралася за виконання управлінських функцій радянсько-урядового поля, вона фактично вросла в систему влади, стаючи її визначальним елементом. Розмежування функцій партійних і державних установ зводилося до уточнення повноважень. Отже, послідовно інституціоналізувалося системне дублювання партійними органами державних установ.

Востаннє претензії радянського апарату на самостійність було продемонстровано на початку 1953 року, коли постановою уряду розширили повноваження міністрів [5, с.316]. Надалі першість упевнено тримали партійні комітети. Найважливіші питання вирішували в ЦК, де зосереджувалася вища влада. Так, протягом 1956 – 1960 років у ЦК КПРС питання керівництва народним господарством розглядалися 37 разів, підвищення матеріального та культурного рівня життя трудящих – 24 рази, радянського будівництва та зміцнення соціалістичної законності – 8 разів [2, с.95]. Із цього випливала константа: у політичному керівництві країни прерогатива належала Президії ЦК, але не Раді Міністрів. Подібним чином формувалися номенклатурні центри ваги в регіонах.

Державна номенклатура була затребувана в галузі виробничо-управлінської роботи, із чого випливало зосередження зусиль радянсько-урядових структур на соціально-економічних проблемах. Їхні органи було вмонтовано в тоталітарні механізми влади, із визначенням для них позаполітичних галузей відповідальності. Ця сфера діяльності виявилася для держноменклатури цілком придатною в реалізації претензій на адекватний розподіл владних функцій із партійною номенклатурою. Саме таку роль радам депутатів трудящих було відведено в політичній системі.

Поряд із тим постійно зверталася увага на відповідальність виконкомів Рад депутатів трудящих за стан справ у народному господарстві та соціальній сфері конкретної місцевості. Хоча контроль парткомів над державно-виробничим будівництвом практично не зменшувався, безпосередня відповідальність за перебіг соціально-економічних процесів частіше покладалася на радянську номенклатуру. Партійні підрозділи від середини 1950-х рр. здебільшого задовольнялися політичною присутністю в радянських установах, що відповідало тоталітарним уявленням про контроль над структурами влади. Цього було достатньо для проведення в радах партійної лінії.

Конституційний статус, демократичний фасад функціонування обраних народом рад не могли змінити їхнього фактичного відсторонення від політичних процесів. Штучність владної ваги радянських органів була очевидною, адже вплив, повноваження, активність, значимість рад усіх рівнів визначалися їхньою підпорядкованістю партійним комітетам. Особистість у сфері державних органів управління мала мінімальні шанси реалізуватися з політичної точки зору поза номенклатурою партійних комітетів. Кар'єра радянського чиновника мала бути суголосною частоті та діапазону дій номенклатури партії, яка інтегрувала індивіда в роботу заради функціонування соціального ладу [1, с.151].

Окреслений напрям кадрової політики всіляко культивувався центральною владою. У повсякденній практиці йшлося про використання переважно адміністративних важелів у співпраці партії з органами влади, особливо на регіональних рівнях. Секретар ЦК ВКП(б) А. Жданов, критикуючи 1948 року недбалу господарську діяльність обласних та районних комітетів, закликав брати приклад із ЦК ВКП(б), котрий керує ... всіма справами. Керує Політбюро, воно охоплює всі галузі: і господарську, і політичну, і міжнародну ... Я

вважаю, що будь-яке рішення райкому буде тим авторитетнішим, чим більше питань він підготує для відповідних радянських органів... [18, с.259 – 260].

А. Жданову вторив М. Хрущов, наполягаючи на пріоритетності місцевих апаратів: Партийне керівництво – це свята святих... Я прямо заявляю: якщо обкоми партії не вимагатимуть від районних партійних комітетів утрочання в усе, що знаходиться на їхній території, якщо перелому не буде, ми таких керівників обласних і районних комітетів партії будемо карати аж до виключення з партії, як за порушення директив нашої партії [12, с.223]. Отже, тиск парткомів на радянські форми визначався як політична задача. Партийний диктат у державних структурах не лише заохочувався, а й трактувався як найважливіший показник управлінської діяльності ВКП(б) / КПРС.

Проблеми, які впливали з юридичної невизначеності командного ставлення партійних органів до радянських, у роки пізнього сталінізму провокували пошук варіантів розділення компетентності партійної та державної форм політичної системи. У серпневій 1946 року постанові ЦК ВКП(б) вимагалось: Боротися з фактами зрощування партійного апарату з державними й господарськими апаратами, викорінювати практику преміювання господарськими керівниками партійних і радянських працівників, що ставить останніх у залежність від господарників [13]. Подібні рішення приймалися впродовж наступних років. Проте розмежування функціональних призначень партійних і державних органів у політичній системі, що її вивершили комуністи, могло бути хіба що номінальним, адже монополія партії на владу означала її одержавлення. Власне ВКП(б) / КПРС була суб'єктом політичної диктатури в тоталітарно організованому суспільстві і не особливо переймалася статусом рад, які розглядалися як складова монолітного політичного механізму.

В Українській РСР (єдиній республіці Радянського Союзу) до березня 1947 року суміщалися посади голови Ради Міністрів і першого секретаря партії (М. Хрущов), що раніше виправдовувалося специфічними умовами війни [23, арк. 3]. Надалі партійна та радянська влада республіки очолювалися різними діячами, проте Верховна Рада та уряд залишалися другорядними елементами номенклатурної системи, покликаними для нормативного оформлення ухвал, що спочатку приймалися в партійних кабінетах, та їх виробничого супроводу. Державні структури позиціонувалися поза політичною сферою, оскільки вони лише виконували рішення партійного керівництва.

Щоправда очільники країни не забували демагогічно нагадувати про конституційну неупередженість партії стосовно законодавчих і виконавчих прерогатив Верховної Ради та уряду. На XIX з'їзді КПУ 1956 року перший секретар ЦК О. Кириченко закликав: покінчити з практикою підміни партійними комітетами радянських та господарських органів. Подібна практика і є однією з причин фактів бюрократизму та безвідповідальності в деяких ланках державного апарату [15].

Риторична традиція апелювати до усамостійнення радянських органів (усупереч практиці) підтримувалася роками. Постанова ЦК КПРС 22 січня

1957 року констатувала втручання парткомів в адміністративно-розпорядчу діяльність радянських структур, підміну їх у розв'язанні господарських питань: Правильне керівництво Радами з боку партійних комітетів, перш за все, полягає в зміцненні радянських органів досвідченими, підготовленими та ініціативними працівниками, здатними на ділі здійснювати лінію партії. ... Необхідно також покінчити з практикою кооптації на виборну роботу в Ради й звільнення радянських працівників без рішення рад депутатів трудящих [14].

Роль Верховної Ради зменшувалася і через підміну її основних функцій власним виконавчим органом. Президія (як на рівні СРСР, так і в республіках), відповідно до Конституції, була інстанцією, котра обиралася Радою й була їй підзвітною. Фактично ж Президія стояла над Радою, мала право на її розпуск, контролювала уряд, генерального прокурора, Верховний суд [7, с.182]. Вона (складалася з 50 осіб) у політичному сенсі важила більше, ніж Верховна Рада УРСР (415 депутатів). На нижчих щаблях відповідним чином номенклатурна влада визначалася виконавчими комітетами (обласна ланка – до 20, районна – до 10, міська – близько 15, сільська, селищна – 10 – 11 осіб [22, арк. 40-41]). Отже, не ради як державні органи, а виконавчі комітети займалися конкретною управлінською роботою.

Покликані забезпечувати оперативне управління, виконками рад усіх рівнів фактично стали керівними центрами. Служби виконавчих комітетів, котрі включали помічників, інструкторів, референтів, технічних секретарів тощо, супроводжували діяльність голови, його заступника і секретаря ради. У кожній ланці лінійного (підлеглий має одного начальника) управління створювалося своєрідне ядро, де збиралися фахівці з певних напрямів державної роботи. Вони готували рішення рад, які потім затверджувалися сесіями та передавалися до виконання нижчим лінійним ланкам. Такі штаби за природою функціонування мали тенденцію до усамостійнення щодо колегіального органу [20, с. 75, 84]. Отже, ідеться про номенклатурну схему розбудови виконкомівських структур. Завдяки цьому радянські апарати підпорядкували представницькі утворення, вирішували питання компетенції рад, залишаючи за останніми формальне візування підготовлених ухвал. Самі виконкоми залежали від партійних комітетів, були апаратними посередниками між КПРС і радами.

Таким чином, номенклатурна організація влади в державному секторі політичної системи функціонувала, виходячи з того, що партія використовувала радянські форми для реалізації власної політичної програми. 1957 року було здійснено спробу врегулювати повноваження місцевих рад та їхніх структурних підрозділів: Президія Верховної Ради УРСР ухвалила відповідне положення [19]. Проте перегляду практики апаратного диктату в радах так і не відбулося, зберігалася відпрацьована схема взаємин парткомівської номенклатури з апаратами радянських виконавчих комітетів, котрі майже не залежали від рад.

Список використаних джерел:

1. Афанасьев М. Н. Клиентелизм и российская государственность: Исследование клиентарных отношений, их роли в эволюции и упадке прошлых форм российской государственности, их влияния на политические институты и деятельность властвующих групп в современной России. – 2-е изд., доп. / М. Н. Афанасьев. – М.: Московский общественный научный фонд, 2000. – 318 с.
2. Барановська Н. П. Зміна засад тотального партійного контролю за суспільством у добу М. С. Хрущова / Н. П. Барановська // М. С. Хрущов і Україна: матеріали наукового семінару, присвяченого 100-річчю від дня народження М. С. Хрущова (Київ, 14 квітня 1994 р.) / Інститут історії України НАНУ. – К.: ІнУ НАНУ, 1995. – С. 93 – 99.
3. Гудзь М. В. Ради депутатів трудящих України в 1953 – 1964 роках: Дисертація ... канд. іст. наук. – К., 1992.
4. Держархів Полтавської обл., ф. 15, оп. 2, спр. 1560.
5. История государственного управления в России: Учебник. Изд. 3-е / Под общ. ред. проф. Р. Г. Пихои. – М.: Изд-во РАГС, 2001. – 384 с.
6. Корецкий М. Регулярно и по-деловому проводит сессии местных Советов / М. Корецкий // Днепровская правда. – 1947. – 15 июля.
7. Коржихина Т. П. История государственных учреждений СССР. Учеб. для студентов вузов, обучающихся по специальности История / Т. П. Коржихина. – М.: Высшая школа, 1986. – 399 с.
8. Корнеева Н. В. О некоторых формах партийного руководства Советами в период семилетки / Н. В. Корнеева / Коммунистическая партия Украины – боевой отряд в борьбе за построение социализма и коммунизма. Республиканская научная конференция работников кафедр истории КПСС вузов Украинской ССР (25 – 28 июня 1968 г.). – Днепропетровск: [б. и.], 1968. – С. 181 – 182.
9. Ленін В. І. До історії питання про диктатуру (Замітка) // Повн. збір. тв. – Т. 41. – К.: Політвидав України, 1974. – С. 361 – 372.
10. Мартанус Р. В. Социальное управление: кадры и кадровая политика / Р. В. Мартанус. – М.: Изд-во МГУ, 1986. – 142 с.
11. Молдавська Т. І. Обласні Ради депутатів трудящих у системі владних відносин радянського суспільства у 1947 – 1990 рр. (на прикладі південних областей УРСР): автореф. ... дис.канд. іст. наук / Т. І. Молдавська. – Запоріжжя, 2010.
12. Никита Сергеевич Хрущев. Два цвета времени: Документы из личного фонда Н. С. Хрущева: В 2-х томах; Открытый архив: Справочник опубликованных документов по истории России XX века из государственных и семейных архивов (по отечественной журнальной периодике и альманахам. 1985 – 1996 гг.) / Сост. И. А. Кондакова. 2-е изд, доп. и испр. – М.: РОССПЭН, 1999. – 303 с.
13. О решении ЦК ВКП(б) по отчету ЦК КП(б)У О подготовке, отборе и распределении руководящих партийных и советских кадров в Украинской партийной организации. Постановление пленума ЦК КП(б)У. 15 – 17 августа 1946 года // КПУ в резолюціях. .: Т. второй. 1941 – 1976. – К.: Политиздат Украины, 1977. – С. 175.

14. Об улучшении деятельности Советов депутатов трудящихся и усилении их связей с массами. Постановление ЦК КПСС. 22 января 1957 г. // КПСС в резолюциях ...: Т. 9. – С. 163 – 164.
15. Отчетный доклад ЦК КП Украины XIX съезду Компартии Украины. Доклад секретаря ЦК КПУ А. И. Кириченко 18 января 1956 г. // Правда Украины. – 1956. – 20 января.
16. Петро Шелест: Справжній суд історії ще попереду. Спогади, щоденники, документи, матеріали / упоряд.: В. Баран, О. Мандебура та ін.; за ред. Ю. Шаповала. – К.: Генеза, 2003. – 808 с.
17. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія / Відп. ред. В. М. Даниленко: У 3-х частинах. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – Ч. 1, 2. – 351 с., Ч. 3. – 336 с.
18. Политбюро ЦК ВКП(б) и Совет Министров СССР. 1945 – 1953 / Составители О. В. Хлевнюк, Й. Горлицкий, Л. П. Кошелева, А. И. Мизюк, М. Ю. Прозуменщиков, Л. А. Роговая, С. В. Солюкова. – М.: РОССПЭН, 2002. – 656 с.
19. Про положення про місцеві Ради та постійні комісії місцевих Рад депутатів трудящих Української РСР. Постанова Президії Верховної Ради УРСР 31 травня 1957 р. / Хронологічне зібрання законів. – Том четвертий. – С. 168 – 189.
20. Совершенствование аппарата управления областного Совета народных депутатов / Бутко И. Ф., Чалый П. Ф. и др. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 75, 84.
21. Тимцуник В. І. Реформування системи влади та державного управління в УРСР (1953 – 1964 рр.) / В. І. Тимцуник. – К.: Вид-во НАДУ, 2003. – 400 с.
22. Центральний державний архів органів вищої влади та управління України, ф. 1, оп. 16, спр. 81.
23. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України), ф. 1, оп. 1, спр. 734.
24. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 1486.
25. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 45, спр. 586.
26. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 45, спр. 590.
27. Юрчук В. І. Боротьба КП України за відбудову і розвиток народного господарства (1945 – 1952 рр.) / В. І. Юрчук. – К.: Політвидав України. – 1965. – 256 с.

References

1. Afanas'ev M. N. Klyentelyzm y rossiyskaya hosudarstvennost': Yssledovanye klyentarnykh otnoshenyy, ykh roly v evolyutsyy u upadke proshlykh form rossiyskoy hosudarstvennosty, ykh vlyuyanyya na polytycheskye ynstytuty y deyatelnost' vlastvuyushchykh hrupp v sovremennoy Rossyy. – 2-e yzd., dop. / M. N. Afanas'ev. – М.: Moskovskyy obshchestvennyy nauchnyy fond, 2000. – 318 s.
2. Baranovs'ka N. P. Zmina zasad total'noho partiynoho kontrolyu za suspil'stvom u dobu M. S. Khrushchova / N. P. Baranovs'ka // M. S. Khrushchov i Ukrayina: materialy naukovoho seminaru, prysvyachenoho 100-richchyu vid dnya narodzhennya M. S.

- Khrushchova (Kyiv, 14 kvitnya 1994 r.) / Instytut istoriyi Ukrayiny NANU. – K.: InIU NANU, 1995. – S. 93 – 99.
3. Gudz' M. V. Rady deputativ trudyashchykh Ukrayiny v 1953 – 1964 rokakh: Dysertatsiya ... kand. ist. nauk. – K., 1992.
  4. Derzharkhiv Poltavs'koyi obl., f. 15, op. 2, spr. 1560.
  5. Ystoryya hosudarstvennoho upravlenyya v Rossyy: Uchebnyk. Yzd. 3-e / Pod obshch. red. prof. R. H. Pykhoy. – M.: Yzd-vo RAHS, 2001. – 384 s.
  6. Koretsky M. Rehulyarno y po-delovomu provodyt' sessyy mestnykh Sovetov / M. Koretsky // Dneprovskaya pravda. – 1947. – 15 yulya.
  7. Korzhykhyna T. P. Ystoryya hosudarstvennykh uchrezhdenyy SSSR. Ucheb. dlya studentov vuzov, obuchayushchyksya po spetsyal'nosti Ystoryya / T. P. Korzhykhyna. – M.: Vysshaya shkola, 1986. – 399 s.
  8. Korneeva N. V. O nekotorykh formakh partyynoho rukovodstva Sovetamy v peryod semyletky / N. V. Korneeva / Kommunistycheskaya partyya Ukrayny – boevoj otryad v bor'be za postroyeniye sotsyalyzma y kommunyzma. Respublykanskaya nauchnaya konferentsyya rabotnykov kafedr ystoryy KPSS vuzov Ukraynskoy SSR (25 – 28 yyunya 1968 h.). – Dnepropetrovsk: [b. y.], 1968. – S. 181 – 182.
  9. Lenin V. I. Do istoriyi pytannya pro dyktaturu (Zamitka) // Povn. zibr. tv. – T. 41. – K.: Polityvdav Ukrayiny, 1974. – S. 361 – 372.
  10. Martanus R. V. Sotsyal'noe upravlenye: kadry y kadrovaya polytyka / R. V. Martanus. – M.: Yzd-vo MHU, 1986. – 142 s.
  11. Moldavs'ka T. I. Oblasni Rady deputativ trudyashchykh u systemi vladnykh vidnosyn radyans'koho suspil'stva u 1947 – 1990 rr. (na prykladi pivdennykh oblastey URSSR): avtoref. ... dys. kand. ist. nauk / T. I. Moldavs'ka. – Zaporizhzhya, 2010.
  12. Nykyta Serheevych Khrushchev. Dva tsveta vremeny: Dokumenty yz lychnoho fonda N. S. Khrushcheva: V 2-kh tomakh; Otkrytyy arkhyv: Spravochnyk opublikovannykh dokumentov po ystoryi Rossyy XX veka yz hosudarstvennykh y semeynykh arkhyvov (po otechestvennoy zhurnal'noy peryodyke y al'manakham. 1985 – 1996 hh.) / Sost. Y. A. Kondakova. 2-e yzd, dop. y yspr. – M.: ROSSPƏN, 1999. – 303 s.
  13. O reshenyy TsK VKP(b) po otchetu TsK KP(b)U O podhotovke, otbore y raspredelenyy rukovodyashchykh partyynykh y sovet'skykh kadrov v Ukraynskoy partyynoy orhanyzatsyy. Postanovlenye plenuma TsK KP(b)U. 15 – 17 avhusta 1946 hoda // KPU v rezolyutsiyakh. .: T. vtoroy. 1941 – 1976. – K.: Polytyzdat Ukrayny, 1977. – S. 175.
  14. Ob uluchshenyy deyatel'nosti Sovetov deputatov trudyashchykhsya y usylenyy ykh svyazey s massamy. Postanovlenye TsK KPSS. 22 yanvarya 1957 h. // KPSS v rezolyutsiyakh ...: T. 9. – S. 163 – 164.
  15. Otchetnyy doklad TsK KP Ukrayny KhIKh s'ezdu Kompartyi Ukrayny. Doklad sekretarya TsK KPU A. Y. Kyrychenko 18 yanvarya 1956 h. // Pravda Ukrayny. – 1956. – 20 yanvarya.
  16. Petro Shelest: Spravzhniy sud istoriyi shche poperedu. Spohady, shchodennyky, dokumenty, materialy / uporyad.: V. Baran, O. Mandebura ta in.; za red. Yu. Shapovala. – K.: Geneza, 2003. – 808 s.
  17. Povoyenna Ukrayina: narysy sotsial'noyi istoriyi (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.): Kolektyvna monohrafiya / Vidp. red. V. M. Danylenko: U 3-kh

- chastynakh. – K.: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 2010. – Ch. 1, 2. – 351 s., Ch. 3. – 336 s.
18. Polytbyuro TsK VKP(b) y Sovet Mynystrov SSSR. 1945 – 1953 / Sostavytely O. V. Khlevnyuk, Y. Horlytsky, L. P. Kosheleva, A. Y. Myzyuk, M. Yu. Prozumenshchykov, L. A. Rohovaya, S. V. Solyukova. – M.: ROSSPЭN, 2002. – 656 s.
  19. Pro polozhennya pro mistsevi Rady ta postiyni komisiyi mistsevykh Rad deputativ trudyashchykh Ukrayins'koyi RSR. Postanova Prezydiyi Verkhovnoyi Rady URSS 31 travnya 1957 r. / Khronolohichne zibrannya zakoniv. – Tom chetvertyu. – S. 168 – 189.
  20. Sovershenstvovanye apparata upravlenyya oblastnoho Soveta narodnykh deputatov / Butko Y. F., Chalyy P. F. y dr. – K.: Naukova dumka, 1986. – S. 75, 84.
  21. Tymtsunyk V. I. Reformuvannya systemy vlady ta derzhavnoho upravlinnya v URSS (1953 – 1964 rr.) / V. I. Tymtsunyk. – K.: Vyd-vo NADU, 2003. – 400 s.
  22. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv orhaniv vyshchoyi vlady ta upravlinnya Ukrayiny, f. 1, op. 16, spr. 81.
  23. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob"yednan' Ukrayiny (dali TsDAHO Ukrayiny), f. 1, op. 1, spr. 734.
  24. TsDAHO Ukrayiny, f. 1, op. 24, spr. 1486.
  25. TsDAHO Ukrayiny, f. 1, op. 45, spr. 586.
  26. TsDAHO Ukrayiny, f. 1, op. 45, spr. 590.
  27. Yurchuk V. I. Borot'ba KP Ukrayiny za vidbudovu i rozvytok narodnoho hospodarstva (1945 – 1952 rr.) / V. I. Yurchuk. – K.: Polityvdav Ukrayiny. – 1965. – 256 s.

Стаття надійшла до редакції 16.10.2015 р.

П. В. Киридон

Номенклатурный аппарат советских органов Украинской ССР послевоенного двадцатилетия

В статье раскрывается роль советской правящей номенклатуры в тоталитарной политической системе Украинской ССР середины 1940 – середины 1960-х гг. Показано место государственного и хозяйственного аппаратов в их взаимодействии с партийными управленческими органами. Обосновывается мнение о подчинении советской номенклатуры партийным комитетам, определено действительное положение дел в правящей верхушке республики. Характеризуются номенклатурные особенности институционализации советов депутатов трудящихся Украинской ССР послевоенного двадцатилетия. Показано отсутствие действительной демократии и изъявления воли народа в процессе формирования советской системы, ее мнимое соответствие конституционным нормам и формально действующим законам. Преданы гласности факты, подтверждающие несостоятельность правящей номенклатуры в процессе

формирования гражданского общества в условиях позднего сталинизма, ограниченной и непоследовательной десталинизации.

Ключевые слова: Украинская ССР, Компартия (большевиков) Украины, КПУ, тоталитарная политическая система, Советы депутатов трудящихся, Верховный Совет Украинской ССР, исполкомы Советов, партийно-государственная номенклатура, государственный аппарат.

P. Kyrydon

Nomenclature apparatus of the Soviet bodies of the Ukrainian SSR at the period of postwar twenty years

The role of the Soviet ruling nomenclature in a totalitarian political system of the Ukrainian SSR from the middle of 1940s to the middle of 1960s is revealed in the article. The place of public and commercial apparatus in their interaction with party management units is shown. The thought about the subordination of the Soviet nomenclature to party committees is substantiated, the true state of affairs in the ruling elite of the Republic is revealed. Statistical and factual data on the bodies subordinate to the Council of Ministers of the Republic are presented. The lack of true democracy and the will of masses in the formation of the Soviet system is shown. The evidence of the inability of the ruling nomenclature to form civil society in terms of late Stalinism and the era of limited and inconsistent de-Stalinization is revealed. The author shows the artificiality of the Soviet ruling bodies and criticizes the practice of party-Soviet nomenclature in the sphere of state construction.

Key words: Ukrainian SSR, Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine, the Communist Party of Ukraine, totalitarian political system, Councils of People's Deputies, Supreme Council of the Ukrainian SSR, executive committees of the Soviets, party-state nomenclature, state apparatus.

УДК 796. 03:3154. 743

Ю. О. Тимошенко

СОЮЗ УКРАЇНСЬКОГО СОКІЛЬСТВА ЗА КОРДОНОМ (СУСЗАК)

Об'єктом дослідження виступає діяльність українських громадських організацій у міжвоєнний період, зокрема, сокільський рух за межами України.

З'ясовано, що українське сокільство за межами своєї батьківщини починає власну історію з 1922 р. у Чесько-Словацькій Республіці, і наступні кілька років воно проводить в організаційних турботах по різних містах цієї країни. Організаційні заходи завершилися успішним дебютом українських фізкультурників на VIII Сокільському Здвізі у Празі в 1926 р. Показано, що у березні 1927 р. представники всіх українських сокільських організацій ЧСР провели Установчий з'їзд на якому проголосили створення громадського товариства Союз Українських сокільських організацій в Чесько-Словацькій Республіці. Втім, фінансові проблеми, повернення значної частини українців на батьківські терени привели впродовж кількох наступних років до згорання його діяльності. Доведено, що крім ЧСР, українські сокільські товариства існували і в інших країнах. Зокрема, досить чисельним був Український Сокіл в Аргентині. Невелике українське сокільське гніздо деякий час діяло у Великому Бечкерекі в Югославії, а також у Шанхаї (Китай). Більш активно проявили себе соколи у Канаді. Поява низки українських сокільських організацій за межами ЧСР поставила на порядок денний потребу створення Союзу Українського Сокільства за кордоном, який постає у 1931 р. Його головою обрали В. Проходу.

Ключові слова: сокільство, руханка, здвиг, українська еміграція.

Серед колекції документів Український музей у Празі вдалося відшукати низку невідомих раніше матеріалів, що стосуються генези українських сокільських організацій за кордоном у міжвоєнний період. З об'єктивних причин ці джерела дотепер залишалися поза увагою дослідників української історії й представленим дослідженням вводяться у науковий обіг.

Мета дослідження – розширити джерельну базу досліджень з історії українського фізичного виховання, запровадивши у науковий обіг нові архівні матеріали.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1920 – 1930-ті рр.

Об'єктом виступає український фізкультурний рух у міжвоєнний період.

Предметом – український сокільський рух за межами України.

Робота ґрунтується на використанні історичного аналізу архівних джерел; системного та порівняльного аналізу.

Сокільські організації, що виникають у середовищі української еміграції впродовж 1920-30-х років, ведуть свій початок від 11 лютого 1894 р., коли у

Львові постає перше українське гімнастичне (*руханкове*) товариство «Сокіл», яке на початковому етапі мало біля 120 членів. Першим головою товариства було обрано *Василя Нагірного*.

Питання розширення товариства, популяризації сокільської ідеї в середовищі галицьких українців просувалися досить тяжко, але після першого виступу українських соколів у Львові в квітні 1901 р. [1, ар. 31] українське громадянство звернуло увагу на цей рух. У 1902 р. у рамках товариства створили жіночий відділ, який очолив *Альфред Будзиновський*. У цей же час виникають перші філії львівського «Сокола» поза межами міста, а сам він перетворюється на керівну структуру – Сокіл-Батько (надалі – С.-Б.). Часи найбільшого розквіту українських сокільських організацій припадають на період головування надзвичайно активного й енергійного професора *Івана Боберського*.

Починаючи з 1908 р. С.-Б. витворив досить сильну організацію з підготовленими кадрами інструкторів руханки та видав значну кількість сокільської літератури. Яскравим унаочненням міцності товариства стали сокільські *здви́ги* (фестивалі), яких у період з 1906 по 1913 роки було проведено понад 20, логічним підсумком яких стане найбільший із них – Другий Краєвий сокільський здви́г у Львові влітку 1914 р. Відтак, напередодні Першої світової війни С.-Б. нараховував у своєму складі 974 сокільських товариства, а крім того 168 сокільських Січей <питання протистояння між Січчю і Соколом залишаю поза межами даної розвідки. – Ю. Т.>. Ці 1142 організації нараховували в своїх лавах біля 50 тис. членів [1, ар. 32].

Для утворення нових товариств (*зало́ження нових гнізд*) необхідно було отримати дозвіл від центральної влади, яким слугувало затвердження статутів цих організацій. В умовах Австро-Угорської імперії, що проводила відносно помірковану політику щодо різних її народів (клаптикова імперія), це забирало біля трьох місяців. Із утворенням після Першої світової війни II Речі Посполитої, що анексувала деякі українські землі, ситуація для українців значно погіршилася. Ця держава проводила чітку антиукраїнську політику, доходючи до відвертого вбивства під час пацифікацій упродовж 1930-х років. Тому лише в 1926 р. розпочалося затвердження статутів сокільських організацій у Львівському, Тернопільському та Станіславівському (нині – Івано-Франківськ) воєводствах. Однак це не завадило С.-Б. провести у червні 1927 р. перший по війні Краєвий сокільський здви́г, на який прибуло дві тисячі учасників [1, ар. 35]. Однак, цей рух не обмежувався тільки українськими етнічними теренами.

Українське сокільство за межами своєї батьківщини починає власну історію з 1922 р. у Чесько-Слоацькій Республіці (надалі – ЧСР), і наступні кілька років воно проводить в організаційних турботах по різних містах цієї країни, де українці ще не становили якоїсь організаційної єдності. Сокільською руханкою займаються як емігранти з Наддніпрянської України, так і галичани, які приїзять на навчання до місцевих та українських

(Українська Господарська Академія – далі У. Г. А., Вільний університет тощо) навчальних закладів. Зокрема, 6 вересня 1922 р. група українців (27 чоловіків і 3 жінки) звернулася з проханням до чеського товариства «Сокіл» у м. Подебради із проханням зарахувати їх на пробний шестимісячний термін. Упродовж 1923 р. до них приєдналося ще 17 осіб, а в 1924 р. – 53, разом 100 [1, ар. 38]. Не всі вони виявили, на жаль, належну сокільську витривалість – лише 31 після попереднього навчання (*руханкової академії*) 13 грудня 1924 р. склали урочисту присягу (*обітницю*). Після цього українці утворили при подебрадському «Соколі» свою тимчасову раду. Упродовж 1925 р. свої заяви на вступ до «Сокола» у Подебрадах подали ще 32 українці, з яких дійсними членами стало 16 побратимів.

Такий постійний зріст соколів-українців поставив на порядок денний питання створення окремої української сокільської організації. І це при тому, що впродовж більше трьох років соколи-українці були членами ще й Українського академічного спортивного клубу в Подебрадах (при Українській Господарській Академії) у так званій сокільській секції. Відтак, 7 лютого 1926 р. відбулись установчі збори українських соколів, на яких було ухвалено заложити руханкове товариство Український «Сокіл» у Подебрадах [1, ар. 38]. Велику організаційну роль у цьому відіграв *Михайло Єремійв*, тоді як за виховання їх у дусі сокільських традицій найбільше переймався *Йозеф Тругльак*, який був вихованцем Тиршової сокільської округи (*жути*). Саме він вивів українське сокільство з вузько-спортивного на ідейно-національний шлях.

Одночасно у м. Брно за період із 1922 по 1925 роки членами товариства Сокіл-Брно I стали 16 українців, які на зборах 4 квітня 1925 р. створили свій гурток, що став неофіційною філією місцевого чеського товариства [1, ар. 39]. Старостою обрали *М. Дарагана*, а начальником – гімназійного професора *Ілька Калічака*. Гурток досить успішно розвивався і навесні 1926 р. мав у своїх лавах 18 осіб, серед яких 1 жінка (*сестра*). І. Калічак навіть мав змогу пройти 2-тижневий курс руханки у Чехословацькій Сокільській Громаді в Празі.

У м. Пршібрам, де знаходилася Вільна гірнична школа, українські студенти починаючи з 1922 р. вступали до лав місцевого осередку «Сокола». На весні 1924 р. їх було 21, але потім частина з них, закінчивши навчання, повернулася до України і на весну 1926 р. усіх практикуючих українців там залишилося лише сім осіб на чолі з *Володимиром Хилецьким* [1, ар. 40]. Соколи-українці не створили у цьому місті своєї самостійної сокільської організації.

У Празі українська студіююча молодь почала цікавитися сокільською справою лише навесні 1924 р. Тоді, 20 квітня десять студентів на чолі *М. Бучинським* подали прохання про їх прийняття в члени Сокола-Праги II. Празький «Сокіл» прийняв їх і вже 12 червня 1924 р. дозволив створити український сокільський гурток при своєму гнізді [1, ар. 40]. Початково, майже до кінця 1924 р., вони себе називають Український гурток «Сокіл» у Празі, а пізніше усталилась назва Українське руханкове товариство Січ у

Празі. Десь у червні 1924 р. налагодився зв'язок зі старшиною Повітової Січі у Львові, а вже навесні 1925 р. цей гурток припинив своє існування через матеріальну скруту та закінчення навчання студентами, хоча ще в лютому нараховував 15 осіб. Проте в наступному (1926 р.) в тому ж таки Празькому «Соколі» взялися до сокільської праці 10 студенток-українок на чолі з *Олександрю Сірополковою* [1, ар. 42]. Про діяльність цього гуртка можемо дізнатися з уривка листа сокілки *Зої Равич-Маланюкової*: Наша організація постала рік тому <у 1926 р. – Ю. Т. > назад. Членок було 10 і вправляли ми окремо під кермовництвом чеської інструкторки. На злеті участі не приймали, бо не були ще дійсними членами «Сокола». Після літніх вакацій почали вправляти лише з грудня, бо довго тяглося формальне прийняття нас знову до Празького «Сокола». Тепер записалося 14 жінок і 8 доростенок. Жінки розділилися на дві групи: одна – 4 – вправляються пополудню, друга – 10 – увечері разом із чеським дружеством при Празькій Єдноті Сокольській. Всі дістали степендію, себто сокільський стрій і за рік платимо 13 крон.

При «Соколі» читаються лекції про історію сокільства, організацію його, про етику та про вплив сокольства на здоровля людини. Ці лекції обов'язкові для кожного члена, бо лише прослухавши ці лекції, зробивши іспит та склавши присягу, стає він дійсним членом «Сокола». Для кермовництва нашої групи обрали організаційних референтів пані *Сірополко Олесандру і Бурачінську Лідію* [2, ар. 155-155зв].

Така відносна роз'єднаність і автономність українських соколів припиняється у 1926 р., коли у Празі проводиться VIII Сокільський Здвиг. Українці мали намір узяти в ньому участь, тому налагоджують стосунки між своїми гуртками, створюють організаційний комітет і оголошують збір коштів на участь у здвизі. Через бідність української еміграції (чи, можливо, її пасивність) зібрати необхідної суми не вдалося. Українські соколи змушені були взяти позичку в якій за них поручився Сенат У. Г. А. Забігаючи наперед зазначу, що необхідних коштів так і не зібрали, тому Академія через два роки сплатила їх борг у 3115 крон [1, ар. 43].

Навколо організації цього заходу розгорнулося політичне протистояння. Організаційний комітет не запросив хорватських соколів, проти яких виступили серби. Одночасно, запрошення для українців не надіслали до Львова, а передали через українських емігрантів у ЧСР, у такий спосіб принижуючи статус С.-Б. і відштовхуючи його від участі у здвизі. Українці вбачали в цьому підступи поляків. Тому представницькі функції на здвизі мали виконати українські сокільські організації з ЧСР, ба більше – вони ще й мали представляти там Хорватський Сокольський Союз, про що їх прохав С.-Б. [2, ар. 8,23,40].

Участь українців у здвизі була досить скромною, порівняно з представниками інших націй – 53 соколи (30 з Подебрад, 17 – Брно, 6 – Пршібраму), із них 14 були в сокільських одностроях із прапором, решта в цивільному одязі. Проте і така презентація українства вже була успіхом,

зважаючи на протидію польських і російських товариств, які, на їх думку, мали поважний аргумент – відсутність української державності: ... Проти участі українських соколів за кордоном особливо протестували не так росіяни-великороси, бо їх по правді сказати майже немає, як свої ж таки землячки малороси, що ніяк не могли погодитись з самостійним виступом українців, бо мовляв це якась недержавна нація, [1, ар. 45] – пише Василь Прохода.

Така українська організаційна демонстрація була стимулом для пожвавлення їх роботи у ЧСР. У жовтні 1926 р. при чеському гімнастичному товаристві Нуслі в Празі було вирішено створити український руханкове товариство «Сокіл», як філію Сокола-Батька у Львові. На той час у Празі вже діяв український гурток (біля 20 осіб) на чолі з *Олексою Яблонським*. Управу гуртка складали: *Омельян Вец* – містоголова, *Володимир Забавський* – секретар, *Осип Сивенький* – скарбник, *Петро Сайкевич* – зв'язковий, члени – *Василь Трачук* і *Зенон Охримович*. Взимку 1926-1927 рр. регулярно займалося переважно біля 15 соколів, одні з яких утворювали окрему українську секцію з чеським керівником при Нуслі, а інші займалися по різних чеських відділах [2, ар. 107].

Саме на базі цього гуртка й формується організаційний комітет. 13 березня 1927р. у Подебрадах відбувся з'їзд представників із Подебрад, Пршібрам, Праги і Брно на якому вирішили створити **Союз Українських сокільських організацій в Чесько-Словацькій Республіці**, прийняли проект статуту та призначили на 31 березня 1927р. у Празі установчий з'їзд Союзу. На з'їзді головою обрали *Осипа Бойдуника*, його заступником – *Олександром Сірополкову* [1, ар. 46].

Однак інституційне оформлення українського сокільства не привело до зростання його кількісно. Навпаки, в наступні роки цей рух завмирає. Як зазначалося вище, українство в ЧСР не було сталим – основну його масу становили студенти, які по закінченні навчання поверталися на батьківщину. Так, у Пршібрамі й до того було лише сім соколів, а коли й вони закінчили студії то гніздо завмерло. Суттєво зменшилася кількість українців у Брно, доки 1 квітня 1929 р. це гніздо не ліквідувалося [2, ар. 148]. Восени 1927 р. Празький сокіл ще нараховував у своїх рядах 44 побратими (із них 16 дівчат), але потім кількість їх почала зменшуватись. У січні 1928 р. їх залишилося лише 23 соколи, а регулярно вправляло менше половини.

Разом із завершенням сокільського життя в Празі почала завмирати й діяльність усього Союзу Українських Сокільських організацій у ЧСР. Ще в жовтні 1927 р. голова Союзу *О. Бойдуник* з огляду на стан здоров'я та брак часу передав свої обов'язки заступниці *О. Сірополковій*. У грудні того ж року обов'язки голови перебрав *Йосип Шкеда*, а на секретаря був кооптований *Ярослав Благітка*. У серпні 1928 р. *Я. Благітка* залишився сам після виїзду *Й. Шкеди* в Аргентину (де він організує сокільські товариства з тамтешніх українців). Із усіх сокільських організацій, що належали до Союзу залишився лише «Сокіл» у м. Подебради, якому й були передані справи та архів Союзу [1,

ар. 49]. Там із початком 1927/28 навчального року ряди Українського «Сокола» поповнились молодими членами – вихідцями з Волині й Галичини, які приїхали на навчання до У. Г. А.

Таким чином, у 1928 р. закінчується перший період організаційного існування Українських сокільських організацій в ЧСР. Після ліквідації Союзу вся активна діяльність зосереджується у м. Подебради, який на певний час стає таким собі неофіційним центром українського сокільського життя.

Важливу роль у збереженні українських сокільських традицій у ЧСР в ті роки й, зокрема, розвитку подебрадського гнізда, зіграв *Федір Мороз*, який був обраний на старосту товариства в 1928 р., а працював у його лавах від початку заснування. Він віддавав роботі в товаристві майже весь вільний час, навіть тоді, коли влітку 1929 р. по закінченні студій був безробітним і не мав жодних засобів до життя. Проте перебороти зовнішні чинники не міг і він. На 1930 рік прийом нових студентів до У. Г. А. був недозволений, а старі члени по закінченні студій роз'їхалися. На початку 1930 р. чисельність подебрадського гнізда зменшилася до мінімуму – 18 осіб, та й ті суттєво зменшили свої заняття через велике академічне навантаження, оскільки закінчували навчання. Змушений був виїхати і Ф. Мороз, замість якого на старосту обрали інженера *Василя Проходу*. Він продовжив роботу з наявними людьми і пробував залучити нових із емігрантів [1, ар. 50].

До визначних подій в житті Українського «Сокола» в Подебрадах треба віднести святкову академію 10 лютого 1929 р. з нагоди 35-ліття Сокола-Батька, на якій були зачитані доповіді присвячені життю й діяльності українського сокільства на батьківщині, а також участь 13 українців у великому здвизі чеського сокола в Празі 4-6 липня 1929 р., в якому взяли участь і соколи інших слов'янських народів та болгарські юнаки. Матеріальну підтримку на участь українських соколів у цьому заході надали наукові та громадські організації в ЧСР – ними було надіслано 1700 крон, із яких 1000 кр. дав Сенат У. Г. А. Ще 900 кр. надійшли від приватних осіб й організацій із Польщі [1, ар. 51,52].

21 червня 1931 р. Український «Сокіл» взяв також участь і в красьому здвизі чеського сокола в Пардубіцах. Було на цьому здвизі 12 побратимів із Подебрад, по одному з Градця-Кральове й Ржевиць, разом 14 соколів під українським прапором. Особливо радісно привітала своїх соколів українська колонія в Пардубіцах, де мешкали переважно бувші воїни Української Галицької Армії. Наслідком цього заїзду стане організація в місті українського сокільського гнізда.

Загалом же впродовж своєї 6-літньої діяльності Український «Сокіл» узяв участь у 35 повітових та окружних здвигах і руханкових академіях, як у межах Тиршової сокільської округи, так і поза нею. Після поразки українських визвольних змагань, в умовах окупації українських земель кількома державами, такі презентації українських соколів підживлювали державницький рух, презентували українську ідею в середовищі, як мінімум,

слов'янських народів Європи. Але навіть у такому вигляді українство зустрічало постійний спротив із боку польських та російських кіл, які усіляко намагалися обмежувати українську участь у всесокільських заходах.

Із початком 1930-х років найбільш дієвим залишалось сокільське гніздо у Подебрадах. Навесні 1931 р. при ньому навіть утворився молодий сокільський *доріст* (школярі від 6 до 12 років), що приймав участь у повітовому здвизі. При цьому мусимо відзначити, що нав'язуючи нові тісніші зв'язки з Чеським «Соколом», українці весь час пам'ятав про своє сокільство на батьківщині й підтримували з ним безперервний зв'язок шляхом постійного листування з С.-Б. у Львові.

15 лютого 1931 р. у Подебрадах соколи відсвяткували п'ятиліття своєї активної діяльності (фактично річниця припадала на 7 лютого), що знайшло відображення у брошурі Український «Сокіл» [1, ар. 53]. Хоча товариство постійного складу не мало (та й не могло мати, бо побратими, пробувши 4-5 років у Подебрадах, змушені були покидати своє гніздо), праця в ньому ніколи не припинялася. За весь час у ньому було 122 дійсних членів [1, ар. 54].

Як зазначає В. Прохода, хоч організована чинність українських соколів в інших містах ЧСР (поза Подебрадом) занепала, але огник там все ж таки жеврів... Українських соколів розкиданих одиницями по цілій Чехословаччині є багато, але їх якимось не помітно. Вони тратяться в чеському сокільському морі. Маючи сили ми їх не можемо як слід використати в організований спосіб. А назовні витворюється таке вражіння, що українці взагалі не здібні до одностороннього організованого вияву своєї волі. Коли до цього додати ще активну агітацію проти нас наших приятелів, стає зрозумілим, чому витворилася про нас опінія не на нашу користь. Дехто боїться організації, щоб до неї не залізла політика, а з нею й колотнеча. Але тій організації, в якій як слід розуміють основні засади сокільської ідеї, боятися політики (демагогів) не треба. Прикладом для цього може бути Український «Сокіл» в Подебрадах, де ніколи не було яких небудь політичних непорозумінь. [1, ар. 55]

Військове винищення мирних українських громадян у Польщі (так звані пацифікації) змусили українську еміграцію в ЧСР висловити свою позицію щодо цього злочину. 3 грудня 1930 р. Український «Сокіл» в Подебрадах ухвалив протест проти польського терору, під яким підписалися українські соколи з Брно, Ржевниці, Пршібраму та Праги. Протест надіслали до Президії Чехословацької Сокільської Громади, але відповіді на нього так і не надійшло. Проте, збір підписів змусив українське сокільство повернутися до ідеї створення єдиної організації. Нагодилася й нова молодь, яка після тих пацифікацій почала приїздити до ЧСР на навчання. За кілька років схожі протестні акції у містах Брно, Ліберцях, Мімоні, Лазнях Белградських та інших містах, українська еміграція проводитиме з приводу голоду в підрадянській Україні [3, ар. 41,41зв,43зв,57-60].

Восени 1930 р. до м. Брно приїхало біля 40 студентів, більша частина яких вступила до чеського Сокола Брно I, де ними опікувалися професор І. Калічак та *Іван Гордіюк*. Для занять їх розділили на дві дружини (*družstva*) [4,

ар. 69-69зв]. У наступному році їх кількість не тільки не зменшилася, але навіть зросла. На загальних зборах українських соколів 4 грудня 1931 р. було вирішено створити товариство Український «Сокіл» у Брно, яке стало неформальною філією чеського Сокола Брно I. Початково в його лави записалися 38 осіб. Старостою обрали *Мирослава Пагуту* (оскільки І. Калічак виїхав з міста), а начальником – *Б. Турка*. У квітні 1932 р. замість вибувшого М. Пагута старостою обрали *Є. Городиського* [1, ар. 58].

Поза цим, 20 січня 1931 р. у м. Ржевниці, де існувала українська гімназія, з ініціативи побратима *Михайла Сороки* відроджується сокільське гніздо, членами якого стали біля 20 гімназистів. Зі старших соколів у ньому працював доктор *Антін Яковенко*, якого й обрали старостою. До середини 1932 р. воно існувало неформально, допоки Педагогічна Рада гімназії його не санкціонувала [5, ар. 51-51зв]. Оскільки більшість із них були гімназистами і не мали самостійного матеріального забезпечення, розвиток цього гуртка посувався повільно.

У цьому ж році – як зазначає Василь Прохода, – ...пробудилось в третій раз українське сокільське життя в Празі, там де воно по численності української колонії мало б бути найсильнішим. Та на жаль, там соколів менше як українських організацій, що одна одну не визнають і працюють для Неньки-України, взаємно поборюючи себе в партійній і гуртково-політичній боротьбі. Але більшість українців у Празі настільки європеїзувались, що за сьогоднішнім життям не бачать завтрашнього. А все ж таки поза цими дрібницями буденного життя в Празі, на полі української науки й культури зроблено надзвичайно багато. Успішно працюють там наші наукові установи й національно-культурні організації, переводить свого великого значіння позитивну чинність Союз Українських Пластунів емігрантів. А тепер прийшов до того й Український «Сокіл» в Нуслях, де в роках 1926 – 1927 наші соколи досить успішно розвинули були свою чинність. Мають поодинокі соколів-українців і в інших празьких чехословацьких товариствах. [1, ар. 61].

Активно взявся до об'єднання українців у Празі енергійний інженер *Ярослав Білинський*, який склав сокільську обітницю ще в 1923 р. у Пршібрамі. Довго бився він поки не вдалось йому 17 грудня 1931 р. зібрати перших 8 соколів, які й вирішили заложити в Празі товариство Український «Сокіл». Осередком своїм вони вибрали «Сокіл» в Нуслях. Ті ж побратими, які далеко мешкали від нього, могли бути членами інших гнізд і там займатися. В січні 1932 р. Український «Сокіл» успішно розпочав свою роботу й за три місяці мав у своєму складі біля 30 осіб [1, ар. 61].

Треба згадати і про невелике гніздо Українського «Сокола» в м. Пардубиці в кількості 8 соколів, на чолі з інженером *Юр. Синявським*. Утворився цей гурток восени 1931 р. як наслідок заїзду на пардубицький здвиг українських соколів із Подебраду.

Всі спроби інженера *П. Петренка* створити сокільський гурток у містечку Градец Кралове залишилися безуспішними, не дивлячись на те, що там українська колонія була значно більшою ніж в Пардубицях. На жаль,

пасивність – буде характерною рисою української еміграції не лише в ЧСР.

Окрім ЧСР, українські сокільські товариства існували і в інших країнах. Зокрема, досить чисельним був Український «Сокіл» в Аргентині. В Буенос-Айресі 26 квітня 1931 р. відбулися установчі збори товариства «Сокіл», які обрали старостою *Максима Заболотного*, а начальником інженера *Йосипа Шкеду*, колишнього начальника Українського «Сокола» в Подебрадах. Сокільська ідея зацікавила українців і незабаром, не дивлячись на економічну кризу й матеріальну скруту, в Аргентині утворилися дві філії цього товариства в містах Ля Фальда та Кордоба, які разом із гуртком у Буенос-Айресі нараховували в своїх рядах 81 члена, в тому числі 5 сестер [6, ар. 2].

В інших країнах українські сокільські товариства не були такими чисельними. Цікавого висновку щодо цього доходить Василь Прохода: На жаль в Європі, крім Чехословаччини, українська еміграція не може похвалитися своїми успіхами на полі сокільської чинности. В цьому відношенні ми значно відстали від росіян, що мають досить сильні сокільські гнізда на Балканах та в Франції. Правда, справжніх великоросів там майже нема, бо всі вони зайняті соціалістичним будівництвом в царстві кривавої червоної диктатури. Переважну силу російських сокільських рядів за кордоном творять донські й кубанські козаки та "осознавшие себя русскими" малоросійські й деякі галицькі та буковинські українці. <Підкреслено мною. – Ю. Т. > Та все таки в сучасний мент є то сила не особливо прихильна до Українського сокола, хоч на основі сокільської ідеології у нас мають бути братерські взаємовідношення [1, ар. 64].

Навесні 1931 р. були спроби створити українське сокільське гніздо у Великому Бечкереку в Югославії. Гурток нараховував біля 25 осіб під орудою *Мельничука*. Оскільки їм запропонували заложити його як Руско гездо, а ні в якому разі не українське, вони відмовилися. Та це не завадило їм взяти участь у здвизі Банатської сокільської округи, де вони виступали як Українсько-Кубанський сокільський хор [6, ар. 3].

Поява низки українських сокільських організацій за межами ЧСР поставила на порядок денний потребу створення Союзу Українського Сокільства за кордоном (надалі – СУСЗАК). 26 грудня 1931 р. у м. Подебраді пройшов ініціативний з'їзд представників від українських сокільських товариств та гуртків у Буенос-Айресі, В. Бечкереку, Ржевницях, Празі, Пардубицях, Брно. На ньому прийняли статут Союзу й обрали тимчасову Управу, до якої увійшли по одному представнику від усіх названих організацій. Президію управи склали голова – інженер *Василь Прохода*, начальник – *Ярослав Благітка* та справник – *Семен Черняхівський*, які подали статут Союзу на затвердження Краєвого (Земельного) уряду в Празі [1, ар. 67]. Тут таки було вирішено порозумітися з Соколом-Батьком і з його морального дозволу та підтримки взяти участь у ІХ Всесокільському здвизі в Празі, що планувався на період із 12 червня по 6 липня 1932 р.

Про участь українців у здвизі дізнаємося з відозви СУСЗАК, уривок з якої наводиться далі: 6 липня ц. р. закінчився в Празі величавий ІХ Всесокільський

Здвиг. Не забракло там і синів та дочок Української Нації. 69 соколів і 18 сокілок в українських сокольських одностроях (сокілки в народніх кроях) під двома українськими сокільськими прапорами творили бодай невелику, але здорову тілом і сильну духом групу. Своїми синіми сорочками на тлі переважно червоного сокільського моря, українські соколи звертали на себе загальну увагу та зацікавлення до змагань українців до вільного розвитку свого народу.

Упорядженням українського відділу на Всесокільській Виставі з сокільськими й з народного мистецтва експонатами, що була відкрита 18 червня й продовжується до 10 липня ц. р. спільними з чехословацькими вправами вільноруч і змаганнями на знярядях 3,4 і 5 липня (один з українських змагунів одержав лавровий вінок), <підкреслення мої. – Ю. Т. > самостійним виступом з українськими народними танцями й піснями 4 і 5 липня, участю у величавому поході 6 липня з гостями соколами не членами Союзу Славянського Сокільства (американцями, булгарами й лужицькими сербами), що продовжувався більше 4 годин, в якому взяло участь 63972 соколів і сокілок... [7, ар. 17-17зв]. У такий спосіб українство зуміло представити себе на святі європейського слов'янства.

Участь у здвизі вимагала значних витрат, які намагалися компенсувати матеріальною поміччю від різних громадських організацій, до яких українські соколи зверталися з підписними листами. Досить промовистим є лист від С.-Б. щодо організації такої підписної кампанії: ...Серед американців такі справи не популярні так як від них ми нічого не удержуємо на викупно Українського Городу. З Канади хоч там живе І. Боберський ...не сподівайтесь нічого. Наші заклики які ми містили й містимо в їх календарях і часописах через 10 літ дотепер безуспішні. Вони між собою сваряться. А тому що побратим Боберський в їх сварки не хоче брати участі не має впливу на них, а як знаємо з їх особистих описів то дивуються, що він держиться осторонь від такого життя. Скажете, що Вам відбираємо надію на поміч, але воно така дійсність і з цим мусите числитися [5, ар. 55]. Даний лист унаочнює давню проблему українців – роз'єднаність – яка шкодить їм більше за підступи ворогів.

Упродовж року вдалося завершити всі організаційні заходи і скликати 30 жовтня 1932 р. I з'їзд Союзу Українського Сокільства за кордоном. Як впливає зі звіту голови організаційного комітету, окрім згаданих вище гнізд, запрошували до співпраці гетьманські Січі в США, Робітничі Січі генерала В. Петріва та Сокільські Січі в Софії, але до єдності так і не дійшло [6, ар. 30].

У ці роки важливу роль у житті українського сокільства відіграє *Іван Боберський*, якого в грудні 1933 р. на II З'їзді СУСЗАК обрали почесним головою. Детально на його діяльності зупинятися не буду – це стане предметом окремого дослідження – натомість зазначу лише, що І. Боберський був одним із не багатьох тодішніх теоретиків фізичного виховання, яке мало би, за ним, основною метою – підготовку української молоді до боротьби за незалежність свого краю. В його роботах українська руханка розуміється ширше ніж сокільство, він виходить за межі суто гімнастичних вправ і бачить

у ній широкий фізкультурний рух українства, через що зустрів опозицію з боку деяких лідерів українського сокола.

На середину 1930-х років українська еміграція дуже політизується. Джерела СУСЗАК фіксують напруження, що панує не лише між різними організаціями, людьми, але й усередині самого сокільства. В попередні роки цього не було, або ж воно не було таким явним як в указані роки. Прикрість і трагізм такої ситуації полягає в тому, що протистояння йде не так по лінії комуністи-націоналісти, скільки в середовищі національно свідомого українства. Про це пишуть і з Аргентини і з Чехословаччини [8, ар. 18,47,53-54], але цими країнами не обмежується. За таких обставин, на час проведення свого III З'їзду (грудень 1934 р.) СУСЗАК об'єднував 9 гнізд в яких перебувало 460 соколів (у ЧСР: гнізд – 5, членів – 340; в Аргентині: гнізд – 3, членів – 104; у Хіні: гніздо – 1, членів – 16) [8, ар. 56]. Саме у цьому році СУСЗАК починає видавництво свого друкованого органу – часопису Український «Сокол». На порядку денному стояло відкриття гуртків у низці інших країн, однак передвоєнна напруга, що вже витала у повітрі стала цьому на заваді. Вдалося відкрити лише одне нове гніздо (перші загальні збори провели 17 лютого 1935 р.) у м. Ліберець, управу якого складали: голова – *Хоминський Кость*, заступник – *Греськів Василь*, справник – *Ганкевич Остап*, скарбник – *Терлецький Василь*. Початково записало в гурток біля 20 осіб, вдалося навіть знайти меценатів, які оплачували оренду спортивного залу для занять. Однак з часом первинний ентузіазм вивітрився, більшість соколів припинили заняття, що відохотило і меценатів. Посприяло занепаду гнізда і втручання доброхотів із Праги [9, ар. 16].

Відтак, на грудень 1935 р. СУСЗАК об'єднував сім гнізд: чотири в ЧСР і три – в Аргентині. Припинили діяльність гнізда у містах Брно та Шанхаї. Найактивнішими залишалися пражське та пардубицьке гнізда, де проводили регулярні заняття чоловічі та жіночі групи. 5-7 червня 1935 р. 14 соколів пражського гнізда взяли участь в сокільському здвизі в Таборі, ...засвідчивши ще раз чеському громадянству живучість сокільської ідеї серед українського народу [10, ар. 1-2]. Чисельним (понад 40 осіб) було гніздо в Ржевничах [9, ар. 15]. Переважно в такому складі СУСЗАК дожив до свого зникнення.

Після окупації нацистами Чехословаччини, влітку 1939 р. нова влада запропонувала українцям влитися до якоїсь націоналістичної чи гетьманської організації. Оскільки сокільство завжди постулювало ідею аполітичності, тому наприкінці травня 1940 р. було прийнято рішення саморозпуститися. Весь архів українського сокільства було передано Музею визвольної боротьби у Празі [11, ар. 21,23зв], звідки він після Другої світової війни потрапив до Києва.

Після поразки української революції 1917-1921 рр. і розчленування України між кількома ворожими їй державами, українське сокільство поза її межами намагалося впродовж майже двадцяти років нести державницьку ідею, готувати українську молодь до боротьби за відновлення державності.

Список використаних джерел

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (надалі – ЦДАГОУ) – Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1025. Реферат про український сокільський рух, виголошений на VIII Всесокільському злеті в Празі; реферати, статті та інші інформаційні документи В. Проходи про український сокільський рух (є чеською мовою). – 1932 р. – 1933 р. – 138 аркушів. – *уперше вводитьься у науковий обіг.*
2. ЦДАГОУ – Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1010. Листування Управи Союзу Українського Сокілства за кордоном з руханково-стрілецьким товариством Сокіл у Львові, ЦЕСУС, з своїми філіями у містах ЧСР, чеськими сокільськими організаціями, українськими громадами на еміграції з організаційних та інших питань розвитку українського сокільського руху, його зв'язків з іншими спорідненими товариствами, про участь в загальнослов'янських сокільських з'їздах (у спарві є доповіді, інформації про діяльність українських сокільських і пластових організацій у ЧСР). – 13. 08. 1925 р. – 17. 12. 1930 р. – 161 аркуш. – *уперше вводитьься у науковий обіг*
3. ЦДАГОУ – Ф. 269. Оп. 1. Спр. 274. Протоколи засідань управи української громади в ЧСР за 1931-1934 рр. Інформації про протестації ні віча, збори, сходини української громади в Брно, Ліберцях, Мімоні, Лазнях Белградських з приводу голоду в Україні (1933 р.) – 16. 11. 1931 – 28. 07. 1934 – 60 аркушів.
4. ЦДАГОУ – Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1011. Листування Управи Союзу Українського Сокілства за кордоном з руханково-стрілецьким товариством Сокіл у Львові, ЦЕСУС, зі своїми філіями в містах ЧСР, чеськими сокільськими організаціями, українськими громадами на еміграції з організаційних та інших питань розвитку українського сокільського руху, його зв'язків з іншими спорідненими товариствами, про участь в загальнослов'янських сокільських з'їздах. – 1. 01. 1931 р. – 29. 03. 1931 р. – 113 аркушів. – *уперше вводитьься у науковий обіг*
5. ЦДАГОУ – Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1013. Листування Управи Союзу Українського Сокілства за кордоном з руханково-стрілецьким товариством Сокіл у Львові, ЦЕСУС, зі своїми філіями в містах ЧСР, чеськими сокільськими організаціями, українськими громадами на еміграції з організаційних та інших питань розвитку українського сокільського руху, його зв'язків з іншими спорідненими товариствами, про участь в загальнослов'янських сокільських з'їздах. – 5. 01. 1932 р. – 31. -5. 1932 р. – 190 аркушів. – *уперше вводитьься у науковий обіг*
6. ЦДАГОУ – Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1005. Протоколи ініціативного з'їзду українських сокільських організацій за кордоном 26. 12. 1931 р. та I з'їзду Союзу Українських Сокільських організацій за кордоном 30. 10. 1932 р. та матеріали до них (списки делегатів, гостей, підсумки обрання керівних органів, вітання від українських організацій на еміграції). – 1931 р. – 1932 р. – 72 аркуші. – *уперше вводитьься у науковий обіг.*
7. ЦДАГОУ – Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1002. Проекти Статуту і Статут Українських сокільських організацій за кордоном (чеською та українською мовами) (1932р.); тексти сокольської присяги (обітниці); відозви і комунікати союзу; обіжники Союзу українських провінційних організацій в ЧСР за 1934-1935 рр. – 1927 р. – 1935 р. – 35 аркушів. – *уперше вводитьься у науковий обіг.*

8. ЦДАГОУ – Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1020. Листування Управи Союзу Українського Сокілства за кордоном з руханково-стрілецьким товариством Сокіл у Львові, ЦЕСУС, зі своїми філіями в містах ЧСР, чеськими сокільськими організаціями, українськими громадами на еміграції з організаційних та інших питань розвитку українського сокільського руху, його зв'язків з іншими спорідненими товариствами, про участь в загальнослов'янських сокільських з'їздах (у справі є анкета Союзу Українського Сокілства за станом на 1. 11. 1934 р., афіші). – 1. 08. 1934 р. – 30. 11. 1934 р. – 87 аркушів. – *уперше вводитьься у науковий обіг.*
9. ЦДАГОУ – Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1006. Протокол IV З'їзду Союзу українського сокілства за кордоном 26 січня 1936 р. (чорновий прим.) та матеріали до нього (звіти функціонерів, списки делегатів і гостей, підсумки обрання керівних органів тощо). – 26. 01. 1936 р. – 116 аркушів. – *уперше вводитьься у науковий обіг.*
10. ЦДАГОУ – Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1032. Протоколи загальних зборів товариства Український Сокіл в Празі за 1936-1939 рр. та матеріали до них. Звіти з діяльності начальника товариства, акти ревізійної комісії; листи добровільних внесків (даток) членів Українського Сокола в Празі; листи членів і кандидатів, присутніх на зборах і сходинах Українського Сокола – 1936 р. – 1939 р. – 42 аркуші. – *уперше вводитьься у науковий обіг.*
11. ЦДАГОУ – Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1007. Протоколи засідання членів VI з'їзду Союзу Українських Соколів за кордоном 26. 12. 1937 р., VII і VIII надзвичайного з'їздів Союзу Українського Сокілства за кордоном (12. 02. 1939 р. і 12. 07. 1939 р.), ліквідаційної комісії в справах сокільських організацій в Протектораті Чехії і Моравії (20. 02. 1940 р.), засідань управи Союзу від 26. 02. 1939 р. і 13. 12. 1939 р. – 26. 12. 1937 р. – 20. 02. 1940 р. – 28 аркушів.

References

1. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob'yednan' Ukrayiny (nadali – TsDAHOU) – F. 269. Op. 1. Spr. 1025. Referat pro ukrayins'kyu sokil's'kyu rukh, vyho-loshenyy na VIII Vsesokil's'komu zleti v Prazi; referaty, statti ta inshi informatsiyni do-kumenty V. Prokhody pro ukrayins'kyu sokil's'kyu rukh (ye ches'koyu movoyu). – 1932 r. – 1933 r. – 138 arkushiv. – *upershe vvodyt'sya u naukovyy obih.*
2. TsDAHOU – F. 269. Op. 1. Spr. 1010. Lystuvannya Upravy Soyuzu Ukrayins'koho Sokil'stva za kordonom z rukhankovo-strilets'kym tovarystvom Sokil u L'vovi, TsESUS, z svoiyimy filiyamy u mistakh ChSR, ches'kymy sokil's'kymy orhanizatsiyamy, ukrayins'kymy hromadamy na emihratsiyi z orhanizatsiynykh ta inshykh pytan' rozvytku ukrayins'koho sokil's'koho rukhu, yoho zv'yazkiv z inshymy sporidnenymy tovarystvamy, pro uchast' v zahal'noslov'yans'kykh sokil's'kykh z'yizdakh (u sparvi ye dopovidi, informatsiyi pro diyal'nist' ukrayins'kykh sokil's'kykh i plastovykh orhanizatsiy u ChSR). – 13. 08. 1925 r. – 17. 12. 1930 r. – 161 arkush. – *upershe vvodyt'sya u naukovyy obih*
3. TsDAHOU – F. 269. Op. 1. Spr. 274. Protokoly zasidan' upravu ukrayins'koyi hromady v ChSR za 1931-1934 rr. Informatsiyi pro protestatsiy ni vicha, zbory, skhodyny ukrayins'koyi hromady v Brno, Libertsyakh, Mimoni, Laznyakh

Byelhrads'kykh z pryvodu holodu v Ukrayini (1933 r.) – 16. 11. 1931 – 28. 07. 1934 – 60 arkushiv.

4. TsDAHOU – F. 269. Op. 1. Spr. 1011. Lystuvannya Upravy Soyuzu Ukrayins'koho Sokil'stva za kordonom z rukhankovo-strelets'kym tovarystvom Sokil u L'vovi, TsESUS, zi svoiyimy filiyamy v mistakh ChSR, ches'kymy sokil's'kymy orhanizatsiyamy, ukrayins'kymy hromadamy na emihratsiyi z orhanizatsiynykh ta inshykh pytan' rozvytku ukrayins'koho sokil's'koho rukhu, yoho zv'yazkiv z inshymy sporidnenymy tovarystvamy, pro uchasť v zahal'noslov'yans'kykh sokil's'kykh z'yizdakh. – 1. 01. 1931 r. – 29. 03. 1931 r. – 113 arkushiv. – upershe vvodyt'sya u naukovyy obih
5. TsDAHOU – F. 269. Op. 1. Spr. 1013. Lystuvannya Upravy Soyuzu Ukrayins'koho Sokil'stva za kordonom z rukhankovo-strelets'kym tovarystvom Sokil u L'vovi, TsESUS, zi svoiyimy filiyamy v mistakh ChSR, ches'kymy sokil's'kymy orhanizatsiyamy, ukrayins'kymy hromadamy na emihratsiyi z orhanizatsiynykh ta inshykh pytan' rozvytku ukrayins'koho sokil's'koho rukhu, yoho zv'yazkiv z inshymy sporidnenymy tovarystvamy, pro uchasť v zahal'noslov'yans'kykh sokil's'kykh z'yizdakh. – 5. 01. 1932 r. – 31. -5. 1932 r. – 190 arkushiv. – upershe vvodyt'sya u naukovyy obih
6. TsDAHOU – F. 269. Op. 1. Spr. 1005. Protokoly initsiatyvnoho z'yizdu ukrayins'kykh sokil's'kykh orhanizatsiy za kordonom 26. 12. 1931 r. ta I z'yizdu Soyuzu Ukrayins'kykh Sokil's'kykh orhanizatsiy za kordonom 30. 10. 1932 r. ta materialy do nykh (spysky delehativ, hostey, pidsumky obrannya kerivnykh orhaniv, vitannya vid ukrayins'kykh orhanizatsiy na emihratsiyi). – 1931 r. – 1932 r. – 72 arkushi. – upershe vvodyt'sya u naukovyy obih.
7. TsDAHOU – F. 269. Op. 1. Spr. 1002. Proekty Statutu i Statut Ukrayins'kykh sokil's'kykh orhanizatsiy za kordonom (ches'koyu ta ukrayins'koyu movamy) (1932r.); teksty sokil's'koyi prysyahy (obitnytsi); vidozvy i komunikaty soyuzu; obizhnyky Soyuzu ukrayins'kykh provintsiynykh orhanizatsiy v ChSR za 1934-1935 rr. – 1927 r. – 1935 r. – 35 arkushiv. – upershe vvodyt'sya u naukovyy obih.
8. TsDAHOU – F. 269. Op. 1. Spr. 1020. Lystuvannya Upravy Soyuzu Ukrayins'koho Sokil'stva za kordonom z rukhankovo-strelets'kym tovarystvom Sokil u L'vovi, TsESUS, zi svoiyimy filiyamy v mistakh ChSR, ches'kymy sokil's'kymy orhanizatsiyamy, ukrayins'kymy hromadamy na emihratsiyi z orhanizatsiynykh ta inshykh pytan' rozvytku ukrayins'koho sokil's'koho rukhu, yoho zv'yazkiv z inshymy sporidnenymy tovarystvamy, pro uchasť v zahal'noslov'yans'kykh sokil's'kykh z'yizdakh (u spravi ye anketa Soyuzu Ukrayins'koho Sokil'stva za stanom na 1. 11. 1934 r., afishi). – 1. 08. 1934 r. – 30. 11. 1934 r. – 87 arkushiv. – upershe vvodyt'sya u naukovyy obih.
9. TsDAHOU – F. 269. Op. 1. Spr. 1006. Protokol IV Z'yizdu Soyuzu ukrayins'koho sokil'stva za kordonom 26 sichnya 1936 r. (chornovyy prym.) ta materialy do n'oho (zvity funktsioneriv, spysky delehativ i hostey, pidsumky obrannya kerivnykh orhaniv toshcho). – 26. 01. 1936 r. – 116 arkushiv. – upershe vvodyt'sya u naukovyy obih.
10. TsDAHOU – F. 269. Op. 1. Spr. 1032. Protokoly zahal'nykh zboriv tovarystva Ukrayins'kyy Sokil v Prazi za 1936-1939 rr. ta materialy do nykh. Zvity z diyal'nosti nachal'nyka tovarystva, akty reviziynoyi komisiyi; lysty dobrovil'nykh vneskiv

(datok) chleniv Ukrayins'koho Sokola v Prazi; lysty chleniv i kandydativ, prysutnikh na zborakh i skhodynakh Ukrayins'koho Sokola – 1936 r. – 1939 r. – 42 arkushi. – upershe vvodyt'sya u naukovyy obih.

11. TsDAHOU – F. 269. Op. 1. Spr. 1007. Protokoly zasidannya chleniv VI z'yizdu Soyuzu Ukrayins'kykh Sokoliv za kordonom 26. 12. 1937 r., VII i VIII nadzvychaynoho z'yizdiv Soyuzu Ukrayins'koho Sokil'stva za kordonom (12. 02. 1939 r. i 12. 07. 1939 r.), likvidatsiynoyi komisiyi v spravakh sokil's'kykh orhanizatsiy v Protektorati Chekhiyi i Moraviiyi (20. 02. 1940 r.), zasidan' upravu Soyuzu vid 26. 02. 1939 r. i 13. 12. 1939 r. – 26. 12. 1937 r. – 20. 02. 1940 r. – 28 arkushiv.

Стаття надійшла до редакції 16.10.2015 р.

Ю. А. Тимошенко

Союз Украинского Сокольства за границей (СУСЗАГ)

Объектом исследования выступает украинское общественное движение в межвоенный период, в частности, сокольские организации за пределами Украины.

Выяснено, что украинское сокольство за пределами своей родины начинает свою историю с 1922 г. в Чешско-Словацкой Республике, и следующие несколько лет оно проводит в организационных хлопотах по разным городам этой страны. Организационные мероприятия завершились успешным дебютом украинских физкультурников на VIII Сокольском Здвиге в Праге в 1926 г. Показано, что в марте 1927 г. представители всех украинских сокольских организаций ЧСР провели Учредительный съезд на котором провозгласили создание общественного объединения Союз Украинской сокольских организаций в Чешско-Словацкой Республике. Впрочем, финансовые проблемы, возврат значительной части украинства на родину привели к тому, что в течение нескольких следующих лет его деятельность фактически прекращается. Доказано, что кроме ЧСР, украинские сокольские общества существовали и в других странах. В частности, довольно многочисленным был Украинский Сокол в Аргентине. Небольшое украинское сокольское гнездо некоторое время действовало в Большом Бечкереку в Югославии, а также в Шанхае (Китай). Более активно проявил себя Сокол в Канаде.

Появление ряда украинских сокольских организаций за пределами ЧСР поставило на повестку дня необходимость создания Союза Украинского Сокольства за границей, который был основан в 1931 г. Его председателем выбрали В. Проходу.

Ключевые слова: Сокольство, зарядка, сдвиг, украинская эмиграция.

Ukrainian Sokil Union abroad

The object of research is the activities of Ukrainian NGOs in the interwar period, particularly Sokil movement outside of Ukraine.

It is found that Ukrainian Sokil movement outside of the country started its history from 1922 in the Czech and Slovak Republic, and the next few years it spent in institutional care of various cities of the country. Arrangements were completed by a successful debut of Ukrainian athletes in VIII Sokil competitions in Prague in 1926. It is shown that in March 1927 the representatives of all Ukrainian Sokil organizations held a founding congress of the Czechoslovak Republic which proclaimed the creation of public association "The Union of Ukrainian Sokil organizations in the Czech and Slovak Republic". However, financial problems, the return of a large part of Ukrainians to their motherland territories led to curtail its activities in next few years. It is proved that in addition to Czechoslovakia, Ukrainian Sokil societies existed in other countries. In particular, numerous enough was "Ukrainian Sokil" in Argentina. Small Ukrainian Sokil slot operated for some time in Big Bechkerek in Yugoslavia, as well as in Shanghai. In Canada Sokil showed itself more actively.

The emergence of a number of Ukrainian Sokil organizations outside Czechoslovakia put on the agenda the need to create a "Union of Ukrainian Sokil abroad", which appeared in 1931. V. Prohoda was chosen as its president

Key words: Sokil movement, movement, competitions, Ukrainian emigration.

УДК 94(477)"18"

І. О. Гуржій

КУПЕЦТВО КИЄВА ТА КИЇВЩИНИ НОВОГО ЧАСУ В СПРИЙНЯТТІ СУЧАСНИКІВ

У статті охарактеризовано історіографію та джерела з історії розвитку купецтва міста Києва ХІХ століття. За допомогою загальнонаукових методів проаналізовано розвиток купецького стану на тлі суспільно-політичних, культурних та економічних процесів в Україні. Також проведено аналіз робіт з заданої теми таких дослідників як І. Посошков, О. Шафонський, М. Чулков та ін.

Ключові слова: купецтво, сучасники, нова доба.

Виникнення та формування купецтва – явища універсальні, притаманні розвитку суспільств усіх цивілізованих країн, де існували обмін продуктами виробництва та обіг грошей. Характерно, що купець проникав насамперед у зовнішню торгівлю, з її ширшими можливостями, і таким чином своєю діяльністю набував (до певної міри, зрозуміло) міжнародного значення, часом й авторитету, принаймні в сфері економіки. При цьому він не лише пристосовувався до наявних соціально-економічних і політичних умов, а й ставав активним учасником вироблення узагальної маси населення відповідних життю нових матеріальних інтересів. Особливо це стає помітним за доби пізнього феодалізму, не кажучи вже про буржуазне(капіталістичне) суспільство.

Правда, так би мовити на місцях, його функції більш чи менш успішно могли перебирати на себе безпосередні виробники (особливо юридично вільне й економічно спроможне козацтво). Інколи в окремих регіонах за сприятливих умов, завдячуючи їх активній торгівлі, потреби в купцях взагалі не виникало. Як це, скажімо, можна було бачити в деяких містах і містечках Лівобережжя, Правобережжя та Слобожанщини в ХVІІ – ХVІІІ ст., зокрема й Київщини. Київ же завжди потребував неогоціантів.

В ході Національної революції та Визвольної війни, в процесі перерозподілу великої й середньої земельної власності з їх вотчиним натурально-замкнутим господарством, на території Гетьманщини¹ переформувалися й торговельні взаємини. Постійно зростаючу потребу в грошах вже міг задовольнити лише ринок, до якого долучалася все більша кількість людності, а серед неї й потенційні майбутні професіонали – купці. Причому зміцнення влади та встановлення порівняної економічної стабільності в країні (наприклад, за І. Мазепи, І. Скоропадського, Д. Апостола, К. Розумовського) поступово усували умови для надмірних безчинств можновладців і чиновників у цій галузі, неви-

¹ До складу якої входив і Київ з навколишньою територією на правому й лівому берегах р. Дніпро.

конання контрактів, штучних розривів зв'язків, тощо. Ставали значно безпечнішими шляхи. Багато з них проходили безпосередньо через Київ. Глобальне утворення дрібних господарств, особливо фермерського типу (скажімо, козацькій хутір), неодмінно вело на ринок їх хазяїв, які без нього вже не могли забезпечити себе всім необхідним. Це явище особливо яскраво проявлялося на Київщині, де невеликі населені пункти гуртувалися навколо давніх міст. Зрозуміло, що не можна купувати, нічого не продаючи, і насамперед власно вироблену продукцію. Потребу в грошах у посполитих і рядових козаків зумовлювало й зростання податків (у кілька разів на кінець XVIII ст. порівняно з другою половиною XVII ст., не кажучи вже про XIX ст.), необхідність утримання не тільки власних збройних сил, а й іноземних армій. Тому-то купецький капітал постійно знаходив нові сфери застосування.

Серед населення по-різному ставилися до діяльності купців. Насамперед тому, що вона часто-густо супроводжувалася негативними суспільними явищами: хабарництвом, лихварством, зростанням визиску посполитих тощо. Зокрема різко негативну оцінку їй дав видатний український письменник-полеміст з Львівщини Іван Вишенський (народився між 1545 і 1550 рр. – помер після 1620 р.). У памфлеті Обличение дьявола миродержца він устами диявола висловився так: Если хочеш идолопоклонником, сребролюбцем и лихоимцем быти, я тебе мытником, купцем и карчмарем учиню; там твою волю и прагнення забавлятися доколя сдохнеш, привяжу[1, с. 13]. І далі: Даш ли зась, диаволе, купцем, лихоимцем, мытником, и карчмарем быти, да тим лихоимством и уражением разум свой погребу и ослеплю [2, с. 14].

Зосередження в руках купців великих багатств, на думку І. Вишенського, обумовлювало панування шляхти в Речі Посполитій, яке він називав мантатством и здирством [3, с. 272].

Разом з тим, не можемо повністю погодитися з твердженням сучасного дослідника джерел з історії ярмарок Південної України А. Бойком, що протягом усього середньовіччя існувало тільки упереджене, негативне ставлення до тих, хто набув великі капітали торговими операціями, а не власною працею. Особливо гостро стояло питання щодо ставлення до торгівлі та торговців, – наголошував учений, – у аграрних та військових суспільствах. Для них взагалі у торгівлі був присутній бруд, неподобство та ганебність. Торговці – це породження нечистої сили. І далі: ...Торговець робив шкоду усім через обман, адже правочин, у який він втягував невинну душу покупця, був освячений нечистою силою; занапащав не тільки свою душу, а й душу того, хто купував, хто знаходився поряд[4, с. 7]. Отже, вчений звернув свою увагу лише на негативні оцінки, які існували стосовно торговців узагалі в тогочасному суспільстві.

А втім були й інші погляди. Так, російський економіст і публіцист, ідеолог купецтва Іван Посошков (1652 – 1726) вважав, що торгових людей в ничтожность повергать не надобно, бо без них никакое, не токмо великое, но ни малое царство стояти не может. На його думку, купецтво було воинству товарыш, бо коли останнє воює, то перше помагаєт и всякия потребности им

уготовляет. А тому про них попечение неоскудное надлежит имети. Він наголосив: Яко бо душа без тела не может быть, тако и воинство без купечества пребыть не может; не можно бо и воинству без купечества быть, ни купечеству без воинства жить [5, с. 17, 113].

І. Посошков засуджував тих несмысленных осіб, які купечество ни во что ставят и гнушаются ими и обидят их напрасно. Нет на свете такова чина, коему бы купецкой человек не потребен был. Тому російському купецтву, якого особливо багато знаходилось на той час і у Києві, слід було дати торг свободной. Правда, під свободою автор розумів усунення для них будь-якої конкуренції: не лише з боку іноземців, а й своїх представників інших станів. Він пропонував заборонити торгівлю всім тим, хто не був купцем. Щодо зарубіжних гостей характерне таке його твердження: Для нас хотя вовсе они товаров своих к нам возить не будут, мы можем прожить и без их товаров, а они без наших... и десяти лет прожить не могут.

І. Посошков був прибічником поповнення купецтва за рахунок представників інших прошарків населення без обмежень, але при наявності в них певного мінімуму коштів. За порушення цього передбачався великий штраф. В супереч такій думці, про доцільність заборонити дворянам і селянам торгувати ратували в Російській імперії й чиновники, зокрема, радник з економічних питань Філіппов у своєму проекті, представленому Петру І. Заслуговує на увагу пропозиція Посошкова про встановлення однакової ціни на певні товари в різних магазинах – від першого до останнього [6, с. 120]. Уставленная цена і якість товарів малися забезпечуватися суворим наглядом за цим відповідальних осіб. Він вважав, що купівлю-продаж іноземним купцям слід здійснювати лише з дозволу спеціально призначеного командира і за ціною, визначеною торговою компанією. До останньої могли входити не тільки багаті люди, а й з середнім достатком і, навіть, маломощні. Причому купці повинні один одному допомагати, щоб до нищеты нікого не допускали. Державна казна і ратуші мали позичати на торгові операції гроші під проценти.

Боротьба за міжнародні ринки збуту товарів існувала на той час у багатьох країнах і широко пропагувалася меркантилістами.

І. Посошков дуже применшував значущість торгівлі іноземними купцями, ставився до них упереджено. Сие странное дело, – писав він, – что к нам приехал с своими безделками, да нашим материальным товарам цену устанавливают нискую, а своим цену ставят двойную, а иным товарам и выше двойной цены... И, приехав, они, иноземцы, засунут сильным персонам подарок рублев во сто – другое, то за сто рублев сделают они, иноземцы, прибыли себе по миллиону, почему что беря не ставили купечества ни в яишную скорлупу, бывало на грош все купечество променяют [7, с. 120].

Ми навели найхарактерніші погляди відомого економіста щодо російського купецтва кінця XVII – першої чверті XVIII ст. Проте певною мірою вони стосувалися й українців, особливо Києва та Київщини, на територію яких найшвидше поширювалися імперські порядки, сфера діяльності царських вельмож, зокрема, з 1708 р. київського губернатора.

Важливим аспектом для з'ясування означеної проблеми є політика стосовно купецтва гетьманського правління і, насамперед, Б. Хмельницького, який її започаткував у межах Української держави.

Від самого початку на Правобережжі й Лівобережжі, а також безпосередньо в Києві, який ніби міст поєднав обидва регіони, вища влада з метою захоплення до торгівлі видавала універсали про охорону торгових людей, їх майна, дозволяла їм користуватися привілеями при купівлі-продажу, передавала міщанам право на збори від торгівлі тощо. Нерідко купецтво на пільгових умовах у містах користувалося спеціальним інвентарем, житловими будівлями, складами та ін. Йому дозволялося спорудження нових торгово-промислових приміщень. Особливо яскраво це проявлялось у Києві.

Принципова різниця від заходів царського уряду полягала в тому, що Б. Хмельницький своєю економічною та соціальною політикою сприяв формуванню купецтва з українців. Гетьманом були задоволені вимоги про право контролю за торговою діяльністю іноземців і сплату ними митного податку, від якого звільнялися місцеві купці. Проте, щоб не звужувати міжнародну торгівлю, уряд Гетьманщини дозволяв негоціантам прибулим із-за кордону після сплати 2% ввізного мита вільну торгівлю своїм товаром у містах України*. Вивіз мито також становило 2% від вартості наявних у купців товарів [8, с. 213]. Цікаво, що схожий порядок був встановлений і в сусідній Московії Торговельною уставною грамотою 1654 р. [9, с. 96].

Значних пільг на території Української держави від тоді набули грецькі та деякі інші іноетнічні купці, які займали особливе місце серед торгуючого люду. Поступове розширення прав українського купецтва продовжувалося до правління гетьмана І. Скоропадського, під час правління якого Петро I практично звів нанівець вільну торгівлю [10, с. 98-100].

Яскраво виражених рис спроби захистити вітчизняних купців і взагалі торгівлю місцевого люду набули в політиці І. Скоропадського та Д. Апостола. До них надходили численні скарги про встановлення надмірних мит, приватних і протчих вимислених здирствах чиновників Речі Посполитої та Російської держави. Тому вони неодноразово зверталися з цього приводу в Колегію іноземних справ Росії, просили видати відповідний царський указ, який би на міждержавному рівні належним чином регламентував зовнішню торгівлю Гетьманщини з Річчю Посполитою². На території останньої, – писав імперському урядові Д. Апостол у 1729 р., когда купци малороссійскіе ходят в Шліонск и в Кгданск³ через Полшу, брали у них лишніевратки и задержуют бывало их малороссіян на митах не без трудности и не без шкodi [11, с. 20]. Названі володарі булави в категоричній формі забороняли кривдити купців з Речі Посполи-

* Зокрема володарь булави видав 10 жовтня 1656 р. відповідного змісту універсал міщанам Козельця — від 1654 р. сотенного містечка Київського полку.

² Впершу чергу це стосувалося Києва, який на той час вже перетворився на прикордонне місто, що межував з володіннями Польщі.

³ Маються на увазі важливий торговий регіон у XVII-XVIII ст. Шлезьк (польське Шльонськ) – Сілезія та місто Гданськ (Польща)

тої, відбирати в них крам, тощо. Особисто І. Скоропадський звертався до впливових польських можновладців, навіть до короля, надсилав дарунки до російських резидентів у Польщі, щоб ті прихильно ставилися до інтересів українського купецтва на території іноземної держави. У відповідь йому неодноразово офіційно обіцяли: ...о обидах малоросійским купцам в Польше учиненных... будет говорено и требовано в том сатисфакції[12, с. 26]. Проте реально нічого не змінювалося на краще.

Яскраво проявилось ставлення до купецтва в ході діяльності Комісії по складанню Нового Уложення (1767 – 1768). Так, депутат від м. Яранська (Казанська губернія) І. Антонов, до якого приєдналися депутати ще від 16 міст, запропонував статус купців зрівняти з поміщицьким і, зокрема, дозволити їм володіти кріпаками, адже селяни, яких ті наймали з різних відомств для роботи, коштували дуже дорого (велику ціну) [13, с. 76, 78]. Депутат від м. Серпейська (Калужська губернія) Р. Глинков вважав за краще для розширення комерції й справності торгів купецтву 1-ої гільдії надати право на купівлю кріпосних робітників у кількості від 3-х до 5-ти душ [14, с. 94].

Депутат же від козаків Слобожанщини, сам козак (служив у Хоперській фортеці) А. Алейніков, навпаки, категорично наполягав на забороні купівлі кріпаків не тільки купцям, а й приказним людям і козакам. А тих, які вже ними придбані, пропонував відписати на їх імператорську величність. Він вважав, що коли багаті купці накуплять собі земель (сіл), то полишать торговий промисел, доведуть до відчаю кріпаків [15, с. 170, 171, 214, 215]. А. Алейніков також виступав проти купецької монополії та заборони селянам торгувати своєю продукцією. Це, на його думку, викликало б небажане зростання цін на сільськогосподарські продукти та ремісничі вироби [16, с. 80-82]. Депутат відстоював вільну торгівлю, котра велася через малоросійські митниці з європейськими та азійськими державами, що, безперечно, відповідало інтересам українців [17, с. 53, 54]. Ратував за позитивне вирішення проблеми торгівлі з Кримом, бо вважав її не тільки економічною, а й стратегічною. Його позицію в цьому аспект і підтримували практично всі провінції Слобідської України [18, с. 120].

Дещо інакше ставився до вирішення проблеми інший ідеолог купецтва – Михайло Чулков (1743 – 1793), з різночинців, який здобув освіту в гімназії при Московському університеті та певний час працював у Комерц-колегії разом з О. Радіщевим. Його головну економічну працю Историческое описание российской коммерции при всех портах и границах от древних времен до ныне настоящего, и всех преимущественных узаконений по оной государя императора Петра Великого и ныне благополучно царствующей государыни императрицы Екатерины Великой (1781 – 1788) становлять 7 томів (21 книга). В ній, наповненій багатим фактичним матеріалом, подано систематизовану історію російської промисловості й торгівлі через призму інтересів купців, їх взаємини з урядом і міщанством. Торгові люди дуже позитивно поставилися до її появи й оцінили, а купці Голикови за свій рахунок розіслали першу книгу першого тому в кожний магістрат і ратушу Росії.

Безперечно, знали про неї і в Україні, в Києві...

Автор був переконаний у тому, що купецтво в імперії, маючи на озброєнні його план Великороссийской коммерции, зможе надійно використовувати свій капітал [19, с. 2]. Роль купецтва у розвитку країни, на його думку, дуже значна. Безсильное государство, – писав він, – ничем в силу так не приводится, как земледельством и купечеством, к коему принадлежат и рукоделия: то всякое богатство, не из сих двух источников истекающее... можно почитать за некоторой род подати, которая аки бы у коммерции и земледельства отнимается, и следовательно в оных прилежание и работу останавливает[20, с. 18-19]. На противагу меркантилістам, Чулков вважав, що без торгівлі з іноземними країнами Росія зможе не лише існувати, а й розквітати, бути могутньою і багатою, коли власні мануфактури і фабрики утримувати в цвітущем состояннии. Тоді її населення зможе повністю задовольнити свої потреби, навіть внутрішнім отправлением торгов из одной провинции в другую [21, с. 39-40].

Становище і добробут торгових людей Чулков однозначно пов'язував з налагодженням процесу виробництва: Число и счастье купцов зависит от числа и счастья рукоделия [22, с. 12]. Одночасно він вважав, що уряд Катерини II недостатньо забезпечує незалежність внутрішньої торгівлі. Ним негативно сприймалася ідея існування компаній-монополістів, бо вони, з одного боку, обмежують свободу конкуренції, з іншого, – збагачують лише невелику частину купців за рахунок слабокапитальных. Це положення знаходило своє яскраве підтвердження і в Києві другої половини XVIII – XIX ст.

Чулков також невдоволено зазначив, що купці у дворянства в презрєннии, их дети в числе подлаго народа почитаются, и между прочим в солдаты набираются; и потому они стыдятся своего состояния, стараются о получении честнейшаго чина, хотя сие и обществу и им самим вредительно [23, с. 13].

Автор Исторического описания российской коммерции...на підставі конкретного фактичного матеріалу прийшов до висновку, що за ліпше було б, коли выключая одних упражняющихся в нижнем классе коммерции, и мелочною продажею торгующих, всем подданным... доступ ко всем чинам отворен быть имеет [24, с. 373].

Міркування М. Чулкова переконливо свідчать, що в кінці XVIII ст. клас буржуазії, який зароджувався як нова економічна сила, ще не вступив у гострі протиріччя з дворянством, поміщиками взагалі, а, навпаки, прагнув пристосуватися до пануючих в імперії порядків.

В. Новгородцев – автор Географічного опису міста Києва з додатком опису Києво-Печерської лаври і всіх до неї належних місць, різних відомостей про київські монастирі та церкви й географічного опису всього Київського намісництва взагалі...(1775 – 1786) поділив купців на дві групи: капіталістів, що мали капіталу не менше 500 крб. Та інших, сколько кто возможен по своему достатку [25, с. 61].

І. Переверзєв, який у кінці XVIII ст. склав Топографічний опис Харківського намісництва з історичною передмовою, проводив думку, що торгівлею мають займатися лише професіонали в містах, бо всяка інша – по многим казенным и владельческим селениям – лише наносить шкоду. Така вольность торговцев, – писав він, – преселяющих куплю и продажу из городов в слободы и

в монастири, тяготно стесняєт розпро-растраненіє законной торговли, городам естественно подобающей. І далі: Сей подрыв разрушает существо городов, отъемля жребій у нарицающихся гражданами [26, с. 39-40].

Представлена нами палітра типових для XVII – XVIII ст. поглядів на купецтво хоча і не повна, але дає достатню уяву, як саме ставилися до нього різні представники суспільства і в Україні, і в Росії.

Історія купецтва на українських теренах не лише своєрідна, а й унікальна, коли вивчати її на загальноєвропейському тлі. На процес його формування як стану неабияк впливало перебування українських регіонів, зокрема Києва й Київщини, протягом тривалого часу в складі різних держав: Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Росії та ін. Це зумовлювало:

- відсутність у нього чіткої й стійкої організації з яскраво вираженими етнічними ознаками;
- здебільше усунення торгових людей від політичного керівництва в країні;
- неможливість займати адміністративні посади вищих і середніх ланок;
- підпорядкування (часто-густо змушене) національних і економічних інтересів купців вимогам представників інших (пануючих) етносів;
- соціальну розпорошеність, тобто юридичну невизначеність їх серед інших станів.

В історіографії практично відсутні спеціальні праці з цієї тематики. Вона висвітлювалася дослідниками головним чином побіжно і переважно в контексті з'ясування основних етапів розвитку торгівлі в кінці XVIII – XIX ст., тобто коли в Російській імперії, куди входила і значна частина українських земель, почалося активно розроблятися законодавство стосовно цієї верстви населення.

Коли ж концептуально говорити про різні погляди вчених на проблему, то можна констатувати, що вони в основному є такими:

1. Визнання наявності вітчизняного купецтва протягом усього середньовіччя та нового часу без врахування, існувала в них чи ні організація (гільдії);
2. Твердження про відсутність цього стану серед населення Лівобережжя, Правобережжя та Слобожанщини, не кажучи вже про Київ і Київщину в XVII – XVIII ст.;
3. Фіксація у період, що досліджується, на території трьох регіонів дуже обмеженої (недостатньої) кількості корінних торгових людей.

Виходячи з позицій 2 і 3, деякі суспільствознавці та економісти взагалі заперечували можливість складання буржуазних відносин на той час на національному ґрунті, або ж твердили, що вони розвивалися лише завдяки російським чинникам, зокрема діяльності в Україні фінансово сильних купців з Московії, які зосереджували у своїх руках головні важелі й торговий капітал на території всіх українських земель, що входили до складу імперії.

Такий підхід до проблеми мав місце вже в документах і працях кінця XVIII ст. Так, Опанас Шафонський (1740 – 1811) у своєму відомому Чернігівського намісництва топографічному описі (1786) зазначив, що в Україні мало місцевих купців, а весь торг красных и мелких товаров состоит в руках великороссийских. Правда, автор також писав, що по городам, особенно в Киеве, и есть из природных тамошних купцы, мелким разным товаром торгующие, но в

сравнении великороссийских, они весьма малое и не достаточное количество составляют [27, с. 21]. На його думку, в українських купців капітал на той час не перевищував 30 тис.крб. Хоча наведені ним же самим дані спростовують таке твердження.

Автор опису м. Харкова 1767 р. з цього приводу зазначив так: ...Как сей город населен малороссийским вольным народом, то в нем купечества, що б поділялося на гильдии против великороссийских городов не имеется. Інший тогочасний документ зафіксував відсутність купців у м. Сумах, де торгівля зосередилася в руках військових обивателів [28, с. 212, 227]. У 1781 р. В. Зуєв пояснив малочисельність місцевого купецтва змішаним характером проживання населення в містах, де кожний городянин був и обыватель, и пахарь, и купец, и садовник, и службу отправляющий житель [29, с. 196, 197]. В Описании Слободско-Украинской губернии 1802 г. йшлося про те, що справжніх купців у краї було мало і вийшли ті з Росії, а следуя примеру оных из слободских поселен многие записались в гильдии [30, с. 14].

Стосовно слобідського регіону Топографическое описание Харьковского наместничества (1788) засвідчило: Торговый промысел вообще во всех украинцах примечается, но торговля их, хотя и второй руки, есть домовая, располагаемая больше к пристойному пропитанию, а не к обогащению [31, с. 42].

Проте слід зазначити, що купці й військові обивателі, наприклад, м. Харкова, купуючи в російських містах різний товар, продавали його потім на досить великі суми, зокрема: залізо та вироби з нього, взуття, дерев'яний посуд, кінську упряж – до 40 тис. крб.; вино, фарфоровий та кришталевий посуд, продукти – до 30 тис. крб.; рибу та ікру – до 165 тис. крб.; місцеву худобу російським і українським, в тому числі й київським, купцям – до 90 тис. крб.; слобідське сало, кожу, овчину, віск, мед тощо в Харкові – до 200 тис. крб. с кредитом сверх того [32, с. 78].

З наведених уривків можна зробити висновок, що для т. зв. тамтешніх купців торгівля була, принаймні, не єдиним засобом для існування. Тоді що: ремесло, сільське господарство, під-невільна праця посполитих? Якщо так, то це ще були не-справжні купці в розумінні їх статусу в середньовічній Західній Європі.

Проте відомо, що вже за доби Київської Русі купецтво було певною мірою організаційно структуроване. Це зафіксували давньоруські джерела, конкретні літературні пам'ятки. Зокрема, про купцов русских* – они ж есть племя из славян, писав арабський географ, начальник пошт багдадського халіфа Ібн-Хордадбе (IX – X ст.) у Книзі шляхів і держав [33, с. 49]. Зовнішню торгівлю слов'ян схарактеризував і описав її шляхи візантійський імператор Константин Багрянородний (905 – 959) у праці Про управління державою [34, с. 8-10]. На той час у Києві, на Подолі (при церкві Пирогощі), навіть функціонувало об'єднання хлібо-торговців.

На думку вітчизняного історика й економіста І. Рознера, появу на Русі купецьких корпоративних організацій – гільдій зумовив власне розвиток внут-

---

* Якщо вірити перекладу XIX ст. "Сказань" давніх мусульманських письменників про південних слов'ян.

рішньої та зовнішньої торгівлі. Стратегічними цілями таких спілок стали: об'єднання зусиль у боротьбі з можновладцями за пріоритет у торгівлі (скажімо, в межах певного міста), взаємодопомога та захист власних інтересів тощо [35, с. 82,83].

Упорядники загалом чудового й оригінального збірника документів Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина (К., 1990) під визначенням купець або українські купці об'єднали фактично всіх торговців, які мали за мету одержання прибутків: братів-співгородян, напарника зі Смотрича, єврея з Луцька, шевців луцьких, різних міщан і жидів, козаків та інших представників населення. Хоча в документах купці нерідко чітко відмежовані від решти. Так у витязі із судового листа в спорі київських міщан і воєводи кн. Дмитра Путятича від 14 травня 1499 р. читаємо: ...Напервеи, што жаловал князь Дмитрией на вас, штож коли котории купцы, а любо казаки приходят до Киева и становятся в мещан на подвори и тыи мещане обещивали их воеводе киевскому, и вы теми разы тот врид за себебыли взяли [36, с. 44].

В деяких актових книгах городского уряду другої половини XVII ст. окремі славетні (заможні) особи визначені одночасно як міщанами, так і купцями [37, с. 9, 13, 14, 63, 89].

І все ж таки. Хто ж такі купці й яким був їх статус у суспільстві?

Здавалося б питання досить просте, а тому вимагає (передбачає) й конкретну відповідь. Проте, в історіографії перше виявляється настільки невизначеним, а погляди істориків на нього діаметрально протилежними, що годі й шукати в них щось спільне.

В кінці XIX ст. у Російській імперії була поширена думка, що купцями в середні віки вважалися лише ті особи, які входили до гільдій. Класичним вважалось їх визначення у французькому торговому кодексі 1807 р. (тобто – Наполеона): всі, хто здійснює торговельну діяльність і для яких вона є постійним засобом існування. На той час у Німеччині офіційне (законодавче) поняття купець поширювалося на будь-яку фізичну чи юридичну особу, котра займалася торгівлею (у вигляді промислу). Купцями також вважалися всякого типу акціонерні компанії та товариства, незалежно від головних їх завдань і мети. Фактично це поширювалося і на державну казну, бо вона укладала відповідні угоди. Цікаво, що і заміжня жінка мала право вести постійну торгівлю, але з дозволу свого чоловіка. Отримавши його, дружина ставала більш-менш самостійною при підписанні актів купівлі-продажу. До купецтва зараховували також ремісників, які закупували за власний кошт сировину, виготовляли з неї вироби (скажімо, чоботи, хліб...), а потім їх продавали. Проте, ті з них, які переробляли сировину чужу, не вважалися купцями (наприклад, красильники).

В результаті у влади виникла необхідність чітко відокремити осіб, що займалися дрібними промислами від справжніх купців.

Схожа проблема виникла в середині XVIII ст. у Гетьманщині.

Зокрема, і це важливо зазначити, описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. вже визначали окремо приналежність до купецтва чоловіків і жінок. Так, на той час у межах території Чернігівського повіту значилося серед купців другої гільдії 12 чоловіків і 11 жінок, а третьої гільдії — 642

чоловіка та 618 жінок. Причому і серед посполитих, як зафіксував Топографічний опис малоросійської губернії 1798 – 1800 років, (отже це стосувалося і Києва та Київщини), женской пол сверх полевой работы упражняется в рукоделье: пряжу льну, конопель и шерсти для употребления на свое одяганіе и частію на продажу; по местечкам же занимаются торгом в лавках мелочными товарами и съестными припасами [38, с. 36, 37].

О. Левицький, вивчаючи судові справи Гетьманщини другої половини XVII – XVIII ст., виявив у них нерідкі суперечки між чоловіками та жінками в процесі купівлі – продажу різних товарів [39, с. 121].

В Західній Європі заборонялося займатися торгівлею значним урядовцям, духовенству, офіцерам. Власне грошові накопичення купців і лихварів стали однією з передумов виникнення капіталізму в західних країнах, що яскраво видно на прикладах Італії, Голландії, Англії, Франції й т. д. Тут набагато раніше, ніж в Україні розвинулася ціла мережа банків і торгових компаній [40, с. 143].

Очевидно, саме це і дало підстави бельгійському історикові А. Пиренну (Pirenne, 1862 – 1935) стверджувати, що купецтво стало головною рушійною силою економічного розвитку феодальної Європи, а також зумовило основний фактор зростання середньовічних міст [41]. Останню тезу наполегливо відстоював і німецький історик, економіст Ф. Рьоріг (Rörig, 1882 – 1952) [42]. Він запропонував теорію, згідно якої деякі міста середньовічної Німеччини в організаційному порядку засновувалися консорціумами купців.

У радянській історіографії праці названих дослідників досить широко критикувалися, а їх деякі теорії були визнані помилковими.

Фактично одночасно історичну роль купецтва та значущість його капіталу певною мірою перебільшували О. Богданов, І. Скворцов-Степанов, М. Покровський. Критикуючи їх погляди, справжня марксистська історична наука все ж таки визнавала діяльність цього стану як умову нормального руху суспільного відтворення.

У російських давніх актах фігурували два основних визначення: купець і торговець (або тотожні останньому – торгующий, производящий торговлю, на Лівобережжі і в Києві — купеческим промыслом бавящийся). Цікаво, що в Росії були купці, які безпосередньо вже припинили торговельну діяльність (отці семейства, що передали справу синові чи синам). На початкових етапах, як це видно з джерел, відокремлення купецького стану йшло досить повільно й зі значним запізненням, бо простежується лише з кінця XVI ст. Тоді найзаможніше російське купецтво, представлене головним чином гостинною та суконною сотнями, почало набувати ознаки станової організації й відігравати, хоча й порівняно слабу, але політичну роль (зокрема, беручи участь у Земському соборі) [43, с. 199]. На той час уряд Московії відчув нагальну потребу в кращих торгових людях, не довіряючи приказним. Вимагало цього і розширення податкової системи в торгівлі. На кінець XIX ст. російське законодавство у визначенні терміну купець практично вже у всьому співпадало із західноєвропейським.

Одним з перших істориків, хто визначив характерні риси малоросійського купця, виявив його відмінність від російського, став уже згадуваний вище

класик досліджень торгівлі на українських ярмарках І. Аксаков (1823 – 1886). При цьому цікаво зазначити той факт, що свою оригінальну працю на цю тему він видрукував на утримання (кошти) санктпетербурзького купецтва [44, с. V, 383, IV]. А особисто вчений був дійсним членом імператорського Російського географічного товариства. Зокрема автор вважав, що в Україні не існувало такого різкого поділу на стани за видами занять, як у Росії, а також різниці між станом освіченим і простим народом. У нас побут купецький, стикаючись з вищими класами суспільства, – наголошував дослідник, – і в той же час близький до народу, вилився в ту особливу, дивну форму, яка породила типи комедій п. Островського. Ці типи зовсім незрозумілі в Малоросії; нічого схожого не знайдете в малоросійському купецтві. Незаможний пан, козак-хуторянин, гільдійський купець, міщанин, всі живуть у злагоді, одним способом життя, говорять однією мовою, підходять під один загальний рівень освіти. Ви їх ніяк не розрізните між собою: жінки ще менше мають відбиток свого звання; природна грація, смак до вишуканості, художній склад думки, витонченість, доведена до неможливості в галузі почуття (чому найкраще свідчать народні пісні) – однаково притаманні всім малоросіянкам і приховують недолік освіти, – тоді як у Росії купчиха є явище типове й різко виділяється в ряді жінок інших станів. У Росії – істотну прикмету купецтва становлять уже бороди; в Малоросії – всі голять обличчя. В Росії дворянське походження нагадує те різке розмежування, котре існувало в давній, до Петровській Русі, між станом служилим і земським; в Малоросії сам служилий стан козацький розпався на служилий і на землевласницький, частково торговий [45, с. 7].

Одним же з перших, хто спеціально висвітлив історію Києва та його околиць від раннього середньовіччя до початку XIX ст. став М. Берлінський (1764 – 1848). У своїй праці Краткое описание Киева, содержащее историческую перечень всего города, так же показания достопамятностей и древностей оного (СПб., 1820), зокрема стосовно початку XIX ст. він змалював зовнішній вигляд столиці. Щоправда, при цьому майже не звернув увагу на її повсякденне та економічне життя, діяльність місцевого купецтва. В свою чергу, київський губернатор І. Фундуклей навів важливі дані щодо останнього за першу половину століття, окремо розрізливши його на дві статті: купці чоловіки та жінки [46, с. 549, 18, 572, 5].

Приблизно у той самий час побачили світ дві важливі праці російських істориків П. Іванова та О. Семенова. Перший ретельно розглянув соціальний статус і зобов'язання перед державою купців – співвітчизників, а другий навів конкретний фактичний матеріал про зовнішню торгівлю та розвиток промисловості від середини XVII ст. до 1853 р. [47]. Наприклад, Семенов описав деякі труднощі транспортування товарів по Дніпру в межах Київщини [48, с. 288, 289].

Про умови торгівлі й побут, який існував на київських контрактах, написав і в 1900 р. опублікував у Санк-Петербурзі спеціальну студію польський дослідник і публіцист Генріх Улашин [49]. Однак місцеві негоціанти не стали в ній об'єктом висвітлення. Його увагу більше привернули, зрозуміло, представники польської національності. Побіжно про євреїв і їх торгівлю в межах Ки-

ївщини кінця XVIII ст. написав, а потім надрукував статтю на сторінках Київської старини І. Житецький [50, с. 57-80]. Схожий за змістом праць обох названих авторів історичний матеріал, але протягом 1654 – 1855 рр. і на набагато ґрунтовнішій джерельній основі подав у своїй монографії В. Іконніков. Однак слід зазначити, що в ній мають місце помилкові або не зовсім точні посилання на використані документальні й історіографічні джерела, деякі фактологічні помилки, сюжетні повтори, не чітко структуризований предметно та хронологічно виклад матеріалу тощо. А це, в свою чергу, помітно ускладнює сприйняття й аналіз змісту в цілому цікавої спеціальної (тематично) роботи [51]. Окремих з означених аспектів торкнувся й К. Фоменко на шпальтах часопису Киевские епархиальные ведомости [52, с. 393-397].

В. Аскоченський, описуючи функціонування Києво-Могилянського колегіуму (академії), навів важливі кількісні показники стосовно співвідношення купецьких будинків з іншими житловими спорудами в Києві наприкінці XVIII ст. [53]. На підставі його даних, нам вдалося встановити, що на той період купці становили близько 0,7% від загальної кількості городян. Отже, можна без перебільшення твердити: становлення цього стану вмісті та його еволюція активно розпочалися лише на початку наступного століття. Деякі схожі моменти мають місце і в статті В. Горленка про Київ у 1799 р., де читача намагаються переконати в тому, що города, як такого, – справжнього, ще неіснувало [54, с. 581-592]. П. Лебединцев, І. Каманін і О. Левицький ввели у науковий обіг значний фактичний матеріал про кількісне зростання купецтва на Подолі в окремі роки, обґрунтували як саме воно і, за рахунок яких представників формувалося (наприклад, вихідців з різних місцевостей України, Росії, Польщі, Франції й інших країн), описали його оподаткування та зловживання, а також функціонування купецьких і міщанських товариств у Києві [55].

Список використаних джерел

1. Вишенский И. Сочинения. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1955. —С. 13 (Литературные памятники).
2. Там само. – С. 14.
3. Також див.: Вишенський І. Твори. – К.: Держлітвидав, 1959. —272 с.
4. Бойко А. Джерела з історії Південної України останньої чвертіXVIII – першої половини XIX століття // Старожитності Південної України. – Запоріжжя, 2000. – № 6. – С. 7.
5. Посошков И. Т. Книга о скудности и богатстве и другиесочинения. – М.: Изд-во АН ССР, 1951. – С. 17, 113(Литературные памятники).
6. Тамс само. – С. 120.
7. Там само.
8. Універсал Богдана Хмельницького про залишення міщанамКозельця міських прибутків. 1656, жовтня 10 (20). Чигирин //Універсали Богдана Хмельницького 1648 – 1657. – К.: Видавничий дім Альтернативи, 1998. – С. 213 (Пам'ятки історії України).

9. Веселаго В. В. Принципи економічної політики Богдана Хмельницького // Нариси з історії економічної думки на Україні. – К.: АН Український РСР, 1956. – С. 96.
10. Гуржій О. І. Гетьман Іван Скоропадський. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1998. – С. 98-100.
11. Цит. за: Джиджора І. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710 – 1730 рр. // Україна в першій половині XVIII віку. Розвідки й замітки. – К.: ВУАН. Істор. Секція, 1930. – С. 20.
12. Там самою – С. 26.
13. Материалы Екатириносинской законодательной комиссии 1767 г. Мнение депутата от города Яранска Ивана Антонова // Сборник Русского исторического общества (Сб. РИО). – СПб., 1868. —Т. 8. – С. 76, 78.
14. Там само. – С. 94. – Схоже: С. 86, 87.
15. Там само. – С. 170, 171, 214, 215.
16. Там само. – С. 80 – 82.
17. Там само. – С. 53, 54.
18. Сб. РИО. – Петроград, 1916. – Т. 147. – С. 21, 32, 33, 56, 67, 72 – 74.
19. Чулков М. Ф. Историческое описание российской коммерции —Спб., 1785. – Т. 2. – Кн. 1. – С. 2.
20. Там само. – М. 1786. – Т. 6. – Кн. 4. – С. 18 – 19.
21. Там само. – Т. 6. – Кн. 3. – С. 39 – 40.
22. Там само. – Т. 6. – Кн. 4. – С. 12.
23. Там само. – С. 13.
24. Там само. – С. 373.
25. Географическое описание города Киева, сочиненное Кивскаго гарнизона порутчиком Василием Ивановичем Новгородцовым... //Описи Київського намісництва 70 – 80 років XVIII ст. – К.:Наукова думка, 1989. – С. 61.
26. Топографічний опис Харківського намісництва з історичноюпередмовою // Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.: Описово-статистичні джерела / Упоряд. В. О. Пірко, О. І. Гуржій. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 39 – 40.
27. Шафонский А. Чергиговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малыя России, из частей коею оно наместничество составлено. – К.: Изд. М. Судиенко, 1851. – С. 21.
28. Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и от части Курской и Воронежской губернии. Изд. Д. И. Багалея. —Харьков, 1890. – Т. 2. – С. 212, 227.
29. Путешественные записки Василия Зуева от Санкт-Петербурга до Херсона в 1781 и 1782 гг. – СПб., 1787. – С. 196, 197.
30. Описание Слободско-Украинской губернии 1802 г. // Харьковский сборник. – Харьков, 1889. – С. 14.
31. Топографическое описание Харьковского наместничества. —Харьков, 1888. – С. 42.
32. Топографічний опис Харківського намісництва 1785 року //Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. – С. 78.
33. Сказания мусульманских писателей о славянах и русских (споловины VII века до конца X века). – Спб., 1870. – С. 49.
34. Константин Багарянородный. Об управлении государством //Известия Государственной академии истории материальнойкультуры. – М. – Л., 1934. – Вып. 91. –

- С. 8 – 10.; Його ж. Обуправлении империей – 2-е изд. – М.: Наука, 1991. – 496 с. (Древнейшие источники по истории народов СССР).
35. Рознер І. Г. Економічний розвиток ранньофеодальної древньо-руської держави – Київської Русі (IX – XII ст.) // Історія народ-ного господарства Української РСР: У 3-х т.; 4-х кн. – К.:Наукова думка, 1983. – Т. 1. – С. 82, 83.
  36. Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 44.
  37. Актовые книги Полтавского городского уряда XVII-го века. —Чергигов: Изд. Полтав. губ. учен. архивной комиссии, 1914. —Вып. 3. Справы вечистые 1672 – 1680 годов. – С. 9, 13, 14, 63, 89.
  38. Топографічний опис Малоросійської губернії 1798 – 1800 років //Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. —К.: Наукова думка, 1997. – С. 36, 37.
  39. Левицький О. По судах Гетьманщини: Нариси народного життя Гетьманщини 2-ї половини XVII віку. – Харків, б/р. – С. 121 і далі.
  40. Поршнев Б. Ф. Феодализм и народне массы. – М.: Наука, 1964. —С. 143.
  41. Pirenne A. Histoire de l'Europe des au XVI siècle. – Brux., 1958; Histoire economique de l'Occident medieval. – [Bruges], 1951.
  42. Rörig F. Hassische Beiträge zur deutschen Wirtschaftsgeshichte. —Breslau, 1928; Wirtschaftskräfte im Mittalalter. – Weimar, 1959.
  43. Хромов П. А. Очерки экономики феодализма в России. – М.:Гос.изд-во политической литературы, 1957. – С. 199.
  44. Аксаков И. Исследование об торговле на украинских ярмарках. —СПб., 1858. – V + 383+IVс.
  45. Там само. – С. 7.
  46. Фундуклей И. Статистическое описание Киевской губернии. —СПб., 1852. – ч. 1. – 549+18 с.; ч. 3. – 572+5 с.
  47. Иванов П. Обзорение прав и обязанностей российского купечества и вообще всего среднего сословия: В 2-х ч. / Реп. изд. 1826 г. – М., 2006; Семенов А. Изучение исторических сведений о российской внешней торговле и промышленности с половины XVII столетия по 1853 год. – СПб.: Типография II-го отделения собственной его имп. вел. Канцелярии, 1859. – ч. 2. – 376 с.
  48. Семенов А. Назв. соч. – С. 288 – 289.
  49. Ulaszyn Henryk. Kontrakty Kijowskie. Szkic historyczno-obyajowy. 1798 – 1888. – Peterburg, 1900. – 108 s.
  50. Житецкий Ир. Евреи в южной России // Киевская старина. —1901. – Т. 72. – № 1. – Отд. 1. – С. 57 – 80.
  51. Иконников В. С. Киев в 1654 – 1855 гг. Исторический очерк. – К., 1904. – 355 с.
  52. Фоменко К. Киев во второй половине XIX века // Киевские епархиальные ведомости. – 1909. – № 17. – Часть неофициальная. – С. 393 – 397.
  53. Аскоченский В. Киев с древнейшим его училищем Академиею. —К., 1856. – Ч. 2. – 566 с.
  54. Горленко В. Киев в 1799 году // Киевская старина. – 1885. —Т. 11. – № 3 – С. 581 – 592.
  55. П. Л. [Лебединцев П.]. Население Киева в прошлом столетии //Киевская старина – 1884. – Т. 8. – № 2. – С. 352 – 354. (Документы, известия и заметки); Його ж. Киев за 60 лет перед сим [1833 г.] // Труды КДА. – 1909. – № 2. – С. 312 – 330; Каманин И. Последние годы самоуправления Киева по магдебурскому праву //

Киевская старина. – Т. 21. – № 5. – Отд. 1. – С. 140 – 168; Т. 22 – № 8. – Отд. 1. – С. 157 – 195; № 9. – Отд. 1. – С. 597 – 622; Левыйкий О. Тревожные годы (Очерки из общественной и политической жизни г. Киева и Юго-Западного края) // Киевская старина. – 1891. – Т. 35. – № 10. – С. 1 – 21; № 11. – С. 169 – 194.

References

1. Vyshenskyy Y. Sochyneniya. – M.– L.: Yzd-vo AN SSSR, 1955. – S. 13 (Lyteraturnye pamyatnyky).
2. Tam samo. – S. 14.
3. Takozh dyv.: Vyshens'kyy I. Tvory. – K.: Derzhlitvydav, 1959. – 272 s.
4. Boyko A. Dzherela z istoriyi Pivdennoyi Ukrayiny ostann'oyi chvertiXVIII – pershoyi polovyny XIX stolittya // Starozhytnosti Pivdennoyi Ukrayiny. – Zaporizhzhya, 2000. – № 6. – S. 7.
5. Pososhkov Y. T. Knyha o skudnosti y bohastve y druhyesochyneniya. – M.: Yzd-vo AN SSR, 1951. – S. 17, 113(Lyteraturnye pamyatky).
6. Tams samo. – S. 120.
7. Tam samo.
8. Universal Bohdana Khmel'nyts'koho pro zalysheniya mishchanamKozel'tsya mis'kykh prybutkiv. 1656, zhovtnya 10 (20). Chyhyryn //Universal Bohdana Khmel'nyts'koho 1648–1657. – K.: Vydav-nychyy dim “Al'ternatyvy”, 1998. – S. 213 (Pam'yatky istoriyiUkrayiny).
9. Veselaho V. V. Pryntsypy ekonomichnoyi polityky Bohdana Khmel'nyts'koho // Narysy z istoriyi ekonomichnoyi dumky na Ukrayini. – K.:AN Ukrayins'kyy RSR, 1956. – S. 96.
10. Hurzhiy O. I. Het'man Ivan Skoropads'kyy. – K.: In-t istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 1998. – S. 98-100.
11. Tsyt. za: Dzhydzhora I. Ekonomichna polityka rosiys'koho pravytel'stva suproty Ukrayiny v 1710–1730 rr. // Ukrayina v pershiy polovyni XVIII viku. Rozvidky y zamitky. – K.: VUAN. Istor. Sektsiya, 1930. – S. 20.
12. Tam samoyu – S. 26.
13. Materyaly Ekatyrynynskoy zakonodatel'noy komysyy 1767 h. Mnenye deputata ot hroda Yaranska Yvana Antonova // Sbornyk Russkoho ystorycheskoho obshchestva (Sb. RYO). – Spb., 1868.–T. 8. – S. 76, 78.
14. Tam samo. – S. 94. – Skhozhe: S. 86, 87.
15. Tam samo. – S. 170, 171, 214, 215.
16. Tam samo. – S. 80–82.
17. Tam samo. – S. 53, 54.
18. Sb. RYO. – Petrohrad, 1916. – Т. 147. – S. 21, 32, 33, 56, 67,72–74.
19. Chulkov M. F. Ystorycheskoe opysanye rossyyskoy kommertsyy – Spb., 1785. – Т. 2. –Kn. 1.– S. 2.
20. Tam samo. – M. 1786. – Т. 6. – Kn. 4. – S. 18–19.
21. Tam samo. – Т. 6. – Kn. 3. – S. 39–40.
22. Tam samo. – Т. 6. – Kn. 4. – S. 12.
23. Tam samo. – S. 13.
24. Tam samo. – S. 373.

25. Neohrafycheskoe opysanie horoda Kieva, sochynennoe Kivskaho harnyzona porutchykom Vasyliem Yvanovychem Novhorodtsovym... //Opysy Kyyivs'koho namisnytstva 70–80 rokiv XVIII st. – K.:Naukova dumka, 1989. – S. 61.
26. Topohrafichnyy opys Kharkivs'koho namisnytstva z istorychnoyuperedmovoyu // Opysy Kharkivs'koho namisnytstva kintsya XVIII st.: Opysovo-statystychni dzherela / Uporyad. V. O. Pirko, O. I. Hur-zhiy. – K.: Naukova dumka, 1991. – S. 39–40.
27. Shafonskyy A. Cherhyhovskoho namestnychestva topohrafycheskoe opysanye s kratkym heohrafycheskym y ystorycheskym opysanyem Malyya Rossyy, yz chastey koey onoe namestnychestvo sostavleno. – K.: Yzd. M. Sudyenko, 1851. – S. 21.
28. Materyaly dlya ystoryy kolonyzatsyy y byta Khar'kovskoy y ot chasty Kurskoy y Voronezhskoy hubernyy. Yzd. D. Y. Bahaley. –Khar'kov, 1890. – T. 2. – S. 212, 227.
29. Puteshestvennye zapysky Vasylyya Zueva ot Sankt-Peterburha do Khersona v 1781 y 1782 hh. – SPb., 1787. – S. 196, 197.
30. Opysanye Slobodsko-Ukraynskoy hubernyy 1802 h. // Khar'kovskyy sbornyk. – Khar'kov, 1889. – S. 14.
31. Topohrafycheskoe opysanye Khar'kovskoho namestnychestva. – Khar'kov, 1888. – S. 42.
32. Topohrafichnyy opys Kharkivs'koho namisnytstva 1785 roku //Opysy Kharkivs'koho namisnytstva kintsya XVIII st. – S. 78.
33. Skazanyya musul'manskykh pysateley o slavyanakh y ruskykh (spolovyny VII veka do kontsa X veka). – Spb., 1870. – S. 49.
34. Konstantyn Baharyanorodnyy. Ob upravlenyy hosudarstvom //Yzvestyya Hosudarstvennoy akademyy ystoryy materyal'noykul'tury. – M.–L., 1934. – Vyp. 91. – S. 8–10.; Yoho zh. Obupravlenyy ymperyey – 2-e yzd. – M.: Nauka, 1991. – 496 s.(Drevneyshye ystochnyky po ystoryy narodov SSSR).
35. Rozner I. H. Ekonomichnyy rozvytok rann'ofeodal'noyi drevn'o-rus'koyi derzhavy – Kyyivs'koyi Rusi (IX–XII st.) // Istoriya narod-noho hospodarstva Ukrayins'koyi RSR: U 3-kh t.; 4-kh kn. – K.:Naukova dumka, 1983. – T. 1. – S. 82, 83.
36. Torhivlya na Ukrayini, XIV – seredyna XVII stolittya: Volyn' i Naddnipyrianshchyna. – K.: Naukova dumka, 1990. – S. 44.
37. Aktovye knyhy Poltavskoho horodovoho uryada XVII-ho veka. – Cherhyhov: Yzd. Poltav. hub. uchen. arkhyvnoy komysyy, 1914. – Vyp. 3. Spravy vechystye 1672–1680 hodov. – S. 9, 13, 14, 63, 89.
38. Topohrafichnyy opys Malorosiys'koyi huberniyi 1798–1800 rokiv //Opysy Livoberezhnoyi Ukrayiny kintsya XVIII — pochatku XIX st. – K.: Naukova dumka, 1997. – S. 36, 37.
39. Levyts'ky O. Po sudakh Het'manshchyny: Narysy narodnoho zhyttya Het'manshchyny 2-yi polovyny XVII viku. – Kharkiv, b/r. – S. 121 idali.
40. Porshnev B. F. Feodalyzm y narodne massy. – M.: Nauka, 1964. – S. 143.
41. Pirenne A. Histoire de l'Europe des au XVI siècle. – Brux., 1958; Histoire economique de l'Occident medieval. – [Bruges], 1951.
42. Rörig F. Hassische Beiträge zur deutschen Wirtschaftsgeshichte. – Breslau, 1928; Wirtschaftskräfte im Mittalalter. – Weimar, 1959.
43. Khromov P. A. Ocherky ekonomyy feodalyzma v Rossyy. – M.:Hos. yzd.-vo polytycheskoy lyteratury, 1957. – S. 199.
44. Aksakov Y. Yssledovanye ob torhovle na ukraynskykh yarmarkakh. – SPb., 1858. – V + 383+IVs.
45. Tam samo. – S. 7.

46. Fundukley Y. Statysticheskoe opysanye Kyeveskoy gubernyy. – SPb., 1852. – ch. 1. – 549+18 s.; ch. 3. – 572+5 s.
47. Yvanov P. Obozrenye prav y obyazannostey rossyyskoho kupe-chestva y voobshche vseho sredneho soslovyaya: V 2-kh ch. / Rep. yzd. 1826 h. – M., 2006; Semenov A. Yzuchenye ystorycheskykh svedenyy o rossyyskoy vneshney torhovle y promyshlennosty s polovyny XVII stoletyya po 1853 hod. – SPb.: Tipohrafiya II-ho otdelenyya sobstvennoy eho ymp. vel. Kantselyaryu, 1859. – ch. 2. – 376 s.
48. Semenov A. Nazv. soch. – S. 288–289.
49. Ulaszyn Henryk. Kontrakty Kijowskie. Szkic historyczno-obyajowy. 1798–1888. – Peterburg, 1900. – 108 s.
50. Zhytetsky Yr. Evrey v yuzhnoy Rossyy // Kyevskaaya staryna. – 1901. – T. 72. – № 1. – Otd. 1. – S. 57–80.
51. Ykonnykov V. S. Kyev v 1654–1855 hh. Ystorychesky ocherk. – K., 1904. – 355 s.
52. Fomenko K. Kyev vo vtoroy polovyne XIX veka // Kyevskiye eparkhyal'nye vedomosti. – 1909. – № 17. – Chast' neofytsyal'naya. – S. 393–397.
53. Askochensky V. Kyev s drevneyshym eho uchyl'yshchem Akademyyeyu. – K., 1856. – Ch. 2. – 566 s.
54. Horlenko V. Kyev v 1799 hodu // Kyevskaaya staryna. – 1885. – T. 11. – № 3 – S. 581–592.
55. P. L. [Lebedyntsev P.]. Naselenye Kyeva v proshlom stoletyy // Kyevskaaya staryna – 1884. – T. 8. – № 2. – S. 352–354. (Dokumenty, yzvestyya y zametky); Yoho zh. Kyev za 60 let pered sym [1833 h.] // Trudy KDA. – 1909. – № 2. – S. 312–330; Kamanyn Y. Poslednye hody samoupravlenyya Kyeva po mahdeburskomu pravu // Kyevskaaya staryna. – T. 21. – № 5. – Otd. 1. – S. 140–168; T. 22 – № 8. – Otd. 1. – S. 157–195; № 9. – Otd. 1. – S. 597–622; Levyyky O. Trevozhnye hody (Ocherky yz obshchestvennoy y polytycheskoy zhyzny h. Kyeva y Yuho-Zapadnoho kraya) // Kyevskaaya staryna. – 1891. – T. 35. – № 10. – S. 1–21; № 11. – S. 169–194.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2015 р

И. А. Гуржий

Купечество Киева и Киевщины нового времени в восприятии современников

В данной статье охарактеризованы историография и источники по истории развития купечества города Киева XIX века. С помощью общенаучных методов проанализировано развитие купеческого сословия на фоне общественно-политических, культурных и экономических процессов в Украине. Также проведен анализ работ по заданной теме таких исследователей, как И. Посошков, В Шафонский, М. Чулков и др.

Ключевые слова: купечество, современники, новая эпоха.

**The merchants of Kyiv and Kyivshchyna of New Age
in the perception of contemporaries**

This article describes the historiography and the sources on the history of the development of merchants of Kyiv city in the XIX century. Using general scientific methods the development of merchant class on the background of socio-political, cultural and economic processes in Ukraine is analyzed. The analysis of works of such researchers as I. Pososhkov, V. Shafonskyi, M. Chulkov and others is also carried out.

Key words: merchants, contemporaries, New Age.

УДК 94. (477. 46):378. 6:614. 849

Л. В. Богун

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ РЯТУВАЛЬНИКІВ У СИСТЕМІ ВІДОМЧОЇ ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРКАСЬКОГО ІНСТИТУТУ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ ІМЕНІ ГЕРОЇВ ЧОРНОБИЛЯ НУЦЗУ)

У статті розглянуто найважливіші сторінки історії навчального закладу. Висвітлено пошук нових форм і методів навчальної, наукової та виховної роботи. Проаналізована висока професійна підготовка у вищому навчальному закладі майбутніх працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій, наявність знань, умінь та навичок, які б дозволяли якісно виконувати свої службові обов'язки.

Вперше в даній статті розкривається основна діяльність і етапи розвитку вищого навчального закладу, який готує всебічно розвинених, високоосвічених фахівців у галузі пожежної безпеки. Кожна сторінка історії навчального закладу наповнена повагою до пожежно-рятувальної справи та професії рятувальника, оскільки героїчний досвід завжди актуальний. Професія рятувальника надзвичайно шанована в нашій країні. Ця професія важка, відповідальна, інколи небезпечна і чекає від рятувальника відповідальності, професійності і відважності.

Ключові слова: професійна підготовка, вищий навчальний заклад, історія навчального закладу.

Одним із найважливіших завдань на сьогоднішньому етапі модернізації вищої школи України, є забезпечення якості підготовки фахівців на рівні міжнародних вимог. Система освіти повинна забезпечувати підготовку кваліфікованих фахівців здатних до професійного розвитку. Одним із актуальних проблем, які залишаються у навчальному процесі вищих навчальних закладів являється якість підготовки курсантів, студентів і слухачів. Сьогодні перед вищим навчальним закладом системи Державної служби України з надзвичайних ситуацій постає непроста адаптація навчального процесу до сучасних вимог.

У роботах наукових вітчизняних дослідників В. Пархоменко, А. Підгайного, А. Томіленка та інших дотично досліджується дана тематика [7, 8, 9]. Однак, комплексно та систематизовано історія вищого навчального закладу Державної служби України з надзвичайних ситуацій не висвітлювалася. Аналіз наукової літератури та дисертаційних досліджень з питань історії пожежної охорони показує, що здебільшого увага дослідників прикута до історії пожежної охорони, підготовки офіцерських кадрів, або зосереджена на діяльності пожежних товариств.

Тому маємо відзначити, що історія вищого навчального закладу з пожежно-технічного профілю залишається поза увагою.

Метою статті – є висвітлення найважливіших сторінок історії навчального закладу, основних етапів розвитку, сучасний стан і особливості діяльності вищого навчального закладу Державної служби України з надзвичайних ситуацій, якості підготовки висококваліфікованих фахівців пожежної охорони, пошук нових форм і методів навчальної, наукової та виховної роботи.

Свою історію навчальний заклад розпочав зі створення відповідно до наказу МВС СРСР від 26 червня 1973 р. Черкаського пожежно-технічного училища. З 10 січня 1973 р. по 29 червня 1981 р. навчальний заклад очолював кавалер ордена Слави III та II ступенів полковник внутрішньої служби Олег Едуардович Стоянович [4].

З 1 жовтня 1973 р. розпочалися заняття на щойно сформованих пожежно-тактичному, пожежно-технічному, пожежно-профілактичному циклах, на циклі суспільних наук та циклі військово-фізичної підготовки. З жовтня розпочалась діяльність навчальної пожежно-рятувальної частини. З метою підвищення ефективності навчального процесу, створення та вдосконалення навчально-матеріальної бази, пожежної техніки та озброєння, поширення передового досвіду в жовтні 1974 р. в училищі було створено бюро раціоналізації та винахідництва.

Авторитет молодого навчального закладу МВС поступово зростав. Як високу ступінь довіри до колективу можна розглядати те, що з 1975 р. на базі Черкаського пожежно-технічного училища регулярно проводилася перепідготовка працівників пожежної охорони. Згодом училище стало базовим для проведення загальносоюзних нарад керівного складу пожежної охорони СРСР.

1979-1980 навчальний рік для особового складу училища відзначився подією історичного значення.

У 1979 р. особовий склад училища розпочав підготовку до майбутнього несення служби на об'єктах Олімпіади-80 у Москві. Перед особовим складом навчального закладу стояло відповідальне завдання – забезпечувати громадський порядок в Олімпійському селищі.

Олімпійські ігри, які проходили у Москві потребували залучення до охорони громадського порядку усіх наявних у державі резервів. У той час Черкаське пожежно-технічне училище (нині Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля) підпорядковувалося Міністерству внутрішніх справ, тож до Москви були направлені курсанти-випускники третього курсу, частково – курсанти другого курсу.

Особовий склад училища у відповідності з рішенням Олімпійського оргкомітету і вказівками МВД СРСР вів саму інтенсивну підготовку по забезпеченню пожежної безпеки при проведенні Ігор XXII Олімпіади, яка проводилася в м. Москва 10 липня 1980 р., на центральному стадіоні імені В. І. Леніна [3].

Відповідно наказам і директивам МВД СРСР в навчальному закладі проводилися відповідні роботи, направлені на підготовку особового складу до несення служби на Олімпійських Іграх. Проводилися політично-виховні роботи, ряд заходів по службовій і фізичній підготовці. Перед керівним складом стояла основна задача – глибоке вивчення політичних і ділових якостей, а також перевірка підготовки командно-викладацького складу і несення служби на Олімпіаді-80.

На Іграх особовому складу, крім протипожежного захисту, належало забезпечувати громадський порядок, керівництво училища зосередило зусилля на вдосконаленні фізичної загартованості курсантів та осіб начальницького складу, вивчення прийомів рукопашного бою, оволодіння застосуванням спеціальних засобів охорони порядку.

З 19 червня по 9 серпня 1980 р. у складі окремого батальйону під керівництвом начальника училища полковника внутрішньої служби О. Е. Стояновича, а також його заступників: полковника внутрішньої служби К. Тіпцова, підполковника внутрішньої служби Г. Козенка, підполковника внутрішньої служби В. Самчука, підполковника внутрішньої служби М. Варлигіна і особового складу училища, забезпечували протипожежну безпеку Олімпійських селищ XXII Олімпійських ігор [4].

За зразкове виконання цього завдання училище (нині Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля) було нагороджено Почесною Грамотою Президії Верховної Ради СРСР та Почесною грамотою організаційного комітету Олімпійських ігор 1980 р. в Москві, особовий склад училища удостоївся подяки Міністра внутрішніх справ СРСР, Московської Ради народних депутатів. Кращих курсантів і офіцерів відзначено урядовими нагородами, почесними знаками, грамотами [5].

З 30 червня 1981 р. по 27 грудня 1994 р. навчальний заклад очолював полковник внутрішньої служби Володимир Олексійович Лобода. Під його керівництвом в училищі велику увагу приділяли практичній діяльності з широким використанням технічних засобів. У навчальному процесі почали використовувати електронно-обчислювальну техніку, з'явився перший кабінет інформатики.

Для підвищення інтересу курсантів до обраної ними професії було удосконалено тематичні плани і програми з практичною направленістю, які направлені на навчання. В 1990 р. було створено цикл практичного навчання, тут була сконцентрована практична підготовка фахівця пожежної охорони за всіма напрямками: робота з технічним обладнанням, гасіння пожеж у спеціальних протигазах, управління автомобілем тощо. До речі, це був перший цикл практичного навчання серед усіх навчальних закладів МВС Радянського Союзу.

Одним з важливих місць в житті училища займав спорт. Навчальний заклад виховав 16 майстрів спорту, 50 кандидатів у майстри спорту, 185 спортсменів 1-го розряду. На честь Героя Радянського Союзу Івана

Онопрієнка Черкаське пожежно-технічне училище щорічно провидить змагання з пожежно-прикладного спорту.

У другій половині 80-х років ХХ ст. в Радянському Союзі виникають міжнаціональні конфлікти. Вірмено-азербайджанський конфлікт спалахнув через проблеми Нагірного Карабаху. Міжнаціональна сутичка була першою на території цілісного СРСР. Конфлікт вівся між двома союзними республіками, які входили до складу однієї держави. На території Азербайджанської Республіки зокрема в м. Баку в 1989 р. мали місце масові заворушення, безпорядки з використанням вогнепальної зброї, що супроводжувалися численними жертвами серед населення. Особовий склад училища у складі трьох зведених батальйонів (200 осіб кожен), сформовані з офіцерів і курсантів, більш ніж півроку здійснювали миротворчу місію з охорони громадського порядку у м. Баку Азербайджанської РСР. Очолювали батальйони офіцери Валерій Павлович Дмитрюк, Валерій Григорович Некора, Василь Борисович Самчук. Місцеве населення з великою повагою ставилось до українських миротворців. Після закінчення служби в м. Баку Азербайджанської РСР нагородили 15 осіб начальницького складу і 27 курсантів батальйону медалями За відвагу в громадському порядку, грамотами, цінними подарунками.

З 28 грудня 1994 р. по 27 березня 2004 р. та з 12 квітня 2005 р. по 13 березня 2007 р. навчальний заклад очолював кандидат технічних наук, доцент, заслужений працівник освіти України, генерал-майор внутрішньої служби Микола Григорович Шкарабура.

12 травня 1995 р. спільним наказом Міністерства освіти України та Міністерства внутрішніх справ України № 130/285 був створений Міжвідомчий навчально-науковий комплекс із підготовки спеціалістів для Державної пожежної охорони МВС України у складі Черкаського інженерно-технологічного інституту Міністерства освіти України та Черкаського пожежно-технічного училища МВС України.

В історії Черкаського пожежно-технічного училища 17 грудня 1996 р. відбулася визначна подія рішенням Державної акредитаційної комісії України навчальному закладу було надане право на здійснення освітньо-професійної діяльності за III рівнем акредитації.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 550 від 9 червня 1997 р. на базі училища було створено Черкаський інститут пожежної безпеки з почесним іменем Героїв Чорнобиля [6]. Для висвітлення науково-дослідної роботи, навчально-виховного процесу, громадського і спортивного життя інституту в 1998 р. розпочався випуск вісника – газета Вогнеборець.

Вперше в навчальному закладі на денній формі навчання 24 студента розпочали заняття на госпрозрахунковій основі з 1998 р. на підставі наказу МВС України № 478 Про вдосконалення структури Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля МВС України.

З 2000 р. в інституті було відкрито ад'юнктурі згідно з Положенням про підготовку науково-педагогічних та наукових кадрів у вищих навчальних

зкладах МВС України. За спеціальністю Пожежна безпека здійснювалася підготовка ад'юнктів.

З квітня 2001 р. в інституті здійснювалася підготовка освітньо-кваліфікаційного рівня магістр Державна акредитаційна комісія України надала право.

У липні 2002 р. навчальний заклад був акредитований за IV рівнем акредитації.

За високий рівень науково-педагогічної роботи, за значні досягнення у системі вищої освіти, підготовку спеціалістів для оперативно-рятувальної служби інститут отримав у червні 2003 р. диплом лауреата Рейтингу вищих навчальних закладів України Софія Київська-2003. Міжнародна кадрова академія в 2004 р нагородила інститут Орденом пошани [5].

З 2 квітня 2004 р. по 11 квітня 2005 р. навчальний заклад очолював кандидат технічних наук, доцент, генерал-майор служби цивільного захисту Володимир Степанович Бабенко.

З нагоди 13-ї річниці незалежності України у 2004 р. зведений батальйон інституту був удостоєний високої честі представляти Міністерство з питань надзвичайних ситуацій у парадах військ, які пройшли в м. Києві.

В 2004 р. на території інституту було відкрито православний храм-каплицю на честь ікони Божої Матері Неопалима купина за рахунок неї здійснюється морально-духовне виховання курсантів.

В 2006 р. відбулася урочиста подія відкриття спортивно-оздоровчого комплексу навчального закладу.

Відповідно розпорядженням Кабінету Міністрів № 681 інститут 30 серпня 2007 р. був перетворений в Академію пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля.

З 17 січня 2008 р. по 16 березня 2010 р. навчальний заклад очолював кандидат психологічних наук, доцент, генерал-лейтенант служби цивільного захисту Віталій Петрович Бут.

Значна увага приділялася науковій діяльності курсантів, студентів та слухачів. Курсанти та студенти академії щороку брати участь у міжнародних навчаннях European Rescue Workshop Fenix у співдружності з делегаціями профільних навчальних закладів Польщі, Литви, Румунії, Німеччини та Естонії.

З 14 березня 2007 р. по 16 січня 2008 р. та з 17 червня 2010 р. по 26 червня 2013 р. навчальний заклад очолював кандидат психологічних наук, професор, генерал-майор служби цивільного захисту Микола Андрійович Кришталь.

З нагоди Дня рятувальника академію нагородили за значні трудові здобутки у справі підготовки фахівців для підрозділів і органів цивільного захисту статуеткою і дипломом Лауреата Програми 2010 р оргкомітет Всеукраїнської програми Золоті руки країни.

В 2012 р. академія отримала ліцензію на провадження освітньої діяльності за новими напрямками: Психологія, Системна інженерія,

Автоматизація та комп'ютерно інтегровані технології, Цивільний захист. В академії відкрита вчена спеціалізована рада з правом прийняття до розгляду та проведенням захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук за спеціальністю Пожежна безпека.

З 27 червня 2013 р. і по теперішній час тимчасово виконуючим обов'язки ректора академії призначений кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник, заслужений працівник цивільного захисту України, академік Академії будівництва генерал-майор служби цивільного захисту Василь Миколайович Андрієнко.

Академія співпрацює з підрозділами ДСНС України з усіма регіонами України та зарубіжними колегами, укладені двосторонні угоди про співпрацю з провідними вищими навчальними закладами Польщі, Росії, Білорусі, Казахстану, Болгарії, Німеччини та Азербайджану.

На основі проведеного аналізу розкрито особливості організаційного процесу підготовки фахівців в органи та підрозділи ДСНС України в Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля в умовах створення, розвитку та реорганізації вищого навчального закладу.

Список використаних джерел

1. Архів Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля (м. Черкаси.) – Справа №20. Том I. Інв. 16. – Прикази начальника училища, 1980 год. – Арк. 52.
2. Архів Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля. (м. Черкаси. Справа №9. Том I. Інв. 54. – Прикази начальника училища, 1989 год. – Арк. 172-176.
3. Архів Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля (м. Черкаси.) – Справа №20. Том I. Інв. 16. – Прикази начальника училища, 1980 год. – Арк. 265.
4. Двадцять п'ять років на варті. Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля. Короткий історичний нарис // І. Г. Дробінка, О. Б. Голинський, О. Е. Стоянович / Під заг. ред. М. Г. Шкарабури. – Черкаси: Друкарня ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля, 1998.
5. Лицарі порятунку / За заг. ред. М. Г. Шкарабури. – Черкаси: Брама-Україна, 2006.
6. Офіційний електронний ресурс Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля // Історія навчального закладу – Режим доступу до джерела: http://fire.sk.ua/?page_id=115.
7. Пархоменко В. А. З історії пожежної охорони Миколаєва у XIX – першій половині XX століття. Т. 37. Історичні науки. – Миколаїв: видавничий відділ МФ НаУКМА, 2004. – С. 123-125.
8. Підгайний А. В. Становлення та розвиток системи підготовки офіцерських кадрів МНС України наприкінці XX – початку XIX ст.: Дис.канд. істор. наук, Львів, 2009.
9. Томіленко А. Г. Діяльність добровільних пожежних товариств на Правобережній Україні (друга половина XIX – початок XX ст). Т. 5. Історичні науки. – Миколаїв: видавничий відділ МФ НаУКМА, 2000. – С. 39-42.

References

1. Argv Academiae pagina securitatem, Polonia, Suecia, Hungaria Gerow de Chornobyl (m. Cherkasy.) – In ius N. 20. Volume I. NV. 16. – Ordines princeps de schola, 1980. – Arca. 52.
2. Argv Academiae pagina securitatem, Polonia, Suecia, Hungaria Gerow de Chornobyl. (M. Cherkasy. Ius N. 9. Volume I. NV. 54. – Ordines princeps de schola, 1989. Arcam. 172-176.
3. Argv Academiae pagina securitatem, Polonia, Suecia, Hungaria Gerow de Chornobyl (m. Cherkasy.) – In ius N. 20. Volume I. NV. 16. – Ordines princeps de schola, 1980. – Arca. 265.
4. Dvadtsati n'yat annis pars. Cherkasky nstitut pagina securitatem, Polonia, Suecia, Hungaria Gerow de Chornobyl. Denique storioni vivere // Primus. G. Drobny, O. B. Golinskii, O. E. Stojanovic / Pid zag. edited by M. G. Shkarabura. – Cherkasy: Drukarnia CPB ei. Gerow De Chornobyl, 1998.
5. Lizar poryatunku / Pro zag. edited by M. G. Shkarabura. – Cherkasy: Brama-Ucraina, 2006.
6. Ofitsiyniy elektronniy Resurs Academiae pagina securitatem, Polonia, Suecia, Hungaria Gerow de Chornobyl // Historia bet – Modus accessum ad Dzherelo: [htt://ignis.ck.ua/?primumobjectumBCC=115](http://ignis.ck.ua/?primumobjectumBCC=115).
7. Parkhomenko V. A. S historia pagina Aharoni Mikolov XIX – primum Polovin de vicesimo hoc saeculo. 37. Starion scientia. – Mikolaj: publishing vddl Matt NaUKMA, 2004. – S. 123-125.
8. Pagini A. V. Stanovlenie et progressum ratio praeparationis afterski kadru noprnt MHC Ucraina de XXth – principio XIX century: Dis. candidatus. stella. Scientiarum, Lviv, 2009.
9. Tomilenko A. G. Umbilicalia dobrovolny poreznih viator in Pravoberezhna Ucraina (dimidium XIX – XX mannus CT). Vol. 5. Starion scientia. – Mikolaj: publishing vddl Matt NaUKMA, 2000. S. 39-42.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2015 р.

Л. В. Богун

Профессиональная подготовка будущих спасателей в системе ведомственного образования (на примере Черкасского института пожарной безопасности имени Героев Чернобыля НУГЗУ)

В статье рассмотрены важнейшие страницы истории учебного заведения. Отражен поиск новых форм и методов учебной, научной и воспитательной работы. Проанализирована высокая профессиональная подготовка в высшем учебном заведении будущих работников Государственной службы Украины из чрезвычайных ситуаций., наличие знаний, умений и навыков, которые бы позволяли качественно исполнять свои служебные обязанности.

Впервые в данной статье раскрывается основная деятельность и этапы развития высшего учебного заведения, которое готовит всесторонне развитых, высокообразованных специалистов в отрасли пожарной безопасности. Каждая

стораница истории учебного заведения наполнена уважением к пожарно-спасательной дела и профессии спасателя, поскольку героический опыт всегда актуален. Профессия спасателя чрезвычайно уважается в нашей стране. Эта профессия тяжелая, ответственная, иногда опасная и ожидает от спасателя ответственности, профессиональности и отважности.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, высшее учебное заведение, история учебного заведения.

L. V. Bohun

Professional training of future rescuers in the system of departmental education (on the example of Cherkasy Institute of Fire Safety named after Heroes of Chornobyl of NUCPU)

The article considers the most important pages of the history of this higher educational institution. The ways of searching for new forms and methods of teaching, researching and educational works are shown. High vocational training of future staff of State Emergency Service of Ukraine and the availability of knowledge, skills and habits for qualitative work have been analyzed.

For the first time this article shows the main activities and stages of the development of this higher educational institution, that trains highly skilled experts in fire safety. Every page of the academy's history is full of respect to rescue and firefighting activity as heroic experience is always actual. The rescuer's profession has highly honored status in our country. This profession is hard, responsible, sometimes dangerous and expects from specialists to be highly responsible, determined, professional and courageous.

Key words: professional training, higher educational institution, history of educational institution.

УДК 94 (477. 46)
УДК 929:94(477) 20

**І. В. Волкова,
Л. М. Тептюк**

ВНЕСОК ОЛЕСЯ ГОНЧАРА В РОЗБУДОВУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В ПЕРШІ РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

У статті аналізується внесок Олеся Гончара у розбудову української державності, досліджуються основні аспекти його діяльності в умовах незалежності.

Ключові слова: український народ, інтелігенція, незалежність, українська державність, Олесь Гончар, письменник, референдум.

Сучасне становлення української державності, формування політичної ідеології і національної свідомості українців вимагає переосмислення історії боротьби українського народу за власну незалежність. Провідною силою та основою національно-культурного відродження завжди виступала українська творча інтелігенція. В умовах сімдесятилітнього існування тоталітарного радянського режиму вона була тим середовищем, з якого виходили ідеї, що не завжди збігалися з офіційною комуністичною ідеологією.

Однією з ключових постатей в національно-культурному й суспільно-політичному житті України з середини ХХ століття був відомий письменник і громадський діяч Олесь Терентійович Гончар. На прикладі його життєвого та творчого шляху чітко простежується трагізм долі митця-патріота в умовах тоталітарного режиму. Розуміючи силу таланту й авторитет письменника у суспільстві, влада намагалася використати й поставити Олеся Гончара на службу радянській системі. Саме тому він мав найвищі офіційні премії та нагороди, ордени, був народним депутатом Верховних Рад УРСР і СРСР, членом ЦК КПУ. Однак це не завадило йому весь час протистояти системі, виступати з критикою на її адресу на сторінках своїх творів і публіцистичних праць. Поступово він став одним з провідників національної ідеї, що вступили на шлях боротьби за Українську державність.

Метою даного дослідження є висвітлення громадсько-політичної діяльності Олеся Гончара, спрямованої на розбудову української державності. Актуальність поставленої проблеми посилюється й через недостатню розробку в науковій літературі. Лише окремі аспекти діяльності письменника в умовах утвердження незалежної України висвітлювалися на сторінках праць В. Галич [1], А. Погрібного [13], В. Пащенко [12].

Дослідження життєвого й творчого шляху Олеся Гончара на основі його щоденникових записів дає можливість проаналізувати формування його світогляду та громадської позиції, а також простежити еволюцію політичних поглядів митця. Увесь час, починаючи з другої половини 40-х років ХХ століття

й до 1990 року, він жив у внутрішній боротьбі з собою. Письменник усвідомлював антигуманну й антиукраїнську сутність радянського тоталітаризму, його можливості для підтримання української духовності були вкрай обмеженими. Довіра до комуністичної системи занепадала у Олеся Гончара з кожним роком його життя. Тому його рішення про вихід з лав КПРС було послідовним й логічним завершенням протистояння митця й режиму.

9 жовтня 1990 року Олесь Гончар під впливом акції громадської непокори – голодування студентів у Києві – подав заяву про вихід з КПРС. Ця заява стала апогеєм боротьби письменника з владою, що під прикриттям партії багато років вершила злодіяння. Усі сподівання на те, що на останніх своїх з'їздах партія дасть належну оцінку минулому, щоб актом покаяння захистити ім'я мільйонів чесних комуністів, непричетних до репресій та терору, що, взявши курс на перебудову, КПРС відмовиться від подальшого нав'язування народам імперського великодержавного курсу – виявилися марними [3]. А останньою краплею, що переповнила чашу терпіння хворого письменника, став сміх народних депутатів із парламентської більшості у відповідь на вимоги голодуючих студентів.

З цього часу письменник активно включається в боротьбу за українську державність. Він бере участь у багатьох визначних громадських заходах, що відбуваються в Україні. Це і I Всесвітній Конгрес українців (серпень, 1990 р.), і Конгрес українських лікарів (вересень, 1990 р.), і Фестиваль української поезії Золотий гомін (вересень, 1990 р.). В жовтні 1990 року Олесь Гончар вітав прибуття на Україну першого патріарха Української автокефальної православної церкви Мстислава. Мужнім вчинком митця стала підтримка в СПУ та у Верховній Раді арештованого у листопаді 1990 року депутата Степана Хмари, якого група 239 позбавила парламентського імунітету.

Впродовж 1991 року Олесь Гончар намагався сприяти духовному відродженню нації. Сміливими були виступи письменника з трибуни Академії Наук України, в яких він вимагав демократичним шляхом обирати нових членів Академії, запровадити українізацію її гуманітарних інститутів, створити інститут рукописів та окремий Інститут історії України, повернути славу колишніх заслужених вчених та академіків В. Вернадського, М. Грушевського, А. Кримського [7, с.344, 378]. Боротися за справжній суверенітет, проти засилля сваволі та безвідповідальності закликав Олесь Гончар під час відкриття Української конференції прихильників миру у березні 1991 року [6, с. 360-362]. Тут з його уст вперше лунали звернення до усіх республік відмовитися від ядерного статусу, досягти рівноправних двосторонніх домовленостей, що стануть запорукою вільного розвитку.

Проблемою на шляху до національної єдності митець вважав міжконфесійний розбрат. Обстоюючи право на свободу совісті, він з однаковою пошаною ставився до віруючих різних церков, закликав до терпимості та взаємоповаги, а також докоряв владі за переслідування греко-католиків. Зазначимо, що Олесь Гончар не дуже переймався канонічними проблемами, однак саме у вза-

ємозгоді конфесій, духовному синтезі вірувань Сходу і Заходу, усуненні ворожнечі він вбачав порятунком для України [6, с. 368-369].

Загострення політичної ситуації в СРСР, провал запланованого М. Горбачовим підписання нового Союзного договору влітку 1991 року прискорили події 19-21 серпня. В ніч на 19 серпня 1991 року в Москві відбулася спроба державного перевороту і захоплення влади консерваторами. В той час, коли керівництво республіки, узгодивши свої дії з ЦК КПУ, дотримувалось вичікувальної позиції, національно свідомі члени Співки письменників України з першого дня засудили спробу антиконституційного державного перевороту [12, с.299]. А власну позицію Олесь Гончар чітко висловив на сторінках щоденника 19 серпня 1991 року: Чорний день історії! Те, що багатьом здавалось неймовірним, сталося: переворот. Горбачова скинуто. Хунта репресивних, жорстоких, ніким не обраних, прийшла до влади, оголосила надзвичайне становище. Верховенство союзних імперських законів вступає в силу, а де ж закони республік? Невже кінець суверенітетам, деклараціям? [7, с. 370]. Наступні записи містять хронологію подій в країні. Зокрема, у записі від 22 серпня повідомляється, що преса опублікувала заяву Української Ради Миру від 20 серпня 1991 року. У заяві містився заклик до юнаків України, що проходили службу у військах, виявити громадянську зрілість, відданість демократії, не заплямувати свою честь кров'ю тих, хто виступає проти хунти [7, с. 372]. Власне, таку заяву мала б зробити Верховна Рада республіки, однак не зробила.

Після 24 серпня Україна жила очікуванням всенародного референдуму 1 грудня, який мав підтвердити або скасувати Акт проголошення незалежності. Його результати Олесь Гончар зустрів як свято. Саме його запросили першим вітати українців на урочистому засіданні у Верховній Раді 5 грудня 1991 року. Однак, розуміючи, що попереду важкий і довгий шлях, він зажадав від Парламенту і від Президента мудрої і динамічної економічної політики в інтересах людини, в інтересах розбудови мирної, не міліарної, без'ядерної України [6, с. 382].

Громадсько-політична діяльність Олеся Гончара в умовах незалежності мала на меті зміцнити дух і настрої народу, не зважаючи на гостру соціально-економічну кризу в суспільстві. Сторінки щоденника рясніють записами, у яких письменник, нарікаючи на злиденне становище людей, все ж вірив у кращий завтрашній день України. Радів він становленню незалежної держави ще й тому, що українська діаспора отримала можливість вільно спілкуватися в рідному домі. Дві великі події 1992 року: у січні – I Конгрес українців, в серпні – Всесвітній форум українців – поєднали представників однієї нації з різних куточків світу. О. Гончар не залишився байдужим до цих подій. 20 серпня газета Літературна Україна надрукувала його статтю, присвячену Всесвітньому Форуму українців [5], в якій лунав заклик до порозуміння й братерства, взаємодопомоги й терпіння задля збереження незалежності. Олесь Гончар був серед тих, кому на Форумі Президент Л. Кравчук вперше вручав ордени незалежної України. Письменник отримав найвищу і єдину на той час державну ре-

галію – Почесну відзнаку Президента. У 1992 році митець також був удостоєний звання почесного доктора літератури університету Альберти в Канаді та Світового інтелектуала 1993 року, що надав йому Міжнародний біографічний центр у Кембриджі [7, с.402, 420, 447]. Вперше громадянин України був удостоєний такої високої честі. Це стало свідченням міжнародного визнання й шанування Олеса Гончара як письменника і громадсько-політичного діяча.

Водночас письменнику боляче було спостерігати всі негаразди, головним чином суб'єктивного характеру, що мали місце в житті молоді держави. Найважче переживав він відхід частини політичної та духовної еліти від ідеалів, з якими боролися проти тоталітаризму. На сторінках щоденника повсякчас лунає критика на адресу тогочасних політичних лідерів, які, не в змозі протистояти власній амбітності, геть занедбали справжні інтереси й тривоги України, найпекучіші проблеми свого народу [7, с. 395, 396, 412, 413, 431, 432, 436]. Проблеми бездарного управління країною подекуди настільки обурювали Олеса Гончара, що він зневірювався в правильності обраного шляху. – Ці задрипані демократи просвістять Україну, – сказав мені один сердитий чоловік. І схоже на те. Де вони, вчорашні лідери нації? – читаємо розпач письменника [7, с. 453].

Політична ситуація в Україні через відсутність конституційного регулювання поділу влади характеризувалася постійним протистоянням у відносинах між законодавчою та виконавчою гілками. Прагнучи керувати країною за допомогою указів, Президент Л. Кравчук у лютому 1992 року заснував Державну Думу України [9, с.399]. Планувалося, що вона стане дорадчим, консультативним органом при президентові. Поява Держдуми свідчила про намір Л. Кравчука не обмежуватися сферою виконавчої влади, а взяти на себе частину повноважень Верховної Ради. Зважаючи на те, що законодавча діяльність парламенту не встигала за життям, певна логіка у цьому була. Олеса Гончара було введено до складу Колегії з питань гуманітарної політики Державної Думи. Про перші зібрання цього органу митець залишив у щоденнику позитивні враження, відзначаючи, що там обговорювалися найпекучіші проблеми, висловлювалися розумні думки з приводу їх вирішення, тощо [7, с.407, 415, 427]. Однак уже через дев'ять місяців виявилось, що Державна Дума була бездіяльним, декларативним органом. Наразившись на жорстку опозицію парламенту, Президент змушений був її розпустити.

Співпраця Олеса Гончара з Президентом України тривала також на рівні Комітету з Державних премій імені Тараса Шевченка. Після обрання головою Комітету, О. Гончар дещо змінив напрям і стиль роботи з присудження Шевченківських премій. На засіданні 20 лютого 1992 року, вийшовши за рамки інструкції, Комітет присудив премії тим діячам культури і мистецтва, перед якими заборгували всі попередні комітети: Б. Антоненко-Давидовичу, І. Багрянному, М. Руденку, В. Симоненку та ін. І ось тепер потрібно було, щоб постанову підтримав ще й своїм указом Президент. 1 березня 1992 року митець звернувся до глави держави за підтримкою постанови Комітету. Л. Кравчук

без вагань підписав указ, і вже 9 березня 1992 року в Будинку учителя, що тепер з ініціативи Олесь Гончара називався Будинком М. Грушевського, усім лауреатам вручалися Шевченківські премії.

Однак такі поодинокі моменти радості письменника затьмарювалися повсякденним життям країни. Підсумки розвитку України впродовж першого року незалежності були невтішними в усіх галузях народного господарства. Та чи не найбільше Олесь Гончара вражала байдужість вищих органів влади та навіть колег-письменників до проблем національно-культурного життя. Через постійні хвороби можливості митця для відкритого протесту були вкрай обмеженими. Свої думки та гострий протест проти занедбання духовного середовища він висловлював час від часу на сторінках преси та у щоденнику. Духовна деградація суспільства, розгул аморальності, ріст злочинності, засміченість літературної мови вульгаризмами – ось ті насущні проблеми, що обурювали багатьох свідомих громадян, однак ніхто не наважувався вголос заявити про це. Олесь Гончар у публікації *Будьмо гідними святинь* висловив свій біль за знедолену націю, її культуру, збайдужіння керівників держави до її долі [2]. Загострення соціально-економічної кризи він прямо пов'язував із занедбаністю духовної сфери. Лише відбудова й побудова духовності, – говорив автор статті, – зможуть оздоровити все життя суспільства [2]. Пізніше, у статті *Нотатки із сьогодення* письменник чітко вказував на причини важкого становища України. Зокрема, йшлося про те, що оті імперські ГУЛАГи, крізь які перейшли мільйони людей, послідовне руйнування народної моралі, національних культур і традицій, оті суслівські настанови на неминуче злиття націй і знедуховлення людини – вся ця тодішня реальність не могла минуться для суспільства безслідно, вона досі дає про себе знати [4]. Для того, щоб національне відродження не пригальмувалося, Олесь Гончар вимагає ефективного втручання держави в розбудову культурної сфери, діяльнішої ініціативи керівників усіх рівнів й, звісно, наполегливої праці кожного громадянина.

На знак солідарності з народом, який опинився у вкрай важкому становищі, Олесь Гончар відмовився від урочистого святкування свого ювілею у квітні 1993 року. З цього приводу він записав у щоденнику: Люди добрі, не будьте ж глухі! Прислухайтесь: Україна стогне! І серед цього стогону – ювілей? За рахунок держави? Це вже зовсім треба втратити совість... У Києві не ходять тролейбуси, Верховну Раду роздирають чвари. Рух змізернів. Оце мені болять! [7, с.456]. Подібні тривожні нотатки про занепад культури й остаточну зневіру в керівниках багатьох рівнів зустрічаються впродовж усього 1993 року [7, с.468, 475, 484, 496, 500].

Олесь Гончар, як досвідчений громадсько-політичний діяч, був у числі тих, хто добре розумів, що бездарне управління Україною в останні роки існування Радянського Союзу та перші як незалежної держави спричинило глобальну суспільну кризу. Це, з одного боку, послабило міць України, а з іншого – створило передумови для всебічних зазіхань проімперських сил Росії, котрі так і не змирилися з розпадом СРСР і утворенням незалежних держав. Росія за

допомогою механізму Співдружності Незалежних Держав, намагалася зберегти свій вплив на всій території колишнього СРСР.

Проблема у міждержавних відносинах перш за все полягала у визнанні Росією територіальної цілісності й недоторканості кордонів України. В травні 1992 року Верховна Рада Російської Федерації постановила вважати такими, що не мають юридичної сили, акти про передачу Кримської області Україні. З уст відомих російських політиків часто лунали на адресу України різні випадки та звинувачення, українців шельмували уже за те, що вони насмілилися розбудувати власну державу. Особливо гострого звучання ця тема набула в заявах віце-президента Росії О. Руцького. Звісно, представники свідомої національної інтелігенції не могли не відповісти на подібного роду закиди. 13 лютого 1992 року Літературна Україна опублікувала статтю О. Гончара, І. Драча, Р. Лубківського, Д. Павличка та Ю. Щербака На захист істини з ґрунтовною відповіддю усім російським шовіністам. У ній письменники засуджували О. Руцького за прагнення створити на теренах колишнього СРСР єдину державу Росію. Незрозумілою для українців називають вони позицію російського керівництва, яке в умовах розгулу антиукраїнської кампанії тримається на старих, віджилих стереотипах. Схаменіться! – продовжували автори статті. – У Вас народ. І в нас – народ. І словами представників його... ми б хотіли сказати таке: більшість кримчан на всенародному референдумі 1 грудня 1991 року однозначно висловилися за незалежність України і Криму у її складі. Не варто було б забувати про це і продовжувати грати з вогнем, порушуючи питання про переділ кордонів... [8].

В умовах зростання напруженості у російсько-українських відносинах Олесь Гончар найбільше переймався майбутнім України. Відсутність стійкої позиції державного керівництва спричинила активізацію проімперських шовіністичних сил Росії. У липні 1993 року російський парламент ухвалив безпрецедентне рішення про надання Севастополю, який міститься на території України, статусу міста Російської Федерації. Однак Президент Б. Єльцин і міжнародна спільнота визнали безпідставність і юридичну неспроможність такого рішення російських законодавців.

Наприкінці 1993 року ситуація в Україні ставала важко прогнозованою. Політичне протистояння Президента і Верховної Ради на тлі всеохоплюючої соціально-економічної кризи закінчилося рішенням обох сторін достроково припинити повноваження й звернутися до виборців із проханням підтвердити мандати. Таким чином, спробою нормалізувати становище стали дострокові вибори Президента України та Верховної Ради. Зі сторінок щоденника стає очевидним, які політичні сили підтримував письменник: Тільки й розмов про вибори. Демократія зазнала поразки: Схід віддає голоси за тих, чия спадщина – гулаги, терори, голодомори... Хто нищив і ледь недонищив українську мову [7, с.519]. Позиція О. Гончара щодо перевиборів Президента чітко зафіксована під час виступу на засіданні Української Ради Миру 14 квітня 1994 року. У промові йшлося про те, що червневі вибори Україні не потрібні, що вони вигі-

дні лише тим, хто прагне дестабілізувати ситуацію в державі. Незважаючи на безліч претензій до нинішнього президента, особливо у національно-культурній сфері, саме його О. Гончар назвав стабілізуючим чинником в Україні [7, с. 522]. Звідси стає зрозумілим розчарування письменника подальшим перебігом виборчої кампанії. Після першого туру президентських виборів митець боляче констатує той факт, що антиукраїнські сили домоглися свого, і, очевидно, прийде до влади потенційний відступник, холоуй Москви, який візьметься зі своєю п'ятою колоною за ліквідацію української державності [7, с. 532]. 10 липня 1994 року проходив другий тур виборів глави держави. Олесь Гончар зустрів цей день в лікарні. У щоденнику цього дня він занотував: Віддав голос за Кравчука – за менше зло, як кажуть кияни. Все-таки він патріот України. Три роки вів нашу Незалежну між Сциллою і Харибдою. І кров не пролилась. І досяг контактів із Заходом... [7, с. 534]. І хоча митець ставить у гріх Президенту байдужість до культури, підтримку двомовності, нечувані злидні простого народу, однак все це вважає труднощами перехідного періоду.

Обрання на найвищу посаду Л. Кучми у письменника перш за все асоціювалося з наданням офіційного статусу російській мові. Будучи послідовним у своїй підтримці української як єдиної державної мови, Олесь Гончар разом з іншими письменниками засудив курс на повернення до політики русифікації. У протесті Спілки письменників України, який підписав і Олесь Гончар, зазначалося, що позиція Президента у програмових засадах його діяльності викликала тривогу серед письменників, і вона здатна спричинити розкол і розбрат в державі. Далі в заяві йшлося про те, що Законом Про мови надано право усім національним меншинам користуватися рідною мовою, а тому виділення російської мови й надання їй статусу офіційної буде несправедливим по відношенню до інших мов [12, с. 319-320].

По закінченню виборчих кампаній у 1994 році ситуація в Україні не змінилася. Не спадала напруга й в російсько-українських відносинах. Таке становище всерйоз непокоїло українських патріотів, й творчу інтелігенцію насамперед. Намагаючись зарадити ситуації, група письменників, серед яких був і Олесь Гончар, виступила із заявою з приводу проекту Договору між Україною і Росією. У ній зазначалося, що 11 серпня 1994 року відбувся перший раунд переговорів у Києві між двома країнами з питань узгодження проекту Договору про дружбу, співробітництво та партнерство. Громадськість України занепокоєна тим, що Росія відмовляється виконувати загальновизнані норми міжнародного права, свої міжнародні зобов'язання і не бажає визнавати непорушності кордонів та територіальної цілісності України – одного із засновників ООН. Письменники виступили проти нав'язування Україні блокового пакту про військове співробітництво, оскільки це суперечить нормам про її нейтральність та позаблоковість, затверджених Декларацією про державний суверенітет від 16 липня 1990 року. Автори заяви звинувачували владу у приховуванні від народу інформації про перебіг переговорів й закликали розгорнути широке обговорення ще не узгоджених аспектів Договору за участю громадськості [12, с. 321].

Майбутнє України, невирішеність стосунків з Росією, агресія останньої проти чеченського народу не полишали думок Олесь Гончара. Про це свідчать щоденникові записи останнього року його життя [7, с. 552, 553, 555, 558, 566]. Постійні ускладнення хвороби не давали можливості письменнику долучитися до законотворчої діяльності у парламенті. Намагаючись захистити українську державність, він більше переймався вирішенням громадських проблем. Лейтмотивом при цьому виступала висока духовність як запорука національно-культурного відродження. Він вважав, що від рівня духовності людей залежить доля наступних поколінь, становище нації.

Однією з глобальних проблем національного відродження, у вирішенні якої першорядна роль належить Олесю Терентійовичу Гончару, було відновлення комплексу Михайлівського Золотоверхого монастиря в Києві. Цю пам'ятку архітектури кінця XI – початку XII століть радянська влада знищила в середині 1930-х років. З розпадом СРСР Олесь Гончар пов'язував кінець епохи атеїзму й повернення до шанування релігійної спадщини. Тому на початку 1990-х років він запропонував урядові України не тільки відтворити древній ансамбль Михайлівського Золотоверхого, а й створити там пантеон старокняжої епохи Київської Русі. Ще одним об'єктом уваги митця став зруйнований в роки Другої Світової війни Успенський собор Києво-Печерської Лаври [15, с. 164]. Згуртувавши навколо себе ентузіастів-одномумців, письменник став ініціатором створення добровільного фонду для відтворення обох пам'яток. У 1992 році урядом було прийняте попереднє рішення про втілення в життя цього наміру, а О. Гончара затверджено Президентом фонду відтворення. На спеціально відкритий рахунок почали надходити кошти для сприяння відбудові, однак вони були вкрай мізерними. Тому стало необхідним створити Раду при Президентові України, яка керувала б усіма роботами по відбудові храмів. Серед одномумців митця особливою енергійністю та наполегливістю відзначалися відомий краєзнавець, заслужений архітектор України Олесь Силін та академік НАН України Петро Тронько. Саме вони у жовтні 1994 року підготували й надіслали Президенту доповідну записку за підписом Олесь Гончара та проект відповідного Указу. Однак відповіді так і не дочекалися [16, с. 22].

Рішуче настроєний довести розпочату справу до переможного завершення, Олесь Гончар на цьому не зупинився. В травні 1995 року він вдруге звернувся до Л. Кучми, цього разу з листом на його ім'я [16, с. 238-240]. У ньому він просив Президента посприяти справі відродження духовності в Україні, затвердити створену Раду з числа вчених та представників органів державної влади та прийняти спеціальний Указ про відновлення національних святинь українського народу.

Порушені письменником питання знайшли своє відображення в Указі глави держави Л. Кучми Про заходи щодо відтворення видатних пам'яток історії та культури, що був підписаний вже після смерті Олесь Гончара 9 грудня 1995 року [16, с.269]. Указ передбачав створення при Президентові України Комісії з питань відтворення видатних пам'яток, її очолив П. Тронько. Кабінет Мініс-

трів отримав доручення розробити та затвердити довгострокову державну програму відтворення культових споруд. Іншим своїм Указом від 12 червня 1996 року Л. Кучма створив спеціальний фонд для фінансування реалізації державної програми – Всеукраїнський фонд відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини імені Олесь Гончара.

На жаль, Олесю Гончару не судилося побачити відновлені у Києві Михайлівський Золотоверхий та Успенський собори. 14 липня 1995 року перестало битися серце славного патріота, подвижника національно-культурного відродження, видатного майстра слова, громадсько-політичного діяча Олесь Терентійовича Гончара.

Улітку 2005 року минуло 10 років з часу смерті письменника. Указом Президента України В. Ющенко Олесю Гончару було присвоєно звання Героя України за самовіддане служіння Україні, визначний особистий внесок у національне та духовне відродження незалежної Української держави, утвердження ідеалів правди, людської гідності і добра (посмертно) [12, с.349]. Але звання та нагороди – це не те, чого прагнув митець, за що боровся усе своє земне буття.

Вважаючи найбільшим лихом для України національне самоїдство, ненависть, що виникає між самими українцями й стоїть на заваді державного поступу, Олесь Гончар закликав до порозуміння, взаємоповаги й соборності. На жаль, в Україні досі не покінчено з чварами та розбратом, не досягнуто того рівня життя, про який мріяв письменник. Саме тому вінком з нев'янутих квітів біля підніжжя пам'ятника Олесь Терентійовича Гончара стануть не голослівні нагороди, а надійне згуртування всіх національних будівничих сил, єднання українського народу в незалежній суверенній демократичній державі.

Список використаних джерел

1. Галич В. Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності. – К.: Наукова думка, 2004. – 816 с.
2. Гончар О. Будьмо гідними святинь // Літературна Україна. – 1993, 4 лютого.
3. Гончар О. Лист-заява // Літературна Україна. – 1990, 17 жовтня.
4. Гончар О. Нотатки із сьогодення // Літературна Україна. – 1994, 10 лютого.
5. Гончар О. Скликає мати // Літературна Україна. – 1992, 20 серпня.
6. Гончар О. Чим живемо: На шляхах до українського Відродження. – К.: український письменник, 1992. – 400 с.
7. Гончар О. Щоденники. – У 3 т. – Т. 3. – К.: Веселка, 2004. – 608 с.
8. Гончар О., Драч І., Лубківський Р., Павличко Д., Щербак Ю. На захист істини // Літературна Україна. – 1992, 13 лютого.
9. Історія України // Верстюк В. Ф., Гарань О. В., Гуржій О. І. та ін.; під ред. Смолія В. А. – К.: Альтернативи, 2002. – 472 с.
10. Кравчук Л. Маємо те, що маємо: Спогади і роздуми. – К.: Століття, 2002. – 392 с.

11. Лупій О. Освяння // Вінок пам'яті Олесь Гончара: Спогади. Хроніка. – К.: Український письменник, 1997. – С. 424-430.
12. Пащенко В. Гончарова правда про духовність і церкву. – Полтава: АСМІ, 2006. – 360 с.
13. Погрібний А. Класики не зовсім за підручником. – К.: Школяр, 2000. – 136с.
14. Поліщук Т. Людина, яка зберегла собор // День. – 2002, 3 квітня.
15. Силін О. Слово про незабутнє // Вінок пам'яті Олесь Гончара: Спогади. Хроніка. – К.: Український письменник, 1997. – С. 158-165.
16. Тернистим шляхом до храму: Олесь Гончар в суспільно-політичному житті України 60-80-х рр. ХХ ст.: Збірник документів і матеріалів. – К.: Рідний край, 1999. – 304 с.

References

1. Halych V. Oles' Honchar – zhurnalist, publitsyst, redaktor: evolyutsiya tvorchoyi maysternosti. – K.: Naukova dumka, 2004. – 816 s.
2. Honchar O. Bud'mo hidnymy svyatyn' // Literaturna Ukrayina. – 1993, 4 lyutoho.
3. Honchar O. Lyst-zayava // Literaturna Ukrayina. – 1990, 17 zhovtnya.
4. Honchar O. Notatky iz s'ohodennya // Literaturna Ukrayina. – 1994, 10 lyutoho.
5. Honchar O. Sklykaye maty // Literaturna Ukrayina. – 1992, 20 serpnya.
6. Honchar O. Chym zhyvemo: Na shlyakhakh do ukrayins'koho Vidrozhennya. – K.: ukrayins'kyu pys'mennyk, 1992. – 400 s.
7. Honchar O. Shchodennyky. – U 3 t. – T. 3. – K.: Veselka, 2004. – 608 s.
8. Honchar O., Drach I., Lubkivs'kyu R., Pavlychko D., Shcherbak Yu. Na zakhyst istyny // Literaturna Ukrayina. – 1992, 13 lyutoho.
9. Istoriya Ukrayiny // Verstyuk V. F., Haran' O. V., Hurzhiy O. I. ta in.; pid red. Smoliya V. A. – K.: Al'ternatyvy, 2002. – 472 s.
10. Kravchuk L. Mayemo te, shcho mayemo: Spohady i rozdumy. – K.: Stolittya, 2002. – 392 s.
11. Lupiy O. Osyayannya // Vinok pam"yati Olesya Honchara: Spohady. Khronika. – K.: Ukrayins'kyu pys'mennyk, 1997. – S. 424-430.
12. Pashchenko V. Honcharova pravda pro dukhovnist' i tserkvu. – Poltava: ASMI, 2006. – 360 s.
13. Pohribnyy A. Klasyky ne zovsim za pidruchnykom. – K.: Shkolyar, 2000. – 136s.
14. Polishchuk T. Lyudyna, yaka zberehla sobor // Den'. – 2002, 3 kvitnya.
15. Sylin O. Slovo pro nezabutnye // Vinok pam"yati Olesya Honchara: Spohady. Khronika. – K.: Ukrayins'kyu pys'mennyk, 1997. – S. 158-165.
16. Ternystym shlyakhom do khramu: Oles' Honchar v suspil'no-politychnomu zhytti Ukrayiny 60-80-kh rr. KhKh st.: Zbirnyk dokumentiv i materialiv. – K.: Ridnyy kray, 1999. – 304 s.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2015 р

I. В. Волкова, Л. М. Тептюк

**Вклад Олесея Гончара в развитие украинской государственности
в первые годы независимости**

В статье анализируется вклад Олесея Гончара в развитие украинской государственности, рассматриваются основные аспекты его деятельности в условиях независимости.

Ключевые слова: украинский народ, интеллигенция, независимость, украинская государственность, Олесь Гончар, писатель, референдум.

I. Volkov, L. Teptyuk

**The contribution of Oles Honchar in the development of Ukrainian statehood
in early years of the independence**

In the article the contribution of Oles Honchar in the development of Ukrainian statehood is analyzed, the main aspects of his activity in early years of the independence are considered.

Key words: Ukrainian people, intellectuals, independence, Ukrainian statehood, Oles Honchar, writer, referendum.

А. М. Киридон

ТРАВМОЦЕНТРИЧНА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ХХ СТОЛІТТЯ: ПАМ'ЯТТЄВИЙ ДИСКУРС (ОКРЕСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ)

Фіксація травматичних подій минулого у колективній пам'яті та репрезентації травми є одним із важливих напрямів досліджень. Важливим є встановлення залежності формування пам'яттєвого дискурсу від атрибуції потенційно травматичної події. Дослідження цих проблем особливо значуще для України, культурна пам'ять якої формувалася як травмоцентрична.

Ключові слова: пам'ять, травма, колективна пам'ять, культурна пам'ять, репрезентація.

Одним із напрямків студій пам'яті (memory studies) є trauma studies, предметом досліджень останніх є відображення травматичних подій минулого (терор, геноцид, наслідки природних та екологічних катастроф тощо) у колективній пам'яті та їх вплив на психіку, свідомість людей, репрезентації травми.

Мета дослідження – показати залежність формування пам'яттєвого дискурсу (культурної пам'яті) від соціальної атрибуції потенційно травматичної події. При цьому існує природний розрив між травматичним досвідом та спробою його репрезентацій та надання символічного значення.

Посилаючись на відомого американського дослідника Г. Вайта, можна запропонувати таке дефініювання травми, в тому числі травми історичної: Сучасне розуміння поняття *травматичний* походить з медицини, де воно загалом означає рану, а точніше враження шкіри і кістки, як і похідні в результаті таких ран фізичні та психічні рубці. Стосовно окреслення певного виду історичної події термін травма і його прикметникова форма травматичний досить традиційні і описують сильні руйнації в суспільно-політичній системі, яка повинна якось зреагувати, пристосуватися і адаптуватися, щоб цілий організм міг витримати.

Р. Айерман визначає травму як результат / наслідок шокувальної події, яка змінює основи існування життя людини. Такі внутрішні катастрофи залишають рани й шрами / рубці в пам'яті, які важко стерти і які мають непередбачувану дію впливу на індивіда в майбутньому. Сучасні рефлексії класичного поняття травми фокусуються на двох аспектах: по-перше, травматичному впливі на суб'єкта (жертву) та повторюваному небажаному вторгненні в пам'ять (що позначається на поведінкових характеристиках), і по-

друге, можливості або неможливості пам'яті (Caruth, 1996). Будь-яка подія стає травматичною лише в рамках відповідної культурної інтерпретації.

Теоретичною рамкою дослідження є соціокультурне розумінні сутності травми, запропоноване в роботах американського соціолога Дж. Александера та польського соціолога П. Штомпки. Відповідно до цього підходу потенційно травматична подія перетворюється в реальну культурну травму не сама по собі, а лише в тому випадку, якщо вона інтерпретується й сприймається як така. Травма відповідно розуміється як соціально опосередкована атрибуція (Дж. Александер).

Терор, геноцид, голод, епідемії та інші травми неминуче позначаються на колективній свідомості, модифікуючи соціальні інститути та самих членів спільноти. Латентні рани, набуті в минулому, формують колективну пам'ять, екстраполюючись на сьогодення.

Культура українського суспільства упродовж ХХ століття формувалася як травмоцентрична. Травмоцентрична культура суспільства задає відповідні культурно-ідентифікаційні коди. Серед чинників такої культури в ХХ столітті:

- Перша світова війна 1914-1918 рр.
- Національно-визвольні змагання 1918-1921 рр.
- Голод 1921-1923 рр.
- Голодомор 1932-1933 рр.
- Терор і репресії.
- Друга світова війна.
- Наступ на релігію й Церкви.
- Радянізація західноукраїнських земель та ін.

При оцінці цих подій варто звернути увагу на історичний контекст травми, її соціальне опосередкування, а також визначення типів травми польського соціолога П. Штомпки. Йдеться про біологічно-демографічну травму (голод, епідемія), соціально-політичну травму (анархія, революція) та культурну травму (занепад основоположних цінностей і поведінкових моделей). Відтак травма створює і маркує розломи і розриви на культурному тілі суспільства (Й. Рюзен).

Отже, з огляду на факт постійної травматизації викарбовується глибокий слід на колективній (груповій) свідомості та формуванні пам'яті. Травма-досвід безпосередньо чи опосередковано визначає ідентичнісні характеристики. Подальших досліджень потребує механізм дії культурних, соціальних і політичних процесів, за допомогою яких конструюється колективна пам'ять про травматичні події.

Список використаних джерел:

1. Айерман Р. Социальная теория и травма / Рон Айерман // Социологическое обозрение. – 2013. – Т. 12. – №1 – С. 121-122.

2. Alexander J. Cultural Trauma and Collective Identity // Alexander J. The Meaning of Social Life. A Cultural Sociology. – Oxford, 2003.
3. Caruth C. Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History. – Baltimore, 1996.
4. Erickson K. A New Species of Trouble: The Human Experience of Modern Disasters. – NY, 1994.
5. LaCapra D. Writing History, Writing Trauma, Baltimore, 2001.
6. Neal Arthur G. National Trauma and Collective Memory: Major Events in the American Century. – Armonk, N. Y., 1998.
7. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX – XX ст. Історичні нариси. – К., 2002.
8. Штомпка П. Социальное изменение как травма // Социологические исследования. – 2001. – № 1.
9. White Hayden. Proza historyczna / Pod redakcją Ewy Domańskiej. – Kraków UNIVERSITAS, 2009. – S. 276.

References

1. Ayerman R. Sotsyal'naya teoryya y travma / Ron Ayerman // Sotsyolohycheskoe obozrenye. – 2013. – Т. 12. – №1 – S. 121-122.
2. Alexander J. Cultural Trauma and Collective Identity // Alexander J. The Meaning of Social Life. A Cultural Sociology. – Oxford, 2003.
3. Caruth C. Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History. – Baltimore, 1996.
4. Erickson K. A New Species of Trouble: The Human Experience of Modern Disasters. – NY, 1994.
5. LaCapra D. Writing History, Writing Trauma, Baltimore, 2001.
6. Neal Arthur G. National Trauma and Collective Memory: Major Events in the American Centuru. – Armonk, N. Y., 1998.
7. Politychnyy teror i teroryzm v Ukrayini. KhIKh – KhKh st. Istorychni narysy. – К., 2002.
8. Shtompka P. Sotsyal'noe yzmenenye kak travma // Sotsyolohycheskye yssledovanyya. – 2001. – № 1.
9. White Hayden. Proza historyczna / Pod redakcją Ewy Domańskiej. – Kraków UNIVERSITAS, 2009. – S. 276.

Стаття надійшла до редакції 16.10.2015 р.

А. Н. Киридон

Травмоцентрическая культура украинского общества XX века: дискурс памяти (определение проблемы)

Фиксация травматических событий прошлого в коллективной памяти и репрезентации травмы являются одним из важных направлений исследований.

Важным является установление зависимости формирования дискурса памяти от атрибуции потенциально травматического события. Исследование этих проблем особенно значимо для Украины, культурная память которой формировалась как травмоцентричная.

Ключевые слова: память, травма, коллективная память, культурная память, репрезентация.

A. Kyrydon

**Traumocentric culture of Ukrainian society of the XX century:
commemorative discourse (defining of the problem)**

The fixation of traumatic events of the past in collective memory and representations of trauma are one of important directions of researches. It is important to determine the dependence of the formation of commemorative discourse from the attribution of potentially traumatic event. The study of these issues is especially important for Ukraine, the cultural memory of which has been formed as a traumocentric one.

Key words: memory, trauma, collective memory, cultural memory, representation.

І. Г. Кивгила

ВНЕСОК УКРАЇНСЬКИХ ЕКОНОМІСТІВ В РОЗВИТОК СЕЛЯНСЬКОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В РОКИ НЕПУ

Проаналізовано з історіографічної точки зору особливості науково-теоретичних розробок направлених на реформування аграрного сектора українськими науковцями-практиками та спеціалістами аграрної справи у 20-х роках ХХ століття.

Відзначено, що характерною рисою історіографії цього періоду було те, що значна частина праць присвячених селянському підприємництву була створена виходячи з різних теоретико-методологічних позицій.

Показано, що особлива увага в дусі часу приділялася проблемам соціальної диференціації села, але не залишалися поза увагою і питання розвитку селянського підприємництва, землевпорядної політики та її соціально-економічним наслідкам. Показано, що значна кількість праць була присвячена проблемам кооперації в українському селі невідомого періоду.

Ключові слова: господарство, кооперація, селянство, сільське господарство, історіографія.

Метою статті є показати з історіографічної точки зору особливості науково-теоретичних розробок направлених на реформування аграрного сектора українськими економістами та спеціалістами аграрної справи у 20-х роках ХХ століття.

У свій час до порушеної нами проблеми з позицій тих аспектів, які вони досліджували, зверталися такі відомі українські дослідники, як Ю. Волосник, О. Ганжа, О. Десятников, В. Калініченко, Г. Капустян, С. Корновенко, С. Кульчицький, В. Лазуренко, А. Морозов, В. Смирнов, О. Сушко, Р. Лях, С. Лях, В. Нечитайло, В. Олянич [1], проте ми спробували подати власне бачення піднятої нами проблеми.

Якщо констатувати в загальному про наявність у 20-х роках минулого століття різного роду концепцій, що стосувались висвітлення проблем життєдіяльності українського селянства, то тут слід зазначити, що вони розглядалися в основній масі у контексті загальносоюзних тенденцій. Дослідники намагалися розібратися в причинах введення нової економічної політики, її сутності на селі і перспективах подальшого розвитку. Особлива увага в дусі часу приділялася проблемам соціальної диференціації села, але не залишалися поза увагою і питання розвитку селянського підприємництва, землевпорядної політики та її соціально-економічним наслідкам.

В загальній масі праці дослідників періоду 20-х років ХХ століття належною мірою позначені увагою до реальних проблем життя українського села, українського селянства.

Питанням функціонування на селі у 1920-ті роки різних видів кооперації присвячена значна маса робіт фахівців-економістів того періоду. Серед них

виділяються праці П. Височанського, Т. Німчинова, О. Макаровського, І. Подольського [2]. В своїх роботах вони розробляли практичні кроки, націлені на поліпшення взаємодії кооперативного осередку та селянського господарства в процесі їх повсякденної діяльності. На основі накопиченого досвіду давалися практичні поради по збудуванню здорового балансу, прискорення обороту товарів та кредитних коштів, рекомендувалися перевірені методи аналізу господарчо-фінансового стану кредитних сільськогосподарських товариств. Аналізувалися можливі перспективи та обсяг збутових і постачальницьких операцій, приділялась увага фінансово-економічним проблемам розвитку селянських господарств.

Важливе значення для вивчення внеску українських економістів у розвиток селянського підприємництва в роки непу має література видана в діаспорі. Так, в 1920-ті рр. активно функціонувала заснована в 1922 р. Українським громадським комітетом у Празі Українська господарська академія та Український інститут громадознавства [3], заснований 1925 р. В Польщі діяв Український науковий інститут, заснований екзильним урядом УНР в 1930 р. Зазначені наукові установи повсякденно цікавились подіями в Україні, тому їх дослідники також публікували аналітичні праці, в яких як організаційна так і господарсько-економічна діяльність української сільськогосподарської кооперації, зверталась увага на становлення селянського підприємництва [4].

Грунтовні праці фахівців-практиків були присвячені системі сільськогосподарського кредиту на Україні. Так, наприклад А. Дідусенко [5], детально висвітлював загальний економічний стан селянських господарств. Серед багатьох проблемних питань піднятих науковцем, він, зокрема, піднімав проблему некоректності у складанні ЦСУ офіційних таблиць градації селянських господарств доби непу. А. Дідусенко зазначав, що жодна група не відбиває повністю яку небуть соціально-класову групу. Фактично до неї входять господарства з різних груп ЦСУ з перевагою тієї групи, яка наближається за своєю заможністю до відповідної “соціально-класової групи” [5, с. 62].

Значний внесок у розробку питання ефективності сільськогосподарського кредиту на Україні вніс Б. Чернікова [6]. Йому вдалося стисло, але аргументовано проаналізувати стан основних джерел надходження грошових ресурсів до селянського господарства та напрямки їх вкладання: земля, тяглова сила, поліпшений реманент, господарські будівлі.

У 1928 році в друкарні міста Золотоноша вийшла цікава праця українського економіста Л. Ландо [7], яка присвячувалась кооперативному кредиту в системі кооперації. Кредитна сільськогосподарська кооперація розглядалася як поєднуючий центр, який через фінансові можливості зможе найбільш ефективно впливати на одночасний розвиток виробничих зусиль селянських господарств, маючи кінцевою метою загальну інтенсифікацію сільського господарства та активне підвищення їх товарності, аж до самостійного виходу на оптові ринки.

Наукове осмислення організаційно-виробничої структури селянських господарств та його ролі в аграрному виробництві активно висвітлювали видатні вчені-аграрники І. Коротков та О. Філіповський [8]. Вони ґрунтовно розробля-

ли питання прикладної економіки, активно функціонуючих селянських господарств, теорію їх кооперації, організації кооперативного збуту, розглядали питання агрономії.

Значний внесок в розвиток селянського підприємництва в роки непу вніс заступник Наркомзему УСРР В. Качинський, який добре знався на аграрних відносинах. Його ґрунтовні праці стосувались питанням селянської кооперації [9]. В. Качинський не сприйняв теорію кооперації російського економіста О. Чаянова та наукові ідеї представників “організаційно-виробничої концепції”. Проте, необхідно зазначити, що саме В. Качинський, хоч і обережно, проте, все ж звернув увагу на деструктивний вплив жовтневого перевороту 1917 р. для сільського господарства України, внаслідок якого відбулася ліквідація поміщицьких економій та обмеження умов розвитку заможних господарств, відтак вони змушено переходили до натурального укладу, оскільки втратили належні економічні можливості діяти на внутрішньому та зовнішньому ринкам. Адже здійснення націоналізації земель, зрівняльний перерозподіл земель, соціалізація майна, на його думку, зовсім “ліквідували великі поміщицькі економії та куркульські господарства”. Між тим, лише поміщицькі господарства щороку поставляли на ринок пересічно 250 млн. пудів хліба [10]. Як зазначає сучасний український дослідник В. Лазуренко, саме В. Качинський, одним з перших в радянську добу, при характеристиці селянських господарств доби непу вводить в науковий та публіцистичний обіг термін “фермер”, “український фермер”, який на його думку в подальшому зможе сповна прибрати на себе функції основного товаровиробника в аграрному секторі економіки [11, с. 20]. Цій проблемі В. Качинським присвячена окрема фахово і аналітично написана стаття [12]. Термін “фермерське господарство” він ототожнює з великим селянським господарством. Щоправда, при цьому товарність зернових культур вважав показником капіталістичного підприємництва. З цього видно, що йому, в певній мірі, бракувало системного бачення економіки селянських господарств, притаманного для російських вчених О. Чаянова, М. Макарова. Перекоаний соціаліст В. Качинський бачив, насамперед, “капіталістичне накопичення”, але нехтував проблемами внутрішніх витрат, споживання, виконання селянським двором додатково-фінансових повинностей перед державою тощо [11, с. 21].

Ґрунтовний аналіз цілого комплексу економічних питань тісно пов'язаних із функціонуванням підприємницького селянського господарства в складі аграрного комплексу національної економіки України радянської доби був виконаний відомим українським фахівцем в галузі аграрної статистики М. Гуревичем [13]. Автор зробив цікаву спробу пошуку критеріїв, користуючись якими можна було б об'єктивно визначити соціально-економічний стан селянського господарства. Саме М. Гуревич першим в Україні радянського періоду вдається до реанімації багатого досвіду земської статистики запропонувавши комбіновані ознаки (розміри засівної площі – кількість робочої худоби) економічного групування селянських господарств [14]. Виходячи з цього, він, без урахування беззасівних, виділяв п'ять груп селянських господарств. Три перші – це малопотужні, нижчесередні і середні. Наступні – вищесередні та сильні.

Багато цікавих питань, які так чи інакше торкалися проблем розвитку, а звідси і товаризації селянських господарств, висвітлювали такі дослідники як Г. Архипов, Н. Гвозд'їй, А. Атерман, Л. Бухановський [15].

У 1925 р. побачила світ праця науковця С. Луценка “Сільське господарство України та політика партії” [16]. Автор показав власне ставлення до курсу більшовиків в аграрному питанні. Він підкреслював важливу роль кооперації та констатував необхідність рівномірного розвитку промисловості та сільського господарства, відзначаючи при цьому негативні тенденції у розвитку колективних господарств, коли у заможних селян відбирали землю [16, с. 31, 52].

Значну увагу питанням показу шляхів розвитку сільського господарства в системі індустріалізації в роки непу приділяв і відомий економіст-аграрник О. Шліхтер [17]. Цікавою є його градація селянства України [18]. Він поділяв його за суто економічними критеріями на три групи. До першої, він відніс незаможне селянство. До другої – середняцьке. А от останню групу, на відміну від більшості дослідників, не кажучи вже про партійно-радянських діячів, він термінологічно визначив саме як “заможну”, а не як “куркульську”. Фактично, О. Шліхтер свідомо проігнорував вже усталену вульгарно-ідеологічну дефініцію, яку на той час звикли вживати для характеристики більш заможних груп села радянські партійно-державні діячі та певна частина слідуючих політичній кон'юктурі науковців [11, с. 37].

Питання оренди землі досить оригінально висвітлив у своїй статті С. Сосновий [19]. В радянський період основними орендарями почали виступати господарства, які прагнули інтенсифікації виробництва. А це, насамперед, господарства, які вже стали на шлях товаризації і саме в ній бачили сенс і мету свого подальшого розвитку.

Зважаючи на нагальність аналізу питань, що стосувались практичних потреб сільського господарства, проблеми землевпорядкування постійно висвітлювалися в науковій літературі доби непу. До них фахово зверталися Б. Вікторов, П. Попов, О. Триліський [20].

Проблема визначення основних чинників, які впливали на підвищення товарності селянського господарства, та можливість розширення активної участі різних прошарків селянства на сільськогосподарському ринку України була висвітлена в роботах І. Лебединського, Я. Пархомівського та інших дослідників [21].

Аналіз історіографічної бази 20-х рр. ХХ ст. стосовно піднятої нами проблеми засвідчив, що вона не оминула фахових науковців-аграрників, теоретиків та практиків-економістів. Чимало в їх роботах було актуальності і конструктиву. Однак, разом з тим, цим працям були притаманні і певні недоліки, що зумовлювалося суспільно-політичними реаліями того часу. Власне, вони були визначені загальною специфікою наукової та суспільної літератури, яка орієнтувалася переважно на практичні потреби, не кажучи вже про те, що частина праць відзначалася відверто-вульгарною політичною заданістю. Проте, попри політичні та ідеологічні складнощі і перепони, в цей досліджуваний нами проміжок часу з'явився цілий ряд праць, в яких доволі зважено і

об'єктивно, із знанням справи досліджувалися соціально-економічні аспекти історії українського селянства доколгоспного періоду.

Список використаних джерел

1. Волосник Ю. П. Нова буржуазія України та розвиток приватнопідприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки непу / Ю. П. Волосник ; Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х. : НМЦ "СД", 2002. – 384 с.; Ганжа О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917 – 1927 рр.) / Ганжа О. І. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2000. – 208 с.; Десятніков О. В. Оплата праці найманих сільськогосподарських робітників в індивідуальних селянських господарствах України в період НЕПу / Десятніков О. В. // Український селянин / Інститут історії України НАН України. – Черкаси, 2004. – Випуск 8. – С. 247 – 250; Калініченко В. В. Селянське господарство України в доколгоспний період (1921 – 1929 рр.) / Калініченко В. В. – Х. : Основа, 1991. – 129 с.; Калініченко В. В. Селянське господарство України в період непу : історико-економічне дослідження / Калініченко В. В. – Х. : Основа, 1997. – 400 с.; Капустян Г. Т. Дві “правди” або українське село в двадцять роки двадцятого століття / Капустян Г. Т. – Кременчук [б. в.], 2003. – 324 с.; Корновенко С. В. Податкова політика більшовиків в українському селі в 1921 – 1923 рр. / Корновенко С. В. // Український селянин / Інститут історії України НАН України. – Черкаси, 2000. – Випуск 1. – С. 41 – 43; Корновенко С. В. Село. Хліб. Гроші. Податкова політика радянської влади в українському селі у період НЕПу / Корновенко С. В., Лазуренко В. М. – Черкаси: “Ваш Дім”, 2004. – 188 с.; Кульчицький С. В. Комунізм в Україні : перше десятиріччя (1919 – 1928 рр.). / Кульчицький С. В. – К. : Основи, 1996. – 396 с.; Кульчицький С. В. Соціально-економічний розвиток селянських господарств УРСР напередодні масової колективізації / Кульчицький С. В. // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. – 1982. – Вип. 8. – С. 43 – 55; Лазуренко В. М. Заможне селянство України в умовах НЕПу / Лазуренко В. М. – Черкаси: Відлуння-Плюс, 2003. – 160 с.; Лазуренко В. М. Куркуль чи господар? Селянська економіка як соціальна категорія / Лазуренко В. М. – Черкаси: “Ваш Дім”, 2005. – 220 с.; Лазуренко В. М. Українське фермерство: злет і падіння (1921 – 1929 рр.) / Лазуренко В. М. – Черкаси : ЧДТУ, 2013. – 474 с.; Морозов А. Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу непу / Морозов А. Г. – Черкаси : НДІТЕХІМ, 1993. – 274 с.; Смирнов В. М. Соціальна політика в Україні в період НЕПУ. Взаємовідносини влади і суспільства в сільській місцевості : монографія / Смирнов В. М. – Х. : Харків юридичний, 2010. – 294 с.; Сушко О. О. Непмани : соціально-історичний тип приватних підприємців в УРСР (1921 – 1929 рр.) : Наукове видання / Сушко О. О. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. – 96 с.; Лях Р. Д. Розв'язання аграрного питання на Україні (1917 – 1923 рр.) / Лях Р. Д. – К.; Донецьк : Вища школа, 1975. – 116 с.; Лях С. Р. Наймана праця в сільському господарстві України в умовах непу / Лях С. Р. – К. : Вища школа, 1990. – 127 с.; Нечитайло В. В. Селянське господарство фермерського типу в Україні : історія і сучасність / Нечитайло В. В. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2004. – 436 с.; Олянич В. В. Концепції організаційно-виробничого типу селянського сімейного господарства УСРР у літературі 20-х рр. / Олянич В. В. // Збірник наукових праць. – Х., 2008. – Вип. 32. – С. 102 – 112.

2. Височанський П. Кооперативний кредит / Височанський П. – Х. : Книгоспілка, 1928. – 408 с.; Височанський П. Начерк розвитку української споживчої кооперації / Височанський П. – Катеринослав : Книгоспілка, 1925. – 182 с.; Німчинов Т. Т. Кредитове сільськогосподарське товариство. Основи його організації та діяльності / Німчинов Т. Т. – Катеринослав : Книгоспілка, 1925. – 140 с.; Німчинов Т. Т. Посередницька робота сільськогосподарської кооперації / Німчинов Т. Т. – Х. : Книгоспілка, 1927. – 89 с.; Німчинов Т. Т. Сільськогосподарське кредитове товариство. Що таке с.-г. кредитове товариство та яку користь від нього має трудове селянство / Німчинов Т. Т. – Х. : Книгоспілка, 1927. – 76 с.; Макаровський О. Вкладні операції сільськогосподарського кредитового товариства / Макаровський О. – Х. : Книгоспілка, 1927. – 145 с.; Макаровський О. Організація і практика сільськогосподарського кредитного товариства / Макаровський О. – Х. : Книгоспілка, 1929. – 136 с.; Подольський І. Кредит для селян, де і як його одержувати та використовувати / Подольський І. – Х. : Радянський селянин, 1929. – 64 с.; Подольський І. Кредитові потреби сільського господарства України та засоби їх задоволення / Подольський І. // Земельник. – 1925. – № 3. – С. 31 – 33; Подольський І. М. Сільськогосподарський кредит / Подольський І. М. – Х. : Книгоспілка, 1928. – 230 с.
3. Українська господарська академія в ЧСР 1922 – 1935. – Нью-Йорк, 1959. – 157 с.
4. Литвицький М. Організаційні завдання сільськогосподарської кооперації на Україні / М. Литвицький. – Прага, 1928. – 236 с.; Бородаєвський С.В. Історія кооперації / С.В. Бородаєвський. – Прага : Український громадський видавничий фонд, 1925. – 445 с.; Коваль В. Соціально-економічна природа сільськогосподарської кооперації / В. Коваль. – Прага, 1927. – 46 с.
5. Дідусенко А. Система сільськогосподарського кредиту на Україні (1923 – 1928 рр.). / Дідусенко А. – Х. : Радянський селянин, 1929. – 120 с.
6. Черников Б. Доходность элементов сельского хозяйства / Черников Б. – Одесса: ДВУ, 1925. – 82 с.
7. Ландо Л. М. Кооперативний кредит в системі кооперації / Ландо Л. М. – Золотоноша, 1928. – 78 с.
8. Коротков И. П. К вопросу о методике обоснования общественных севообработов / Коротков И. П. – Х. : Книгоспілка, 1928. – 87 с.; Коротков И. П. Организационно-производственные минимумы в крестьянском хозяйстве и методы их устранения / Коротков И. П. – Х. : Книгоспілка, 1926. – 210 с.; Коротков И. П. Современные вопросы организации крестьянского хозяйства в связи с общественной агрономией / Коротков И. П. – Мариуполь : Сельхозкредитсоюз, 1927. – 152 с. Филипповский А. К. Как устроить крестьянское хозяйство на Украине / Филипповский А. К. – М.; Л. : Гос. изд-во, 1926. – 72 с.; Філіповський О. К. Розвідка з організації селянського господарства на Україні / Філіповський О. К. – Х. : ДВУ, 1926. – 314 с.
9. Качинский В. Крестьянская кооперация и социализм / Качинский В. – Х. : Всеукр. гос. изд-во, 1921. – 46 с.; Качинський В. На допомогу селянському господарству. Сільськогосподарський кредит на Україні / Качинський В. – Х. : Червоний шлях, 1924. – 54 с.
10. Качинский В. Очередные задачи сельского хозяйства / Качинский В. // Народное хозяйство Украины. Очерки и статьи по хозяйственному строительству Украины. Сборник второй. – Х. : Гос. изд-во Украины, 1921. – С.15.

11. Лазуренко В.М. Українське фермерство: злет і падіння (1921 – 1929 рр.) / Лазуренко В.М. – Черкаси : ЧДТУ, 2013. – 474 с.
12. Качинский В. Молодая поросль фермерства в украинской степи / Качинский В. // Хозяйство Украины. – 1925. – № 6. – С. 98 – 106.
13. Гуревич М. Б. Из итогов 1923/24 хозяйственного года / Гуревич М. Б. // Хозяйство Украины. – 1924. – № 2. – С. 85 – 93; Гуревич М. Б. Состояние сельского хозяйства на Украине в 1922 – 1923 сельскохозяйственном году / Гуревич М. Б. – Х. : Изд-во ЦСУ УССР, 1924. – 26 с.; Гуревич М. Б. Стан селянського скотарства на Україні в 1929 р. / Гуревич М. Б. // Вісник статистики України. – 1929. – № 3. – С. 19 – 26.
14. Гуревич М. Б. Питання сучасного селянського господарства України / Гуревич М. Б. – Х. : Вид-во ЦСУ УССР. – 1927. – XX. – 182 с.
15. Альтерман А. Розвиток хлібного господарства та хлібної торгівлі України / Альтерман А. – Х. : Радянський селянин, 1928. – 44 с.; Альтерман А. Сучасне зернове господарство України та проблеми його товарності / Альтерман А. – Х.: Радянський селянин, 1929. – 110 с.; Архипов Г. К. Сахарная промышленность и крестьянское свеклосеяние / Архипов Г. К. – Х. : Всеукр. гос. изд.-во, 1923. – 54 с.; Гвоздїй Н. Присадибне господарство на Харківщині / Гвоздїй Н. – Х. : Книгоспілка, 1927. – 67 с.; Бухановський Л. Диференціація селянських господарств та селянське буряківництво на Україні / Бухановський Л. // Український агроном. – 1926. – № 1. – С. 34 – 39.
16. Луценко С.К. Сільське господарство України та політика партії / С.К. Луценко. – Х. : Пролетар, 1927. – 68 с.
17. Шліхтер О. На фронті сільського господарства / Шліхтер О. // Українське скотарство. Науково-практичний журнал. – 1927. – № 11. – С. 3 – 5; Шліхтер О. XI роковини Жовтня / Шліхтер О. // Українське скотарство. Науково-практичний журнал. – 1928. – № 11. – С. 3 – 5; Шліхтер О. Г. Підсумки аграрної політики за 10 років / Шліхтер О.Г. // Український землевпорядник. – 1927. – № 10 – 11. – С. 5 – 19; Шліхтер А. Г. Пути развития сельского хозяйства в системе индустриализации страны / Шліхтер А. Г. – Х. : “Пролетарий”, 1927. – 65 с.;
18. Шліхтер О. Українське сільське господарство за 10 років / Шліхтер О. // Український агроном. Журнал агрономічної секції ВУК профспілки с.-г. та лісових робітників СРСР. – 1927. – № 10 – 11. – С. 8 – 20.
19. Сосновий С. Аренда земель в 1924 г. / Сосновий С. // Бюллетень народного комиссариата земледелия. – 1924. – № 50. – С. 77 – 84; Сосновий С. Селянські сі-возміни на Україні / Сосновий С. // Земельник. – 1924. – № 2. – С. 64 – 77.
20. Викторов В. Прошлое и будущее землеустройства на Украине / Викторов В. // Сборник по вопросам сельского хозяйства. – Х. : Всеукр. гос. изд.-во, 1922. – С. 15 – 18; Попов П. Землевпорядження та його шляхи / Попов П. // Український землевпорядник. – 1927. – № 2. – С. 12 – 15; Триліський О. Міжокругові земельні наради і справи про сталість землекористування / Триліський О. // Землеустрійник України. – 1926. – № 1. – С. 17 – 21.
21. Лебединський І. Селянський індекс на Україні. Методологічні основи його вивчення / Лебединський І. – Х. : Книгоспілка, 1928. – 83 с.; Пархомівський Я. Е. Місткість селянського ринку на Поліссі й Правобережжі / Пархомівський Я. Е. // Праці семінару для вивчення народного господарства України ВУАН //

Збірник соціально-економічного відділу. Вип. 4. – К. : ДВУ, 1930. – № 34. – С. 1 – 73; Савримович Г. П. М'ясна торгівля України : Матеріали до вивчення сучасної і довоєнної торгівлі худобою та м'ясом / Савримович Г. П. – Х. : Книгоспілка, 1928. – 71 с.; Беркаш В. Скотарство України та заходи до його розвитку на 10 річницю Жовтневої революції / Беркаш В. // Українське скотарство. Науково-практичний журнал – 1927. – № 11. – С. 6 – 9; Кривецький С. Місткість селянського ринку України в 1924-25 році / Кривецький С. // Земельник. – 1925. – № 3. – С. 34 – 44; Лободюк С. Вплив Харківського ринку на молочне скотарство Харківської округи / Лободюк С. – Х. : Книгоспілка, 1926. – 68 с.; Хрисонопуло В. А. Товарність сільського господарства и емкость деревенского рынка Зиновьевщины в 1925/26 – 1926/27 гг. / Хрисонопуло В. А. – Зиновьевск, 1927. – 86 с.

References

1. Volosnyk Yu. P. Nova burzhuaziya Ukrayiny ta rozvytok pryvatnopydyemnyts'koyi diyal'nosti na finansovomu rynku v roky nepu / Yu. P. Volosnyk ; Kharkiv's'kyu natsional'nyu un-t im. V. N. Karazina. – Kh. : NMTs "SD", 2002. – 384 s.; Hanzha O. I. Ukrayins'ke selyanstvo v period stanovlennya totalitarnoho rezhymu (1917 – 1927 rr.) / Hanzha O. I. – K. : In-t istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 2000. – 208 s.; Desyatnikov O. V. Oplata pratsi naymanykh sil'skohospodars'kykh robitnykiv v indyvidual'nykh selyans'kykh hospodarstvakh Ukrayiny v period NEPu / Desyatnikov O. V. // Ukrayins'kyu selyanyn / Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny. – Cherkasy, 2004. – Vypusk 8. – S. 247 – 250; Kalinichenko V. V. Selyans'ke hospodarstvo Ukrayiny v dokolhospnyy period (1921 – 1929 rr.) / Kalinichenko V. V. – Kh. : Osnova, 1991. – 129 s.; Kalinichenko V. V. Selyans'ke hospodarstvo Ukrayiny v period nepu : istoryko-ekonomichne doslidzhennya / Kalinichenko V. V. – Kh. : Osnova, 1997. – 400 s.; Kapustyan H. T. Dvi “pravdy” abo ukrayins'ke selo v dvadtsyati roky dvadtsyatoho stolittya / Kapustyan H. T. – Kremenichuk [b. v.], 2003. – 324 s.; Kornovenko S. V. Podatkova polityka bil'shovykiv v ukrayins'komu seli v 1921 – 1923 rr. / Kornovenko S. V. // Ukrayins'kyu selyanyn / Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny. – Cherkasy, 2000. – Vypusk 1. – S. 41 – 43; Kornovenko S. V. Selo. Khlib. Hroshi. Podatkova polityka radyans'koyi vlady v ukrayins'komu seli u period NEPu / Kornovenko S.V., Lazurenko V.M. – Cherkasy: “Vash Dim”, 2004. – 188 s.; Kul'chyts'kyu S. V. Komunizm v Ukrayini : pershe desyatyrichchya (1919 – 1928 rr.). / Kul'chyts'kyu S. V. – K. : Osnovy, 1996. – 396 s.; Kul'chyts'kyu S. V. Sotsial'no-ekonomichnyy rozvytok selyans'kykh hospodarstv URSS naperedodni masovoyi kolektyvizatsiyi / Kul'chyts'kyu S. V. // Istorychni doslidzhennya. Vitchyznyana istoriya. – 1982. – Vyp. 8. – S. 43 – 55; Lazurenko V. M. Zamozhne selyanstvo Ukrayiny v umovakh NEPu / Lazurenko V.M. – Cherkasy: Vidlunnya-Plyus, 2003. – 160 s.; Lazurenko V. M. Kurkul' chy hospodar? Selyans'ka ekonomika yak sotsial'na katehoriya / Lazurenko V.M. – Cherkasy: “Vash Dim”, 2005. – 220 s.; Lazurenko V.M. Ukrayins'ke fermerstvo: zlet i padinnya (1921 – 1929 rr.) / Lazurenko V.M. – Cherkasy : ChDTU, 2013. – 474 s.; Morozov A. H. Selo i hroshi. Ukrayins'ka kredytna kooperatsiya v dobu nepu / Morozov A. H. – Cherkasy : NDITEKhIM, 1993. – 274 s.; Smyrnov V. M. Sotsial'na polityka v Ukrayini v period NEPU.

- Vzayemovidnosyny vlady i suspil'stva v sil's'kiy mistsevosti : monohrafiya / Smyrnov V. M. – Kh. : Kharkiv yurydychnyy, 2010. – 294 s.; Sushko O. O. Nepmany : sotsial'no-istorychnyy typ pryvatnykh pidpryyemstiv v USSR (1921 – 1929 rr.) : Naukove vydannya / Sushko O. O. – K. : NPU im. M. P. Drahomanova, 2003. – 96 s.; Lyakh R. D. Rozv'yazannya ahrarnoho pytannya na Ukrayini (1917 – 1923 rr.) / Lyakh R. D. – K.; Donets'k : Vyshcha shkola, 1975. – 116 s.; Lyakh S. R. Naymana pratsya v sil's'komu hospodarstvi Ukrayiny v umovakh nepu / Lyakh S. R. – K. : Vyshcha shkola, 1990. – 127 s.; Nechytaylo V. V. Selyans'ke hospodarstvo fermers'koho typu v Ukrayini : istoriya i suchasnist' / Nechytaylo V. V. – Kamyanets'-Podil's'kyy : Aksioma, 2004. – 436 s.; Olyanych V. V. Kontseptsiyi orhanizatsiyno-vyrobnychoho typu selyans'koho simeynoho hospodarstva USSR u literaturi 20-kh rr. / Olyanych V. V. // Zbirnyk naukovykh prats'. – Kh., 2008. – Vyp. 32. – S. 102 – 112.
2. Vysochans'kyy P. Kooperatyvnyy kredyt / Vysochans'kyy P. – Kh. : Knyhospilka, 1928. – 408 s.; Vysochans'kyy P. Nacherk rozvytku ukrayins'koyi spozhyvchoyi kooperatsiyi / Vysochans'kyy P. – Katerynoslav : Knyhospilka, 1925. – 182 s.; Nimchynov T. T. Kredytove sil's'kohospodars'ke tovarystvo. Osnovi yoho orhanizatsiyi ta diyal'nosti / Nimchynov T. T. – Katerynoslav : Knyhospilka, 1925. – 140 s.; Nimchynov T. T. Poserednyts'ka robota sil's'kohospodars'koyi kooperatsiyi / Nimchynov T. T. – Kh. : Knyhospilka, 1927. – 89 s.; Nimchynov T. T. Sil's'kohospodars'ke kredytove tovarystvo. Shcho take s.-h. kredytove tovarystvo ta yaku koryst' vid n'oho maye trudove selyanstvo / Nimchynov T. T. – Kh. : Knyhospilka, 1927. – 76 s.; Makarovs'kyy O. Vkladni operatsiyi sil's'kohospodars'koho kredytovoho tovarystva / Makarovs'kyy O. – Kh. : Knyhospilka, 1927. – 145 s.; Makarovs'kyy O. Orhanizatsiya i praktyka sil's'kohospodars'koho kredytovoho tovarystva / Makarovs'kyy O. – Kh. : Knyhospilka, 1929. – 136 s.; Podol's'kyy I. Kredyt dlya selyan, de i yak yoho oderzhuvaty ta vykorystovuvaty / Podol's'kyy I. – Kh. : Radyans'kyy selyanyn, 1929. – 64 s.; Podol's'kyy I. Kredytovi potreby sil's'koho hospodarstva Ukrayiny ta zasoby yikh zadovolennya / Podol's'kyy I. // Zemel'nyk. – 1925. – # 3. – S. 31 – 33; Podol's'kyy I. M. Sil's'kohospodars'kyy kredyt / Podol's'kyy I. M. – Kh. : Knyhospilka, 1928. – 230 s.
  3. Ukrayins'ka hospodars'ka akademiya v ChSR 1922 – 1935. – N'yu-York, 1959. – 157 s.
  4. Lytvyts'kyy M. Orhanizatsiyni zavdannya sil's'kohospodars'koyi kooperatsiyi na Ukrayini / M. Lytvyts'kyy. – Praha, 1928. – 236 s.; Borodayevs'kyy S.V. Istoriya kooperatsiyi / S.V. Borodayevs'kyy. – Praha : Ukrayins'kyy hromads'kyy vydavnychy fond, 1925. – 445 s.; Koval' V. Sotsial'no-ekonomichna pryroda sil's'kohospodars'koyi kooperatsiyi / V. Koval'. – Praha, 1927. – 46 s.
  5. Didusenko A. Systema sil's'kohospodars'koho kredytu na Ukrayini (1923 – 1928 rr.). / Didusenko A. – Kh. : Radyans'kyy selyanyn, 1929. – 120 s.
  6. Chernykov B. Dokhodnost' elementov sel'skoho khozyaystva / Chernykov B. – Odessa : DVU, 1925. – 82 s.
  7. Lando L. M. Kooperatyvnyy kredyt v systemi kooperatsiyi / Lando L. M. – Zolotonosha, 1928. – 78 s.
  8. Korotkov Y. P. K voprosu o metodyke obosnovanyya obshchestvennykh sevoobrabotov / Korotkov Y. P. – Kh. : Knyhospilka, 1928. – 87 s.; Korotkov Y. P. Orhanyzatsyonno-proyvodstvennyye mynymymy v krest'yanskom khozyaystve y metody ykh ustranenyaya / Korotkov Y. P. – Kh. : Knyhospilka, 1926. – 210 s.; Korotkov Y. P. Sovremennyye voprosy orhanyzatsyyi krest'yanskoho khozyaystva v

- svyazy s obshchestvennoy ahronomyey / Korotkov Y. P. – Maryupol' : Sel'khoz kredyt-soyuz, 1927. – 152 s. Fylyppovskyy A. K. Kak ustroyt' krest'yanskoe khozyaystvo na Ukrayne / Fylyppovskyy A. K. – M.; L. : Hos. yzd-vo, 1926. – 72 s.; Filipovs'kyy O. K. Rozvidka z orhanizatsiyi selyans'koho hospodarstva na Ukrayini / Filipovs'kyy O. K. – Kh. : DVU, 1926. – 314 s.
9. Kachynskyy V. Krest'yanskaya kooperatsyya y sotsyalyzm / Kachynskyy V. – Kh. : Vseukr. hos. yzd.-vo, 1921. – 46 s.; Kachyns'kyy V. Na dopomohu selyans'komu hospodarstvu. Sil's'kohospodars'kyy kredyt na Ukrayini / Kachyns'kyy V. – Kh. : Chervonyy shlyakh, 1924. – 54 s.
  10. Kachynskyy V. Ocherednye zadachy sel'skoho khozyaystva / Kachynskyy V. // Narodnoe khozyaystvo Ukrainy. Ocherky y stat'y po khozyaystvennomu stroitel'stvu Ukrainy. Sbornyk vtoroy. – Kh. : Hos. yzd.-vo Ukrainy, 1921. – S.15.
  11. Lazurenko V.M. Ukrayins'ke fermerstvo: zlet i padinnya (1921 – 1929 rr.) / Lazurenko V.M. – Cherkasy : ChDTU, 2013. – 474 s.
  12. Kachynskyy V. Molodaya porosl' fermerstva v ukraynskoy stepy / Kachynskyy V. // Khozyaystvo Ukrainy. – 1925. – # 6. – S. 98 – 106.
  13. Hurevych M. B. Yz ytohov 1923/24 khozyaystvennogo hoda / Hurevych M. B. // Khozyaystvo Ukrainy. – 1924. – # 2. – S. 85 – 93; Hurevych M. B. Sostoyanye sel'skoho khozyaystva na Ukrayne v 1922 – 1923 sel'skokhozyaystvennom hodu / Hurevych M. B. – Kh. : Yzd-vo TsSU USSR, 1924. – 26 s.; Hurevych M. B. Stan selyans'koho skotarstva na Ukrayini v 1929 r. / Hurevych M. B. // Visnyk statystyky Ukrainy. – 1929. – # 3. – S. 19 – 26.
  14. Hurevych M. B. Pytannya suchasnoho selyans'koho hospodarstva Ukrainy / Hurevych M. B. – Kh. : Vyd-vo TsSU USSR. – 1927. – XX. – 182 s.
  15. Al'terman A. Rozvytok khlibnoho hospodarstva ta khlibnoyi torhivli Ukrainy / Al'terman A. – Kh. : Radyans'kyy selyanyn, 1928. – 44 s.; Al'terman A. Suchasne zernove hospodarstvo Ukrainy ta problemy yoho tovarnosti / Al'terman A. – Kh. : Radyans'kyy selyanyn, 1929. – 110 s.; Arkhypov H. K. Sakharnaya promyshlennost' y krest'yanskoe svekloseyanye / Arkhypov H. K. – Kh. : Vseukr. hos. yzd.-vo, 1923. – 54 s.; Hvozdiy N. Prysadybne hospodarstvo na Kharkivshchyni / Hvozdiy N. – Kh. : Knyhospilka, 1927. – 67 s.; Bukhanovs'kyy L. Dyferentsiatsiya selyans'kykh hospodarstv ta selyans'ke buryakivnytstvo na Ukrayini / Bukhanovs'kyy L. // Ukrayins'kyy ahronom. – 1926. – # 1. – S. 34 – 39.
  16. Lutsenko S.K. Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy ta polityka partiyi / S.K. Lutsenko. – Kh. : Proletar, 1927. – 68 s.
  17. Shlikhter O. Na fronti sil's'koho hospodarstva / Shlikhter O. // Ukrayins'ke skotarstvo. Naukovo-praktychnyy zhurnal. – 1927. – # 11. – S. 3 – 5; Shlikhter O. KhI rokovyny Zhovtnya / Shlikhter O. // Ukrayins'ke skotarstvo. Naukovo-praktychnyy zhurnal. – 1928. – # 11. – S. 3 – 5; Shlikhter O. H. Pidsumky aharnoyi polityky za 10 rokiv / Shlikhter O.H. // Ukrayins'kyy zemlevporyadnyk. – 1927. – # 10 – 11. – S. 5 – 19; Shlykhter A. H. Puty razvytyya sel'skoho khozyaystva v systeme yndustryalizatsyy strany / Shlykhter A. H. – Kh. : “Proletaryy”, 1927. – 65 s.;
  18. Shlikhter O. Ukrayins'ke sil's'ke hospodarstvo za 10 rokiv / Shlikhter O. // Ukrayins'kyy ahronom. Zhurnal ahronomichnoyi sektsiyi VUK profspilky s.-h. ta lisovykh robitnykiv SRSR. – 1927. – # 10 – 11. – S. 8 – 20.
  19. Sosnovyy S. Arenda zemel' v 1924 h. / Sosnovyy S. // Byulleten' narodnoho komysaryata zemledelyya. – 1924. – # 50. – S. 77 – 84; Sosnovyy S. Selyans'ki

- sivozminy na Vkrayini / Sosnovyy S. // Zemel'nyk. – 1924. – # 2. – S. 64 – 77.
20. Vyktorov V. Proshloe y budushchee zemleustroystva na Ukrayne / Vyktorov V. // Sbornyk po voprosam sel'skoho khozyaystva. – Kh. : Vseukr. hos. yzd.-vo, 1922. – S. 15 – 18; Popov P. Zemlevporyadzhennya ta yoho shlyakhy / Popov P. // Ukrayins'kyu zemlevporyadnyk. – 1927. – # 2. – S. 12 – 15; Trylis'kyu O. Mizhokruhovi zemel'ni narady i spravy pro stalist' zemlekorystuvannya / Trylis'kyu O. // Zemleustriynyk Ukrayiny. – 1926. – # 1. – S. 17 – 21.
21. Lebedyns'kyu I. Selyans'kyu indeks na Ukrayini. Metodolohichni osnovy yoho vyrakhovuvannya / Lebedyns'kyu I. – Kh. : Knyhospilka, 1928. – 83 s.; Parkhomivs'kyu Ya. E. Mistkist' selyans'koho rynku na Polissi y Pravoberezhzhi / Parkhomivs'kyu Ya. E. // Pratsi seminaru dlya vyvchennya narodnoho hospodarstva Ukrayiny VUAN // Zbirnyk sotsial'no-ekonomichnoho viddilu. Vyp. 4. – K. : DVU, 1930. – # 34. – S. 1 – 73; Savrymovych H. P. M"yasna torhivlya Ukrayiny : Materialy do vyvchennya suchasnoyi i dovoynoyi torhivli khudoboyu ta m"yasom / Savrymovych H. P. – Kh. : Knyhospilka, 1928. – 71 s.; Berkash V. Skotarstvo Ukrayiny ta zakhody do yoho rozvytku na 10 richnytsyu Zhovtnevoyi revolyutsiyi / Berkash V. // Ukrayins'ke skotarstvo. Naukovo-praktychnyy zhurnal – 1927. – # 11. – S. 6 – 9; Kryvets'kyu S. Mistkist' selyans'koho rynku Ukrayiny v 1924-25 rotsi / Kryvets'kyu S. // Zemel'nyk. – 1925. – # 3. – S. 34 – 44; Lobodyuk S. Vplyv Kharkivs'koho rynku na molochne skotarstvo Kharkivs'koyi okruhy / Lobodyuk S. – Kh. : Knyhospilka, 1926. – 68 s.; Khrysonopulo V. A. Tovarnost' sel'skoho khozyaystva y emkost' derevenskoho rynku Zynov'evshchyny v 1925/26 – 1926/27 hh. / Khrysonopulo V. A. – Zynov'evsk, 1927. – 86 s.

И. Г. Кивгила

Вклад украинских экономистов в развитие крестьянского предпринимательства в годы НЭПа

Проанализированы с историографической точки зрения особенности научно-теоретических разработок направленных на реформирование аграрного сектора украинскими учеными-практиками и специалистами аграрного дела в 20-х годах XX века.

Отмечено, что характерной чертой историографии этого периода было то, что значительная часть работ посвященных крестьянскому предпринимательству была создана исходя из различных теоретико-методологических позиций.

Показано, что особое внимание в духе времени уделялось проблемам социальной дифференциации деревни, хотя не оставались без внимания и вопросы развития крестьянского предпринимательства, землеустроительной политики и ее социально-экономических последствий. Показано, что значительное количество работ было посвящено проблемам кооперации в украинском селе нэповского периода.

Ключевые слова: хозяйство, кооперация, крестьянство, сельское хозяйство, историография.

I. G. Kyvhyla

**The contribution of Ukrainian economists to the development
of peasant entrepreneurship in the years of NEP**

The peculiarities of scientific and theoretical developments aimed at reforming of agricultural sector by Ukrainian scientists-practitioners and specialists of agrarian business in the 20s years of the XX century are analyzed from historiographical point of view.

It is noted that a lot of works, devoted to peasant entrepreneurship, which have been created on the basis of various theoretical and methodological positions, are characteristic feature of the historiography of this period.

It is shown that special attention during this time was paid to the problems of social differentiation of a village, though the problems of the development of farm businesses, the organization of land exploitation policy and its socio-economic consequences weren't ignored too.

It is shown that a significant number of works were devoted to issues of cooperation in Ukrainian village during NEP period.

Key words: farm, cooperatives, peasantry, agriculture, historiography.

В. М. Лазуренко

ВНЕСОК Ю. М. ВОВКОТРУБА В УКРАЇНСЬКУ ІСТОРИЧНУ НАУКУ

Вивчено науково-педагогічний та життєвий шлях черкаського історика, кандидата історичних наук, доцента Юрія Миколайовича Вовкотруба (1979 – 2011 рр.). Показано особливості становлення Ю. М. Вовкотруба як викладача вищої школи. Висвітлено особливості наукових уподобань вченого. Особлива увага зосереджена на особистому внеску вченого у дослідження історії розвитку прикладної механіки в Україні в ХІХ ст. Розкрита активна участь науковця у діяльності громадських організацій України.

Ключові слова: історик, історичне краєзнавство, історія науки і техніки, праці, прикладна механіка, статті.

Кожного дня ми ставимо собі питання: "для чого я живу, який слід залишиться після мене?" Хтось мріє про славу і почесні, а інший хоче спокійного життя та тихої вдячної праці. До таких простих скромних трударів нашої сьогоденної буденності відноситься і постать черкаського науковця Юрія Миколайовича Вовкотруба (1979 – 2011 рр.). Він ніколи не думав про почесні, навіть соромився в деяких ситуаціях занадто прискіпливої позитивної, направленої в його адрес, характеристики його діяльності зі сторони науковців, колег, друзів. Він просто жив, просто боровся, просто говорив те, про що щиро думав, не зраджував інших і, що головне, самого себе. Тому через це і заслужив глибоку повагу в науковому та краєзнавчому середовищі нашої держави.

Життю та науково-педагогічній діяльності черкаського історика, краєзнавця, кандидата історичних наук, доцента Черкаського державного технологічного університету Ю. М. Вовкотруба фрагментарно приділялась увага у роботах М. І. Бушина "Учені Черкаського державного технологічного університету" та В. М. Лазуренка "Терези долі і науки". Єдиною на сьогодні ґрунтовною працею, присвяченою виключно постаті Ю. М. Вовкотруба, є книга "Ліг колоском на отчому порозі. Юрій Миколайович Вовкотруб – молодий дослідник української історії", автором якої є автор цієї статті [1].

Метою статті є вивчення життєвого та наукового шляху черкаського історика, кандидата історичних наук, доцента Ю. М. Вовкотруба (1979 – 2011 рр.).

Народився Ю. М. Вовкотруб 20 вересня 1979 р. у селі Бужанка Лисянського району Черкаської області. Після закінчення із срібною медаллю Бужанської середньої школи вступив на навчання до Черкаського інженерно-технологічного інституту, який закінчив у 2001 р. за спеціальністю "Металорізальні верстати та системи" і спеціалізацією "Менеджмент у машинобудуванні", здобув кваліфікацію інженера-механіка.

З 01 листопада 2001 р. по 01 листопада 2004 р. Ю. М. Вовкотруб навчався в аспірантурі при кафедрі історії України Черкаського державного технологічного університету (далі – ЧДТУ). За роки навчання в аспірантурі здібний науковець не лише фахово підготував до захисту дисертаційне дослідження, але і зарекомендував себе дійсно патріотично налаштованим молодим науковцем.

З 12 січня 2005 р. по квітень 2007 р. Ю. М. Вовкотруб – викладач кафедри історії України ЧДТУ [2]. З 17 квітня по 31 серпня 2007 р. – викладач, а з 01 вересня 2007 р. – доцент кафедри суспільних дисциплін і права ЧДТУ [3].

Протягом педагогічної роботи у ЧДТУ викладав такі основні навчальні курси, як "Історія України", "Історія науки і техніки", "Соціологія", "Політологія", "Основи психології та педагогіки", "Психологія" та "Психологія екстремальних стосунків". У 2009 р. Ю. М. Вовкотруб за сумлінну працю, вагомий внесок у розбудову університету, значні наукові досягнення нагороджений Почесною грамотою ЧДТУ.

Молодий науковець ніколи не цурався відповідальної, а в чомусь і новаторської роботи. Так, починаючи з 2006/07 навчального року в навчальних програмах ЧДТУ вперше запроваджено викладання курсу "Історія науки і техніки", і, що приємно, першим, хто взявся самостійно читати цей курс, був саме Ю. М. Вовкотруб. А набуті за роки написання дисертації знання стали йому в нагоді.

Знаковою подією в житті вченого став 2006 рік. 25 грудня цього року Ю. М. Вовкотруб успішно захистив дисертацію на тему "Історія розвитку прикладної механіки в Україні в ХІХ – першій чверті ХХ ст. " на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки і техніки в спеціалізованій вченій раді Д 26.189.02 Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва Національної академії наук України (наукові керівники: д.фіз.-мат.н., професор Храмов Ю. О. (Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України); д.і.н., професор Бушин М. І. (ЧДТУ) [4].

Якщо говорити про коло наукових інтересів Ю. М. Вовкотруба, то це – історія науки і техніки, історичне краєзнавство, народознавство. Але найбільше його приваблювала історія науки і техніки – саме вивченню певних аспектів її розвитку на теренах України і було присвячено чимало його ґрунтовних наукових розвідок [5].

Так трапилось, що доля мене познайомила з цією глибокопорядною людиною, яка подавала великі наукові сподівання на етапі її початкового серйозного наукового формування у вже не близькому 2001 р. Цього року Юрій Миколайович вступив на навчання до аспірантури Черкаського державного технологічного університету.

Пам'ятаю, як запропонував йому в 2003 р. співавторство у написанні на замовлення редакції обласної громадсько-політичної газети "Земля Черкаська" серії науково-популярних нарисів про історію українського чумацтва, і з якою завзятістю, енергією, впертістю і цілеспрямованістю цей молодий хлопець

включився у написання цих матеріалів. Серія статей мала величезний резонанс серед жителів Черкащини, який спонукав до опублікування нарисів окремою книгою, яка мала назву "Каравани українського степу". Після виходу книги ми декілька разів виступали у прямих ефірах на обласному радіо та телебаченні, у нас брали неодноразово інтерв'ю ряд друкованих всеукраїнських ЗМІ. У 2004 р. за фінансової підтримки керівництва Черкаської обласної державної адміністрації вийшло друге видання цієї книги. Але і це ще не все. За науково-популярну книгу про самобутнє українське чумацтво "Каравани українського степу" на Першому Всеукраїнському літературно-творчому конкурсі "Тобі, ХХІ століття", який відбувся 19 – 20 травня 2004 р., у номінації "Проза" Ю. М. Вовкотруб нагороджений Дипломом Першого ступеня. Це була перша вагома нагорода для молодшої людини, яка самостійно і усвідомлено вирішила назавжди пов'язати свою долю з історичною наукою.

У 2007 р. Ю. М. Вовкотруб видав головну книгу свого короткого земного життя – ґрунтовне наукове дослідження "Нариси історії розвитку прикладної механіки в Україні в ХІХ ст". [6]. Рецензентами монографії виступили професор Ю. Г. Лега, доцент В. М. Лазуренко, с.н.с. С. А. Хорошева.

Декілька штрихів щодо специфіки і значення вищезгаданої роботи. Якщо брати в цілому і дійсно подивитись на реконструкцію історії розвитку науки про машини, яку здійснив Ю. М. Вовкотруб, то вона зроблена дуже добре і навіть більш того, виявлені такі питання та моменти, які змінюють наше уявлення про початок розвитку історії науки про машини в Україні. Це дійсно велика заслуга науковця.

Основні результати дослідження і сформульовані висновки були отримані шляхом вивчення та узагальнення значної кількості наукових публікацій, монографій, архівних документів, а також порівняльного і логічного аналізу та застосування соціологічного та наукометричного підходів.

Ю. М. Вовкотруб вперше зробив спробу з наукових позицій комплексно вирішити підняту ним проблематику, яка до цього часу не стала в Україні предметом спеціального вивчення. У процесі дослідження проблеми виявлено та запроваджено до наукового обігу нові факти з історії прикладної механіки в Україні, зокрема виявлено та проаналізовано практично невідомі праці Я. П. Козельського "Механічні пропозиції" (1764 р.) та Ф. І. Меховича "Теорія машин" (1826 р.), виявлено невідомі досі дані з біографії названих учених.

Науковцем вперше у вітчизняній історіографії внесено корективи в установлені уявлення про роль Ф. І. Меховича, І. І. Рахманінова у розвитку прикладної механіки як навчальної дисципліни та становленні технічної освіти в Україні. Також подано нові відомості про внесок В. М. Лігіна, В. Л. Кирпичова в розробку методів кінематичного, Х. І. Гохмана – кінематичного і структурного аналізу механізмів, Г. Ф. Проскури – у динаміку машин, обґрунтовано пріоритет цих вчених у створенні та практичному використанні відповідних методів науки про машини.

У розрізі дослідження історії прикладної механіки в Україні у 2009 р. Ю. М. Вовкотрубом видано науковий довідник "Хронологія розвитку прикладної механіки в Україні" (XI – XX ст.) [7].

Актуальність наукових доробків доцента ЧДТУ Ю. М. Вовкотруба визначається необхідністю доповнити національну історію науки і техніки і сприяти тим самим процесу інтелектуального збагачення України.

Окрім робіт, які стосувались історії науки і техніки, є у науковця праці, які стосуються висвітлення подій і явищ різних періодів історії України. У співавторстві з колегами ним написано ряд науково-краєзнавчих книг, зокрема – згадана вже вище "Каравани українського степу" (два видання), "Без права на забуття. Черкащина у роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.", "Хліборобські скарби. Створення, удосконалення і застосування господарського інвентаря українським селянством" [8] та опубліковано чимало наукових статей.

Пишучи про Ю. М. Вовкотруба хотілося б відзначити і ту значну історико-краєзнавчу пошукову роботу, яку здійснював вчений. З 2006 р. він був активним членом Черкаської обласної організації Національної спілки краєзнавців України. Постійно брав участь практично у всіх науково-практичних конференціях, круглих столах, читаннях, що проводили краєзнавці області, допомагав макетувати збірники матеріалів конференцій. Він є автором (співавтором) значної кількості книг та статей краєзнавчої тематики. Серед них: "Чигиринщина в історико-краєзнавчих дослідженнях науковців Черкаського державного технологічного університету", "Призваний історією, покликаний майбутнім", "Черкаський край в особах. 1941 – 2001. Маньківщина", "Черкаський край в особах. 1941 – 2001. Місто Канів", "Рух опору на теренах Черкащини в роки німецько-фашистської окупації 1941 – 1944 рр.", "Сонце над Тікичем. Лисянщина" та інші [9].

Ю. М. Вовкотруб надзвичайно пошановував свою малу батьківщину – Лисянщину. Пригадую, з якою любов'ю і скрупульозністю він писав статтю про історію і сьогодення Бужанського цукрового заводу [10], біля подвір'я якого пройшло його дитинство і юність, повз який він кожного ранку проходив, ідучи до школи, де і нині проживають його батьки. Він болісно переживав, що завод не працює на всі свої потужності, що він поступово знищується і занепадає. Проте, не зважаючи на вищезазначене, Ю. М. Вовкотруб для нинішніх і прийдешніх поколінь залишив писемний пам'ятник – ним досліджену писемну історію Бужанського цукрового заводу.

За плідну роботу з дослідження і популяризації історії Черкащини, і зокрема, Лисянщини, рішенням президії Черкаської обласної організації Національної спілки краєзнавців від 15 вересня 2006 р. Ю. М. Вовкотруб нагороджений Почесною грамотою.

Ю. М. Вовкотруб був активним членом Наукового товариства істориків-аграрників (з 2002 р.) [11], Українського товариства істориків науки (м. Київ; з 2006 р.), Осередку Наукового товариства ім. Т. Шевченка в Черкасах (з 2007 р.).

Ю. М. Вовкотруб займав активну громадянську позицію. У січні 2008 р. відповідно до доручення віце-прем'єр-міністра України та листа Держкомархіву України він був включений як представник від ЧДТУ до складу Тимчасової робочої групи по аналізу виявлених архівних документів, пов'язаних з Голодомором 1932 – 1933 рр. на Черкащині.

За своє коротке, але сповнене великої енергії життя Ю. М. Вовкотруб взяв участь у 39 наукових заходах, з них 24 – міжнародні науково-практичні конференції, 4 – наукові сесії, 3 – науково-практичні конференції, 3 – науково-краєзнавчі конференції, 2 – історико-краєзнавчі учнівські конференції, а також у міжнародному та всеукраїнському симпозиумах, всеукраїнській науковій конференції.

Ю. М. Вовкотруб – автор (співавтор) 87 наукових робіт (17 з них – у фахових виданнях), з них 9 науково-популярних книг та монографія. Рішенням кафедри історії України ЧДТУ (протокол №15 від 25 червня 2011 р.) Ю. М. Вовкотруб нагороджений ювілейною медаллю "10 років кафедри історії України ЧДТУ". Посвідчення підписав ректор ЧДТУ, професор, голова Ради ректорів Черкащини Ю. Г. Лега.

10 вересня 2011 р. на 32-му році раптово, в результаті хвороби, обірвалось життя щирого українця, молодого науковця Черкащини Ю. М. Вовкотруба. Так розпорядилась його доля.

Уже після відходу у вічність Ю. М. Вовкотруба його мама Людмила Андріївна отримала синів Атестат доцента, який він так і не побачив при житті. Документи на присвоєння наукового звання було подано до Атестаційної колегії в липні 2011 р., а позитивне рішення було прийняте 10 листопада 2011 р.

Людина – це унікальна істота, яка є не просто творінням вищого розуму, призначеним для якихось практичних цілей, вона ще і безсмертна – не лише в релігійному розумінні, але й у своїх справах. Усе, що кожен із нас зробить, матиме свій слід у майбутньому і, таким чином, стане вічним, хоча самої людини давно вже й не буде. Підводячи підсумок цих міркувань зазначимо, що к.і.н., доцент Ю. М. Вовкотруб свій талант не змарнував, а постійно його розвивав і вдосконалював.

Список використаних джерел

1. Вовкотруб Юрій Миколайович // Учені Черкаського державного технологічного університету / М. І. Бушин. – Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2010. – С. 172 – 173; Лазуренко В. М. Терези долі і науки / В. М. Лазуренко. – Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2004. – С. 79 – 81; Лазуренко В. М. Ліг колоском на отчому порозі. Юрій Миколайович Вовкотруб – молодий дослідник української історії / В. М. Лазуренко. – Черкаси: Вертикаль, видавець ПП Кандич С. Г., 2012. – 176 с.
2. Лега Ю. Г. Шляхом до державного університету / Ю. Г. Лега, М. І. Бушин. – Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2003. – С. 219 – 222.
3. Черкаський державний технологічний університет. 50 років. – Черкаси: ЧДТУ, Вид. Чабаненко Ю., 2010. – С. 118.

4. Вовкотруб Ю. М. Історія розвитку прикладної механіки в Україні в XIX – першій чверті XX ст.: дис... канд. іст. наук: 07. 00. 07 / Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва. – Черкаси, 2006. – 211 с.; Вовкотруб Ю. М. Історія розвитку прикладної механіки в Україні в XIX – першій чверті XX ст. [Текст]: автореф. дис... канд. іст. наук: 07. 00. 07; НАН України, Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва, Черкаський держ. технологічний ун-т. – К., 2006. – 19 с.
5. *Приведені авторські статті Ю. М. Вовкотруба.* Проблеми розвитку вищої технічної освіти України як основи становлення прикладної механіки (кінець XIX – початок XX ст.) // Історичні і політологічні дослідження: Науковий журнал. 3/4 (15/16). – Донецьк, 2003. – С. 88 – 92; Історія механіки на теренах України з найдавніших часів до кінця XVIII століття // Історичні і політологічні дослідження: Науковий журнал. 3 (21). – Донецьк, 2004. – С. 76 – 80; Внесок Ф. І. Меховича у становлення прикладної механіки в Україні // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. праць. – К., 2005. – Вип. 19. – С. 36 – 43; Становлення знань про машини в Україні у XVII – XVIII ст. // Нариси з історії природознавства і техніки: Зб. наук. праць / Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України, Українське товариство істориків науки. – К.: Фенікс, 2005. – Вип. 45. – С. 9 – 16; Сільськогосподарські машини та їх застосування в аграрному секторі Наддніпрянської України (II половина XIX – початок XX ст.) // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А. Г. Морозова. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2006. – Вип. 10. – С. 249 – 252; Зародження прикладної механіки як науки в Україні у першій половині XIX ст. // Історичні записки: Зб. наук. праць. Вип. 11. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. – С. 55 – 62; Состояние технических знаний в Украине в XVII – XVIII ст. и особенности становления отечественной науки о машинах в XIX ст. // Наука о машинах в Украине. – К.: Фенікс, 2006. – С. 35 – 41; Сільськогосподарське питання в Харківському практичному технологічному інституті наприкінці XIX – початку XX ст. // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. праць. – К., 2008. – Вип. 36. – С. 61 – 66; Науковий внесок Я. Козельського у становлення та розвиток механіки на теренах України у другій половині XVIII ст. // Сіверянський літопис: Зб. наук. праць. – Чернігів, 2008. – Вип. 5. – С. 87 – 90 та ін.
6. Вовкотруб Ю. М. Нариси історії розвитку прикладної механіки в Україні в XIX ст.: монографія / Ю. М. Вовкотруб. – Черкаси: Вертикаль, видавець ПП Кандич С. Г., 2007. – 200 с.
7. Вовкотруб Ю. М. Хронологія розвитку прикладної механіки в Україні (XI – початок XX ст.) / Ю. М. Вовкотруб. – Черкаси, 2009. – 28 с.
8. Лазуренко В. М. Каравани українського степу / В. М. Лазуренко, Ю. М. Вовкотруб. – Черкаси: Ваш Дім, 2004. – 76 с.; Лазуренко В. М. Каравани українського степу / В. М. Лазуренко, Ю. М. Вовкотруб. – Черкаси: Ваш Дім, 2004. – 92 с. (друге видання); Лазуренко В. М. Без права на забуття. Черкащина у роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. / В. М. Лазуренко, Ю. М. Вовкотруб. – Черкаси: Ваш Дім, 2005. – 372 с.; Лазуренко В. М. Хлібороб-

- ські скарби. Створення, удосконалення і застосування господарського інвентаря українським селянством / В. М. Лазуренко, Ю. М. Вовкотруб. – Черкаси: Вертикаль, видавець ПП Кандич С. Г., 2007. – 168 с.
9. Вовкотруб Ю. М. Чигиринщина в історико-краєзнавчих дослідженнях науковців Черкаського державного технологічного університету / Ю. М. Вовкотруб. – Черкаси, 2007. – 24 с.; Вовкотруб Ю. М. Призваний історією, покликаний майбутнім / Ю. М. Вовкотруб, Є. М. Стрижак. – Черкаси: Вертикаль, видавець ПП Кандич С. Г., 2006. – 144 с.; М. І. Бушин. Черкаський край в особах. 1941 – 2001. Маньківщина / М. І. Бушин, Ю. М. Вовкотруб. – Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2004. – 385 с.; Бушин М. І. Черкаський край в особах. 1941 – 2001. Місто Канів / М. І. Бушин, Ю. М. Вовкотруб. – Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2005. – 352 с.; Лазуренко В. М. Рух опору на теренах Черкащини в роки німецько-фашистської окупації 1941 – 1944 рр. / В. М. Лазуренко, Ю. М. Вовкотруб, Л. В. Фрей. – Черкаси: Ваш Дім, 2006. – 28 с.; Бушин М. І. Сонце над Тікичем. Лисянщина / М. І. Бушин, Ю. М. Вовкотруб, Л. М. Жицька. – Черкаси, 2011. – 290 с.; Лазуренко В. М. Уродженці Черкащини – видатні постаті Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. / В. М. Лазуренко, Ю. М. Вовкотруб // Черкащина в контексті історії України. Матеріали Другої науково-краєзнавчої конференції Черкащини, присвяченої 60-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр. – Черкаси: Ваш Дім, 2005. – С. 353 – 368.
10. Вовкотруб Ю. М. Бужанський цукровий завод – пам'ятка промислової архітектури: історія та перспективи / Ю. М. Вовкотруб // Черкащина в контексті історії України. Матеріали Третьої науково-краєзнавчої конференції Черкащини, присвяченої проблемам охорони, збереження та використання історико-культурної спадщини. – Черкаси: Вертикаль, 2008. – С. 256 – 261.
11. Наукове товариство істориків-аграрників на 10-ту річницю діяльності. 2000 – 2010 / наук. ред. А. Г. Морозов; упоряд. І. А. Фареній. – Черкаси: Вертикаль, видавець ПП Кандич С. Г., 2010. – С. 18; 23.

References

1. Vovkotrub Yuriy Mykolayovych // Bushyn M. I. Ucheni Cherkas'koho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu / M. I. Bushyn. – Cherkasy: Vydavnytstvo Cherkas'kyu TsNTEI, 2010. – S. 172 – 173; Lazurenko V. M. Terezy doli i nauky / V. M. Lazurenko. – Cherkasy: TsNTEI, 2004. – S. 79 – 81; Lazurenko V. M. Lih koloskom na otchomu porozi. Yuriy Mykolayovych Vovkotrub – molodyy doslidnyk ukrayins'koyi istoriyi / V. M. Lazurenko. – Cherkasy: Vertykal', vydavets' Kandych S. H., 2012. – 176 s.
2. Leha Yu. H. Shlyakhom do derzhavnogo universytetu / Yu. H. Leha, M. I. Bushyn. – Cherkasy: Cherkas'kyu TsNTEI, 2003. – S. 219 – 222.
3. Cherkas'kyu derzhavnyy tekhnolohichnyy universytet. 50 rokiv. – Cherkasy: ChDTU, Vyd. Chabanenko Yu., 2010. – S. 118.
4. Vovkotrub Yu. M. Istoriya rozvytku prykladnoyi mekhaniky v Ukrayini v KhIKh – pershiy chverti KhKh st.: dys. kand. ist. nauk: 07. 00. 07 / Tsentr doslidzhen' naukovotekhnichnoho potentsialu ta istoriyi nauky im. H. M. Dobrova. – Cherkasy, 2006. –

- 211ark.; Vovkotrub Yu. M. Istoriya rozvytku prykladnoyi mekhaniky v Ukrayini v KhIKh – pershiy chverti KhKh st. [Tekst]: avtoref. dys. kand. ist. nauk: 07. 00. 07; NAN Ukrayiny, Tsentr doslidzhen' naukovo-tekhnichnoho potentsialu ta istoriyi nauky im. H. M. Dobrova, Cherkas'kyy derzh. tekhnolohichnyy un-t. – K., 2006. – 19 s.
5. Pryvedeni avtors'ki statti Yu. M. Vovkotruba. Problemy rozvytku vyshchoyi tekhnichnoyi osvity Ukrayiny yak osnovy stanovlennya prykladnoyi mekhaniky (kinets' XIX – pochatok XX st.) // Istorychni i politolohichni doslidzhennya: Naukovyy zhurnal. 3/4 (15/16). – Donets'k, 2003. – S. 88 – 92; Istoriya mekhaniky na terenakh Ukrayiny z naydavnishykh chasiv do kintsya XVIII stolittya // Istorychni i politolohichni doslidzhennya: Naukovyy zhurnal. 3 (21). – Donets'k, 2004. – S. 76 – 80; Vnesok F. I. Mekhovycha u stanovlennya prykladnoyi mekhaniky v Ukrayini // Istoriya ukrayins'koyi nauky na mezhi tysyacholit': Zb. nauk. prats'. – K., 2005. – Vyp. 19. – S. 36 – 43; Stanovlennya znan' pro mashyny v Ukrayini u XVII – XVIII st. // Narysy z istoriyi pryrodoznavstva i tekhniky: Zbirnyk naukovykh prats' / Tsentr doslidzhen' naukovo-tekhnichnoho potentsialu ta istoriyi nauky im. H. M. Dobrova NAN Ukrayiny, Ukrayins'ke tovarystvo istorykiv nauky. – K.: Feniks, 2005. – Vyp. 45. – S. 9 – 16; Sil's'kohospodars'ki mashyny ta yikh zastosuvannya v aharnomu sektori Naddnipryans'koyi Ukrayiny (II polovyna XIX – pochatok XX st.) // Ukrayins'kyy selyanyn: Zb. nauk. prats' / Za red. A. H. Morozova. – Cherkasy: Cherkas'kyy natsional'nyy universytet im. B. Khmel'nyts'koho, 2006. – Vyp. 10. – S. 249 – 252; Zarodzhennya prykladnoyi mekhaniky yak nauky v Ukrayini u pershiy polovyni XIX st. // Istorychni zapysky: Zbirnyk naukovykh prats'. Vyp. 11. – Luhans'k: Vyd-vo SNU im. V. Dalya, 2006. – S. 55 – 62; Sostoyanye tekhnicheskyykh znanyy v Ukrayne v XVII – XVIII st. y osobennosti stanovlennya otechestvennoy nauky o mashynakh v XIX st. // Nauka o mashynakh v Ukrayne. – K.: Fenyks, 2006. – S. 35 – 41; Sil's'kohospodars'ke pytannya v Kharkivs'komu praktychnomu tekhnolohichnomu instytuti naprykintsi XIX – pochatku XX st. // Istoriya ukrayins'koyi nauky na mezhi tysyacholit': Zb. nauk. prats'. – K., 2008. – Vyp. 36. – S. 61 – 66; Naukovyy vnesok Ya. Kozel's'koho u stanovlennya ta rozvytok mekhaniky na terenakh Ukrayiny u druhiy polovyni XVIII st. // Siveryans'kyy litopys: Zb. nauk. prats'. – Chernihiv, 2008. – Vyp. 5. – S. 87 – 90 ta in.
  6. Vovkotrub Yu. M. Narysy istoriyi rozvytku prykladnoyi mekhaniky v Ukrayini v XIX st.: monohrafiya / Yu. M. Vovkotrub. – Cherkasy: "Vertikal'", vydavets' Kandych S. H., 2007. – 200 s.
  7. Vovkotrub Yu. M. Khronolohiya rozvytku prykladnoyi mekhaniky v Ukrayini (XI – pochatok XX st.) / Yu. M. Vovkotrub. – Cherkasy, 2009. – 28 s.
  8. Lazurenko V. M. Karavany ukrayins'koho stepu / V. M. Lazurenko, Yu. M. Vovkotrub. – Cherkasy: Vash Dim, 2004. – 76 s.; Lazurenko V. M. Karavany ukrayins'koho stepu / V. M. Lazurenko, Yu. M. Vovkotrub. – Cherkasy: Vash Dim, 2004. – 92 s. (druhe vydannya); Lazurenko V. M. Bez prava na zabuttya. Cherkashchyna u roky Velykoyi Vitchyznyanoyi viyny 1941 – 1945 rr. / V. M. Lazurenko, Yu. M. Vovkotrub. – Cherkasy: Vash Dim, 2005. – 372 s.; Lazurenko V. M. Khliborobs'ki skarby. Stvorennya, udoskonalennya i zastosuvannya hospodars'koho inventarya ukrayins'kym selyanstvom / V. M. Lazurenko, Yu. M. Vovkotrub. – Cherkasy: Vertikal', vydavets' Kandych S. H., 2007. – 168 s.

9. Vovkotrub Yu. M. Chyhyrynshchyna v istoryko-krayeznavchykh doslidzhennyakh naukovtsiv Cherkas'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu / Yu. M. Vovkotrub. – Cherkasy, 2007. – 24 s.; Vovkotrub Yu. M. Pryzvanyy istoriyeyu, poklykanyy maybutnim / Yu. M. Vovkotrub, Ye. M. Stryzhak. – Cherkasy: Vertykal', vydavets' PP Kandych S. H., 2006. – 144 s.; M. I. Bushyn. Cherkas'kyi kray v osobakh. 1941 – 2001. Man'kivshchyna / M. I. Bushyn, Yu. M., Vovkotrub. – Cherkasy: Cherkas'kyi TsNTEI, 2004. – 385 s.; Bushyn M. I. Cherkas'kyi kray v osobakh. 1941 – 2001. Misto Kaniv / M. I. Bushyn, Yu. M., Vovkotrub. – Cherkasy: Cherkas'kyi TsNTEI, 2005. – 352 s.; Lazurenko V. M. Rukh oporu na terenakh Cherkashchyny v roky nimets'ko-fashyst's'koyi okupatsiyi 1941 – 1944 rr. / V. M. Lazurenko, Yu. M. Vovkotrub, L. V. Frey. – Cherkasy: Vash Dim, 2006. – 28 s.; Bushyn M. I. Sontse nad Tikychem. Lysyanshchyna / M. I. Bushyn, Yu. M. Vovkotrub, L. M. Zhyts'ka. – Cherkasy, 2011. – 290 s.; Lazurenko V. M. Urodzhentsi Cherkashchyny – vydatni postati Velykoyi Vitchyznyanoi viyny 1941 – 1945 rr. / V. M. Lazurenko, Yu. M. Vovkotrub // Cherkashchyna v konteksti istoriyi Ukrayiny. Materialy Druhoyi naukovo-krayeznavchoyi konferentsiyi Cherkashchyny, prysvyachenoyi 60-richchyu Peremohy u Velykiy Vitchyznyaniy viyni 1941 – 1945 rr. – Cherkasy: Vash Dim, 2005. – S. 353 – 368.
10. Vovkotrub Yu. M. Buzhans'kyi tsukrovyy zavod – pam'yatka promyslovyi arkhitektury: istoriya ta perspektyvy / Yu. M. Vovkotrub // Cherkashchyna v konteksti istoriyi Ukrayiny. Materialy Tret'oyi naukovo-krayeznavchoyi konferentsiyi Cherkashchyny, prysvyachenoyi problemam okhorony, zberezheniya ta vykorystannya istoryko-kul'turnoyi spadshchyny. – Cherkasy: Vertykal', 2008. – S. 256 – 261.
11. Naukove tovarystvo istorykiv-ahrarykiv na 10-tu richnytsyu diyal'nosti. 2000 – 2010 / nauk. red. A. H. Morozov; uporyad. I. A. Fareniiy. – Cherkasy: Vertykal', vydavets' PP Kandych S. H., 2010. – S. 18; 23.

Стаття надійшла до редакції 07.09.2015 р.

В. Н. Лазуренко

Вклад Ю. Н. Вовкотруба в украинскую историческую науку

Изучено научно-педагогический и жизненный путь черкасского историка, кандидата исторических наук, доцента Юрия Николаевича Вовкотруба (1979 – 2011 гг.). Показаны особенности становления Ю. М. Вовкотруба как преподавателя высшей школы. Освещены особенности научных предпочтений ученого. Особое внимание сосредоточено на личном вкладе ученого в исследование истории развития прикладной механики в Украине в XIX в. Раскрыто активное участие ученого в деятельности общественных организаций Украины.

Ключевые слова: историк, историческое краеведение, история науки и техники, труда, прикладная механика, статьи.

V. Lazurenko

Yuriy Vovkotrub's contribution in Ukrainian historical science

Scientific and pedagogical experience and the way of living of Cherkasy's historian, PhD in history, associate professor Yuriy Mykolayovych Vovkotrub (1979 – 2011) are analyzed. Personal formation of Yu. M. Vovkotrub as a lecturer is traced. Peculiarities of the scholar's academic interests are indicated. Great attention is paid to his personal contribution to the development of applied mechanics in Ukraine in the XIX century. Active participation of the scholar in the activity of non-governmental organizations in Ukraine is shown.

Key words: historian, regional studies on history, history of science and technology, works, applied mechanics, articles.

ПРО АВТОРІВ

Бушин

Микола Іванович

доктор історичних наук, професор кафедри історії України та суспільних дисциплін Черкаського державного технологічного університету

Волкова

Інна Валентинівна

кандидат історичних наук, начальник управління інформаційного забезпечення ВССУ

Голуб

Олександр

Олександрович

аспірант кафедри історії України та суспільних дисциплін Черкаського державного технологічного університету

Загородній

Василь Володимирович

кандидат медичних наук, в. о. завідувача кафедри фізичної культури та здоров'я людини Черкаського державного технологічного університету

Ілляшенко

Юлія Юрївна

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та суспільних дисциплін Черкаського державного технологічного університету

Кивгила

Ігор Григорович

здобувач кафедри історії України та суспільних дисциплін Черкаського державного технологічного університету

Киридон

Алла Миколаївна

доктор історичних наук, професор, директор Державної наукової установи "Енциклопедичне видавництво"

Киридон

Петро Васильович

доктор історичних наук, професор, професор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Лазуренко

Валентин Миколайович

доктор історичних наук, професор кафедри історії України та суспільних дисциплін, Черкаський державний технологічний університет

Лисенко

Алла Іванівна

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та суспільних дисциплін Черкаського державного технологічного університету

Скрипник

Людмила Миколаївна

кандидат історичних наук, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Черкаського державного технологічного університету

Чубіна

Тетяна Дмитрівна

доктор історичних наук, професор, професор кафедри гуманітарних наук та іноземних мов Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України

<i>Стадник Ірина Юрїївна</i>	кандидат історичних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри історії України та суспільних дисциплін Черкаського державного технологічного університету
<i>Таран Євген Олександрович</i>	старший викладач кафедри цивільного захисту та медицини катастроф Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
<i>Тимошенко Юрій Олександрович</i>	д. і. н., професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету фізичного виховання і спорту України
<i>Тихоненко Юлія Михайлівна</i>	кандидат історичних наук, викладач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Черкаського державного технологічного університету
<i>Фрей Людмила Володимирівна</i>	кандидат історичних наук, викладач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Черкаського державного технологічного університету
<i>Храмова-Баранова Олена Леонідівна</i>	доктор історичних наук, професор кафедри дизайну Черкаського державного технологічного університету
<i>Чепурда Ганна Миколаївна</i>	кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, Черкаський державний технологічний університет
<i>Спіркіна Оксана Олексіївна</i>	кандидат історичних наук, старший викладач кафедри гуманітарних наук та іноземних мов Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України
<i>Худолей Оксана Сергіївна</i>	кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та суспільних дисциплін Черкаського державного технологічного університету
<i>Ярославська Лариса Петрівна</i>	кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри фізичної культури Черкаського державного технологічного університету
<i>Яшан Оксана Олексіївна</i>	кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та суспільних дисциплін Черкаського державного технологічного університету

Наукове видання

ГУМАНІТАРНИЙ ВІСНИК
Всеукраїнський збірник наукових праць

Число 23

СЕРІЯ: ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Випуск 7

Адреса редакції: ЧДТУ, кафедра історії України та суспільних дисциплін,
бульвар Шевченка, 460, м. Черкаси, 18006,
тел.: (0472) 73-02-52

Статті подаються в авторському редагуванні.

Комп'ютерна обробка: Т.І. Вознюк, М.С. Тодоришина, А.С. Гаврілова

Видавнича обробка: Т.В. Костенко

Формат 60x84 1/16. Папір оф. Друк оперативний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 12,32. Обл.-вид. арк. 12,60. Зам. № 15-0352.

Черкаський державний технологічний університет
Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 896 від 16.04.2002 р.
бульвар Шевченка, 460, м. Черкаси, 18006.

Надруковано: ФОП Нечитайло О.Ф. (0472)37-62-60
м. Черкаси, вул. Дашкевича, 39